

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból

Mártonfi József erdélyi püspök
(1746–1815)

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból

Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból

Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)

PROTEA KULTURÁLIS EGYESÜLET

Budapest, 2016

A könyv megjelenését az NKFI K 119865. számú pályázata
támogatta.

© Pintér Márta Zsuzsanna, 2016
Protea Kulturális Egyesület

Tördelés és borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
ISBN 978-963-88638-9-8

TARTALOM

Bevezetés	7
A rejtőzködés szinterei	16
Mártonfi életrajza – minták és hatások	25
A tudós	40
A mecénás	50
Mártonfi és Révai Miklós	54
Mártonfi kéziratos tanári jegyzete	67
A költő	73
A drámaíró	82
Mártonfi latin nyelvű darabjai	82
Verses magyar nyelvű drámafordítása, a <i>Salamon, Magyar ország királya</i>	87
Mártonfi József egyházi beszédei	99
Mártonfi szépirodalmi művei	103
Versek	103
[Révaihoz]	103
[Dafné szobra]	103
Templomi gondolatok	104
Egy szép kép alá való írás	104
Az erkölcs temploma	104
Az álom	107
[Bartsay Ábrahámhoz]	113
Salamon, Magyar ország királya	114
Pünkösd hétfőre való beszéd	139
Mártonfi József magyar nyelvű levelei Révai Miklóshoz	151
Névmutató	170

BEVEZETÉS

„Ha a külső körülmények és a belső gátlások nem szegik szárnyát szabad röptének, az irodalomtörténet ma alighanem a felújulás korának legjobbjai sorában emlegetné nevét”¹ – írja Mártonfi Józsefről első monográfiája, György Lajos (1890–1950), a kiváló erdélyi irodalomtörténész, aki 1946-ban, a Mártonfi József születésének 200. évfordulóján tartott emlékbeszédje nyomán kezdett el foglalkozni a püspök alakjával. Az anyaggyűjtést (melyet Márton Áron püspök támogatásával a gyulafehérvári és a szepeskáptalani levéltárban végzett) 1949 nyarán, Márton Áron letartóztatása (1949. június 21.) után abba kellett hagynia, de a halála előtt mégis nekikezdett az anyag tisztázásának.² Az elkészült három fejezet³ (több mint 150 oldal), a befejezetlen 4. fejezet, és az 5. fejezet anyaggyűjtése 1949-ben ért véget, sikerült még az anyag egy részét legépelni. „Azzal a tudattal írtam meg ezt a könyvet, hogy életemben nyomtatás alá nem is kerül, s abban sem vagyok bizonyos, hogy az idők viharában nem pusztul-e el a kézirat, s ha meg is marad, valaha megjelenhet-e”⁴ – írja a kötet bevezetőjében, s valóban hatvan évet kellett várni a könyv megjelenésére, de a kézirat szerencsésen átvészelte az elmúlt évtizedeket. A nyolc darab kézzel írt füzet Jakó Zsigmondhoz

- 1 György Lajos, *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*, s. a. r. FEJÉR Tamás, Bp. METEM, 2009. (METEM könyvek, 68.) 40.
- 2 György, 18.
- 3 György Lajos monográfiájának fejezetei: I. Mártonfi tanuló, tanári évei és költői pályája, II. A jezsuita rend feloszlata Erdélyben 1773-ban, III. Mártonfi József és az erdélyi oktatásügy újjászervezése, IV. [Mártonfi József, a] 1. Cenzor, 2. Tudós.
- 4 György, 18.

került,⁵ aki tanítványát, Fejér Tamást bízta meg a kéziratos hagyatéék sajtó alá rendezésével.⁶ Végül is Mártonfi halála után pontosan 195 évvel jelent meg róla az első monográfia, egy rendkívül alapos, jól dokumentált elemzés, György Lajos évekig tartó kutatómunkája nyomán.

Fejér Tamás mellett, aki az életrajzi adatokat pontosította és az újabb kutatások eredményeit is beemelte a monográfiába, mások is kiegészítették a könyv anyagát az utóbbi években: Vulkán Vera Tünde doktori disszertációt készített 2013-ban *Mártonfi József főigazgatói és cenzori működése* címmel a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán,⁷ és több cikket is publikált Mártonfiról,⁸ Papp Kinga két tanulmányt tett közzé Mártonfi kéziratos jegyzete alapján,⁹ e sorok szerzője is írt róla már,¹⁰ és kiadta kritikai kiadásban Mártonfi drámafordításának szövegét. Bíró Annamária Mártonfi és Aranka György kapcsolatáról írt.¹¹

- 5 Agépirat lelőhelye: Gyulafehérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI.11/B 1. doboz. GYÖRGY, 9.
- 6 GYÖRGY, 15.
- 7 VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József főigazgatói és cenzori működése*, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktoriskola, témavezető tanár: Dr. Egyed Emese, 2013.
- 8 VULKÁN Vera Tünde, *Egy Mártonffy-portré Cserey Farkas szerint = Felvilágosodás, Erdély*, A 2006. október 12–14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai, szerk. EGYED Emese, BIRÓ Annamária, DEMETER Zsuzsa, KOVÁCS Eszter. Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 237–245.; VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József cenzori kinevezése és működése*, Magyar Könyvszemle 2011, 193–205. VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József Közönséges rendtartása*, Keresztény Magvető, 2014, 303–315.; VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József cenzori működése = Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 183–203.
- 9 PAPP Kinga, *Mátyás király egy 18. századi latin drámában = Erdély reneszánsza*, 1., szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, 185–194.; PAPP Kinga, *The "Lost" Plays of József Mártonfi and the Ms. 354 Composite Volume*, Philobiblon, XV. 2010, 527–533.
- 10 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Andreas Friz hatása a magyar színházi kultúrára = Drámaszövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek. I.*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, 2011, 163–171.
- 11 BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwíg Schlözer és Aranka*

Ez a kis kötet arra tesz kísérletet, hogy összegyűjtve az újabb eredményeket, bemutassa Mártonfit, az irodalmárt, akire György Lajos monográfiájában kevesebb figyelem jutott, már csak azért is, mert irodalmi működésének jó részét György nem is ismerhette. Ezt a hiányt maga György Lajos is jól látta, de azt az elvet vallotta (joggal), hogy: „Jobb egy tökéletlen mű, melyet szerencsésebb idők könnyen kiegészíthetnek és teljessé tehetnek, mintsem kárba vesszen egy jó szándék, melyet csak néhány lépés választott el a cél elérésétől.”¹² A teljesebbé tevés szándékával született tehát ez a kötet, főleg annak köszönhetően, hogy egy véletlen nyomán újabban sikerült azonosítani Mártonfinak egy több száz oldalas saját kezű kéziratos jegyzetét, benne négy latin dráma szövegével. Ennek a felfedezésnek a ténye bekerült Fejér Tamás gondos és részletes bevezetőjébe a könyv megjelenése előtti utolsó pillanatokban, de a kézirat részletes bemutatására, jelentőségének felbecsülésére már nem volt módja.¹³

Kötetemben igyekeztem összegyűjteni Mártonfi irodalmi működésének az összes emlékét, s az eddig ismerteket kiegészítettem az újabban megtalált szövegekkel: öt magyar nyelvű prédikációval, négy latin drámájával és egy magyar nyelvű drámafordításával. Ezekkel együtt életművének minősége és terjedelme mindenképpen indokolja, hogy beemeljük őt az irodalmi kánonba, ráadásul olyan módon, hogy rögtön az elsőség kiválóságával is felruhazzuk az időmértékes verselésű magyar drámairodalom területén.

Mártonfiról az első életrajz a Kolozsvári Közlöny 1857-es évfolyamában jelent meg két részletben,¹⁴ majd két hosszabb versét közölte ugyanott Ötvös Ágoston (gyulafehérvári orvos), beszámolva egyúttal Mártonfi irodalmi hagyatékáról is.¹⁵ A tudósítás szerint bir-

György vitája. Kolozsvár, EME, 2011, 118–130; BIRÓ Annamária, *Vita vagy önreprezentáció = Az emberarcú intézmény.* Tanulmányok Aranka György köréből, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, EME, 2004, 97–152.

12 GYÖRGY, 18.

13 GYÖRGY, 14.

14 ÖTVÖS Ágoston, *Mártonfi József erdélyi püspök*, Kolozsvári Közlöny, 1857, 110. szám, 443., 111. szám, 447–448.

15 ÖTVÖS Ágoston, *Mártonfi József néhai erdélyi r. kath. püspök költeményes maradványai.* Kolozsvári Közlöny, 1857, 126. sz. 503–504, 140. sz.

tokában volt Mártonfi három versének kézírata (*Erkölcstemploma*, a *Remete* és az *Álom*), nála lehetett Mártonfi kézíratos tanári jegyzete, és a *Salamon* fordítása is, emellett még nyolc levelet őrzött, amelyeket Révai Miklós írt Mártonfinak. A leveleket (nem nyolcat, hanem kilencet) Danielik János adta ki, aki Ötvös Ágostontól kapta meg az anyagot. Ötvös azonban nem tudott Mártonfi prédikációinak kézírataról és azok kiadásáról sem (azok ekkor már Magyarországra kerültek): „Lélekderítő prédikációi vagy örökre elvesztek, vagy ismeretlen kéznél hevernek.” – írja. Sajnos csak az első két vers szövegét és a *Salamont* publikálta, a *Remete* című vers jelenleg lappang. Ötvös Ágoston jegyzeteket is készített Mártonfi életéről, saját kézíratos anyaga a Mártonfi-hagyaték egy részével együtt került be a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különgyűjteményébe.¹⁶

A következő évben, 1858-ban – Ötvös Ágoston nyomán –, Vass József írt Mártonfiról egy népszerűsítő cikket a Vasárnapi Újságba.¹⁷ Ezért Mártonfi bekerült a *Magyar írók* 1858-as pótkötetébe,¹⁸ onnan pedig Szinnyei munkájába is, meglehetősen pontos, jó adatokkal, kiemelve, hogy „[é]rdemei különösen a jótékonyság és a nevelés terén tüntek ki. A szent-István-rend kommandatora volt. A tudósokat,

567–568. Alatta csillaggal jegyzet: „L. a. halhatatlan nevű főpapnak történelmi hűséggel összeállított érdekes életrajzát lapjaink f.é. 110 és 111. számaiban; hol, különösen az utóbbiban, említett költeményes maradványaiból igen tisztelt munkatársunk, Dr Ötvös Ágoston úr, két darabot közölt velünk. A tartalom mellett, a könnyű lejtésű alexandrinek, s az egészen elömlő szin, az eddigelé ismeretlen verselőt a francia iskola, illetőleg Bessenyei körének emberei közé iktatják. Köszönettel adunk helyet költeményes maradványoknak, hogy általok is gyarapodjék félszázaddal ezelőtti nemzeti költészetünk terményeinek leltára. A szerk.” 126. szám, 503.

16 *Ötvös Ágoston jegyzetei*, Fond Collectii speciale, Ms 2873, 195–203.

17 VASS József, *Mártonfi József*, Vasárnapi Újság, 5. évfolyam, 1858. február 21., 8. szám, 85–86. (Ötvös Ágoston adatai alapján) „Nyomtatásban két munkája jelent meg: Német gyászbeszéde Mária Terézia felett, és két versezete” – írja róla Vass József. A két verszet alatt nyilván a Révai által 1784-ben közöltek érti.

18 *Magyar írók Életrajz-gyűjteménye*. Második, az elsőt kiegészítő kötet. szerk. DANIELIK József, Pest, 1858, 192–193.

köztök az inséggel küzdő Révait segítette s általában az irodalmat pártolta.¹⁹ Szinnyi hívja fel a figyelmet például Mártonfi magyar nyelvű, kiadott prédikációira, de csak három szövegről tud:²⁰ a *Magyar egyházi beszédek gyűjteménye* című hatkötetes munkát átnézve²¹ azonban további öt magyar nyelvű prédikációt találtam tőle.

Már az 1860-as években felvetődött, hogy a literátor püspök munkássága monográfiát érdemelne, Ötvös Ágoston idézi gróf Kemény József szomorú megjegyzését, hogy „ezen tudós székely hazánkfiának eddig nem volt biographusa”.²²

Összegezve mindazt, amivel ki lehet egészíteni György Lajos alapos monográfiáját, elsőként Mártonfi kortársi megítéléséhez illetve mecénási magatartásához következik néhány adalék, majd Mártonfi drámaírói, drámafordítói, levélírói és költői működését mutatom be. Az, hogy a korábbi, alapos kutatásból mindez kimaradt, elsősorban a véletlenül múlt: György Lajos tudott Mártonfi latin nyelvű drámakéziratairól (1857-ben Ötvös felsorolta négy kéziratot drámájának a címét), de nem találta meg azokat: „Úgy látszik, hogy [Ötvös Ágoston] halála után [1861] ezek nem kerültek hozzáértő kezekbe, és teljesen nyomuk veszett. Hiába kutattam utánuk a Püspöki és a Káptalani Levéltárakban.”²³

A kéziratok ugyanis a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba kerültek, onnan adott róluk hírt 1900-ben Ferenczy Zoltán, aki tudósított ugyan arról, hogy van négy kéziratot latin dráma a kolozsvári

19 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>.

20 „magyar egyházi beszédei közül hármat közöl Szalay Imre, *Magyar egyházi beszédek cz. gyűjteményében*. (Pest, 1832–34. III., V., VI. k.)”

21 *Magyar Egyházi Beszédek' Gyűjteménye*. Kiadja SZALAY Imre, a' veszprémi székes egyház' kánonokja, Philos. 's Theol. Doctora, a' kir. Magy. Tud. Egyetemben a' lelki pásztorkodás' és egyházi ékes szolás' tanítója 's a' theol. Kar' most. Dékánja, a' magyar tud. Társaság' rendes tagja I–VI. kötet, Pest, 1831–1834.

22 ÖTVÖS Ágoston, *Mártonfi József*, Kolozsvári Közlöny, 1857, 111. szám, 443.

23 GYÖRGY, 30. „Úgy látszik, hogy [Ötvös Ágoston] halála után (1861) ezek nem kerültek hozzáértő kezekbe, és teljesen nyomuk veszett. Hiába kutattam utánuk a Püspöki és a Káptalani Levéltárakban.”

egyetemi könyvtár kéziratárában, de nem adta meg ezek jelzetét, és nem azonosította a szerzőjüket sem.²⁴ A drámák címei ugyan már bekerültek Varga Imrével közös kismonográfiánk lábjegyzetébe 2000-ben (Medgyesi S. Norbertnek köszönhetően), de mi sem azonosítottuk a szövegeket Mártonfi elveszett drámáiként.²⁵

Papp Kinga, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárosa kezdett újra foglalkozni a kéziratok anyaggal, míg végre *A Drámaszövegek metamorfózisa, Kontaktustörténetek* című kolozsvári drámatörténeti konferencián találkozott a kétféle kutatási szál: egyértelmű lett, hogy a Papp Kinga által – ismeretlen szerzőjüként – bemutatott egyik latin drámaszöveget²⁶ és az általam (Andreas Friz magyarországi hatásának kapcsán) bemutatott *Salamon* drámafordítást ugyanaz a szerző, vagyis Mártonfi József készítette.²⁷

Papp Kinga ezután beszámolt a latin drámaszövegek előkerüléséről és a hagyatékek egyéb darabjairól is, mivel a drámaszövegek a már említett nagyobb tanári jegyzet részeként maradtak fenn.²⁸ Mártonfi kéziratok hagyatéka a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények részlegén található, jelzete Ms. 354, a szerzője nincs feltüntetve, címe: *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*.²⁹ A 18. század második felében (1773-ig) keletkezett, negyedréti formátumú, kartonkötésű, 193 levél terjedelmű kötetről van szó, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből került az Egyetemi Könyvtárba. Összehasonlítva a kolligátumban szereplő drámák írásképet az OSzK Kéziratárában őrzött magyar nyelvű Mártonfi-levelek

24 FERENCZI Zoltán, *Négy jezsuita dráma*, Erdélyi Múzeum, 1900, 347–351.

25 VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon*, Bp., Argumentum, 2000, 59, 122, 138.

26 PAPP Kinga, *Mathias Corvinus, egy latin nyelvű kéziratok dráma*, 2009. június 4–7. Kolozsvár, előadás *A drámaszövegek metamorfózisa* című konferencián.

27 PINTÉR 2011, 163–171.

28 PAPP, 2010. Papp Kinga önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

29 A kéziratról részletesen: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Két drámapoétika Varjú Zsigmond S.J. (1704) és Mártonfi József S.J. (1768) diákkorából = Uő., Theatrum és irodalom, Bp., Universitas, 2014, 97–101.*

írásképével,³⁰ megállapítható, hogy a kolligátum Mártonfi sajátkezű jegyzete, így a belső érveket (az évszámok, a helyszínek egyezése, a szereposztások azonossága, Mártonfi nevének előfordulása a II. József tiszteletére írt oratióban) megerősíti a két kézírás azonossága is. A felfedezés súlyát az adja, hogy Mártonfitól nagyon kevés anyag maradt fenn. Saját végrendeletében azt írja, hogy kézíratos anyagait (György Lajos szerint a verseit is) két tűzvész pusztította el: „Könyveim legnagyobb részétől a sors már több ízben megfosztott. Még megmaradt könyveim közül a mennyiségtani műveket a kolozsvári csillagdnak, a többit pedig a károlyfehérvári püspöki könyvtárnak ajándékozom. **Irataimat** [kiemelés tőlem P. M. Zs.] a tűz hamvasztotta el s így csak a Németországban kiadottak egy része juthat még esetleg ide.”³¹

A kutatások alapján ma ennyiből áll Mártonfi magyar nyelvű irodalmi hagyatéka:

Magyar nyelvű versei:

[Révai Miklóshoz]³²

[Egy kép]³³

[Dafné]³⁴

*Remete*³⁵

Erkölcstemploma³⁶

30 OSzK Kt Quart. Lat. 2225.

31 *Hét erdélyi püspök végrendelete*, közli dr. TEMESVÁRY János, Cluj–Kolozsvár, Minerva, 1931. <http://mek.oszk.hu/07400/07460/07460.pdf>.

32 *Magyar Hírmondó*, 1784, febr.14, 105-107. Révai Miklós, *Elegyes versei és néhány apróbb köztetlen írásai. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelyly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is*, Pozsony, 1787. 257–260., https://books.google.hu/books?id=XNhdAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, GYÖRGY, 32–33.

33 Uo.

34 Uo.

35 A vers Ötvös Ágoston birtokában volt, de nem sikerült a nyomára jutni, a kiadott versek között nem szerepel.

36 Ötvös Ágoston, *Mártonfi József néhai erdélyi r. kath. püspök költeményes maradványai*. Kolozsvári Közlöny, 1857. 126. sz. 503–504.

Álom³⁷

Barcsay Ábrahámhoz³⁸

Templomi gondolatok³⁹

Egy szép kép alá való írás⁴⁰

[*A múzsák harca Révaiért*]⁴¹

1 magyar nyelvű klasszikus verselésű drámafordítás Andreas Friz S. J. *Salomon Hungariae rex* című drámájából *Salamon, Magyarország királya* címmel⁴²

8 magyar nyelvű prédikáció⁴³

15 magyar nyelvű levél Révai Miklóshoz⁴⁴

3 magyar nyelvű levél Aranka Györgyöz⁴⁵

37 ÖTVÖS, i. m. 140. sz. 567–568.

38 DÖBRENTAI GÁBOR, *Barcsay Ábrahám*, Erdélyi Múzeum, 1814. 1. 31–33. GYÖRGY, 38–39.

39 1794. május 8-i levelében. OSzK Fol. Hung 2225. GUZMICS Izidor, *Révai Miklós pályája saját leveleiből*, Tudományos Gyűjtemény, 1830. II. 40–42. GYÖRGY, 34.

40 Uo., GUZMICS Izidor, *Révai Miklós pályája saját leveleiből*, Tudományos Gyűjtemény, 1830. II. 40–42. GYÖRGY, 34.

41 Magyar nyelvű szövege elveszett, a latinra fordított szöveget Révai adta ki: RÉVAI Miklós: *Carmina quaedam...* Sopronii, Siess, 1801, 48., újonnan kiadta Kardos Adorján álnéven: *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódásai a' tiszta magyarságban, mellyeket valóságok szerént nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa, 's igaz tisztelője fényfalvi Kardos Adorján*, Pest, Trattner, 1806. 202.

42 Kézirata elveszett, nyomtatásban Ötvös Ágoston jelentette meg.

43 *Magyar Egyházi Beszédék' Gyűjteménye*. Kiadja SZALAY Imre, a' veszpremi székes egyház' kánonokja, Philos. 's Theol. Doctora, a' kir. Magy. Tud. Egyetemenben a' lelki pásztorokodás' és egyházi ékes szólás' tanítója 's a' theol. Kar' most. Dékánja, a' magyar tud. Társaság' rendes tagja I–VI. kötet, Pest, 1830–34.

44 OSzK Kt Quart. Lat. 2225. A levelek Horváth Istvánnak, Révai tanítványának és jó barátjának a révén kerültek (Révai teljes kéziratos hagyatékával együtt) az Országos Széchenyi Könyvtárba.

45 Mártonfi József Aranka Györgynek, 1798. febr. 7. Kolozsvári Állami Levéltár, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó. Szövegét közli: VULKÁN 2013, 209–216. Mártonfi József Aranka Györgynek. Kolozsvár, 1799. febr. 22., április 19. Gyulafehérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3. GYÖRGY, 164–165.

Ezt kiegészíti 1 német gyászbeszéd Mária Terézia halálára⁴⁶ és 4 latin iskolai színjáték.⁴⁷ Német és latin nyelvű tudományos levelezése is tekintélyes. Mivel a szövegek egy része ma már nehezen hozzáférhető, a kötet második felében közreadom az összes magyar nyelvű verset, Mártonfi magyar nyelvű drámafordítását, és a Révaihoz írt leveleket is, mert ezek eddig csak kéziratban voltak hozzáférhetőek. A magyar nyelvű prédikációk azonban szétfeszítették volna a kismonográfia kereteit, terjedelmük több mint hetven oldal. Ezért a prédikációk közül csak egyet közlök teljes egészében, az általam a legérdekesebbnek tartott, nagyböjti textust. Kimaradtak a kötetből a testvérének, Mártonfi Péternek 1799–1808 között írt magán- és gazdasági jellegű levelei is, amelyekről Fejér Tamás adott hírt.⁴⁸

- 46 *Trauerrede* auf Marien Theresien Kaiserin Königin Grossfürstin von Siebenbürgen bei dem feyerlichen, Leichenbegängnisse, welches die hohen Stände des Grossfürstenthums zum Andenken Ihrer hochseligen Monarchin in der Hermannstädter Pfarrkirche am 15., 16. und 17. Jenner 1781. veranstalteten. Gehalten den 16. Jenner. Hermannstadt.
- 47 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók* 111^r–118^r 119^r–125^v 126^r–139^v 168^r–174^v.
- 48 GYÖRGY, 15. Fennmaradt 6 magyar nyelvű levele (1790–1793 között) Bánffy György erdélyi gubernátorhoz is, ezeket közli VULKÁN 2013, 228–236.

A REJTŐZKÖDÉS SZÍNTEREI

Kötetem címe egy rejtőzködő literátorra utal, akikből meglehetősen sok van a 18. századvégi magyar irodalomban. Nevezhettem volna őt költőnek is (vagy egy félbemaradt költői pálya tulajdonosának), ahogy azt György Lajos teszi: „a túlnyomó többség kiműveletlen s akkor még irányadó felfogása elriasztotta Mártonfit attól, hogy költői hajlamának szabad folyást engedjen. Így lett és maradt Mártonfi félben maradt költő.”⁴⁹

Kérdés azonban, hogy ezzel nem helyezzük-e egy olyan ítélkező státuszba magunkat, amely nem következik irodalomtörténeti szerepünkől, szabad-e költőként írni egy olyan szerzőről, aki sohasem határozta meg költőként önmagát? Éppen az ellentéte ez annak a szerzői attitűdnek, amellyel szintén sokszor találkozhatunk a 18. század végén, amikor a szerző folytonosan poéta szerepben tetszeleg, miközben az irodalom nem fogadja be őt magába, s hangsúlyozottan (és némi lenézéssel) *nem* költőként tekint rá. Mártonfi esetében nem ez a helyzet: úgy tűnik, mintha ő maga nem kérne ugyan bebocsáttatást a költészet csarnokába, de mások (*bizonyos költők*) szerint eleve oda való. Kérdés azonban, hogy egy szűk kör befogadói gesztusa elegendő-e a költővé avatáshoz, főleg úgy, hogy a költői szerep mellett az illető hatalmi-politikai szerepe sem elhanyagolható? A mecénatúrától való függés befolyásolja-e az értékítéletet, ha egy püspök-mecénás költészetét kell el- vagy megbírálni? Eltekintve a pénztől, amellyel Mártonfi támogathat egyéni életutakat és közösségi projekteket, azok a státuszok, „fényes hivatalok” amelyeket betölt már püspöki kinevezése előtt is, nem teszik-e eleve lehetetlenné a kor-

49 GYÖRGY, 40.

társak számára az elfogulatlan értékelést? Mártonfit Révai Miklós avatja költővé, bár jellemző, hogy az első lépést maga Mártonfi teszi meg, aki 1784. február 2-án, miután olvasta Révai szerkesztői „program levelét” a *Magyar Hírmondóban*,⁵⁰ egy részletes magyar nyelvű levéllel fejezi ki támogatását. „A’ mit hirdető leveledben említesz a’ Böltseség’ és Erkölt’s nyájás tekéntetéről, ’s barátságos társalkodásról, éppen szájam’ ízén vagyon. Ideje már egyszer nálunk is az ilyen gondolatnak.”⁵¹ Ez azonban még csak a literátor, a magyar nyelvért aggódó értelmiségi gesztusa, sőt ebbe a szövetséget ajánló gesztusba belefér az is, hogy egy dicsőítő epigrammát küld Révainak. A levél végére azonban odailleszti két versét is, tehát az új szerkesztő (a szintén az egyházi közegeből jött, piarista szerzetes-tanár) üdvözlése talán csak ürügy (vagy ha finomabban fogalmazunk: lehetőség) saját költői mivoltának kifejezésére, megmutatására. Révai azonnal él is a felkínált alkalommal: nyilvánossá teszi már a következő számban Mártonfi levelét, az ő rendkívül hízelgő válaszát, és közlése mind a három verset (tehát a neki szólót és a levél végére illesztett másik kettőt is) *Tudományos barátság* címmel. „Azért is elárulom reám verő sугáridat, megint magamtól tovább terjesztve a’ Magyar földre. Te vagy a’ Nap, és én elég szerencsés lések, ha tsak holdod lehetek. A’ vagy nem a’ nap fénye ragyog-e ezekben a’ darabokban?” – és ezek után közli Mártonfi három versét.⁵²

A nyomtatásban megjelent három kis vers (ezek aztán bekerültek Révai 1787-es kötetébe is) mellett Barcsay Ábrahámhoz szóló episztolája lett általánosan ismert, amelynek kéziratos másolatai is fennmaradtak.⁵³

A rejtőzködés tehát egyszerre metafora és valóság Mártonfi József irodalmi működésének esetében, akinek a „rejtőzködését” egyrészt valóban indokolja saját élethelyzete (egyházi pályája és köztisztviselő volta, ami – látszólag – ellentétben áll azzal a *költő* szereppel, ami

50 CSAPLÁR Benedek, *Révai törekvései a magyar nemzeti művelődés érdekében*, 1784. Figyelő, XII. 1881, 354–367, 358.

51 ÉDER Zoltán, *Révai Miklós*, Bp., Akadémiai, 1972, 176.

52 *Magyar Hírmondó*, 1784. febr. 14., 13. sz. 105–107. CSAPLÁR, i. m. 359.

53 GYÖRGY, 39.

után vágyódik), másrészt legalább ennyire fakad a személyiségéből is, a háttérbe húzódó költő-mecénás csak ritkán vállalja a nyilvánoságot, s bármennyire is szeretné az irodalmárok közé sorolni magát, mindezt el is távolítja magától. Mindezzel nincs egyedül, „ez a fajta költőattitűd korjelenség nálunk” – írja Mezei Márta.⁵⁴ Ha nem is ugyanilyen élethelyzetben, de rangjából, a főúri szereppel kapcsolatos elvárásokból következően Ráday Gedeon vagy Orczy Lőrinc is hasonló módon éli meg saját költői próbálkozásait. Orczy Lőrinc nem is adja ki saját műveit (itt is Révai lesz az, aki közli őket 1787-ben és 1789-ben), mert (verselgető, művelt főispánként) nem szívesen venné, ha a nevét kiírnák a művei alá. Miközben nagyon is jól ismeri a költészetelméletet, inkább vállalja a dilettáns alkotómódot, mint a bírálatot. Azt írja, hogy csak „lopva vett időben” írta a verseit, nem volt rájuk sok ideje és gondja, ezért nem is méltóak ezek a művek arra, hogy bekerüljenek a tudósok gyűlekezetébe, s nem is kell, hogy sokan olvassák őket.⁵⁵ Az alszerény mentegetőzésben Mártonfi szavai is visszaköszönek. A kor legműveltebb, legtudatosabb irodalmára, Ráday Gedeon is rejtegeti saját személyét – egyrészt családjának ellenérzése miatt, másrészt azért, mert őszintén elégedetlen a verseivel („soha még magam munkáival úgy nem contentáltattam,⁵⁶ hogy azokban meg nyugodhattam volna”), harmadrészt pedig azért, mert őszinte bírálatra vágyik, „mert ha egyszer az Auctort esmérük, szemben még hibáit is dícsérük, ellenben ha nem esmérük, sokszor hibáit maga előtt is megmondják, amely ha az igazságon van épülve, az Auctor magát corrigálhatja.”⁵⁷ (Bár maga Mártonfi saját verseit illetően nem igényli a kritikát, a magyar irodalom minőségét éppen a jó színvonalú kritikák és recenziók által szeretné növelni, s bírálóként maga is objektív értékelésre törekszik.) Ráday arra kéri Kazinczyt, hogy a *Magyar Museum*ba szánt Anakreon fordítást még névtelenül se közölje elsőként, mert „valósággal szégyenlené”, hogy idős ember-

54 MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Budapest, Akadémiai, 1974, 85.

55 Ars poétikái: *Ezen munkához, Ezen munkába foglalt versekhez*, MEZEI, 85.

56 megelégedtem, elégedett voltam

57 MEZEI, 88.

ként ilyeneket publikál, és nyomatékosan kéri a szerkesztőt, hogy a nevének még a kezdőbetűit se írja ki.

A *Bétsi Magyar Musában* is rendszeresen jelennek meg névtelen szerzőjű versek, pl. a „*Barátságai Jovallás, és abból folyó Kötelességek, melyeket egy nagy lelkü Tanácsos Ur ... versekben foglalván, nem Musai, hanem Merkuriusi kezekkel, lopva közölt a' Magyar Musa E. Olvasoival.*”⁵⁸ Baróti Szabó Dávid is kihagyott az 1777-es kötetéből olyan verseket, amelyeket nem akart a nyilvánosság elé tárni, Kis János is mentegeti magát, arra hivatkozva, hogy papi hivatásában megbotránkoztatónak lenne, ha a nevét adná egy irodalmi műhöz. A ma már túlzottnak tűnő aggodalmaskodás oka az is, hogy az irodalom társadalmi rangja alacsonyabb, mint a tudományoké, és a klérus egy része túlságosan világiasnak tartja a korabeli rokokó költészetet.

„Vajha ez a' Nagyságos Férfiú maga is úgy érezné gyönyörű versének édességét, mint mások érzik, hogy ne rejtegetné el a Világ' elől a' mit már készített! Vajha az a fényes hivatal, melylyet visel, anynyi időt engedne néki, hogy néha néha érkezése telhetnék többekre is!” – írja Révai Miklós, amikor közli 1784-ben a *Magyar Hírmondóban* Mártonfi három versét (latin fordításukkal együtt), s mindezt megismétli az *Elegyes versei* kiadásakor, a versek elé írt rövid bevezetőben. Révai kiadóként mindent megtesz azért, hogy Mártonfi országosan ismert költő legyen, ő azonban csak egy évtized múltán jelentkezik újabb versekkel, s Révaihoz szóló levelében azzal mentegeti magát, hogy nem is akart soha poéta lenni: „Tudjad tehát, hogy akkor szomorú voltam, 's a' változások, költöződések, 's országos dolgok igen gyötörték. Félttem azért írni, nehogy hirtelen, akaratom kívül is poéta legyek. Tudod e azt is, hogy haragudtam reád, úgy a mint én szoktam reád haragudni, hogy némely futó verseimet gyűjteményedben nevem alatt kiadtad? Még pedig diák fordítással! Erre azt mondod: meg kellett volna inkább köszönnöd, Barátom! Igenis, ha valami jobbat adtam volna kezedre, s azzal nagyobb becsületet szereztem volna néked is, magamnak is. Lehetett volna is talám: de megérted okaimat, miért tartóztatom magamat attól is, amit úgy kedvellek, és tsak alattomban valamit írogatok. Emlékezel, hogy bánt a *Nyájás*

58 *Bétsi Magyar Musa*, 1787. III. szám, jan. 13., 25.

músával, s veletek mindnyájan sőt talán velem is miattad, ama Leo... vagyis inkább az az Angyal, a' ki ezen számárnak szájával szólott”, s latinul hozzáfűzi, hogy az egri eklézsia angyaláról, vagyis Szaicz Leó (1746–1792) szervita páterről van szó, aki egyébként ekkor már két éve halott.⁵⁹ „Tudod, hogy sok ilyen angyal van. Ezeknek [...] üldözések megfojtják igyekezeteket még böltsőjében, 's mi, akik... valamit a jó dolgon segíthetnénk, kényszerítettünk lappangani, 's amit lehet, mintegy nem tselekedve tselekedni...”⁶⁰ Az utalás azért is érdekes, mert Szaicz Leo Mártonfit soha nem említette név szerint, viszont Révai Miklós ellen valóban kikelt: 1790 elején, a korona hazahozatalakor sok szép versek jöttek világhírességre – írta Szaicz Leó. „Vajha minnyájan illy szép verseket írának, nem pedik olyan szemtelen, tsúnya, fertelmes, botránkoztató verseket, minőket nem tsak Szatsvai Sándor az ő Bétsi Magyar Múzsájában, ... nem tsak Horvát Ádám az ő HOL-MIÉben, nem tsak a nagy peleskei nótárius az ő budai útazásában⁶¹ egy helyen (mert a többiek nekem is igen tetszetek), hanem még ... szégyen, gyalázat! – még némelly pápista, szerzetes vagy ex-szerzetes papok is írtak ...”, utal R. M. monogrammal Révai Miklósról és N. I. monogrammal Nagy Jánosra.⁶² Szaicz egyébként maga is a magyar nyelv védelme mellett állt ki, de erősen védelmezte a katolikus hitet és a magyar szentek kultuszát is. „Én is minden igaz hazafiakkal ki-mondhatatlan nagyon éhezem, szomjúhozom a magyar nyelvnek nagyobb boldogulását, s magam is kész vagyok tellyes tehetségemet ezen jámbor szándéknak elősegállítására szentelni, de nem úgy, hogy a magyar nyelvnek (mint másutt a frantzia, német nyelvnek) ki-pallérozása merő kortsolyája légyen a szabad kőmivességnek, a szabad hitetlenségnek s erköltstelenségnek.”⁶³

59 Szaicz Leóról újabban: PAVERCSEK Ilona, *Szaicz Leó a felvilágosodás irodalmáról*, Magyar Könyvszemle, 1997, 2., 167–186.

60 Lásd kötetünk 2. levelét.

61 Utalás Gvadányi József elbeszélő költeményére: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felszerkentésére és mulatságára e versekbe foglalt*. Pozsony és Komárom, 1790.

62 SZAICZ Leo, *Igaz Magyar*, Berlin, 1785, IV. 162. Idézi: PAVERCSEK, 177.

63 SZAICZ Leo, *Magyar és Erdélyországnak rövid isméréte*, Bécs, 1791, II. 241.

Mártonfi azonban úgy érzi, hogy a kritika ő rá is vonatkozik: „Nem ok nélkül mondom ezt, mert én is szenvedtem némely apróságokért ... ámbár titkon, 's csak az Érzőknek szoktam némellykor írni, de még is történt, hogy kaján szemekre akadván némely apróságim, káromra voltak.”⁶⁴ A Bálám szamarára való hivatkozás előzménye egy tíz évvel korábbi pengeváltás a *Bétsi Magyar Múzsában* Szaicz Leó és a szerkesztő Pánczél Dániel között, Szaicz Leónak az *Igaz magyar* című könyve kapcsán. A *Bétsi Magyar Múzsza* 1787. január 10-i számában olvasható szerkesztői megjegyzésben az újságíró (Luc. 33 v. 34. Atyám bocsásd meg nekik...mottóval) elmeséli Bálám szamarának történetét, majd ezt írja: „Bekár, hogy nékedis (sic!) nem volt egy magadnál okosabb Szamarad!”⁶⁵ Bár a szerző nem ír nevet, címet, mert („nem akar vitatkozni gyermekek és kofák szokása szerint”), egyértelműen Szaicz Leóra céloz, néhány hónappal később pedig még világosabbá teszi, hogy kire gondol: „Edgy Igaz Magyar nevet viselni kívánó Magyar Könyv (a' tavalyi igaz Magyar' bórja) jött a' Bétsi (Censurára) könyv-rostába, ha által láthatna rajta; mely közönségesen a' Protestánsoknak; de különösen némellyeknek, és a' Magyar Kurirnakis bezzeg meg akarja adni. – Lássukel mi lesz belőlle. Ha a' Bálám' szamara megszólalhatott, és ha az Esópus meseje szerént [...] a' fákis szóllanak, nem csak a' vadak; hadjuk kinek kinek pennáját kezében, 's nyelvét szájában – szép sülki (sic!) utójára belőlle.”⁶⁶

Mások is érezték az ellenkezést azokkal az egyházi értelmiségiekkel szemben, akik a magyar nyelv és az irodalom ügyével foglalkoztak: „egynéhányan (a'kik közzül nem utolsó Kelcz Prépost Úr) ellened morgolódnak, hogy Szerzetes Pap lévén magadat illy dologba avattad” – írja Rájniss József Révainak 1784. január 9-én kelt levelében.⁶⁷ Mártonfi még 1801-ben is arra kéri Paintner Mihályt, hogy ”hallgasson rólam addig”, míg meglátják, mi lesz a jezsuita

64 RÉCSEY VIKTOR, *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz*. 4. közl. ItK 1896, 232–233.

65 *Bétsi Magyar Múzsza* 1787. január 10., III., 24.

66 *Bétsi Magyar Múzsza* 1787. április 7., XXVIII., 224.

67 ÉDER ZOLTÁN, *Révai Miklós*, Bp., Akadémiai, 1972, 176.

rend visszaállításával. Miközben közeli barátai, munkatársai mind volt jezsuiták és piarista szerzetes-tanárok, ő mintha eltávolodna a jezsuita rendtől, illetve nagyon erős kritikával illetné azt. Levelező társai között az erdélyi protestáns elit tagjai is ott vannak, (s bár Cse-rei igazgatlanul megvádolja vele) felekezeti elfogultságot sem cenzori, sem mecénási működésében nem találunk, s tudósként is minél szélesebb konszenzusra törekszik.

Ezekből a levelekből is látszik, hogy a rejtőzködés egy tudatosan vállalt magatartás, életstratégia, amit Mártonfi barátai is elfogadtak. A rejtőzködés ugyanakkor meg is könnyíti a költői szereppel való belső vívódást: lehetővé teszi a sejtetést, a hivatkozást, az öngazolást is. Benne van saját kisebbségi érzése vagy bizonytalansága is, ugyanakkor jól látható a költői társaságba való tartozás büszkesége is – amelyet a folytonos többes számmal: „mi költők – ti tudósok” jelenít meg, és amelynek kapcsán komoly mecénási szerepet is felvállal. Az ellentmondásra, amelyre – ahogy majd látni fogjuk –, Kazinczy is felfigyel, a 18. századi egyházi értelmiségiek sajátos léthelyzetében kereshetjük a választ.

Kosáry Domokos a 18. század végének értelmiségi pályáit elemezve több olyan megállapítást is tesz, ami Mártonfira is érvényes.⁶⁸ Mártonfi azok közé tartozik, akik számára az egyetlen lehetőség a tudományokkal és/vagy az irodalommal való foglalkozásra az egyházi pálya. Ezek az egyházi keretek azonban már sokszor fojtogatóak: az egyházi értelmiségiek saját habitusuk és külső lehetőségeik szerint próbálják összeegyeztetni kétféle szerepüket. Van, aki maximálisan él a lehetőségekkel és szabad értelmiségiként, szinte világiként tud élni ezek között a keretek között, mint Dugonics András, van, aki kilép ezekből a keretekből, mint Verseghy Ferenc, de mind fontosabbnak tartják saját irodalmi működésüket, mint az egyházi karriert. Ugyanez a dilemmája Mártonfi legjobb barátjának, Révai Miklósnak is, aki a piarista rend előljáróival való konfliktusai után végülis 1794 elején szekurizál, s ezzel – saját szavai szerint – „holt

68 Kosáry Domokos, *Értelmiség és kulturális elit a VIII. századi Magyarországon*, Valóság, 1981. február, XXIV/2, 11–20.

állapotból új életre kelt”.⁶⁹ Mártonfi egy másik utat választ, saját irodalmi működését rendeli alá az egyházi pályának, s ebben a döntésben (a saját írói-költői tehetségében való bizonytalanságon kívül) valószínűleg több ok is közrejátszik: karrierje nagyon korán elindul, és már fiatalon olyan magas hivatalokat tölt be, amelyeket nem akar elveszíteni s amelyek nagyon óvatossá teszik (33 évesen főhivatalnok, 42 évesen kanonok, 45 évesen püspök), ráadásul költőként nem a hagyományos egyházi témákat és egyházi szellemű műfajokat választja, hanem nagyon is világias verseket ír, tehát szembekerül azokkal az elvárásokkal, amelyek egy magas rangú egyházi személlyel kapcsolatban – legalábbis az egyházi hierarchián belül – megfogalmazódnak.

Költői pályája jelen van a kortársi emlékezetben, de nagyon hamar elhalványul: Jakab Elek részletes lerésában a *költő* Mártonfi már nem szerepel. „Mártonffi püspök magas műveltségű férfi, philosophusi ész, nagy matematikus és ritka főpapi jellem volt; történeti ismerete tömérdek, finom politikai érzékkel egyesülve, bevégzett latin és görög nyelvismerő, a mit könyvvizsgálói ítéletei s jelentései igazolnak; jezsuita nevelést kapott, de igaz magyar nemzeti és alkotmányos érzését s világi papi szabad gondolkozását minden élethelyzetében ritka tapintattal megőrizte; az ő érdeme a római kath. oktatásügynek a múlt század végén s ennek elején nemzeties alapon szervezése s az oktatásnak a jezsuitákról a kegyesrendiekre átszállása, oly módon, hogy a világi papság se legyen közülök kizárva. E férfi egész élete áldásos munkásságban folyt le: nemes egyéniségéért s közjóra irányult tettei után az egyház büszkén gondolhat rá, a hazai történet a legnehezebb idők egyik legkimagaslóbb alakját bírja benne.”⁷⁰ Püspöki, cenzori, oktatáspolitikusi,⁷¹ könyvtárgyarapítói, tudósi működéséről többen is írtak, de költőként, drámaíróként és fordítóként azonban ma már sem

69 ÉDER, 225.

70 JAKAB Elek, *A cenzúra története Erdélyben*, Figyelő, 1881, 161–182, 253–273, 333–354.

71 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980, 430–431.

az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, sem a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* nem ismeri. A *Magyar Életrajzi Lexikon* azonban egyetlen mondatban megemlíti irodalmi működését is: „Számos színdarabja maradt fenn kéziratban. Verseket is írt.”⁷²

72 *Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1982², II. 162.

MÁRTONFI ÉLETRAJZA – MINTÁK ÉS HATÁSOK

Mártonfi József életrajzát részletesen és érzékenyen írta meg György Lajos, itt csak azokkal az elemekkel szeretném kiegészíteni, amelyek az évtizedek óta tartó (dráma)kutatás nyomán kerültek elő. Mártonfi 1746-ban született Csíkszentkirályon (apja Csíkmindszentről költözött a faluba, ahol Mártonfi öt éves koráig élt) egy elszegényedett székely nemesi családban. Érdekes ebből a szempontból Mártonfi névhasználata, amelyben ott van ez a félig nemesi, félig paraszti származás: Révainak írt leveleit is különbözőképpen írja alá (1806-ig: Mártonfi, 1806–1807: Mártonffy), püspökké választása után pedig használni kezdi a csíkmindszenti nemesi előnevet is. (Én a továbbiakban a György Lajos által is használt Mártonfi névalakot követem.) Négy lánytestvére és három fiútestvére van, a nyolc gyermek közül ő a legidősebb. 1752-ben kezdi el az elemi iskolát Csíkmindszenten. Ebben az időben már több mint 300 tanulóval működik a csíksomlyói ferences gimnázium, amelynek vonzáskörzete éppen a csiki katolikus székelység apró falvaiból áll, az iskolának sok tanulója van a környékbeli falvakból,⁷³ Csíkmindszentről is. Ötvös Ágoston és mások is azt írják, hogy Mártonfi is a csíksomlyói ferencesek diákja volt, ezt azonban György Lajos azzal cáfolja, hogy nincs nyoma a nevének a csíksomlyói anyakönyvben. Talán a fiú tehetségének korai megnyilvánulása miatt választják már a kezdetektől a jezsuita oktatást, amelyből sokkal egyenesebb út nyílik az egyetemi tanulmányok és a tudósi pálya felé. A tehetség kiválasztásának másik útja is járható lenne: Lestyán Mózes, Mártonfi későbbi

73 Az iskola történetéről lásd: SÁVAI János, *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Szeged, Agapé, 1997.

tanára a csíksomlyói ferenceseknél kezdi el az iskoláit (1730 körül szerepel is egy Szent Ferenc életéről szóló színdarabban⁷⁴), s csak az első osztályok elvégzése után kerül át a jezsuitákhoz. Lehet, hogy az életrajzi adatok mögött Mártonfinál is egy hasonló pálya áll: ez magyarázatot adna arra, hogy miért csak a középső és a felső nyelvtani osztály diákjaként szerepel először a székelyudvarhelyi névjegyzékben 1760-61-ben: lehet, hogy az első két évet mégiscsak Csíksomlyón járta ki. A család mind a három fiúgyermek egyházi pályát választ, mint a felemelkedés egyetlen lehetőségét, bár a kisebbik, Péter pályaválasztásában talán már Mártonfi támogatásának is szerepe lehetett. Érdekes, hogy mindkét testvér természettudományos érdeklődésű, főleg a matematikához és a csillagászathoz vonzódnak. Mártonfi mindkettejüket segíti, öccse lesz a gyulafehérvári csillagvizsgáló első igazgatója, azé a csillagvizsgálóé, amit Batthyány Ignác alapított, de Mártonfi hozatott rendbe és mentett meg az enyészettől, bár nagyon sokba került, ahogy azt leveleiben is olvashatjuk. Ahogy Aranka Györgynek írja, az intézetet szabadon látogathatja minden tudós, sajnálatos módon azonban az ottani papok közül kevesen mutatnak hajlandóságot vagy érdeklődést a kéziratok tanulmányozása iránt. *„De elég az, hogy e sok szép materiale ott lésson, és készen fog állani a tudosok számára.”*⁷⁵

A természettudományok, a csillagászat iránt ő is érdeklődött, amit egyik magyar nyelvű prédikációja is bizonyít: „A' természet vizsgáló bölcsek úgy tanítják, 's leghihetőbb is, hogy az egész világ szüntelen mozgásban vagyon. Azok a' nagy égi testek, mellyek közül némelylek tulajdon tüzüktől, mások ezektől világoskodnak, 's mellyek közül egy ez a' föld is, mellyen lakunk, valamint mindnyájan

74 KILIÁN István, *Latin-magyar nyelvű iskoladráma Szent Ferencről Csíksomlyón a XVIII. században = Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend: Tanulmányok a Rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, ÖTVÖS István, Bp., Magyar Napló, 2013, 989–1055. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 8/2)

75 Mártonfi József Aranka Györgynek. Kolozsvár, 1799. febr. 22. – Gyulafehérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3. Idézi: VULKÁN 2013, 182.

kerékdedek, úgy szüntelen forognak és mindent elragadnak magukkal a' nélkül, hogy ezen sebes mozdulásukat észre is vehetnők: valamint a széles tengeren a' szélnek sebességével repülő hajóban minden mozdulásnak érzése nélkül ragadtatik, eszik, iszik, aluszik a' csendes utazó, és csak akkor veszi észre nagy mozdulását, midőn új világban találja magát” s ezt máris összeköti saját hivatásával: „Sokkal igazabb ez erkölcsi értelemben, mint a' látható természetes világban.”⁷⁶

A székelyudvarhelyi gimnáziumban Mártonfi 1758-tól 1761-ig tanul. Ebben az időben az iskolában tanít két olyan jelentős alakja is a magyar jezsuita literátoroknak, akik meghatározó szerepet játszottak Mártonfi pályájának az alakulásában. Az egyik a már említett Lestyán Mózes, aki hasonló társadalmi közegeből, s ugyanabból a kis faluból indult el egy értelmiségi karrier felé, mint Mártonfi. Lestyán Mózes (1720–1774) a csíksomlyói ferences gimnáziumból került a kolozsvári jezsuita iskolába, majd ugyanitt lett a rend tagja 1743-ban. 1746–49-ben Kolozsvárott, 1750–51-ben Egerben tanított, majd Nagyszombatban tanult teológiát 1754-ig. Két drámafordítást is készített ebben az időben, az egyiket Pietro Metastasiónak, a korszak legnépszerűbb drámaszerzőjének művei közül, a másikat Anton Claus német jezsuita drámaírótól (az *Attilius Regulust* 1752-ben, az *Egyiptomi József* című darabot pedig egy évvel később⁷⁷). Lestyán Mózes 1754-ben Bécsben járt a Theresianumban (az *Egyiptomi József*nek itt készült egy másolata⁷⁸), valószínűleg itt került kapcsolatba Andreas Frizzel, aki korábban a magyar jezsuita növendékek tanárképző intézetének a tanára volt

76 *Magyar egyházi beszédek VI. kötet*, kiad. SZALAY Imre, Pest, 1834, 81.

77 A darabok modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák I.* (ismert szerzők) szerk. VARGA Imre, kiad. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1992. 962. (RMDE, XVIII, 4/1). „Ex latino Patris Le Jay SJ in Hungaricam Linguam convertit anno 1753. Tyrnaviae P. Moyses Lestyán, SJ Scholasticus Tertii anni Theologus. Natione Siculus Transylvanus.” Uo., 989. A darab egyébként nem Le Jay művének a fordítása, hanem Anton Claus jezsuita drámaíróé.

78 „Leirattatott Bétsben 1754.15 Augusti in Collegio Theresiano.” A szöveg lelőhelye és jelzete ma: OSzK Kt Quart. Hung. 1071. *Jezsuita iskoladrámák I.* 989.

Szakolcán. A *repetentia humaniorum* kétéves tanfolyama arra szolgált, hogy a leendő tanárokat felkészítse azokra az évekre, amikor grammatikát, retorikát és poétikát kellett tanítaniuk a rend különböző gimnáziumaiban. Ennek megfelelően a tananyag elsősorban műfajelméleti, prozódiai, verstani szövegeket foglalt magába, de a felkészítő tanárok gondoskodtak arról is, hogy a növendékek részletes bibliográfiát kapjanak mindahhoz, amit majd tanulniuk kell. Mivel a jezsuita oktatásnak fontos része volt az is, hogy minden osztály évente legalább egy színdarabot megtanuljon és előadjon (latinul vagy magyarul), ezen a tanfolyamon kellett elsajátítaniuk a drámaírás szabályait is, ahogy azt Mártonfi jegyzetéből is látni fogjuk. Bécsben Lestyán Mózes megkapta Friz fiatalkori drámájának (*Salamon rex Hungariae*) a kéziratát (a dráma szövege csak 1757-ben jelent meg nyomtatásban, Friz első drámakötetében), amelyet prózában lefordított magyar nyelvre. Lestyán 1755-ben Szatmáron volt hitszónok, majd 1756–1757-ben Ungváron a retorikai osztály tanára lett. 1757-ben került Székelyudvarhelyre, ahol haláláig dolgozott. Pályájának ezen a pontján találkozott Illei Jánossal és Mártonfi Józseffel, s a rájuk tett hatásnak, és saját kézirat fordításának köszönhető, hogy hamarosan megszületett a Salamon-téma eredeti feldolgozása és verses fordítása is. Lestyán maga is invenziós költő-fordító: egy négy versszakból álló rokokó verset illeszt a darab elé a szerencse forgandóságáról, ennek kezdő versszakai:

Oh, Tündér földi dicsőség
Nincs benned semmi reménység
Mutatod kedvedet, itatod mérgedet,
Színled jó voltodat, adod sérelmedet.

Mert akit fel emelsz nagy méltóságokra,
Kiket ma fel ültetsz királyi polcokra,
Holnap megrontod, porba kevered,
Sok jajjal s búval epeszted.”⁷⁹

79 Jezsuita iskoladrámák I. 251.

Illei János (1725–1794) szintén emblematikus alakja a jezsuita színjátszásnak, és irodalmi működése egyébként is jelentős.⁸⁰ 1725-ben Komáromban született, 1743. október 17-én lépett be a rendbe Kőszegen, 1744–1745-ben Trencsénben volt mint novícius. A legfontosabb állomás Illei drámaírói habitusa szemponjából Szakolca, ahol 1745. október 4-től lett a *repetentia humaniorum* hallgatója, a tanára Andreas Friz volt, tehát már hallgatóként találkozott Friz drámáival.

1746 októberétől Gyöngyösön tanít, ebben az évben a parvisták (vagyis a legkisebbek) egy történelmi drámát mutattak be *Scipionis Africani exilium* címmel, a darab írója és rendezője minden bizonnyal Illei volt.⁸¹ 1748-tól Nagyszombatban tanul filozófiát. Ez az időszak igazi virágkor a város jezsuita kollégiumának színházi életét tekintve. Illei olyan mintát, olyan drámaírói erudíciót láthatott itt maga előtt, ami a saját drámaírói pályáját is meghatározta a későbbiekben. 1751-ben már ő maga is tanár, Gyöngyösön a grammatikai osztályokat tanítja, az évről előadásokon nagyon gazdag jelmezekkel adnak elő a syntaxisták egy darabot Xavéri Szent Ferencről *D. Xaverius a caducis rebus animum avellens* címmel.⁸²

1752-ben Kolozsvárott is a grammatikai osztályt tanítja, 1753 őszétől pedig egy évig Egerben a rétorok professzora, az ő osztálya mutatja be valószínűleg az új iskolaépületet (s benne a „díszes játékos új palotát”) köszöntő reprezentatív színjátékot (Faludi Ferenc *Constantinus porphyrogenitus* című drámáját),⁸³ Szent Ignác napján, július 31-én. A szöveg Kaprinai Istvánnak, az iskola rektorának a keze írásában maradt ránk (komolyan átdolgozva és számos rende-

80 Illei életéről lásd: Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu 1551–1773*, Romae, Institutum Historicum S. J. I., 1987, 627.

81 STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum scenicorum in scholis SJ Hungariae*, II. Bp., MTAK, 1986, 101.

82 Uo., 103.

83 *Nabuchodonosor metamorphosis (synt.)*, Prusia Bythiniae rex a filio interfectus, (princ. et parva) STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum scenicorum in scholis SJ Hungariae*, III. Bp., MTAK, 1988, 144.

zői utasítással látva el a Faludi-féle fordítást),⁸⁴ de a betanításban, illetve a darabválasztásban talán Illeinek is volt szerepe. A további nagyszombati évek (1754–57 között folytatja teológiai tanulmányait) is hasonló színházi élményeket jelentenek magyar és latin nyelven. 1758-ban Besztercén tölti a harmadik próbaévet.⁸⁵ 1759-ben a székelyudvarhelyi kollégiumban a grammatikai osztályok tanára, ez az osztály mutatja be a *Salomo Rex in campo Mosoniensi a Ladislao captus* című darabot,⁸⁶ tehát saját színjátékát, amelynek magyar szövegét 1767-ben Illei nyomtatásban is megjelentette drámakötetében.⁸⁷ Sajnos a darab szereposztása nem maradt fenn, de valószínű, hogy Mártonfi is játszott benne, mivel éppen ennek az osztálynak a diákja ekkor. Székelyudvarhelyen már korábban is magyarul játszottak az alsóbb éves növendékek, így a magyar nyelvű *Salamon*-dráma illeszkedett a szokásos gyakorlathoz is.⁸⁸ Illei – bár valószínűleg Andreas Friz Salamon-drámája is inspirálta, nem fordít, hanem önálló színjátékot ír a Friztől tanul drámaszerkesztési szabályok és drámastílus szerint. A hét jelenetben mindössze öt beszélő szereplő van, a jelenetek szinte filmszerűen követik egymást, a dráma szerkezete nem a *tragédia*, hanem a Friznél megtanult *dramation* modelljét követi: nincsenek felvonások, csak jelenetek, és nincsenek jelenetvégi versek, áriák sem. A dráma szervezőerejét csak a rendkívül patetikus dikció jelenti, az a patetikus beszédmód, amely magyar nyelven szinte először születik meg a színpadon: „Szegény Anyám! gyámoltalan Hazám Magyar Ország! nem elég vergődésed a’külső nemzetekkel? szülött magzatid is tépik árva falaidat, véredben fürdenek?”⁸⁹ A darab a mosoni mezőn játszódik, ahová László és Salamon is fegyvertelenül érkezik, hogy megegyez-

84 *Jezsuita iskoladrámák* I. 208–209.

85 Ebben az évben két előadás volt itt: *Sanctus Gordianus* (synt.), *Eustachius* (parva), STAUD II. 338.

86 STAUD III. 180.

87 *Salamon király, Lászlónak foglya* = ILLEI János, *Három szomorújáték*, Kassa, 1767. Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* I. 299–323.

88 1758: *Jephtiadés victima anno ad finem vergente a syntaxista patrio idiomate exhibitus* (synt.), STAUD III. 179.

89 *Jezsuita iskoladrámák* I., 305.

zenek egymással. Salamon azonban megbízza fővezérét, Zaboltsot, hogy rejtse el a katonáit a mezőn levő barlangban. Zabolts végül elmondja a cselet Lászlónak, aki azt így Salamon ellen fordítja, s a saját népe ellen idegen hatalmat is segítségül hívó, becstelen Salamon helyett a kegyes és jóságos László kerül Magyarország trónjára. Illei 1760-ban a retorikai és poétikai osztályt tanítja, majd 1761-ben a rend előljárói Kolozsvárra helyezik, ahol etikát és katekézist tanít, ő a kollégium könyvtárosa is.

Mártonfinak a kolozsvári gimnáziumba kerüléséről György Lajos ezt írja: „A syntaxis elvégzése után hirtelen iskolát változtat. [...] Nem lehetett ez a kisdiaák önkényes akarata, sem pedig szegény sorsú édesapjának az elhatározása, hanem nyilván felsőbb hatalmak intézték így a sorsát. [...] Szegény gyermeknek a távoli Székelyföldről kevés keresnivalója lehetett ott. Nyilvánvaló, hogy csak kiválóságával juthatott be ebbe a válogatott és felsőbbrendű környezetbe. Elfogadhatónak látszik az a magyarázat, hogy az udvarhelyi kitűnő diákot a rendi előljárók vitték föl Kolozsvárra, mivel akkor is és mindig megbecsülték az ígéretes tehetséget.”⁹⁰ Az adatok alapján úgy gondolom, hogy éppen Illei János, Mártonfi neves tanára lehetett az, aki javasolta az iskolaváltást, s magával vitte Mártonfit új állomáshelyére.

Kolozsvárott ekkor virágzó színházi élet van, egyébként is szellemi központ, ahol Mártonfi számára kinyílik a világ.⁹¹ Illeivel azonban egy időre elválnak az útjaik: már a következő évben Budára helyezik, ahol 1762-63-ban az akadémián filozófiát tanít,⁹² (Pray Györggyel együtt), 1764-ben Győrött a kollégium praesese, majd Nagyszombatban a retorika tanára. Ebben az időszakban több előadást is rendezett az esztergomi érsek, Barkóczi Ferenc tiszteletére, akit már az egri püspöki székben is jól ismert,⁹³ köztük újra bemutatta saját *Salamon* drámáját is. 1766-ban Kassán professzor, 1767–1773 között újra

90 GYÖRGY, 24.

91 Erről részletesen: VARGA Imre, *A kolozsvári jezsuita színháztudomány = A magyar színház születése*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Egyetemi, 2000, 231–244.

92 A két év alatt 8 előadást rendeztek a jezsuita kollégiumban, STAUD III. 94–96.

93 STAUD I. 223.

Kolozsvárott van, a szeminárium régense.⁹⁴ A jezsuita rend feloszlatása után Illei a budai gimnázium retorika tanára, Mártonfi Józsefét váltja ezen a poszton, fizetés nélkül.⁹⁵ Folytatja azt is, amit Mártonfi elkezdett: több színdarabot is bemutat a növendékekkel.

Mártonfi kolozsvári éveiről csak annyit tudunk, hogy a jezsuita gimnáziumban ingyen szállás és élelem mellett tanul, cserébe szolgadiákként segít a kollégiumban.⁹⁶ Itt végzi el a poétikai és a retorikai osztályt az 1761–63 közötti években. 1763-ban apja már valószínűleg nem él (a család 1764-ben elveszíti az édesanyját is), így még egyértelműbb, hogy a pályája csak az egyházi kereteken belül folytatható: 1763. október 27-én felveszik a jezsuita rendbe. Trencsénben tölti a novíciusi évét 1764-65-ben, majd 1766-ban Szakolcára kerül a rend tanárképző intézményének, a *repentia humaniorum*nak a hallgatójaként. 1767-68-ban a nagyszombati egyetem bölcsészkarán tanul, majd a rend a budai gimnáziumba helyezi, ahol az alsóbb és a középső évfolyamokat tanítja. 1770–1772 között Bécsben tanul matematikát és csillagászatot, itt tanul meg franciául és németül is. 1772–1773-ban újra Budán van, ekkor már a felsőbb osztályok, a retorikai és poétikai osztály tanáraként.

Tehetségét, tudását tehát nagyon hamar felismerik a rendben, amelyben azonban nem tudósként, hanem hittérítőként gondolnak rá elsősorban, legalábbis ezt hallja róla Kazinczy. Amikor báró Jósika Jánosnál vendégeskedik Erdélyben, a házigazda azt meséli, hogy apja, Jósika Antal „arra vala kirendelve, hogy Mártonffy József társával, ki később erdélyi püspökké leve, misszionáriusnak küldessék Kínába”, de mivel eltörölték a rendet, a dologból nem lett semmi.⁹⁷ A rend eltörlése valóban új pályára helyezi Mártonfit, aki választás elé kerül. Ter-

94 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu 1551–1773*, Romae, Institutum Historicum S. J., II., 1988, 627.

95 ALSZEGHY, 25.

96 VASS, 85–86.

97 KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. KOVÁTS Dániel, Bp., Eötvös Kiadó, 2008, 119. Ugyanezt megírja több változatban is, KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. SZABÓ Ágnes, Bp., Eötvös kiadó, 2013, 294, 409, 485.

mészettudósként, matematikusként szeretné folytatni a további életét, ezért azt kéri, hogy visszamehessen Erdélybe, ahol a kolozsvári akadémia matematika professzoraként dolgozik 1776-ig, majd Szebenben lesz matematikatanár. 1779-ben Mária Terézia kinevezi az erdélyi katolikus népiskolák felügyelőjének, a tisztséghez királyi tanácsosi rang és az országos főkormányzéknél referensi jog is tartozott. 1781-ben II. József az újonnan felállított szebeni könyvvizsgáló bizottság tagjává nevezi ki (1798-tól a bizottság elnöke), s innentől kezdve haláláig betölti a cenzori tisztséget,⁹⁸ ami rengeteg munkát jelent a számára, ugyanakkor ennek révén is benne él a korszak tudományosságában. 1786-ban királyi főkormányzati tanácsos lesz, Kolozsvárra költözik. 1788-ban címzetes gyulafehérvári kanonok, 1793-ban pedig szerbiai címzetes püspöki lesz. 1799-ben erdélyi püspökké nevezik ki. A *Magyar Kurír* így számol be az eseményről: „Méltóságos Mártonfi József Úr, eddig Szerbiai püspök [...] Erdélyi valóságos Püspökké, és a' tisztelet Fő-Kormányozó széknél valóságos tanátsossá nevezetett.”⁹⁹

„Majdnem a semmiségből küzdötte fel magát azon fényfokra, hova csak kitűnő szellemerővel párosult magas születés törhet szakadatlan munkásság között”¹⁰⁰ – írja róla egyik első méltatója, és valóban, ő az első alacsony sorból származó erdélyi püspök, aki éppen az egyik legnagyobb arisztokrata család nagy tekintélyű tagja után kapja meg a püspöki tiszteletet.

Gróf Batthyány Ignácot követi az erdélyi püspöki székből, akivel korábban ugyan voltak konfliktusai, de igyekezett folytatni mindazt, amit a püspök elkezdett. Nem tudta rögtön elfoglalni a tisztségét, mert a püspöki szék egy részének jövedelme per alatt volt. I. Ferencet egy magánkihallgatáson sikerült rávennie, hogy adja vissza az eddigi javadalmakat, így 1800. november 23-tól már ténylegesen ő vezeti a püspökséget.¹⁰¹ Kinevezése alkalmából sokan írnak hozzá üdvözlő verset, dialógust, színjátékot, ahogy ez szokás

98 JAKAB, 161–174.

99 *Magyar Kurír*, 1799. I. 22. szám, 343.

100 VASS, 86.

101 Püspöki pástörlevele: *Venerabili Clero Dioeceseos suae tam seculari quam regulari salutem in Domino sempiternam*. Claudiopoli, 1804.

a 18. század végén, amikor is tömegével intéznek magyar és latin nyelvű dicsőítő verseket egyházi és világi főméltóságokhoz. Báthory Orsolya kutatásai szerint¹⁰² gróf Batthyány József esztergomi érsekhez 160 alkalmi alkotást, beszédet, költeményt címeztek főpapi pályafutásának negyven éve alatt. Többségük a mesterkedő barokk költészet körébe tartozik, óda vagy elégia, az üdvözlő színjátékok pedig a főpásztor-pásztor allegóriát követő pástorjátékok, sokszor zenével kísérve, több hasonló jelent meg a *Piarista iskoladrámák* köteteiben.¹⁰³ Áttekintve a Mártonfihoz szóló üdvözlések sorát, azt látjuk, hogy 1799-ben a kolozsvári piarista diákok adtak ki egy *carment* a püspök tiszteletére, majd a besztercei piarista diákok is latin nyelvű versekkel köszöntötték az új püspököt, mint Pallas barátját, tudós és dolgos, erényes pástort. Ez utóbbi köszöntésnek a szövege is fennmaradt,¹⁰⁴ a két versből álló kis „versciklus” mottója Vergilius *Aeneis*éből való.¹⁰⁵ Érdeemes idézni mindkét vers utolsó néhány versszakát:

102 BÁTHORY Orsolya, *Az irodalmi reprezentáció műfajai = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK ITI, 2015, 236. (Convivia neolatina hungarica 1.)

103 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A pástorjátékok tipológiája és szimbolikája = PINTÉR Márta Zsuzsanna, Theatrum és literatura*, Bp., Universitas, 2014, 142–147. A magyar nyelvű pástorjátékok modern kiadása: *Piarista iskoladrámák I*, szerk., kiad. DEMETER Júlia, KILIÁN István, KISS Katalin, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2002 (RMDE, XVIII. 5/1.), *Piarista iskoladrámák II*, szerk., kiad. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2007 (RMDE, XVIII. 5/2.).

104 *Dominus Dominus Josph. Martonfi de csik-mind-szent, dei et apostolicae sedis gratia M. Principatus Transylvaniae episcopus etc. etc. etc. Dum Diem onomasticum ageret, a scholis piis Bistriciensibus celebratus*, 1801. A kinyomtatvány lelőhelye: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, Budapest. (Ezúton is köszönöm Baranya Péter könyvtárvezető szíves segítségét.)

105 „*Disce puer virtutem ex me, verumque laborem*” Virgilius LXII. Aeneid. Uo. 2.

[...] Cedite, cedite
Vestris latebris trans mare Caspium:
Instat vigil Pastor revulsis
Impavidus pepulisse lustris.¹⁰⁶

O puer quisquis celebrem diei
Aspicias pompam, fuge peius angve
Otium turpis vitii parentem:
Disce laborem:

Disce virtutem. Meritos honores
Sola fert virtus, similemque magnis
Efficit Divis, paritura longum,
Nomen, in aevum.¹⁰⁷

A gyulafehérvári papnevelde diákjai pásztorjátékkal köszöntöték.¹⁰⁸ A kolozsvári Egyetemi Könyvtár emellett még három kisműnyomatványt őriz, magyar nyelvű köszöntő verseket 1800-ból,¹⁰⁹ egy latin köszöntő verset papnövéndékektől,¹¹⁰ és Sombori Lajos kolozsvári költő újesztendei jókívánságait a püspökhöz,¹¹¹ de ter-

106 Uo. 3.

107 Uo. 5. A műre hivatkozik: *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus. Première partie: Bibliographie*, Par Augustin et Aloys de BACKER, nouvelle édition par Carlos SOMMERVOGEL, Bruxelles, Paris, Toulouse, V. 1894. 657.

108 Méltgs. Csik-Mind-Szenti Mártonffi Josef. Erdélyország nagy püspökének püspökségéba(!) lett bé-iktatása napját öszve csoportozott fő rendek szine előtt tisztelő játék, mellyet szerzett és bé-mutatott a Károly-fejérvári nevedék-papság. S. I. 1800, 4 ff. 6., Lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, III. A. 76.

109 Méltóságos csik-mint-szenti Mártonffi Joseff úrnak, az erdélyi nagy fejedelem-ség nagy érdemű püspökének ő nagyságának, 1800dikban midőn a' maga méltóságos püspöki hivatalára bé iktattatott, intézett öröm versek 1800, 4°, 4 ff.

110 *Vota Daciae in illustrissimo ac reverendissimo domino domino magni principatus Transylvaniae episcopo feliciter completa, occasione solennis installationis a clero iuniore diocesano vulgata*, [H.n.] 1800, 8°, 5 ff.

111 Mártonffi Jósef, nagy méltóságú Erdélyi Püspök úr ő excellentiájához uj esztendői szives kívánság és köz jóra czélozó Ohajtása S.L.nak. A verselményt csak 1841-ben nyomtatták ki Kolozsvárott.

mészetesen ennél jóval több szöveg van az egyéb erdélyi gyűjteményekben. Az őt körülvevő általános tiszteletre és várakozásra utal, hogy kinevezésekor Szilágyi Sámuel, a kolozsvári református kollégium tanára is hosszú magyar nyelvű verssel köszönti az új főpapot, a négyoldalnyi kéziratot dicsőítő költemény elején a püspök festett címere található. A vers szintén Horváth István könyvtárából került az Országos Széchényi Könyvtárba, mint a Mártonfi-levelek.¹¹² Fennmaradt két névnap-i köszöntő is a püspökhöz: 1806-ban Kolozsvárott jelent meg egy elégia Bokross Ferenc (1782–1836) piarista papnövendék tollából,¹¹³ 1811-ben pedig Nagyszebenben jelent meg egy óda Ágoston Jánostól (1787–1863).¹¹⁴ Nem véletlen a vers metaforakészlete: Ágoston János (felszentelt papként) 1810-től a gyulafehérvári csillagvizsgáló csillagásza volt, a Rájnis Józseftől idézett mottó és a klasszikus forma Mártonfi deákos költészetének „imitációja”.

- 112 A N. Erdélyi F. R. Gub. Főtan. és a R.A.H. Püspöke M. Mártonfi Josef úr eő Nsága Tiszteletére írt Versek. Melyeket készített A. N. Réff. Coll. Edgyik Méltatlan tagja, Szilágyi Sámuel. OSzK Quart. Hung. 583. Szilágyinak egyetlen nyomtatott művéről tud Szinnyei József: *Imádság az Úr Istenhez... a kolozsvári ev. ref. szent gyülekezetnek újjonon építendő külső temploma fundamentoma letétele alkalmatosságával.* Kolozsvár, 1828.
- 113 *Elegia [...] Josepho Mártonfi de csik Mindszent, Transylvania episcopo, pro festo nominis in debitae venerationis testimonium scripta et oblata per Bokross Franciscus Salesius, Claudiopoli, 1805. 4°, 4 ff.* Szinnyei nem tud erről a műről, de Bokross több dicsőítő költeményét ismeri az 1808–1832 közötti évekből.
- 114 Nagy méltóságú csik-mindszenti Mártonfi Jósef Úr' Erdély Ország püspökének Szent István apostoli király jeles rendje commendátorának, 'a császári királyi ő felsége, nem külömben a' felséges királyi gubernium belső titkos tanácsosának ő kegyelmességének, hálaadatóság (sic!) jelenségéül neve ünnepeére áldozza Ágoston János, a' bölcsekedés' doctora, Mártiusnak 19. napján 1811. esztendőben. 8°, 2 f. Az aprónyomtatvány lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Fond generale 94729.

Mottó: „Kinek számára az Óltárt esztendőnként füstbe borítjuk.”

Rainis első Dal

A' Holdnak ragyogó fényre el hányadott
'S ím' gyöngyel ki rakott gazdag arany kocsin
Titán, a' ki terült ég közepére fel
Túzá Nagy Neve Ünnepét.

JÓSEF', PÜSPÖK', Urunk,' s' kedves Atyánknak,
Szívünkől eredett mennyei díszzei
Által tiszteletünk', s hálaadatóság
Hangját zengeni e' napon

Fő tisztünk legyen. Ez Múza dicső szava,
Ezt kívánnya Nemes mennyei lelkiben
Ékessen ragyogó Virtusok' halmái,
Mellyek' fényre egész Megyénk

Súgárollya. – Nagy Ő vérre nézve is. –
Fébének fel ajánlt mint Pap, az isteni
Erkölcsök' eleven képe, Nagyobb. – Egész
Csillag példa gyanánt ragyog.

ÉLLY Honnyunk' ki szemelt Díszsze, dicső Hazád'
Nagy hasznára, Ki, e' bűnösen áldozó
Században, ki tudod mérni, s' parazlani
Óltárára hazádnak, a'

Mérsékelt vagyond – Élly Papi Rendnek Egy
Leg főbb Czimere, és Gyámola szép időt!
Rád tisztán nevető napjaid' ék' szeme,
Borrongó komor éj homályt

Ne lásson soha e' testi világban.
– Úgy Is nagy Virtusod, és a Nemes Érdemid,
A' Szent Értelem Égében, örök verő
Fényt fognak mosolyogni Rád.”

Mártonfi 15 évig töltötte be a püspöki tisztséget. Haláláról Cserey Farkas így számolt be Kazinczynak 1815. március 11-én: „Erdéljnek naggyaiba is belé kapott a halál – most csak hamar három fő embe-
reink halának ki: gr. Bethlen József a Thesaurarius, gr. Mikes János
Gubern. Consiliarius, és Mártonfi a Püspök.”¹¹⁵ Halálakor a *Hazai
és Külföldi Tudósítások* és a *Magyar Kurír* is hosszú nekrológot kö-
zölt róla: „Erdélyből az a szomorú hír érkezett, hogy ezen hónap
3-ikán estve 9 órakor Károlyvárott az Erdélyi Püspök Csík-Mind-
szenti Mártonffy József Úr ... harmadnap i betegségé után munkás
és érdemekkel tellyes életének 70-dik esztendejében meghalt. Ezen
jeles hazafi, és a tudományoknak közönségesen, különösen pedig a
magyar literatúrának kedvező Barátja már József Császár alatt egész
Erdélyben a Nemzeti iskoláknak Fő Vigyázójokká és tituláris püs-
pökké neveztetett, most ditsőségesen uralkodó Fels. Urunk által
pedig 1798-ban Erdély Ország Püspökjévé tétetett, mely fő pásztori
hivatalt olly jeles kegyességgel, olly minden szíveket megnyerő em-
beri szeretettel viselt, hogy az ő emlékezte mindenkor háládatos tisz-
teletben fog maradni.”¹¹⁶

Az Országos Széchényi Könyvtárban található az a magyar nyelvű,
nyomtatott gyászvers, amelyet Elekes János veszprémi piarista
tanár írt jötevéje emlékére.¹¹⁷

Eg'gy, minden ékes, 's szép tudományokat
Kedvelt, 's azoknak mindenikét tsuda
Módon kimunkált, és magába
Szívtt, 's velek élni tudott Nagy Elme!

115 *Kazinczy Ferenc levelezése*, közzéteszi VÁCZY János, Bp., 1890–1911. XII. 451. [A továbbiakban: KazLev.]

116 *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1815. évf. 22. szám, márc.18.

117 *Gyász koszorú. Mellyet ... Mártonfi József Úr' ... sirja felibe kívánt füg-
geszteni egy hajdan érdemetlen kedveltye, s azért örök Emlékezettel tar-
tozó háládatos tisztelője*, Nep. ELEKES János, Kegyes Oskolabéli Pap.
1815-dikben. [Veszprém]

Eg'gy, a' Tudós Lelkeknek igaz betsét
Mindég megesmért, s' boldogodásokan (!)
Örült, 's azont még felsegélni
Kész kebelű szeretett Metzénás!

Eg'gy, a' Magyar Nyelv' ékesidésiért
Élt, halt Magyar Szív! 's önn' Helikonnyaink'
Diszét Nagyittó, Ritka Lantos
Vála porá! Legyen áldva e' Por!

A továbbiakban a tudós, a mecénás és a *lantos* Mártonfi alakjához szeretnék néhány kiegészítést tenni, mintegy folytatva György Lajos monográfiáját.

A TUDÓS

Mártonfi tudományos teljesítményéről, oktatáspolitikai, egyházpolitikai nézeteiről György Lajos részletesen beszámol a monográfiájában, ez a fejezet több mint ötven oldal. Annak ellenére, hogy nyomtatásban egyetlen mű sem maradt ránk Mártonfi József neve alatt – ami önmagában is érdekes –, merthogy a röpiratait névtelenül (sub anonymo) publikálta. Az oktatáspolitikai már fiatal tanárként is érdekelte, kolozsvári kéziratában már ott van a *Synopsis* című anyag tartalomjegyzéke és előszava, amely a közoktatás szerkezetét tárgyalja.¹¹⁸ Kosáry Domokos szerint Mártonfi állította össze az 1781. május 16-án kihirdetett *Norma Regiat*, a *Ratio Educationis* erdélyi változatát, és tagja lett a közoktatást irányító tanulmányi bizottságnak is.¹¹⁹ Ezt a feltevést erősíti meg Vulkán Vera Tünde disszertációja is. Mártonfi jól látja, milyen veszélyeket rejt a szerzetesrendek által fenntartott iskolarendszer: „Itten az a hír futamodott, hogy a P. Piaristák Provinciálisa nem akarja Szerzetesseit a ki szabott rend szerént Kolosvárratt hagyni. *Bajos egy országnak a szerzetes reguláktól függeni* [kiemelés P. M. Zs.]. Igaz ugyan, hogy ha el fognak minnyájan menni, előre lészen holmi nehézség, minden hivataloknak ki pótlásában; kivált a Mathezisban, melyre ha Méltóságos Püspök Úr Ó Excellentiája az Astronomussát leg alább egy ideig ide nem enged, a mig mások is készülhetnek, hirtelen nem tudom, kit találunk

118 „A művet György Lajos a Mártonfiénak tartja, míg Trócsányi Zsolt cáfolja ezt a megállapítást. Talán érdemes újból vizsgálni ennek az információnak a fényében is a mű szerzőségének kérdését” – írja Papp Kinga. PAPP 2010, 533.

119 KOSÁRY Domokos *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1983, 430–431.

egészszen alkalmatost. De a többire igen jó, és elkészült emberink vannak” – írja Bánffy Miklóshoz szóló levelében.¹²⁰

A Révaival folytatott levelezésben nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozik, ismeri a magyar nyelv keletkezésével kapcsolatos nézeteket, de ő maga, ahogy szinte minden kérdésben, ebben is egyfajta konszenzusra törekszik a különböző táborok között (ahogy Pray György is). Felhőborítja az a gondolat, hogy „minden szavunkat a kijevi úton szedtük fel”, de nem is akarja a magyar nyelv ősiségét fantazmagóriákkal alátámasztani, vagyis nem akar „Rudbeckizálni”. Budai Ézsaiás a *Magyar Ország históriája a’ mohátsi veszedelemig* című könyvének „A’ Magyarok eredetéről és atyafiságáról” szóló fejezetében¹²¹ ezt írja: „Ezt a’ két nyelv között való Atyafiságot, már a’ XVII-dik Századbann kezdte gyanítani Sveciai Túdós *Stiernhielm*, a’ XVIII-diknak eleinn pedig Upsalai Professor *Rudbeck*, de mind ketten csak Lexiconok utánn. Méltánn lehetett tehát kívánni, hogy valamely Magyarúl értő Ember vetődnék Lappóniába, mely meg is lett 1770-benn, a’ midőn *Sajnovits János* nevű Jészuita ottann megfordúlt, és a’ két nyelvet egybe hasonlítván, munkájábann azt adta ki Világ’ eleibe, hogy a’ Magyarok nyelve egy a’ Laponnokéval.”

Ezzel a kifejezéssel tehát Mártonfi arra a vitára is reflektál, amely a 18. század második felében zajlik piarista és jezsuita tudósok, Desericzky Ince és Cetto Benedek, illetve Pray György között. A magyar nyelv eredetét illetően sokáig tartotta magát az a teória, hogy a magyar az ősnyelvnek tartott héber nyelv leszármazottja; ez azonban legtöbb esetben nem jelentett modern értelemben vett leszármaztatást, csupán azt akarta nyomatékosítani, hogy a magyar egyetlen ismert európai nyelvvel sincsen rokonságban, mivel Ázsiából származik, és sokáig úgy gondolták, hogy minden ázsiai nyelv anyja, mintegy mátrixa a héber.¹²² Desericzky Ince (1702–1763) ő-

120 Mártonfi levele Bánffy Miklóshoz, idézi VULKÁN 2013, 229.

121 Debrecen, 1805, 43–48; a könyv 3. kiadásában: Pest, 1833, I. köt., 36–40.

122 SZÖRÉNYI László *Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban* ItK 1997, 18. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00002/pdf/itk_EPA00001_1997_01-02_016-024.pdf

nyelv-elmélete szerint a hun-avar-magyar nyelv még a bábéli nyelvzavar előttről származik, és megőrizte az emberiség ősnylvét.¹²³ Pray György 1761-ben megjelent műve¹²⁴ műve a Kínában élő francia jezsuiták forrásai (a kínai évkönyvek) alapján másféle modellt kínált a magyar nyelv eredetének.¹²⁵ Amikor tudomást szerzett Sajnovicsék eredményeiről, azokat is beépítette új könyvébe,¹²⁶ s egy olyan hatalmas eurázsiai, nyelv- és őstörténeti rokonság által is összetartozó nyelvcsaládot, illetve később szétvándorolt ősnépet tétélezett fel, amelyben a szkíta-hun leszármazás összefért a magyar és lapp-finn rokonsággal is. Pray könyve nagy visszhangot és vitát váltott ki, több polemikus mű született a témakörben.¹²⁷

Ha igaz, amit Kazinczy Mártonfiról hallott, akkor még inkább érthető Mártonfi tájékozottsága ebben a kérdésben. Ha idevesszük történeti érdeklődését, azt kell feltételeznünk, hogy kínai jezsuita misszionáriusként nemcsak a hittérítés, hanem a magyar őstörténet és a magyar nyelvészet ügyének kutatása is feladata lett (lehetett) volna. Mártonfi jó barátságban volt Pray Györggyel,¹²⁸ és ahogy látni fogjuk, Sajnovics Jánossal is, ebben a vitában mellettük áll, ahogy Révai is egy mérsékeltbb álláspontot foglal el a nyelvrokonság kérdésében.

Tudósként (ahogy Révai írja: kollégaként) viselkedik akkor is, amikor részletes, tudományos elemzést ígér Révainak a neki megküldött könyvekről. (Pl.: „Most nem irhatok semmit a tudós obser-

123 *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria*, Budae et Pestini, 1748, 1753, 1758–1760.

124 *Annales Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. Ad annum Christi CMXCVII*. 1761.

125 SZÖRÉNYI 1997.

126 *Dissertationes historico criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum*, Bécs, 1775.

127 CETTO Benedek, *Sinensium Imposturae assertae*, Pestini, 1787; Pray viszontválasza: *Epistola ad Benedictum Cetto in qua novae in hujus in rebus Sinicis imposturae deteguntur: Accedit historia controversiarum de ritibus sinicis ab earum origine ad finem compendio deducta*, Pestini ac Cassoviae, 1789.

128 GYÖRGY, 163.

vatiokról,¹²⁹ mellyeket tettem a munkáidra; de ez is meg leszsz.”) Ugyanakkor pragmatikusan közelíti meg a magyar nyelvtudományi kérdéseket: „De mi haszna, sokat veszekedni arról, hogy mondották, hogy írták a régiek ezt, vagy amazt? Bizonyosan mindenkor hatalmunkban marad az, hogy könnyebben, s tsinosabban mondhassunk ki, s írassunk valamit.”¹³⁰ Nem híve a polémiának, s igyekszik tárgyilagos lenni a legmegosztóbb kérdésekben is.

Mártonfi már a 70-es évek végétől tudományos, latin nyelvű levelezésben áll Benkő József református lelkésszel, akinek *Transylvania* című munkájáról terjedelmes értekezést készít 1779-ben.¹³¹ Csofálja tudományosságát, emberségét, a mű eleganciáját, s tisztelete még nagyobb, tudva, hogy Benkő Erdélyben képezte magát, itt vált tudóssá. Mártonfi megírja, hogy több levelében már másoknak is magyarázta a mű nagyszerűségét, de sokan nem tudják megérteni elvontsága miatt, s hogyan is tudnák megérteni a legjobb tanár történelmi művét...¹³²

Aranka Györggyel is fennmaradt levélváltása,¹³³ hasonlóan bensőséges és bizalmas hangon, mint a Révaival való levelezése. Kettőjük „tudós enyelgése” és „elmeköszörülése”¹³⁴ elsősorban erdélyi heraldikai és történelmi témákra fókuszált. A levélváltás oka az volt, hogy Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című történelmi röpiratának egy kéziratot változtatát a göttingai tudós, Agost Schlözer alaposan megkritizálta 1791-ben, Aranka a válaszhoz több tudós véleményét is kikéri, többek között Mártonfiét is, akihez több kérdést is intéz. Mártonfi Aranka György minden kérdésére rendszeresen, pontokba szedett választ ad az erdélyi nemzetek pecsétjét, címerét illetően, és megírja, hogy a szászok által írt

129 Megjegyzésekről, megfigyelésekről. Lásd kötetünk 12. levelét.

130 Lásd kötetünk 5. levelét.

131 Három magyar nyelvű levele maradt fenn hozzá, mind a hármat részletesen ismerteti GYÖRGY, 162.

132 Mártonfi József levele (fogalmazvány) Benkő Józsefhez. Szében, 1779. augusztus 5. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b. Idézi VULKÁN 2013, 175.

133 Hat levele maradt fenn a gyulafehérvári levéltárban, 1798-99-ből.

134 Aranka levele Mártonfihoz, 1798. január 17. Idézi: GYÖRGY, 164.

politikai röpiratokat, Schlözer írásait már a kilencvenes évek elejétől nyomon követi, s azok mér régóta gondolkodásra készítetik.¹³⁵ Aranka Györgynek arra a kérdésére, hogy a barcasági dékánátusok függetlenek voltak-e, vagy pedig a milkvóiai püspöktől függtek, Mártonfi részletes (magyar nyelvű) egyházjogi érvekkel válaszol, amelyet észszerűsége és világossága miatt Vulkán Vera Tünde teljes egészében idéz.¹³⁶

Aranka Mártonfit kérte meg a Schlözer ellen írt recenziójának bírálata is. Mártonfi – habitusára jellemző módon – törölte a szövegből a személyeskedő részeket, és meghúzta, kijavította a szöveget. Aranka maga is egyetértett utólag a Mártonfi által áthúzott részek javításával, s a tanácsait követve objektívebben fogalmazott.¹³⁷

Báró Naláczi József is neki küldte el 1811-ben a Schlözer ellen írt monográfiáját. Mártonfi tudósi tekintélyéhez hozzátartozott az a tény is, hogy cenzorként megkadályozta egy Schlözert követő, tudománytalan, elfogult német mű megjelenését – nem hatalmi szóval, hanem egy olyan tudományos értekezéssel, amelynek nyomán maguk az erdélyi szászok vonták vissza a hibáktól hemzseggő kéziratot.

Mártonfi, bár nem volt tagja sem a Nyelvmívelő, sem a Kéziratkiadó Társaságnak, mindkettőt támogatta, legalábbis erre utal az a Révaihoz írt megjegyzése is, miszerint, ha a Társaság sorozatában és közreműködésével adná ki a műveit, már tégen megjelenhettek

135 VULKÁN 2013, 171.

136 VULKÁN 2013, 179.

137 „Első dolgom azért a' volt: azt a' nem világ eleibe valo idéetlen Elöljáró Beszédet mással felcserélni. Azután a' miket a' Mlsgs Ur meg huzott volt, egészz verseket /paragrusokat/ ki huztam, 's a' szokat meg változtattam; és nagy köszönettel tartozom érette a' Mlsgs Urnak. Mert tűzbe jövén nem birtam magammal. Mikor az a' tudatlan, becsületet nem tudo, rossz ember; a' leg alacsonyobb és álnokobb fegyvereketis nem szégyenlette a' hamisság mellett, rosszszul és helytelenül él venni ellenünk: azt gondoltam hogy az Igasság mellett és réa szabva illendöül, szabad leszen nekemis az alacsony-ságokra le ereszkedni. Csak azért hogy érezze.” – Aranka György levele Mártonfi Józsefhez. Marosvásárhely, 1798. május 25. – Gyulaféhérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI./11/b (3). Idézi VULKÁN 2013, 181.

volna. Aggódva veszi tudomásul, hogy Aranka lemondása után a társaság szinte megszűnt létezni: „*És mivel már panaszszal kezdem leveletemet, el nem nyomhatom azon nyugtalanságot is, mellyet érzek, hogy a Társaság munkáinak második darabja mind addig világra nem jött, és hogy az egész Magyar Társaságnak csak egy Német Journálban hallyuk valami hírét! Nem de meg mondam én előre, mi következik abból, ha a testből a lélek el távozik? A Gubernator Ur Ö Excellentiajának 's a Kéz írások Társaságának serénységéhez ebben heába ragaszkodunk, mert itt igen sok, és nagy az Országos dolog, és a Kéz írások Társasága is talám már haldoklik...*”¹³⁸

Mártonfi Gyarmathy Sámuellel is baráti kapcsolatban állt (ahogy a levelezésből is látjuk, ő juttatja el neki például Révai könyveit). A Cserey Farkassal (1773–1842) való levelezésnek és kapcsolatnak is a közös tudósi attitűd volt a meghatározója. Cserey már eleve tudósként tekint Mártonfira, azért küldi el neki azt a levelet 1805-ben, melyet a kolozsvári akadémia ügyében írt: „Én azon deák levelet, melyet tavaly a kolozsvári Academicus Senatushoz közlöttem az Erdélyi Pápista Püspökkel, Mártonffi Ur eö Exjával; meg nem álhatom, hogy ezen nyílt eszü Praelatust véled abbul meg ne ismertessem, a mit levelemre válasz képpen ír”. Ennek a Kazinczyhoz írott levélnek köszönhetjük, hogy a Mártonfinak Csereihez írt levele (legalább részben) fennmaradt: „Drága levelét a M. Urnak [december 18-án] tisztelettel vettem, és nagyra becsüllöm szándékát, hogy nállunk is a Tudósokat leg aláb halálok után becsülleni tanuliak, de ez oly szokatlan itten, hogy nagy jeget kell törni, a még oda evezhetünk. etc. etc. [...] A falusi Nevelésrül írt könyvét is a M. Urnak annál nagyobb köszönettel vettem, és olvastam, hogy abban az én sok igyekezetimet, fáradságimat, 's írásimat fel találom – melyek akkor vétkek voltak az ország előtt. Ezekbül egy igen rövid foglalatot adtam volt ki ezen cím alatt: Közönséges rendtartás a falusi oskolák számára. Ezt még az akkori Püspök is üldözte, oly nagy véték volt akkor józanon gondolkozni. Most Hunyad v. megye is a Guberniumnál egy olyan dolgot sürget az oskolák iránt, mintha

138 Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz. Kolozsvár, 1799. febr. 22. GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3. Idézi VULKÁN, 2013, 181.

vagy az én Munkáimot (melyeket valaha kárhoztatot), vagy a M. Ur könyvét olvasta volna. Mely változás! de mely szomorú gondolat, hogy ez mind csak ad pia desidera tartozik”.¹³⁹ A Csereyvel folytatott levelezésnek azonban vannak más aspektusai is. Mártonfi cenzorként is fűz megjegyzéseket Cserey könyvéhez, amiről szintén a Kazinczyval folytatott levelezésből értesülünk: „Minapi levelibe contravertalta volt ezen Püspök Ur, hogy a meg világosodás eszközeül, és elő mozdítóiuil miért emlitem Woltairet, Rousseaut s.a.t. a falusi Nevelésrül írt munkámba és még is ezeket láttatom azon álitásomba meg czáfolni, melybe a csalfa meg világosodásrul szóllok. – Erre eö Excjának akkor így feleltem: »A csalfa meg világosodást a midön emlitem, nem szándékom Woltairet, Rousseaut meg czáfolni, mert bizonyos az, hogy ezek hathatós elő mozdítói voltak az igaz meg világosodásnak, csak annyiba láttatnak hibásoknak lenni, hogy jóra intézett arányokat vagy igen nagy szabadságú tüzzel, vagy nem eléggé világosan terjesztették világ eleibe; de ha meg tekintyük állapottyát azon időnek, melybe irtak, ha meg fontolyuk környül álásaikat, melyek közt irtak, nagy részbe menthettyük őket, mint a kik egyg hosszan tartot veszedelmes homálnak ki tisztítására varásló erejű fáklyát gyuitottak, hogy az annak lángjából füstölgő pára a ködnek mérigit el osztathassa.« – Későre vevém észre, hogy egyg thalarisba [papi talárba] lévő fő méltóságnak igen sokat irtam Philosophussaim dicsiretekrül – nevezetesen a Genovai polgár Bölcse [Rousseau-ra] nézve – meg is kapám a feleletet: »Ugyan kívánva kívánom a Mélt. Urnak azon tudós munkáját látni, melybe meg mutattya, miben és mennyire segítette Woltaire, Rousseau s.a.’t. az igaz világosodást, mert előttem sem ismeretlenek azok a Bölcsek, sem azok, a kik mellették és ellenek irtak.« Én pedig ezen dissertatiot meg nem írom, hanem tessék eö Excjának róllok hinni, a mit tettzik – én is magamra nézve aszt mivelem, és Mártonfiba a mi szép és becses, szeretni és becsülni fogom; a mi nem szép, el halgatom úgy, mint a thalarisba lételnek gyengeségeit.”¹⁴⁰

139 KazLev. IV. 1056, 448.

140 KazLev. IV. 1061, 463.

Mártonfi a kifogásai ellenére sem akadályozza meg a könyv megjelenését, bár akkorra már tiltott műveknek számítanak Rousseau és Voltaire munkái, s csupán cáfolatot lehetett volna róluk írni az érvényben levő rendeletek szerint.¹⁴¹ Mártonfinak hivatalából kifolyólag a hivatalos álláspontot kellett képviselnie, de széleslátókörűségét bizonyítja, hogy, bevallása szerint, maga is jól ismeri az említett szerzők műveit. Ám egy cenzor nem beszélhet másképp, ezt Kazinczy is megállapítja válaszában: „De Püspöknek így kell szólni, így kell gondolkozni!”¹⁴²

A történettudomány iránti érdeklődését nemcsak a kéziratos tanári jegyzete és négy magyar történelmi témájú darabja bizonyítja, hanem az erdélyi történészekkel, köztük Kovachich Márton Györggyel folytatott levelezése is.¹⁴³ Kovachich munkásságát, bár nem volt közöttük erős személyes kapcsolat, 1794-től figyelemmel kísérte, s mecénásként is segítette. 1813-ban vendégül látja Kovachichot tíz napig Gyulafehérváron, akinek így módja van jónéhány értékes kéziratot lemásolni.¹⁴⁴ Mártonfinak a történetírásról, a történettudományról vallott nézeteit Vulkán Vera részletesen bemutatja disszertációja utolsó fejezetében. Mártonfi Batthyány Ignáccal és Schlözerrel ellentétben nemcsak a hiteles okleveleknek tulajdonít forrásértéket, hanem sok másnak is: „...nem láthatom által, miért a Püspök Ur Ö Excellja, [vagyis Batthyány] Schlözerrel úgy annyira meg veti a Lörintz Püspök levelét de anno 1096, tsak azért hogy nem *diploma*; holott sok olyan régi irások fordulnak a Historicusoknál elő, mellyeket ha mind meg vetünk, mely nagy rések esnek a történetekben!”¹⁴⁵ Egy másik levelében ezt írja Aranka Györgynek: „Azt vitattya Schlözer, hogy a Magyarok, ’s Székellyek nem mutathatnak *diplomát*, mint a Szászok, a nékik adatott földről: hol van tehát a jus-

141 VULKÁN 2007, 240.

142 Kazinczy Csereynek, Széphalom, 1807. jan. 24., KazLev IV., 1064, 469.

143 Kovachich nyomtatásban is megjelentette Mártonfi hozzá írt levelét. *Martini Georgii Kovachevich Senquiciensis responsum ad epistolam ... Josephii Martonfi de Csik-Mindszent episcopi Transylvanii*, Buda 1807.

144 GYÖRGY, 166–167.

145 Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó. idézi: VULKÁN 2013, 174.

sok? Erre az igaz Magyar, és Székely örömmel meg vallyá, hogy nem mutathat, s éppen az az ő maga uraságának /aotonomiájának/ jele. De mutathat arról, mit, és mikor adott a Fejedelmeknek. A Magyar nemzet¹⁴⁶ nem a Királytól vette a birtokát, hanem ő adta a Királynak is, a mi a Királyné.¹⁴⁷

Nagyon érdekes Mártonfinak az a véleménye, miszerint a nagyközönség számára nem kellene mindent kinyomtatni, az egyik oklevélről szólva ugyanis ezt írja: „Ezzel, jóllehet az ideája igen szép, tsekény vélekedésem szerént nem kellene sietni. De miért is kellene? Az olvasó világ két féle részből áll: azokból, a kinek a polgári, ’s törvényes igazgatás kezekben vagy; és az úgy nevezett Tudósokból. Az első számára nem szükséges mindent ki nyomtatattani. Azok a hol kell, tudnak élni a régi levelekkel; ’s úgy is a sarkalatos kérdésekben nem a nyomtatott brochurákból, hanem az eredeti levelekből itilnek. A Tudósokra nézve miért kellene a mi dolgainkat brochuristának tudni? miért lehessen mindennek azokban gázolni? Én félek, hogy a Szászok is valaha meg bánnyák, hogy minden leveleiket a vásárba küldik. Sokszor jut eszembe ama tyuk, mely addig vakart egy régi szemét dombon, a mig egy rosdás kést vakart ki; mellyet az után a szakáts meg fent, ’s a tyúknak nyakát el vágta véle. – De talám a nemzetnek ditsősége kívánnya, hogy sok könyv legyen rólla?”¹⁴⁸ Bíró Annamária szerint ezek a gondolatok „teljes mértékben kirekesztik azoknak a tudósoknak a köréből, akik a professzionalizálódó történetírás elveit képviselik.” Vulkán Vera Tünde azonban azt hangsúlyozza, hogy bár Mártonfi sosem tartotta magát történettudósnak, ismerte a történeti forráskritika módszerét.¹⁴⁹ Disszertációjában idéz egy közleményt, amely azt bizonyítja, hogy a püspök fontosnak tartotta a helytörténeti művek kiadását is: „A történetirodalom barátait, kiválóan pedig Kolozsvár mívelt közönségét kellemesen fogja érdekelni Mártonffi József róm. kath. püspöknek 1809. a febr. 6-ki közgyűlésen tárgyalt levele, mellyel a püspöki levéltárban talált „Ko-

146 Kiemelés Mártonfitól.

147 Uő, uo.

148 Idézi VULKÁN 2013, 212.

149 VULKÁN 2013, 171.

lozsvár leírása.” [*Descriptio Civitatis Claudiopolis*] című két kéziratot oly megjegyzéssel adta vissza, hogy ha érette gróf Batthyány Ignác püspök előde fizetett volna, fordíttassék meg; továbbá jelentette: „hogy ha valaki találatnék, aki Kolozsvárról egy pontos, teljes és diplomákkal megerősített munkát készítne, maga segedelmét nem vonná meg tőle.” A város e kéziratokat köszönettel fogadta, fizetés érettök nem volt, ami pedig a város említett módon való leírását illeti, mihelyt azt teljesíteni valaki magát ajánlja, a tanács ő excellentiáját róla tudósítani fogja.” A levél kiadója ezt fűzi hozzá: „Íme a tudós magyar püspök, csaknem egy századdal előzte meg korát, úgy óhajtván megírtni *Kolozsvár Történetét*, amint a mai irodalmi színvonal és mérték kívánja, s amint tényleges írója is megkísérelte. Ha a nagy tudományú s erős hazafiúi érzelmű főpap ma élne! Lenne e *Város-Leírásra* hihetően sok ellenészrevétele, de tán olyan is igen, a mi neki, mint lelkes hazafinak s valódi tudósnek örömet okozna...!”¹⁵⁰

150 VULKÁN 2013, 78.

A MECÉNÁS

„Sokat költött a szegény lelkészek és tanítók fizetésének emelésére, a székesegyház csinosítására, a Batthyány intézetet a vég-enyészettől megmentette, a csillagda födelezésére sok ezret költött, a könyvtárba ritka példányokat vásárolt és a numizmatikai gyűjteményt is gyarapította” – írja róla életrajzírója.¹⁵¹

Kazinczy is úgy emlegeti az *Erdélyi levelek*ben, mint „hazáját és tudományokat s minden jót szerető Mártonffy.”¹⁵² Dicsérettel ér fel az is, amikor Rudnay Sándor püspöki beiktatása kapcsán ezt írja: „Erdély Batthyán és Mártonffi után ismét olly Püspököt kapott, a’ ki a’ tudományokért ’s a’ haza’ Nyelvéért és Literatúraért bizonyosan fog tenni valamit.”¹⁵³ Többször is utal Mártonfi költeményeire és oktatáspolitikai működésére is. A Cserey Farkashoz írt episztola kapcsán ezt írja Toldy Ferencnek (Mártonfi halála után több mint 10 évvel!): „A Csereyhez írt Episztolának nem ígértem azt a’ szerencsét, hogy a’ te Ízlésedet megnyerje, mert az enyémet sem bírja. De et heic dii sunt, ’s az olly férfi, mint Püspök Mártonffi örömmel olvassa. Jó az ollyakat elmondani.”¹⁵⁴ Mindezt Kazinczy Cserey Farkas elbeszéléséből tudja, aki elvitte az episztolát engedélyeztetésre a cenzor Mártonfihoz. Mártonfi elolvasva a verset, „az Imprimaturt reá írta, magasztalással szóla felőle, és ezt vetette szavaihoz: De ezt itt nemcsak becsülni de megérteni sem fogják, mert Erdély a’ Literatúra fentebb nemeit becsülni ’s érteni nem

151 VASS, 86.

152 *Erdélyi levelek*, 2008, 148.

153 *Erdélyi levelek*, 2013, 75.

154 1827. december 6. KazLev. XX. 411.

tudja.¹⁵⁵ Sőt, van egy olyan epigrammája is (*Fenntebb stylus*), amely-nél éppen erre a mondatra hivatkozik: „Nem csudálkozom én, hogy az én epistolámat, és mind azt, a’mi fentebb poesis nemére való – a’ mint püspökötök mondá – Erdélyben becsülni sőt csak megérteni is kevés számú olvasó tudja; úgy van az itt is, Németországban is úgy volt, mikor Klopstock megszólalt és Gottsched nyírville helyett elikbe tokaji borral teljes poharakat tett” – írja 1810-ben Csereynek.¹⁵⁶

Mártonfi a felvilágosult egyházi értelmiség fontos képviselője, egyfajta mércéje: Kazinczy felháborodva azon a tényen, hogy apósa egykori írnökát, a szerinte tehetségtelen és ostoba Januschek Józsefet tanügyi inspektorra nevezték ki (előnyös házassága miatt), így fakad ki: „Arra a’ hivatalra tehát, a’ mellyet Mártonfi Püspök, s’ Magyar Országban Kánononok viseltek, egy Orosz Pap fija s’ Grammaticae Professor és pedig millyen! – tétetik a’ Prényi leány feleségért!”¹⁵⁷ Amikor 1816 augusztusában Gyulafehérváron jár, alig várja, hogy megnézhesse a „Károlyvári Bibliothecát”, s ebben végig forgathassa a Mártonfi által megszerzett *Museum Napoleon* köteteit.¹⁵⁸ Ugyanakkor felháborítja, hogy az ott lévő értékes könyvek közül Mártonfi „ajándékba adá Maximilian Hercegünknek a Livius első kiadását”, pedig az nem az övé volt.¹⁵⁹ Mártonfi költészetéről sem csak a már idézett mondatot olvashatjuk tőle: amikor a kenyérmezei csata színhelyén jár, rácsodálkozik a felirat nélküli emlékoszlopra, amely Kinyasi Pál és Báthory István emlékét őrzi. „A’ ki [...] Mártonffyt ismeré, még inkább csudálhatja, hogy az a’ nélkül maradt, és hogy ez a’ Püspök, ki szerencsésen költe, legalább egy Epigrammal nem ékesíté a követ.”¹⁶⁰ Később újra visszatér a témára (és gyorsan készít is egy feliratot!), ekkor Mártonfiról azt írja, hogy „csudálni lehet, hogy ő,

155 *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, sajtó alá rendezte GERGYE László, Bp., Balassi, 1998, 380.

156 *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, 325.

157 Kazinczy Cserey Farkasnak, 1806. *Kaz Lev. IV.* 454–455. Idézi: *Kaz Lev. XXV.* 717.

158 Kazinczy Kis Jánosnak, 1816. aug. 12. *Kaz Lev. XIV.* 285.

159 Kazinczy gróf Teleki Sámuelnek, 1816. október 11. *Kaz Lev. XXII.* 328. Ugyanerről többször is ír még: *Erdélyi levelek* 2013, 309.

160 *Erdélyi levelek* 2013, 280.

ki latinul szerencsésen versezett, egy Ódájával meg nem tisztelé”¹⁶¹ az emlékoszlopot. A kétszeri említés többféleképpen elhelyezi Mártonfit a költői regiszterben *latin nyelvű* és *magyar nyelvű* költőként is, és amikor epigrammát vagy ódát kér tőle számon, egyértelműen a magyar neoklasszicizmus képviselői közé sorolja. Bár ez a fajta felületes ismeret arra is utal, hogy az elsődleges nyilvánosságban való megjelenés hiánya miatt Kazinczy inkább csak hallomásból tud Mártonfi költői működéséről, s inkább a legendaképződés (és a saját imázs megerősítése), mint a valódi ismeretek indokolják a költő-püspök többszöri felidézését.

Kazinczy erdélyi levelezőtársa, Cserey Farkas két ízben is szembe kerül Mártonfival, s emiatt (időlegesen) nagyon sötét képet fest a püspökről. A városban járva, a gyulafehérvári templom belsejéről ezt írja Kazinczynak: „a legszebb Rákóczi György koporsója volt, de oltárokat csináltatott belőle egy Mártonfi nevű ostoba püspök”.¹⁶² (Mártonfi egyébként itt van eltemetve.)

Az ellenségeskedésnek – a cenzori működés mellett – Csokonai volt az egyik kiváltója: Cserey arra kérte a püspököt 1805-ben, hogy járuljon hozzá Csokonai sírkövének felállításához. Mártonfi azt válaszolja, hogy nem ismeri a szóban forgó költőt, de ha Cserey referál róla neki, akkor ad pénzt a sírkőhöz, de a nyilvánosság kizárásával: „az itthon való sok költségeim miatt, kivált a felsőbb és mélyebb Tudományok gyarapítására, melyekhez nem minden apró író férhet. Ha valamivel némely Tudós barátimnak néha segedelemmel szolgállok is, csak *titkon* [kiemelés P. M. Zs.], hogy a Nevem az apróságokban ne forogjon fenn.”¹⁶³ Cserey nagyon feldühödik a válaszon és megírja Kazinczynak, hogy ő ugyan nem fog referálni Csokonairól, maradjon a püspök magának. „Majd el feleitem néked meg írni, mit válaszolt Mártonfi Püspök a Cs [okonai] sir kövére adakozó kegyelmének kérésére. – Én Csokonait semmi képpen nem ismerem, ha meg ismertem véle az Ur, és érdemesnek találom, meg nem vonom segítségemet. Én pedig eő Excjával Csokonait meg nem ismertetem;

161 *Erdélyi levelek* 2013, 394., említi a 472. oldalon is ugyanezt.

162 *KazLev*. X. 153.

163 *KazLev* IV. 464.

ha olyan Simplex eö Exelentzias Fő Tisztelendősége, hogy magátul meg nem ismerte aszt, a kit minden Magyar Tudósnak ismerni kellene, és eö Excjának annyival inkább, mivel praetendált¹⁶⁴ Tudóssága mellett librorum censor¹⁶⁵ is, de azért sem ismertetem meg, mert igen méltán tartok, hogy ezen affectalt Pius Ur¹⁶⁶ aszt adná válaszul, hogy csudálkozom, mikép ajálhat nékem az Ur egy Protestanst, sőt ugy lehet, engemet is meg dorgálna, hogy eretnek nevét dicsőíteni törekedem és még azon felyül egy valóságos papi penitentziát is csapna a nyakamba – el törlésére azon tetemes vétkemnek, hogy egy eretnek, kinek lelke ugy is a pokol kinnyaiba gyötrődik, csigáztatik, vasvilláztatik – figyelme hogy bodithatot engemet ennyire. – Meg engedgy, barátom, hogy igy csevegek, de csak aszt irom, a mit ugy hiszek a Papok felől és a mit itt mondék, már a véllem effective történt is – tarcsa tehát magának eö Excja a Segedelmet, ugy se méltó oly gondolkozása módgyával részesülni azon szép dicsőségbe, melyel a St. Péter kolcsaival mindent fel nyitó három koronás süvegű Római nagy ur se szégyelheté magát.” Cserey azonban ezután nem keresi meg Mártonfit, s nem azért, mert annyira felháborodott, hanem azért, mert ő maga is letett a tervről.¹⁶⁷

Ahogy látjuk, végül is Mártonfi nem volt elutasító, s nem is lehetett volna azzal megvádolni, hogy azért nem akarta támogatni Csokonait, mert az nem volt erdélyi és katolikus. Kazinczy maga is csodálattal említi azt a gesztusát, amikor belekarolt Gyarmathy Sámuelbe és úgy sétálgatott vele a nagyenyedi kollégium udvarán, mint kollégájával. „De Mártonfi püspök is volt, tudós is” – teszi hozzá.¹⁶⁸

164 kinyilatkoztatott

165 könyvcenzor

166 fennhéjázó kegyes úr

167 VULKÁN 2007, 242–243.

168 KazLev XV.315.

MÁRTONFI ÉS RÉVAI MIKLÓS

A „Tudós barátokat”, akiknek Mártonfi pénzt ad, felekezettől és régiótól (és a személyes kapcsolattól) függetlenül támogatja, elsősorban egy minőségelv alapján – ahogy az éppen a Csokonairól írott soraiból is kiderül. A leghosszabb mecénási kapcsolat Révai Miklóshoz fűzi, akihez az első levelét Bécsből írja 1784. február 2-án. Mártonfi dicséretére Révai nyilvánosan válaszol egy rendkívül hízelgő levéllel, mely úgy emeli ki saját szerkesztői-írói érdemeit, hogy egyúttal a magas rangú költőt is felemeli magához: „Fő tisztelendő Úr! Nagyságos Királyi tanácsos! Azoknak tetszeni, s’ kedvező ítéletöket meg nyerni, a’kik magok is Fők, és nagyságos tekintetűek, valójábann nem kitsiny vigasztalás, és kimondhatatlan ösztön az újlag való iparkodásra. Képezheted, ezzel is menynyire buzdúltam fel pálya futásomra. Hanem, kérlek, nem pazarló-e szereteted a’ feltebb való dítséretbenn? nagyságos ugyan tzélom, meg esmérem magam is, olyan is bennem a’ nemes indúlat, hogy mindég felséges dolgokra szaggatok; de meg vallom igazán, ha szinte el is érem azt valaha, a’ mit nyomozok, ezt a’ nagy dítséretet meg nem érdemelem. A’ nagyságosan ragyogó nap, meg telvén feles fénynyel, a’ holddal is közli világát.[...] Azért is elárulom reám verő sűgáridat, megint magamtól tovább terjesztve a’ Magyar földre. Te vagy a’ Nap, és én elég szerencsés lések, ha tsak holdod lehetek. A’ vagy nem a’ nap fénye ragyog-e ezekben a’ darabokban?” – és ezek után közli Mártonfi két versét.¹⁶⁹ Ugyanezt a szerkesztői módszert folytatja később is, amikor megjelenteti 1789-ben a *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei* című kötetet. Az általa kiadott könyv a szerkesztő be-

169 *Magyar Hírmondó*, 1784. febr. 14., 13. sz. 105–107. CSAPLÁR, 359.

vezető költeményén kívül Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrinc (eredetileg magánlevelek részeit képező) magyar verseit is tartalmazza. Nemcsak egymáshoz írott verses leveleiket válogatta bele, hanem a Bessenyei Sándornak, Bessenyei Györgynek, Prónay Évának stb. szóló levelek verses betétjeit is. Révai tehát nemigen foglalkozik szerzői joggal, él „a kiadó mandátumával” (hogy Mezei Márta kötetének a címét idézzem)¹⁷⁰ és Mártonfi tudta nélkül még latinra is lefordítja a verseit Zimányi Lajos István (1745–1805)¹⁷¹ piarista tanárral, egy „nevezetes Deák vers szerzővel,” akinek ekkor már három latin nyelvű verseskötete is megjelent, s később újra publikálja is ezeket a verseket.¹⁷²

Maga Révai már kezdettől fogva több nyelven ír és beszél, a magyar mellett latinul és németül is kiválóan tud. Nála is ugyanaz a folyamat figyelhető meg, mint a kortársainál – vagyis a latin nyelv használatát időben előrehaladva felváltja a magyar nyelv domináns használata.¹⁷³ Az egyháziakkal, a hivatalos szervekkel, az iskolák tanáraival és a tanfelügyelőkkel végig latinul levelezett, de kezdetben a magánhasználatban is a latin nyelvet preferálta. Az 1780-as években kezdett el magyarul levelezni, összefüggésben szerkesztői munkájával, de vannak olyan levelezőtársai (pl. Paintner Mihály), akikkel visszatér a latin nyelvhez a további évek során. Thimár Attila szerint a magyar nyelv mindig egy bensőségesebb, ismerősebb viszonyt jelez a levelezésében, ezt mutatja az is, hogy a Paintnerrel folytatott latin levelezésben is mindig magyarra vált át, amikor emocionálisabb lesz a levél hangneme, és Mártonfi leveleinek tartalmát sem fordítja le latinra, amikor Paintnerrel is meg akarja osztani a püspök szavait. Ezekben az esetekben a latin szövegbe illeszti bele változatlan módon a magyar nyelvű levelezés „vendégszövegeit”. Arra is van példa, hogy a Mártonfinak szóló levélbe illeszt

170 MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1998.

171 Zimányi ekkor Vácott a Theresianum tanára. Lásd Szinnyei: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

172 CSAPLÁR, 360.

173 THIMÁR Attila, *Hős és áldozat, Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*, Bp., Universitas, 2007, 151.

bele latin részletet.¹⁷⁴ Érdekes módon azonban a nyilvánosságnak szánt publikációiban éppen ellentétes folyamat zajlott le, mint amit a magán nyelvhasználatban látunk: 1790-től már több műve jelenik meg latinul, mint magyarul. Ennek oka valószínűleg az, hogy a latin nyelvű kötetekkel a tudományban, a klasszikus műveltségben való jártasságát igyekszik bizonyítani a hivatalos intézményrendszer képviselői előtt, a hivatalos elismerés reményében.¹⁷⁵ Ahogy más kortársainál, nála is a kulturális életben betöltött pozíció, illetve a szöveg funkciója határozza meg a nyelvhasználatot, tehát miközben szerkesztőként magyarul ír és szervezi az irodalmi életet, az egyetem irodalom tanszékének tanáráként, s tudományos művek szerzőjeként ragaszkodik a latin nyelvűséghez. Saját költészete is „kétnyelvű”: latinul kezd verselni, aztán ettől függetlenül írni kezd magyarul is (ellentétben Baróti Szabó Dáviddal, aki saját korai latin verseit kezdi el lefordítani magyarra, s így válik lassan magyar költővé¹⁷⁶), de később lefordítja saját latin verseit is, sőt az egyik legjobb átültetője lesz a klasszikus auktoroknak (pl. Horatiusnak) és a kortárs költőknek (pl. Hannulik János Krizosztomnak) is.¹⁷⁷ Saját gyakorlatát követi tehát akkor, amikor 1784-ben, majd két évtizeddel később, 1800-ban is ragaszkodik ahhoz, hogy Mártonfi verseit latinra fordíttassa. Ez utóbbinak az az érdekessége, hogy a magyar nyelvű eredeti elveszett, csak a vers magyar nyelvű programját ismerjük Mártonfi egyik leveléből: „A gondolat ez: Révai felett veszekedtek a Latiumi,¹⁷⁸ és Pannoniai Musák, mely részé legyen.” Végül arra jutnak, hogy amikor szomorú, akkor latinul írjon, amikor pedig vidám, akkor magyarul.¹⁷⁹ A magyar nyelv-

174 THIMÁR, 152.

175 THIMÁR, 154.

176 1789-es kötetében az epigrammáknál egymás alatt van a latin és magyar vers, pl. *Mólnár János úrhoz*, BARÓTI Szabó Dávid, *Költeményes munkái*, I, Kassa 1789, vol. II.166.

177 SZÖRÉNYI László, *Révai Miklós versfordításairól = Nunquam autores, semper interpretes, Magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, Bp., BTK ITI, 2016, 341-346.

178 Latium tartományból való, római

179 A versről ír: SZÖRÉNYI 346.

vű vers elveszett, de a latin változatot Révai 1801-ben Sopronban megjelentette.¹⁸⁰ A latin változat így szól:

Lis fuit, Hungaricas inter, Latiasque Sorores:
Pars haec Révaium dixit, et illa, suum.
Acrior, ac decuit, rapuit contentio Divas:
Et iam pugnaces conservare manus.
Iam decora evulsis sparsim iacuere capillis:
Hic dulces Chorei, Pyrrichique leves;
Dactylus, et celer hic Anapaestus; tardus et illie
Spondaeus reliqui, tinnula turba, pedes.
Phoebus ut haec vidit, litem sic ipse diremit,
Vatem út diviso iure tenere velint:
Aeger cum fuerit, laeso vel pectore moestus;
Sit Latius querulo carmine Révaius:
At bene si valeat, iucunda et fronte serenus
Rideat; Hungaricos concinat ille modus.

Somogyi Jánosnak¹⁸¹ Révaihoz intézett leveléből tudjuk, hogy a fordítás széles nyilvánossághoz jutott, és külön kiemeli, hogy egyházi értelmiségiek – pl. Rozsos Pál veszprémi püspök is – tetszéssel olvasta. „Mivel pedig épen erről vagon a’ szó, ki nem mondhatom, melly igen tetszett Méltóságos Erdélyi Püspök ezen ékes gondolatjának Deák versekben való elő adása. Méltóságos Püspök Rozsos is álmélkodva olvasta. Én tsak attól félek: hogy, ha a’ Deák Szüzek a’ Phoebus sententiáját fellyebb appellálják, vagy ismét új pört kezdenek; az illyes darabok bemutatásával hasonló just a’ Magyar Szüzekkel ne nyerjenek; mert lehetetlen, hogy Tisztelendő Úr betegen írta volna

180 RÉVAI Miklós: *Carmina quaedam...* Sopronii, Siess, 1801, 48., *Versegi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolódásai a’ tiszta magyarságban, mellyeket valóságok szerint nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa, ’s igaz tisztelője fényfalvi Kardos Adorján, Pest, Trattner, 1806, 202.*

181 Somogyi János, Révai pártfogója a kancelláriánál. Vele, akárcsak Mártonfival, mindvégig magyar nyelven levelezett. THIMÁR, 132, 133, 151.

azokat. Azonban mind ezért, mind a' többi legékezebb darabokért igen különös köszönetet mondok.¹⁸²

Mártonfi elfogadja és értékeli a latin és a magyar nyelv egyidejűségét Révai írásai közt, de úgy tűnik, hogy ő maga elutasítja saját életművét tekintve ezt a gyakorlatot. Egy 1794-es hosszú levelében kifogásolja verseinek latin fordítását, bár nem fejt ki, hogy a szélesebb nyilvánosság lehetősége, vagy a latin nyelvűség elvi elutasítása miatt neheztel-e Révaira: „Tudod é azt is, hogy haraguttam reád, úgy amint én szoktam reád haragunni; hogy némely futó verseimet gyűjteményedben nevem alatt ki adtad? még pedig diák fordítással! Erre azt mondod, meg kellett volna inkább köszönnöd barátom. Igen is, ha valami jobbat adtam volna kezedre, 's azzal nagyobb betsületet szerzettem volna néked is, magamnak is.”

Révai (szándékosan) félreérti Mártonfi szavait, válaszában a versek irodalmi színvonala, illetve latin nyelvűsége helyett azok tartalmára reflektál. A kiadott, lefordított versek olyan ártatlan enyelgést jelentenek a múzsákkal, hogy nincs miért szégyenkezni miattuk: „A te gyönyörű gondolataidnak kár lett volna elvesznie. Hogy deák köntösben öltöztettem, megbocsáss. Itt el nem fogadom a protestatiót, mert ez nem *Templomai gondolat*, sem *Veróni munkája*, és rendednek becsületére vagy, hogy enyelegsz ártatlanul a Múzsákkal” – írja a püspöknek. Révai mindenestre költővé avatja Mártonfit, saját akarata ellenére – vagy ha ezt a szerepjátszást elfogadjuk – akkor akarata szerint, még hozzá latin és magyar nyelvű költővé egyszerre. Ugyanakkor azt is látunk kell, hogy – ahogy Bíró Ferenc, Margócsy István, Balogh Piroska és Szilágyi Márton kutatásai is megerősítik –, a latin nyelv sokkal inkább jelen van a magyar felvilágosodás költőinek gondolkodásmódjában és életművében is, mint ahogy azt eddig gondoltuk.¹⁸³ A nyelvválasztásnak a 18. század végén többféle aspektusa van, aszerint, hogy a nemzethez tartozást, a műveltséget, a társadalmi rangot, az adott kö-

182 GUZMICS Izidor, *Révai Miklós élete pályája saját leveleiből, Tudományos Gyűjtemény*, 1830. Somogyi Révaihoz. 43. A levelet Révai beilleszti a Paintnerhez szóló latin levelébe is. RÉCSEY, ItK 1896, 363.

183 Lásd: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp., Universitas, 2005.

zösséghez való tartozást stb. akarják-e kifejezni vele, itt valószínűleg a szellemi elithez való tartozást hangsúlyozza a latin nyelvűséggel.

A század közepén megerősödött a felvilágosult, sokszor janzenista nézeteket valló piarista tudósok, egyes főpapok (pl. Barkóczy Ferenc), és a barokk nemesi szemléletet képviselő (egyes) jezsuiták közötti ellentét. Révait a jezsuiták támadják leginkább, legalábbis így ír erről: „A papok, kivált a’ Jezsuiták, és a’ jezsuita kovásztól meg savanyodott többi sereg, mintegy vesztetre esküdtek. Minden vétkem ez, hogy a’ dolgokról a’ józanabb értelem szerint vélekedem, hogy a’ többi magyar írókkal én-is mit azt abban az ízbenn igyekszem irdogálni, a’ melylyre ők meg tompultak.”¹⁸⁴ Minden kudarcra mögött a volt jezsuitákat, a „Loyolistákat” látja.¹⁸⁵ Egyik ellenfele Szerdahelyi György Alajos (1740–1808), a pesti egyetem esztétikaprofesszora, aki több piaristával szembekerül saját konzervatív és udvarhű nézetei miatt. Mivel Révai sem az esztétikai, sem a magyar irodalmi tanszékre nem ajánlja (s helyette egy ex-jezsuita tanár társát terjeszti fel), Révai meg van győződve arról, hogy döntéseiben saját piarista-ellenessége vezeti.¹⁸⁶ Monográfiusa szerint azonban nem rendi, hanem ízlésbeli és irodalomfelfogásbeli különbségről van szó, s Szerdahelyi akarata és szándéka ellenére sorozódik be a piaristák ellenségei közé.

Révai kapcsolata az ex-jezsuita Paintnerrel és Mártonfival másféle színezetet kap: a *mi* és *ők* szembenállásban az új magyar műveltség-eszmény ellenzői és pártolói kerülnek szembe, s ők hárman cinkos összekacsintással mind ugyanazon a platformon vannak, s együtt gúnyolódnak a maradi, műveletlen, konzervatív táboron, s aggódnak a jezsuita rend visszatérésén.

Ettől kezdve egy különleges kapcsolat alakul ki közöttük, amit talán az is erősített, hogy Révai mesterei a jezsuita Makó Pál és a piarista Kácsor Keresztély voltak. Révai költészete, bár sokban különbözik Mártonfiétól („Költészetében az antikós közhelyek mel-

184 ÉDER,180.

185 ÉDER,179.

186 TÓTH Sándor Atlia, *A szép-jó hatalma és a jezsuita szellem, Szerdahely György költészetelmélete és poézise*, Bp., METEM, 2009, 19.

lett – talán egyéni konfliktusainak kifejezéseképpen – feltűnnek a szentimentalizmus nyomai. Esetleges Werther- és Ányos-olvasmányai is táplálhatták elégiáinak komor, végtet vadoló, a halált hívó kétségbeesett hangütését” és pesszimista történeti verseit¹⁸⁷), ugyanazt a klasszicista mintát követi. Amikor Révai lefordítja az osztrák Sonnenfels *Áldozat* című alkalmi pásztorjátékát, akkor is ugyanazt az erkölcsös, tanító jellegű színjátéktípust választja, ami Mártonfihoz is közel áll.¹⁸⁸ Kettejük kapcsolata nagyon bensőséges, évődő: Mártonfi egy 1805-ben írt levelében pl. így szólítja meg Révait: „Nagy érdemű, híres, tudós, szent, jó bolond barátom!”¹⁸⁹ Révai így kezdi egy másikat: „Kegyelmes, Nagy méltóságú, Főtiszteletű Mártonfi József [...] Régi Jó Barátjának Révai Miklós, Koldusházi Apátúr, s Pusztai Prépost minden boldogságot szívből kíván.”¹⁹⁰ Egyik levelének ez az utolsó mondata: „Meg ne feledkezzél szegény koldusodról.”¹⁹¹ Mártonfi minden levelében küld pénzt (50-100 forintot), általában ismerősökkel, mert a postában nem bízik. A személyes támogatáson túl vállalja Révai könyveinek mecenatúráját is: az *Antiquitates*¹⁹² is az ő költségén jelenik meg. Révait végül csak 1802. augusztus 16-án iktatják be a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanárának,¹⁹³ de a baráti segítségre ezután is szüksége van. Nehéz, búskomor természetét is oldja a Mártonfival folytatott, játékos levelezés.¹⁹⁴ Révai megőrzi a

187 SZÖRÉNYI László, *Latin költészet 1770 és 1820 között* = Uő. *Studia Hungarolatina, Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 1999, 108.

188 RÉVAI Miklós, *Elegyes versei, és néhány apróbb köztetlen írásai*, Pozsonbann, 1787, 193–212, modern kiadása: *Piarista iskoladrámák II.*, 287–298. Sajtó alá rendezte Pintér Márta Zsuzsanna.

189 OSZK Kt Quart. Lat. 2225. 1805. április 12.

190 DANIELIK János, *Révai Miklós emléke eredeti levelekben, Hazánk*, 1858, 6. szám, 358–368. 1806. március 5. DANIELIK, 367.

191 1805. június 13. DANIELIK, 367.

192 *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Vol. I.* Pest, Trattner, 1803.

193 ÉDER, 260.

194 Mártonfi 1794-es levelét közli: GUZMICS Izidor, *Révai Miklós élete pályája saját leveleiből, Tudományos Gyűjtemény*, 1830, 1–44. Somogyi és Mártonfi levelei Révaihoz.

Mártonfitól érkező leveleket, hivatkozik rájuk és tovább is adja egy részüket Paintner Mihálynak, mint ahogy Mártonfi is megőrzi Révai leveleit: Danielik János egri kanonok a gyulafehérvári püspöki levéltárból ad ki kilencet¹⁹⁵ 1858-ban, Ötvös Ágoston közvetítésével. Mártonfi haláláig, 1807-ig pártfogója marad Révainak. Révai több verset ír hozzá, az elsőt még 1788-ban, magyar nyelven:

NAGYSÁGOS MÁRTONFI JÓSEF ÚRNAK

Íme még élek, magam is tsodálom,
Hogy lehet bennem mi kitsiny lehellés,
Földbe se tért még nyugalomra testem,
Élek epedve.

Üldözés, bódult fejek' üldözések,
És kaján mérgü fogak ostromolnak:
Veszteget bánat, ki fogyaszt erőmből,
'S dönt beteg ágyba.

Hol vagy, o Orvos! ki segíteni tudnál?
Szent Barátságának vagyon e' hatalma,
Hogy kesergésben el epedtnek
Újabb Életet adhat.

Mint az ájulás hamar a' betegben
Balsamom' közlött erejére szűnik:
József! úgy oszlott nekem is keservem
A' te szavadra.¹⁹⁶

195 DANIELIK, 358–368.

196 RÉCSEY VIKTOR, *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz* 4. közlemény, ItK 1896, 233–234.

Mártonfi püspöki beiktatásakor latin nyelvű verssel köszönti az új főpapot, pedig ekkor már öt éve nem írt verset.¹⁹⁷ (1792-ben adta ki *Latina* című kötetét.¹⁹⁸)

Arról, hogy milyen sokat jelentett számára Mártonfi segítsége, a Paintnerhez írt levelei is tanúskodnak. Kettejük levelezésébe Mártonfi is bekapcsolódott. Paintner is ex-jezsuita volt, kezdetben a bécsi Theresianumban tanított, majd nevelői évek után rátóti és győri prépost lett. Kapcsolata nem volt felhőtlen Révaival, ahogy az egyik Mártonfihoz írt levelében is olvasható, 1806-ban végképp összeveszett vele. Az 1800. szeptember 21-én írt Mártonfi-levelében (kötetünk 4. számú levele) a püspök arra panaszkodik, hogy a püspökség sok bajjal és vesződéssel jár, s tréfásan arra kéri barátját, hogy írjon dirát, vagyis átkot (itt: átokverset) a püspöki tisztségről, Révai viszont az eddig kapott sok püspöki adományra hivatkozva visszautasítja a kérést: „A’ sok Püspöki nyomorúságot, bajt, ’s dolgot, annyira érzed, hogy dirát kérsz tőlem a’ Püspökségre, vagy másképen megátkozsz engem, hogy Püspökké legyek. Hogyan írhattak én dirát arra az áldott Püspökségre, a’ mellyből nekem az én édes Mártonfim már százatskát küldött, ’s ezek után is küldeni fog valamit apránként? Háládatlanság nélkül nem tehetem. ’S mondom egyenesen, azt tellyességgel nem is fogom tenni. Ha azért annyira talál sz rám megharagudni, hogy engem ilyenképen meg átkozz, kérlek tsak foganatosán átkozz meg mennél előbb. Ugyan nyer velünk a’ Magyarság!” „Mi a’ tatár? tsak átkod’ fenyegetésére is már collega képen szóllok veled! Jó mégis, hogy különbség vagy a te Püspökséged, és az enyém között. A tied valóságos, Erdélyben vagy, Alvintzi Urasággal, s a’ többiekkel; de az enyém Klimius Miklós Druszám’ holdjában tündérkedik. De mivel te adod ezt is nekem barátságos enyelgésedben, elfogadom tőled. Udvarom’ kitarására is, bízom, illy nyájjas collatiód mellett nyújtasz valamit apránként. Keresztem úgy

197 „Ötödik esztendeje már, hogy verseket nem írtam, kivált deákul. A te beiktatásod innepére felbuzdult majd elaludt vérem”. 1800. augusztus 27. DANIELIK, 359.

198 Ioannes Nicolaus RÉVAI, *Latina*, Edita amicorum hortatu et sumtibus, Iaurini, 1792.

is vagyon, pedig jókora, arra tehát ne költs, infulám is vagyon már, néhány rongyos háló süvegetském, épen álombéli Püspökségemhez valók. Látod, mitsoda bohóságra adtál alkalmatosságot, hogy megént okos nem lehetek.”¹⁹⁹ Révai játékos irodalmi utalása Ludwig Holberg (1684–1754) fantasztikus utaztató regényére, a *Klímius Miklós föld alatt való útja* című könyvére vonatkozik, a könyv 1783-ban jelent meg magyarul Pozsonyban, Györffy József fordításában.

Révainak a Mártonfihoz írt késői (1800–1806 közötti) levelei is megerősítik, hogy Révai tudósként is számított Mártonfi véleményére: „Olvastad már Grammaticámat is. Mit mondasz reá? Látod, hogy a régiségből, valamint az ujságból is, tsak azt szedegetem össze, a mi meg egyez nyelvünknek tiszta épségével, természeti tulajdonságával. Az eredetre való felmenetel nálam nem olly rettenetes, hogy elijedjetelek tőle.”²⁰⁰ Mindez összefügg a már említett nyelvrokonság kérdéssel is, amelyben Révai mindkét oldal álláspontját ismeri, és ahogy láttuk, mindkét oldalon vannak barátai is.

Mártonfi támogatta a magyar nyelvű sajtót is, legalábbis erre következtethetünk a *Magyar Kurír* nekrológiájából: „...mind kedves hazája iránti hűségét és szeretetét, mind a’ tudományok, nevezetesen a’ Magyar nyelv és Literatúra eránt való szeretetét elegendőképpen magasztalni nem lehet, a’ Magyar Kurírnak szünet nélkül való olvasója és kedvellője volt, és a’ hol annak használhatott, mindenkor örömmel és nagy készséggel használt.”²⁰¹ Támogatója volt a Döbrentei Gábor által elindított *Erdélyi Muzéumnak* is, ezt bizonyítja a második füzet első oldalán Mártonfi neve: „Olly renddel említettnek itten a’ czélt elémozdított Urak és Dámák nevei, a’ mint a’ pénzsummának megküldése érkezett. Legelőszér kívánta azt elésegíteni N. Mélt. Mártonfi József Püspök Ó Excell.”²⁰²

Mártonfi nemcsak a magyar nyelvű irodalomnak, hanem a magyar nyelvű színháznak is mecénása volt. A levelekből és a tudósí-

199 RÉCSEY VIKTOR, *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz* 5. közlemény, ItK 1896, 358. infula: püspöki jelkép, főpapi fejedő

200 1804. dec. 24. DANIELIK, 366.

201 *Magyar Kurír* 1815. 24. szám, márc. 24.

202 VULKÁN 2007, 245.

tásokból az látszik, hogy kezdettől fogva lelkes színházrajongó. Az 1794-ben, Kolozsvárról írt levele fontos színháztörténeti forrásunk, s azt bizonyítja, hogy komolyan figyelemmel kísérte a társulat működését: „Nálunk a magyar játékszín jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nincsen. Jól foly, azt mondom... azaz játszódnak minden héten négyszer, s télben bőven is segítettnek, de nyárban ritkább a nézőszín, mivel az uraságok nagy része falukra takarodik. A magyarországi fordítások mind játszódattak s játszódtatnak itten, és erdélyiek is naponként jönnek világra. A kevés eredeti magyar munkák kevés becsületet vallanak. Miért nem adja senki közületek erre magát, aki tudja, mi légyen a dráma?”

Valószínűleg ez a levél inspirálta Révait, hogy verssel forduljon tanártársaihoz, egyúttal mintegy leltárt készítve az eddigi eredményekről. A felszólítást többen is megfogadták a piaristák közül: Rájnis pl. 1796-ban fordítja le az *Ikrek* című Plautus darabot.

Mártonfi először fogalmazza meg, hogy a túlzott nacionalizmus a színházban a minőség rovására megy: „jól foly nálunk a játék, de nem hiba nélkül, s nem is igen remélhetjük a jobbulást míg krízis és recenzió nem áll fenn. Ennek fő oka az a nemzeti nagy buzgóság némelyekben, akik minden hibás előadásnak s fordításnak tapsolnak, s a jót a rossztól igazán nem különböztetik. Erre elhiszik magokat mind az Aktorok, mind az ifjú fordítók, s nem láttyák hibáikat, mely legnagyobb akadály a szép tudományoknak s mesterségeknak.”²⁰³

Később is rendszeres látogatója a kolozsvári színtársulatnak, erről árulkodik Petrichevich Horváth Miklós levele Wesselényihez 1801-ből. Eszerint a (Debrecenből visszatérő) *Jázdó Társaság*ot jól fogadta ugyan a kolozsvári közönség, de a himlőjárvány miatt csökkent a bevételük. Most azonban már javul a helyzet, mivel a Gubernátor felesége [Bánffy Györgyné gr. Palm Jozefa] s a püspök [Mártonfi József] is jó például jár elől, s remek, hogy „az ilyen példák fel fogják serkenteni a publikum azon részét is, mely eddig idegenséggel volt a jázdó szín-

203 OSZK Kt Quart. Lat. 2225. 1794. május 8. Közli: *A vándorszínészetől a Nemzeti Színházig*, vál., szöveg, gond. KERÉNYI Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1987. 33., *Magyar Színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990.

hez.”²⁰⁴ 1801-ben Révainak írt levelét azzal zárja: „Most már a szekérbe kell ülnöm, nem írhatok többet, mert a Logeért [páholyért] is fizetnem kell, mivel nálunk igen szép magyar theátrum vagyon, s én Loget tartok, ha itt nem vagyok is.”

Enyedi Sándor ezt írta róla: „A színház iránt vegyes érzelmekkel viseltetett. Színpártolása rapszodikus volt.”²⁰⁵ Ezt azzal magyarázza, hogy 1792-ben a kolozsvári magyar színtársulat kérelmezte a főkormányszéktől a volt jogakadémia hálótermét előadások céljára. „Akkor Mártonfi püspök a kérést megtagadta.”²⁰⁶ Mártonfi 1792-ben még nem püspök, a visszautasítást nem ő, hanem elődje tette meg, ezzel tehát nem vádolható. A másik vádpont viszont valós: Mártonfi valóban visszautasította az erdélyi országgyűlésnek azt a javaslatát, amely az általános és kötelező színházépítési adóra vonatkozott.

Mártonfi gesztusa, amellyel tiltakozott az adó befizetése ellen, nem a színháznak, hanem az egyházi adómentesség következetesen képviselt elvének szólt, s hogy ezt bizonyítsa, 5000 Ft-ot adományozott (páholybérletként) 1805-ben a felépítendő Farkas utcai színház javára. Amikor ez a pénz kevésnek bizonyult, 1814-ben újabb 1000 forinttal járult hozzá a színház felépüléséhez, ami végül csak 1821-ben készült el, így Mártonfi már nem érte meg a megnyitását.²⁰⁷ Nagylelkűségét Kazinczy is megörökítette, azt írva a színházi alapról: „tetézék azt Mártonffi Püspök Exc. ezer, gróf Teleki László és József testvérek [...] másfél ezer, s más városok ismét másfél ezer forinttal, s 12 000 vétetvén Kolozsvártól, az épület teljesen elkészült.”²⁰⁸ Egy páholybérlet 200 forint volt, az eladott bérletek árából 2000 Ft jött össze.²⁰⁹ Mártonfi adománya volt a legnagyobb, amit magánszemély tett, s többszörösen meghaladta azt az összeget, amelyet adó formájában fizetnie kellett volna.

204 *ID WESSELÉNYI Miklós színházi levelezése*, összeállította, a bev. tanulmányt és jegyzeteket írta ENYEDI Sándor, Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1983 [Színháztörténeti könyvtár 14] 65.

205 *ID. WESSELÉNYI Miklós színházi levelezése*, 185.

206 ENYEDI, 25.

207 *Erdélyi levelek* 2009, 209.

208 *Erdélyi levelek* 2013, 354.

209 *Erdélyi levelek* 2013, 446.

Gesztusa azonban abból a gondolkodásmódból (is) fakadt, amelyről már tudósi habitusa kapcsán szó volt: a felülről való, kötelező mecenatúra helyett az önkéntes, alulról jövő kezdeményezések mellett állt.

MÁRTONFI KÉZIRATOS TANÁRI JEGYZETE

A jezsuita növendékeknek kötelező volt a *repetentia humaniorum* két-éves tanfolyamának elvégzése, ez a képzés a leendő tanárok retorikai és poétikai képzését szolgálta, s alkalmassá tette őket arra, hogy a latin nyelvű gimnáziumi oktatásban előtérbe kerülő irodalmi műfajokat megismerjék, s maguk is jártasságot szerezzenek bennük. A tanfolyam eredményeként részletes képet kaptak a műfajelméleti, nyelvi, stilisztikai kérdésekről és olyan tanári segédanyagra tettek szert (bibliográfia, mintaversek, mintadramák stb.), amelyeket sikerrel használhattak későbbi pályájuk során. A 17-18. századból tucatnyi ilyen jegyzetet ismerünk (vannak tanári és diák jegyzeteink is), Mártonfi jegyzete azonban terjedelmével és színvonalával, illetve a benne szereplő eredeti művekkel is kiemelkedik a magyarországi anyagból.

A kolligátum 39 változó tartalmú és terjedelmű rész egybekötéséből származik. Szakolcán, 1766-67-ben keletkezhetett, s Mártonfi magával vitte Bécsbe, majd Budára is.

Ezt az is bizonyítja, hogy budai diákjainak néhány verses próbálkozása, és a budai tanárként írt négy latin nyelvű drámája is ott van a kéziratban. A legutolsó bejegyzés 1773-ból való, tehát amikor Kolozsvárra került matematikaprofesszornak, már nem folytatta tovább az irodalmi jegyzetet.²¹⁰ A textusok nyelve többnyire latin, de van a kötetben néhány magyar nyelvű vers is. A jegyzet tematikus része

210 Konkrét utalások vannak a jegyzetben a budai Academicum et Universitatis Collegiumra, mint a kötetben levő drámák előadásának helyszínére. A II. József császárhoz írt oratio címlapján, és az iskola alapítójáról írt beszédben is megjelenik a kollégium neve.

teljesen megfelel az ELTE Egyetemi Könyvtárában őrzött szakolcai repetentia humaniorum jegyzeteknek.²¹¹ Az első poétikai egység a költői levélről szól *Observantiae de scribendis epistolis* címmel. A másfél oldalas elméleti részben a költői levél stílusával és hangnemével foglalkozik (a jó episztola „planus, humilis és submistus”), utána példák következnek Cicerótól, Quintilianustól, Rotterdami Erasmustól, Justus Lipsiustól (!), a kortársak közül pedig Dominus Batteauxtól. Mártonfi később több episztolát ír, felhasználva a jegyzetet.

Az a Metastasio-kultusz, amit Andreas Friz indított el Szakolcán, még az 1760-as években is élő volt: *Involutiones Metastasianus* címmel bekerült a gyűjteménybe 14 Metastasio-dráma rövid, latin nyelvű kivonata is. A szöveg nem Mártonfi kézírása, de jellemző, hogy beillesztette jegyzetei közé: az 1750-60-as évek jezsuita tanár-generációi számára egyértelműen Pietro Metastasio (1698–1792) olasz drámaíró (maga is felszentelt pap) volt a követendő példa.

A kötet egésze egyfajta bibliográfiaként is szolgált, már a 9. oldalon elkezdődik a *Succincta Methodus Libros utiliter Legendi* című rész, amelyben a különböző műfajok (költészet, retorika, episztola, történetírás) számára hasznos könyvek vannak felsorolva. A 11a lapon, más kéz írásával külön a drámaszerzőket találjuk. A 83–94. oldalon folytatódik a *Catalogus librorum*, műfajok és téma (pl. az egyes birodalmak, országok története) szerint csoportosítva a szerzőket. A magyar történetírókról nincs külön listája, de az általános részben felsorolja Tarnóczky István S. J. *De regibus Hungariae és a Mausoleum regnum Hung.* címmel rövidített kötetét. Mindez azért érdekes, mert a kézirat 119–139 oldalán Mártonfi 3 magyar történelmi tárgyú darabját olvashatjuk: az első Nádasdiusról, a második Mátyásról, a harmadik pedig Budáról szól. A budai Historia Domusból tudjuk, hogy 1769-ben a *Thomas Nádasdius*, 1770-ben a *Buda* című darabját mutatta be az első és a grammaticai osztály,²¹² 1772. december 30-án a *Mathias Corvinus* című történelmi drámáját játszották.²¹³ Mind-

211 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Thetarum és literatura*, Bp., Universitas, 2015, 81–90.

212 STAUD III., 101–103.

213 Ez utóbbi két adat nem szerepel Staud Gézánál, csak Ötvös Ágost ír a be-

egyiknek az autográf szövege megvan a kolozsvári gyűjteményben, sőt kettőhöz a szereposztást is feljegyezte Mártonfi. A szövegek tartalmát Ferenczy Zoltán ismertette.²¹⁴

A poétikaszerzőknél majdnem húsz elméletíróra hivatkozik a jegyzet (pl. Horatius, Hieronymus Vida, Giulio Cesare Scaligero, Bohuslav Balbinus, Martin Du Cygne, és Giovanni Battista Riccioli), a 17-18. századból már csak jezsuita poétikákat sorol fel.²¹⁵ Érdemes idézni a drámaírók névsorát is: „Dramata scripserunt: Terentius, Plautus, Seneca, Caussinus, Avancinus, Josephus Anglus Simon, Gratianus Joannes Baptista, illetve Leo (Theophilus) Parresius.” A második hátsó oldalon a drámaszerzők neve mellett már ajánlott drámájuk címe is ott van: Jacobus Balde (*Jephthe*), Hugo Grotius (*Christus patiente*), Daniel Hansius (helyesen: Haynsius) (*Herodes infanticida*), de hivatkozik még a *Selecta Tragoediae PP. Societatis Jesu* című dráma-antológiára, Jacob Masenius *Poesis dramatica* és Jacob Bidermann *Ludi theatralibus* című kötetére is.²¹⁶

A jegyzéket Mártonfi későbbi (de saját) kézírásával, fekete tintával még az alábbi szerzőkkel egészítette ki a lap margóján: Karol Kolczava, Joseph Carpanius (*Tragoediae* 1746), Anton Claus (*Tragoediae* 1744), Charles Porée, Ruaei (*Tragoediae duae*) és Andreas Friz (*Tragoediae et drammatum*).²¹⁷ Ez utóbbiban, Friznek az 1757-ben megjelent kötetében²¹⁸ került kiadásra a *Salamon* című darab, amelyet Mártonfi éppen ekkortájt fordít magyar nyelvre. Jól látszik, hogy az utólag beírt szerzők,

mutató idejéről és a szereposztásról. „Palaeophilus senex – Franciscus Cséfalvi; Neophilus, Palaeophili filius – Ignatius Fáy; Vulpillus, Neophilus ab obsequiis – Gabriel Rottenstein; Scarabon, eremita – Sebastian Koántz; Praetor urbis – Petrus Török; Tribunus milit. – Ignatius Horváth.”

214 FERENCZY Zoltán, *Négy jezsuita dráma*, Erdélyi Múzeum 1900. XVII. kötet, 347–351.

215 Uo., 84r.

216 Uo., 86.

217 Uo., 87r.

218 *Andrae Friz e Societatis Jesu Tragoediae duae et totidem drammatia*, Bécs 1757 (Inhalt: Codrus. Tragoedia – Cyrus. Tragoedia – Alexis: Dramation Pastoritium – Salomon, Hungariae rex. Dramation) erschienen bei Leopold Johannes Kaliwoda.

ahogy (Grotius kivételével) a korábbiak is mind a jezsuita rend tagjai, ugyanakkor az utóbbi csoportban már egy modernebb drámaírói nemzedéket látunk, akik megújították a barokk jezsuita drámai hagyományt.

A jelmezekhez a jegyzet Cesare Ripa *Iconologiáját* és Masenius *Speculo imaginum*²¹⁹ című könyvét ajánlja.

Találunk a kolligátumban egy a központoszásról szóló rövid fejezetet is, kiegészítve a helyesírásról, a római számokról, a súlymértékekről és a hónapok neveiről szóló tanítással.²²⁰ Szintén a kolligátum része a drámákról szóló egy oldalnyi compendium,²²¹ ami 43 pontban foglalja össze a tizenöt oldalas poétikai jegyzetnek a drámára vonatkozó tudnivalóit, kezdve a tragédia és a komédia meghatározásával, egészen a gyakorlati kérdésekig (pl. a főszereplők és a mellékszereplők viszonya, a közönség reagálása stb.). Ezután következik a kolligátumban maga a poétikai jegyzet (*Observationes Poeticae de Dramate*),²²² az episztolairásról szóló megfigyelések,²²³ négy fabula,²²⁴ különböző versek (ódák, elégiák).²²⁵ Mártonfi saját irodalmi működésében az episztola, a dráma, a szónoki beszéd elméletét is sikerrel használta, pedagógiai munkájában pedig olyan retorikai stb. gyakorlatokat adott diákjainak, amilyenekből maga is tanult Szakolcán (s amelyek közül a legjobbakat jegyzetei közé is beillesztette). A jezsuita tanárképzés tehát nemcsak elméleti alapot adott a leendő tanároknak, hanem irodalmi műveltséget, szemléletet és pedagógiai eszközöket is, amelyeket jól tudtak hasznosítani pályájuk folyamán. Ahogy a jegyzetek többsége, így ez is latin nyelvű, mindössze a négy episztola és a

219 MASENIUS Jacobus, *Speculum imaginum veritatis occultae*, Köln, 1681.

220 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 10^r–11^r.

221 Uo., 11^v–12^r.

222 Uo., 40^r–54^v.

223 Uo., 13^r.

224 Fabula 1ma de Leone et Culice. Versibus iambicis Phaedrini, (Uo., 194^r). Fabula 2da de Urso et Eremito. Versibus Elegiacis, (Uo., 194^v-195^v). Fabula 3^{tia} de Cerva et Cervula. Iambis scenariis Phaedrini, (Uo., 38^v). Fabula 4ta De Pullo, Gallo et Vulpe. Iambis Phaedrini, (Uo., 38^r).

225 A kolligátum végén (számozatlan oldalon) található beragasztva egy a többi résztől elkülönülő, 6 szakaszos vers, címe *Hoc dicitur tetrastraphos*, és keletkezési időpontjának 1766. július 2. van megjelölve.

diákjaitól származó gyakorlatok magyar nyelvűek. A kolligátumban található egyik magyar nyelvű szöveg (*Szomorú levél mellyel Hunyadi Mátyás a Prágai tömlöczben való állapotjáról az Annyát tudósittya*²²⁶) szerzőjének Beniczky László²²⁷ van megjelölve, az ő neve előfordul a *Buda* című darab szereposztásában is, tehát Mártonfi diákja volt és jól sikerült versét Mártonfi bejegyezte saját jegyzetfüzetébe. A *Leander kedves Attyának Clemonnak halálát sirattya* című költemény viszont névtelen, de egészen biztosan ez is valamelyik diák alkotása.²²⁸ Az üresen maradt oldalakon tisztálkodó és szépítő szerek, illetve gyógy-szerek receptjei és különböző gyógymódok olvashatóak.

226 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 146^r–146^v.

227 Beniczky László neve többször is előfordul a kolligátumban.

228 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 147^r–148^r.

A KÖLTŐ

A rejtőzködés szerepjátszása ellenére a kortársak költőként is ismerték Mártonfit. Ahogy már idéztem, Kazinczy azt írja róla 1812-ben: „Mártonfi versetskéket ír, és néha szépeket”.²²⁹ A teljes idézet azt a kettősséget mutatja be (értetlenül), amely Mártonfi világias gondolkodásmódja, életszeretete, és sokszor vaskalaposnak tűnő egyházi mivolta között feszül: „Csudálom Mártonfyt, aki böjtben is ad táncot, aki Püspökké tétetvén, egy prédikátiót monda ezen textusról: Sok van amit mondanom kellene sed adhuc non potestis capere – a’ ki versetskéket ír, és néha szépeket”, máskor viszont, Cserey tájékoztatása szerint, szigorú cenzorként nyilvánul meg. Maga a kicsinyítés nem sértené Mártonfi érzékenységét, aki maga is alkalmazza azt verseire, a már idézett levélben pl. így vezeti fel a Révainak küldött verseket: „Ímé egygyetske! Még egygyetske!”²³⁰

Ma alig fél tucatnyi verset ismerünk tőle. Annak, hogy ennyire keveset, több oka is van: egyrészt az a klasszicista eszmény, amelynek jegyében folyton csiszolgatja és javítgatja a szöveget, amely így szinte sosem lesz végleges formájú, másrészt pedig az a karrier, amely miatt nincs ideje a költészetre, harmadrészt pedig az tény, hogy (saját hivatkozása szerint) a kéziratos anyag kétszer is a tűz martaléka lett. Őszintének tűnik 1800. szeptember 21-én kelt levele, amelyben arról tudósítja Révait, hogy verset akart írni neki, de a gondok „ugy el száraztották a régi vénákat eszembe”, hogy kőből hamarabb lehetne vizet fakasztani, „mint töllem egy jó verset.”

229 Helmecey Mihálynak, 1812. július 2. KazLev. X. 26.

230 1794. május 8.

Szilágyi Sándor 1859-ben az erdélyi irodalom történetéről szólva Faludi Ferenc és Amadé Antal mellé teszi Mártonfi költészetét, jóval felülértékelve azt. „E férfiú nem birta ugyan az elsőnek tárgyilagosságát s az utóbbi könnyűségét, de fenmaradt kevés költeményben mindkét tulajdont, bár amazoknál kisebb mértékben, olyan szerencsésen vegyítette, hogy hosszabb írói pálya alatt azoknak szerencsés versenytársává lehetett volna.”²³¹

Verseinek egy része episztola (címezettjei Révai Miklós, Barcsay Ábrahám), de van köztük két epigramma, és két hosszabb lélegzetű költemény is. Mártonfi versei egy olyan rokokó hagyományt követnek, amely nagyon erősen épít a képiségre: az antik mitológia elemei, istenvilága vizuálisan is megjelennek a költő szeme előtt, a hétköznapi és a szakrális szféra játékosan fonódik egybe. Az erdélyi neoklasszicizmus egyik sajátossága – Egyed Emese szerint²³² – éppen a barokk és rokokó vizuális kultúra és irodalom kölcsönhatása, a szövegvilág intermedialitása. A neoklasszicista ízlés kialakulásában egyrészt az Erdélybe érkező európai művészeknek, utazóknak, másrészt az erdélyi képzőművészeknek volt szerepük. Ez a vizualitás kétirányú: a természethez, mint eredendő harmóniához, illetve a műalkotásként értékelhető emberi környezethez kapcsolódik.

„A művészet mibenlétéről az erdélyi gondolkodók sem vélekedtek egyformán; de a Kazinczy-levelezés, az Erdélyi Múzeum öt évfolyama és néhány irodalmi alkotás alapján egyszerre érezzük érvényesnek a kor hazai irodalmi- művészi tudatára az erkölcsi eszmények primátusát” és egyfajta erdélyi darabosságot – írja Egyed Emese.²³³ Mártonfi is hasonlóan viszonyul mindehhez, az erkölcsi eszmények primátusa minden versében fellelhető, és ott van a pünkösdi hétfőre mondott prédikációjának egyik részletében is: „Láttam én szép faragott képet élet, elevenség, mozgás nélkül, láttam én szépen virágozó fát minden gyümölcs nélkül; ilyen a’ tudós, és még is rossz ember,

231 SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi irodalom története*, Budapesti Szemle, 1859, 6. szám, 35–36.

232 EGYED Emese *Neoklasszicizmus az erdélyi magyar irodalomban*, Erdélyi Múzeum, 1999, 100–121.

233 EGYED 1999, 109.

sem mire való az ő tudománya erkölcs nélkül.” Az erkölcs, az esztétika és a filozófia együtt jelenik meg szinte minden művében.

Az *Erkölcstemploma* című 18 versszakos leírásban Dóris, „az aszsonyi rendnek ékessége”, jut el fáradságos úton ebbe a templomba, amely egy magas kőszikla tetején áll, s amikor látja, milyen nehéz volt sokaknak ide jutni, mennyi nyomorúság és szegénység árán érik el ezt a helyet, előveszi festőeszközeit és odafesti a falakra a Múzsákat és a Gráciákat, mivel hogy nekik is helyük van a gyönyörűségek templomában, ha az Erkölccsel együtt járnak. Ezzel a gesztussal a művészetek egyenrangúak lesznek a filozófiával (illetve a teológiával), és olyan harmónia jön létre az erkölcs és a széptudományok, az esztétikai tapasztalat között, amelyre Mártonfi vágyik. A múzsák és a gráciák Kazinczy költészetében is fontos helyet foglalnak el, s ottani értelmezésük segít Mártonfi költészetének megértésében is. A költészet védnökei, a Gráciák nemcsak a rokokó líra visszatérő figurái: az antik bájistennőknek a neoklasszicista esztétikai gondolkodásban is kitüntetett szerep jut. Kétféle értelmezésük Kazinczy költészetében is fellelhető: a gráciák egyrészt csak a kivételes szellemi képességű emberekkel érintkeznek, egyfajta arisztokratikus szépség-eszmény képviselői, másrészt viszont a báj, a kellem megtestesítőiként összeegyeztethetőek a hétköznapi emberek szépség-fogalmával is.²³⁴ Mártonfinál jól láthatóan a művészetekkel azonosak, és egyfajta – a földi realitáson túli – szépség és báj kifejezői, mint az a Múzsák, aki megfesti, megjeleníti őket, miközben ő maga is azonos velük.

Dóris nevével szinte minden versben találkozunk, az *Álom* című vers adja a múzsák nevének megfejtését. Ebben a 33 versszakos, négyes alexandrinusokban írt allegóriában Mártonfi egy gyönyörű erdélyi kastélyban jár az olimposzi istenekkel együtt, akik ámulva látják a ház urát és feleségét, illetve gyermekeiket. A háziasszony úgy fest, hogy a Múzsák is irigylik a művészetét, a leánya olyan művelt és szép, hogy a Múzsák maguk mellé veszik tizediknek vagy tizenegyediknek („Itt kilencen vagytok, ez lesz a tizedik, Ha Sappho tizedik, ez tizenegyedik”), fiuk a haza reménysége stb. Végül Vénusz is leereszkedik az egekből a kastélyhoz, bekötött szemű kisfiával,

234 Kazinczy Ferenc összes költeményei, 28–29.

Ámorral, de Pallas elküldi őt, s a nagy zavarban levő költő felébred. Ötvös Ágoston szerint a vers a marosújvári Mikes kastélyról, gróf Mikes Zsigmondról és családjáról szól, s Dóris nem más, mint a festszegetni szerető Mikes Zsigmondné Ugron Julianna (1764–1836),²³⁵ a múzsák közé bevett leány pedig Mikes Borbára, a későbbi Mikes Györgyné, Mikó Imre édesanyja. „Ugy tetszik, hogy e kedélyes költeményben az író az isteni kastély alatt Maros-Ujvárt, a kastély főura alatt gróf Mikes Zsigmondot, a kastély akkori urát; az asszonyi nép ékességében, ennek nejét Ugron Juliánát; a tizedik Múzsza alatt, ezeknek leányát Borbárát, később gróf Mikó Györgynét, az urfiak fényében pedig István fiukat érti. – A közlő.”²³⁶

Ötvös nem írja le, honnan veszi ezt a feltételezést, de eszerint a többi vers műzsája is a művelt „festőnő”, Mikes Zsigmondné Ugron Julianna lehetett. A vers végén a szemérmes elhallgatás, a váratlanul megjelenő Vénusz és Ámor egy reménytelen szerelem halvány visszfénye lehet. A szépség és a szerelem istennője helyett a tudomány istennője lesz a költő kísérője, oltalmazója. Ugyanazok a motívumok szövik át az összes, Dóris-hoz köthető verset: az égi szerelem reménye, az asszonyi tökéletesség képei, a művészetek iránti közös rajongás stb. Talán ez lehetett az a kapcsolat, amely miatt Mártonfit azok a bizonyos támadások érik, s amelyet a kortársak félreértettek, és egy valódi élethelyzet tükörképének láttak. Ugyanakkor, ha a rokokó szerepjátszás felől közelítünk ezekhez a versekhez, akkor is átsüt rajtuk (főleg az *Álom* című versen) egy olyan személyesség, amely nem véletlenül vetette fel a kortársakban a valós, átélt szerelem képzetét.

A szépen kidolgozott tájleírás és az abban megjelenő allegória a rokokó hagyományába illeszkedik, a távolról való megközelítés, majd az egyre közelebb képek, a képzeletbeli utazás és a valóságos, kézzelfogható apró részletek egymásra vetülése festmény-jelleget ad a versnek is.

235 Gyászbeszédét Herepei Károly tartotta, *Kinek, miért és mikor kívánatos halál. Egy halotti beszéd, melyet ábrahámfalvi Ugron Julianna néhai boldog emlékezetű Zabolai Mikes Zsigmond özvegye vég tiszteletére a maros-ujvári kastélyban 1836. okt. 26 tartott, Nagy-Enyed, 1836.*

236 *Kolozsvári Közlöny* 1857, 140. szám, 568.

Azt, hogy Mártonfi teljesen természetes módon használja a rokokó pásztorköltészet eszköztárát, az az 1805-ben készült rögtönzése is bizonyítja, ami a pillanatnyi ihletnek és önfeledtségnek köszönheti a megszületését. Püspöki vizitációja közben betér Csorjára, Barcsay Ábrahámmal, de Barcsay nincs otthon. Mártonfi egy verses levelet hagy barátjának, amit a házigazda aztán belevéset egy – a szelistryói erdő szélén álló – gyertyánfába, saját feleletével együtt. A kortársak számára ez a gesztus egyedülálló (még évtizedekkel később is újra és újra kiadják kettejük különleges levélváltását): elsősorban a vers medialitása miatt. Ily módon egy – a barátságuk erejét is szimbolizáló – fa lesz az üzenet hordozója, barátságuk jele, szimbolikus tartalommal telítve a klasszikus konvenciókat követő rövid kis epigrammát. Ahogy láttuk, Barcsay és Mártonfi költői szerepjátéka és költészete is több ponton érintkezik, költői levélváltásuk ezt a bensőséges kapcsolatot szimbolizálja.

Baróti Szabó Dávid sem csak ex-jezsuita pályatársként és Friz fordítójaként áll közel hozzá: „Neoklasszikájában a deák metrumok sem fedik el a személyes hangot; árkádizmusában hol félistenek sírján vigasztalódik (Dafnis), hol pajzán tudást rejtjelez az ekloga felhangjaiba (Pásztori enyelgés). Verseinek allegorikus látványai közt visszatérő elem a két oszlop, a kép (mint festett arcmás és mint poétai jellemrajz), illetve a görögösített tájra, mecénásokra, verstermő lantra egyaránt sugárzó *nap*” – írja Egyed Emese, idézve Milton fordításának bevezetőjét, amely ugyanolyan látomásos verstechnikával készült, mint Mártonfi *Erkölc temploma* és *Álom* című verse.

„Melly a' Rómaiak, 's Görögök' példájkat üzván,
Első mert új hangzatokat bé-hozni Hazánkba
'S már felesebb követőkre talált, lantomnak örökre
Tartandó pihenést akarok vala nyújtani. Vélle
El-sétálok azért 's Tsermely' völgyébe le-szállván,
Pázsitos ér'fejinél, terebélyes tölgynek alatta,
Egy fel-emeltt, 's mohval bévontt kö-háttra le-ülök.
Végezván rövid énekemet, bellyebbre nyomúlok
A' sűrűbb berkekbe, holott a' Kassai Múzsák
Egy templom formára hiúltt kőszirtot (!) Apolló'

Tiszteletére fel áldoztak, közepette ki tévén
Márvány-oltáron, tisztos laurussal övedzett,
És alabástromból faragott deli képit. – El-érvén
A' Szentnek küszöbét; le-borúlok, s ajkaim' ilyen
Szókra veszem: Nagy Fébe! Kitsiny lantomra tekénts le!"²³⁷

Az episztola mint műfaj, a 18. század végén önálló és fontos eleme a magyar irodalomnak. A „barátságos mulatozások”, ahogy Labádi Gergely kutatásai bizonyítják, a horatiusi episztolák nyomán a magyar irodalmi élet kohéziójának legfontosabb összetartó elemei lettek.²³⁸ A műfaj fénykorát az 1770–1800 közötti időszak jelenti, kialakítói: Bessenyei György, Ányos Pál, Barcsay Ábrahám, de az őket egybehálózó kapcsolatrendszer szinte minden szereplőjéhez születik verses levél, s ebbe a kapcsolatrendszerbe szövődik bele – kezdetben csak Révainak köszönhetően – 1784-ben Mártonfi is. Az irodalmi élet résztvevői számára ezeknek az episztoláknak az egyik legfontosabb erénye maga a nyilvánosság, természetes módon jelentetik meg a bizalmas, magántermészetű közléseket is tartalmazó leveleket, ajánlásokat, s alakítanak ki episztolagyűjteményeket a közös értékek mentén.²³⁹ Ennek tudatában kéri Mártonfi 1794-es levelének végén Révait: „Nem kívánnám, hogy ezen leveletem a Tudósok szokása szerént közre botsátanád. Várjunk jobb időktől.”

Mártonfi már az 1770-es években találkozik az episztola műfajával, ezt bizonyítja jegyzetének részletes anyaga, és az ott megőrzött három (cím nélküli) hexameteres versformában íródott magyar nyelvű episztola.²⁴⁰ Mindhárom szöveg tordasi Sajnovics Jánosnak szól, Nagyszombatra. Sajnovics János (1733–1785) jezsuita csillagász, nyelvész, ugyan jóval idősebb, mint Mártonfi, de pályájuk több helyen is összekapcsolódik, s a csillagászat és a ter-

237 *Méltóságos b. Orczy Lőrincz gyenerális (!) Úr' ő nagyságához*, BARÓTI 1789 [lapszám nélkül], idézi: EGYED 1999, 115.

238 *Barátságos mulatozások, Episztolagyűjtemények az 1770-1780-as évekből*, sajtó alá rendezte LABÁDI Gergely, Bp., Universitas, 2012.

239 *Erről lásd LABÁDI Gergely, "Ez a' theoria helyes theoriája e..." Episztolaelmélet 1800–1830"*, ItK 2004, 584–619.

240 *Iskolai drámák, latin versek oratiók* 140–145.

mészettudományok iránti érdeklődés is összeköti őket. Sajnovics 1733-ban született Tordán, 1750-51-ben Trencsénben novícius, 1752-53-ban Egerben a grammatisták tanára, 1754-ben Győrben végzi a *repententia humaniorum*ot, 1752–1754 között Nagyszombatban a filozófiai stúdiumokat. 1758-59-ben Bécsben tanul matematikát és itt tölti a próbaévét is. 1760-ban Egerben tanít poétikát és retorikát, 1761-1764 között végzi Bécsben a teológiát, 1766-68-ban Nagyszombatban asztronómus. 1769-70-ben Hell Miksa császári csillagással együtt részt vesz a dán király és a koppenhágai tudós társaság által indítványozott sarki expedíció, Wardhusban (ahogy az episztola említi, Vardhúszában, a mai Vardóban). Az expedíció alatt, Hell biztatására kezdi vizsgálni a magyar és a lapp nyelv közötti rokonságot, amelynek eredménye a *Joannis Sajnovics S. J. Ungari Tordasiensis socii Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, amely az első hazai finn-ugor összehasonlító nyelvészeti munka. 1771-72-ben Nagyszombatban tanít, 1773 elején Budára kerül a matematika professzoraként, tehát legkésőbb ekkor már személyesen is találkoznak Mártonfival. Éppen Molnár János ekkor a budai akadémia igazgatója, akivel (ahogy a versből is kiderül) régi barátság fűzi őket össze. Sajnovics a rend feloszlatása után is Budán marad, itt is hal meg 1785-ben.²⁴¹ Sajnovics értekezése nagy vitát váltott ki, a magyar literátor- értelmiségiek egy része élesen elutasította, paszkvillusok is születtek ellene.²⁴² Barcsay Ábrahám sokat emlegetett, de nyomtatásban csak 1777-ben (*A Bessenyei György társasága* című kötet 21. lapján) közzétett versében szerepel először a híres mondat: „Sajnovits jármától ójjuk nemzetünket/ Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket”.²⁴³ Egyed Emese szerint ő írta azt a paszkvillust is, amelyik 1789-ben jelent meg a Révai által kiadott *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* című kötet 230–234. lapjain.²⁴⁴

241 LUKÁCS III. 1428.

242 EGYED Emese, „*Scythia vagyok*” *Kéziratos paszkvillus a Demonstratorról – Sajnovitsnak*, Nyelvtudományi Közlemények (97)2000, 246–260.

243 Barcsay Bessenyeinek, 1772. március 24. Idézi: EGYED 2000, 256.

244 EGYED 2000, 260.

A másik oldalon is születtek azonban biztató, köszöntő versek, episztolák. Sajnovics Jánosnak fennmaradt egy levele Nagyszombatból 1771. május 12-én, amelyben büszkén írja: „Mit mondjak arról, hogy a budai múzsák hona Molnár vezetésével megénekelt, amint azt a mellékleten láthatod.” A „budai múzsák hona” nevében írt, lapp szavakkal tarkított, Sajnovicsot dicsőítő vers nyomtatásban 1783-ban jelent meg először²⁴⁵ az ex-jezsuita Molnár János (1728–1804) *Magyar Könyv-ház* című egyszemélyes folyóiratában.²⁴⁶ Molnár, aki a *Magyar Könyv-ház* első évfolyamában többször is ismertet a magyar őstörténetre, illetve a magyar nyelvtörténetre vonatkozó könyveket s írásokat (pl. Otrokócsi Fóris Ferenc *Origenes Hungariae* című 1693-as könyvét és Pray György új monográfiáját) Kanutus Laemius 1767-ben megjelent, a lappokról szóló könyvének ismertetése kapcsán ír Sajnovicsék expedíciójáról. Molnár János ezt írja: amikor Sajnovics elküldte nekem a *Demonstratitot*, „azt az emlékezetet illy levéllel köszöném meg, Lappói szókat kevervén a’ versekbe: Tordai Sajnovitsnak Nagy-szombatba”²⁴⁷ Molnár János tanára volt Mártonfinak Nagyszombatban, Budán pedig kollégája, s a gimnázium igazgatójaként egy rövid ideig a felettese is. Ezért nem is meglepő, hogy Mártonfi kéziratos jegyzetében ott van három Sajnovicsot ünneplő episztola szövege (vagyis valószínűleg ezek azok a versek, amelyek közvetlenül Sajnovics hazatérése után készültek Budán és Győrött), az első episztola Molnár Jánostól, Mártonfi kézírásában és Mártonfi aláírásával (ezért is írhatta Papp Kinga, hogy ez Mártonfi műve). A másik kettő más kéz írása (valószínűleg Nagy Jánosé, aki Sajnovicsnak jó barátja és iskolatársa volt).²⁴⁸ Összehasonlítva a

245 FRENÝÓ Zoltán, *Sajnovics János műve és hatása*, Valóság, 2013, I–VI.

<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=640&lap=5>

246 Erről újabban: POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella, *Molnár János és Magyar Könyv-háza*, Könyvtári Figyelő, 2009, 1. szám, 37–50. <http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/molnar-janos-es-magyar-konyv-haza/>

247 *Magyar Könyv-ház* 1783. III. szakasz, 648.

248 A II. episztolában: „meny szabadon, s mondgyad: Nagy János Tordasi Jánost, tiszteli, ki nevemen fog mosolyogni, tudom.” A III. episztola vége: „Iram ezeket Györet farsangnak szombati napján Szolgád és köteles társad örökre, Nagy I.”

nyomtatásban megjelent szöveggel, azt látjuk, hogy Mártonfi módosított az episztolán a lejegyzéskor, de az is lehetséges, hogy maga Molnár János közölt egy újabb, kicsit eltérő változatot 1783-ban, átírva és kibővítve az 1771-ben készített szöveget. Erre utal, hogy jóval részletesebb a magyar tájak, megyék, városok felsorolása, láthatóan nem akart kihagyni egyetlen régiót sem a Sajnovicsot köszöntők közül. A Mártonfinál olvasható változatban ezen kívül csak néhány jelző módosult, ezek nem érintik a vers lényegét. Fontos különbség azonban, hogy Mártonfi jegyzetfűzetében több lapp szó magyarázata van ott a verssorok végén, így a vers sokkal jobban értelmezhető.

Mártonfi jegyzetében ez Sajnovics megszólítása: „Tordai Sajnovicsom! Isemúlom, Karjeli Félem” (mellette a magyarázat: isemúlom-atyám). A kiadásban pedig: „„Tordasi Sajnovitsom! Vardhuszai, Karjeli Félem!”

A vers egy-egy részlete:

„Édes hazánk hálákat adat – s méltán is adathat,
Míg pora tart – bölcs elmédnek, s ily gondra tekéntő
Fáradtságodnak. Te vagy az, kinek általa nyelve
Új fényel tündökleni kezd! Te vagy, akkit örökre
Égig azon-nyelvvvel méltán emel a magyar elme!”
„Mi sok országokra derült nyelv!
Jöszte bizonyságúl Lappo sok népe Sinával!
Illy tudományra pedig kinek a’ munkája segített
Édes hazánk? Im’ e’ könyvben a’ Karjeli tzimer
Egygyütt villogtattya jeles Nyelvednek hírével
Hajdani tzimeredet, ’s mindenkori bátor erődöt.
Énekeket Músák! Harsogjon trombita dob szó!
Gyenge furuglyákkal Fébus Kara noszsza segítse
A Músák új notáját.”

ADRÁMAÍRÓ

Mártonfi latin nyelvű darabjai

Mártonfi, akárcsak jezsuita tanártársai, pályája elején, Budán találkozik a feladattal, hogy diákjai számára színdarabokat írjon. Ahogy jegyzete bemutatásakor írtam, 1769-ben a *Thomas Nádasdius*, 1770-ben a *Buda* című darabját mutatta be az első és a grammaticai osztály, 1772. december 30-án a *Mathias Corvinus*, 1773. február 17-én a *Hypocrita* című latin darabját játszották.²⁴⁹

Kérdés azonban, hogy miért latinul írja meg ezeket a darabokat egy magyar nyelvű közegben, akkor, amikor a rend drámaíróinak egy tekintélyes része már magyarul ír? Ráadásul magyar történelmi témákat választ, amelyekhez még inkább illett volna a magyar nyelv. Ahogy a saját kutatásaimból kiderül,²⁵⁰ a jezsuita gimnáziumokban a nyelvi váltás a 18. század közepén indul meg. Nagyszombatban 1749-ben készül el Faludi Ferenc első magyar drámafordítása, de csak az 1752–1753–1754-es év hozza meg a teljes fordulatot: nyolc magyar nyelvű drámaszöveget (közülük hármat ki is nyomtattak), s több mint száz magyar nyelvű előadási adatot. A folyamat az 1760-as években teljeseedik ki, és a rend feloszlataáig töretlenül folytatódik. A legtöbb magyar adat Észak-Magyarországról, illetve a Nyugat-Dunántúlról és Erdélyből való: Kassán 1753–1768 között, Sárospatakon 1664–1771 között, Gyöngyösön 1752–1776 között, Egerben 1702–1770 között, Győrött 1749–1758 között, Kőszegen 1751–1774

249 Ez a két előadási adat nem szerepel Staud Géza adattárában, csak Ötvös Ágost ír a bemutató idejéről és a szereposztásról. A darabok tartalmát lásd: FERENCZI 1900, 347–351.

250 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Magyar nyelvűség a 18. század színmű-irodalmában = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp. 2005, Argumentum Kiadó, 153–206.

között, Esztergomban 1766–1771 között, Nagyváradon 1754–1776 között, Székelyudvarhelyen 1762–1766 között játszottak magyarul.

Az 1770-es évek elején már ott is magyar előadásokról van adatunk, ahol korábban ilyenek sohasem voltak: pl. Trencsénben (1762–1777), Lőcsén (1758–1765), Rozsnyón (1753–1770).

Ugyanakkor megfigyelhető egyfajta nyitás a modern nyelvek felé is: Nagyszombatban 1765-ben több francia, 1770-ben német nyelvű előadást rendeztek, Sopronban 1769-ben olaszul, 1772–1776 között franciául játszottak. A modernitás iránti igényt jelzi például a nagyszombati *Gazda Péter* című vígjáték címe is, 1765-ből: „Gazda Péter Vig Játék, Mellyet a Nagy-Váradí Diszes Ifjuság ugyan ot lakó Nemesség előtt Jádzodt Hazájának nyelvén *más országoknak ditséretes szokását ebben követni akarván*. [kiemelés tőlem, P. M. Zs.]”²⁵¹

Mártonfi a budai gimnáziumhoz és saját hazafias gondolkodásmódjához illő témákat választott: a *Nádasdius* Buda 1529-es ostromáról, a *Buda* című a város névadójáról szólt. A darabok címadása, műfajmegnevezése, szerkezete komoly drámaelméleti képzettséget mutat, amelyet Mártonfi valószínűleg Szakolcán szerzett meg, a hexameteres forma pedig verselési készségéről tanúskodik. Latin nyelvű darabjai saját, eredeti drámái, a történeti forrásokat a korabeli szokás szerint az argumentum végén feltünteti.

A *Nádasdius* című háromfelvonásos darab a hűség és az önfeláldozás példája: Nádasdi Tamás 1529-ben, amikor II. Szulejmán körülveszi a várat, Buda főparancsnoka. Nádasdy bátorságát, tettekkészségét csak fokozza a veszély, de a katonák rettegnek a török túlerőtől, és azt szeretnék, ha parancsnokuk feladná a várat: könyörgéssel és fenyegetéssel próbálják erre rávenni Nádasdyt, ő azonban hajthatatlan. Ezért elfogják, megkötözik, és a várral együtt átadják a török szultánnak, abban a reményben, hogy a szultán megöleti – Szulejmán azonban szabadon engedi őt. A darab szereplői között kulcsszerepet kap Izabella, Nádasdi nővére, Mailath felesége, az ő könyörgése lágyítja meg a török vezér szívét. Ennek a színjátéknak jóval több szereplője volt, mint a másik háromnak: a török vezérek (Bellottius, Bessererus, Achmetes) mellett katonák, zenészek, táncosok, kórus

251 *Jezsuita iskoladrámák II.* 590. Lásd: 255-ös jegyzet.

is részt vettek benne. Forrásként Paolo Giovio könyvét (*Pauli Jovii Historiarum sui temporis* 1549),²⁵² Justus Lipsius *Monita et exempla politica* (1605) című könyvének második kötetét, és Schmitth Miklós *Imperatores ottomanni a capta Constantinopoli, Epitome Turcorum Principum* című könyvét adta meg.²⁵³

A Mátyás-drámát,²⁵⁴ (*Mathias Corvinus*) amely nincs felvonásokra osztva, és hét jelenetből áll, Mártonfi – Friz nyomán – *dramationnak* nevezi, a nagyon egyszerű cselekmény azonban több érdekes motívumra épül. A dráma forrásaként Palma Károly Ferenc *Notitia rerum hungaricarum* című munkájának második kötetét jelöli meg. A darab néhány óra történéseit foglalja össze, egyetlen színhelyen játszódik, a börtönben. Mindössze hat szereplője van: Podiebrád György, a leánya: Cunigunda (férfiruhában), a fia: Victorin, és maga Mátyás.

A darab rövid történetét így foglalja össze: Az ifjú Corvinus Mátyás Podiebrádnál, Csehország királyánál börtönben van, amikor a magyarok királlyá választják, ezért Podjebrád, feleségül adja hozzá a leányát, Cunigundát, és szabadon bocsátva visszaadja őt Magyarországnak. Történik éjjel a börtönben, (vagyis egyetlen színhelyen és mindössze néhány óra alatt) a szereplők: Podiebrád, Corvinus Mátyás, Cunigundis, (férfiruhában), Victorin, Podiebrád fia.

Az első jelenet Mátyás monológja: fájdalommal panaszkodik a sötét éjszaka csalóka képeire, amelyek elfoglalják az elméjét. Távol levő kedvese után vágyódik, akitől elválasztja az éjszaka. Azt is megtudjuk, hogy álmaiban Pannónia elefántcsonttrónját látja. A második jelenetben Kunigunda férfiruhában meglátogatja Mátyást a börtönben, aki nem ismeri fel a királylányt. Elmondja az ifúnak, hogy azért jött, hogy kiszabadítsa: Mátyás nem tudja, hogy álom vagy valóság,

252 A budai várról szóló rész nem a Mártonfi által megadott 28. könyvben, hanem a 13. könyvben szerepel. https://books.google.hu/book?id=INJJ14I9qFUC&pg=PT1226&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false letöltés ideje: 2015. december 7.

253 Itt is nagyon elnagyolt a hivatkozás, a szöveg alatt pontosan ennyi olvasható: Schmitthius in Imp. ott. etc. *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 111r.

254 Részletesen ismerteti: PAPP Kinga, *Mátyás király egy 18. századi latin drámában = Erdély reneszánsza* 1. szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, 185–194.

ami vele történik. A lány elmondja, hogy megkoronázták, de apja nem akarja elengedni Magyarországra, és ekkor Mátyás rájön, hogy kivel beszél. Megtudja Kunigundától, hogy Podjebrád nem akarja Pannónia trónját az ellenségének adni, inkább meghalna. Mátyás kijelenti, hogy bármilyen tanácsa van számára, követi őt. Kunigunda eltervezi Mátyás éjszakai szökését, kihasználva a sötétséget és a csillagok irántuk való jóakarátát, ugyanakkor figyelmezteti, hogy ha valaki meglátja őket, akkor Podjebrád mindkettőjükkel végez. Távozása előtt arra kéri Mátyást, hogy apja, Podjebrád előtt ne mutassa ki iránta való érzéseit, inkább azt mutassa, hogy nem szereti őt, Mátyás beleegyezik a kérésébe. Ezután újra Mátyás monológja következik: dicséri a királynő nagylelkűségét, és saját sorsa miatt kesereg, majd megfogadja, hogy követi Kunigunda tanácsát és elindul a bizonytalan úton. A negyedik jelenetben Podjebrád György felajánlja lányát, Kunigundát Mátyásnak, aki a lány korábbi kérésére úgy viselkedik, mintha nem lenne kedvére az ajánlat és ellenszenves lenne neki Kunigunda. A fiával együtt próbálja meggyőzni Mátyást, hogy fogadja el Kunigunda kezét, azzal érvelve, hogy csak így szabadulhat a fogságból, és hogy ezáltal a trón is az övé lehet.

Az ötödik jelenet Podjebrád György és Victorinus párbeszéde. Az apa és fia Mátyás kitartásáról beszélnek, amelyet sem szerelemmel, sem megfélemlítéssel nem lehet meggyőzni. Podjebrád György fontosnak tartja a magyar sereg megnyerését, amit a Mátyással való szövetség által el lehetne érni. Victorinus igyekszik meggyőzni apját, hogy engedje Mátyást királlyá lenni, azzal érvelve, hogy ez dicséretre méltó és nagyon bőkezű tett lenne. Reménykednek abban, hogy Kunigunda szerelme legyőzi Mátyást. A hatodik jelenet szereplői Podjebrád György, Mátyás és Victorinus. Ismét próbálják meggyőzni Mátyást, hogy fogadja el a lány kezét és legyen a szövetségeseük. Mátyás még mindig ellenállást mutat, Podjebrád megfenyegeti és kiadja parancsba, hogy a katonák vigyék el.

Ezután megjelenik Kunigunda is, és kiderül a fiatalok szerelme, Podjebrád haragszik, amiért előtte titokban tartották. Kunigunda bűnösnek érzi magát, lelkiismeret-furdalása van, amiért apja ellenségébe szerelmes, apja bocsánatáért esedezik. Mátyás magát okolja a történetekért. Kunigunda felajánlja apjának a saját halálát Mátyás

helyett. A dráma végére a szerelmesek elnyerik az apa bocsánatát és beleegyezését a házasságba, aki ezzel eléri a célját, megszerzi a magyar hadsereg támogatását. A drámának nincsen prologusa vagy előhangja, csak a dialógusokból ismerjük meg az eseményeket, illetve Mátyás két monológjából, amelyek az ő jellemzésére is szolgálnak. A cseldráma-jelleget mutatja, hogy sok *félre* szólás is van a szövegben, zárójelben, akárcsak a *Salamon* című drámánál is, Mártonfi minden drámájánál ezt a módszert követte. Nincsenek viszont rendezői utasítások a szövegben, erre azért sem volt szükség, mivel Mártonfi volt saját darabjának a rendezője is.

Fennmaradt egy magyar nyelvű jezsuita drámaprogram Kolozsvárról, 1702-ből, amely szintén Mátyás és Kunigunda szerelméről szól, ennek azonban sem a szereplői, sem a szerkezete nem egyezik meg Mártonfi drámájával.²⁵⁵

A *Buda* című három felvonásos drámájának sincs rövid tartalmi összefoglalója. A verses, hexameteres színjáték szereplői Attila, Aladarius, Irnachus (Attila fia), Buda, Maximinus, és fiacskája, Valemirus, Buzadus, Gazottus, Gordas, Kundius, katonák.

Az első felvonásban Buzadus, a gonosz tanácsos a két testvért össze akarja vesztetni, mert nem akarja, hogy Attila a géták trónját a testvérének adja. Bevádolja őt Attilánál, de Buda megcáfolja a hírt, s nem tudván, hogy kitől ered, Buzád megmenekül, sőt még nagyobb cselt forral, mivel most megszegyenült. Valemirusnak ír, hogy álhíreket koholjon. A második felvonásban Valemirus tényleg sikerrel jár, bevádolja Attilánál Budát, azt hazudja, hogy a bátyja fegyverrel jön ellene. Attila rátámad a testvéreire, börtönbe zárja, és elhatározza, hogy még aznap megöleti.

A harmadik felvonás azzal indul, hogy mindenki sajnálja Budát, Attila két fia is könyörög az életéért, végül Inarchus ruhát cserél vele és Buda megszökik. Attilának hírt hoznak Inarchus haláláról, mire

255 *Hunyadi Mátyás a tsehek királyának veje = Jezsuita iskoladrámák II* (ismeretlen szerzők): Programok, színlapok, szerk. VARGA Imre, kiad. ALSZEGHY Zsoltné, BERCZ Ágnes, KERESZTES Attila, KISS Katalin, KNAPP Éva, VARGA Imre, Bp., 1995, 953–960; PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Mikes a kolozsvári kollégiumban* = Irodalom, történelem, folklór, szerk. HOPP Lajos, PINTÉR Márta, TÜSKÉS Gábor, Debrecen, 1992, 43–44.

Buzadus megborzadva saját tettétől, leugrik egy toronyból. Kiderül, hogy Inarchus él, de mire Attila megmászhatná a parancsot, hozzák az elfogott és már haldokló Budát. Attila bocsánatot kér tőle és emlékére Sicambriát Budának nevezi el.

Mártonfi írt egy antik mintájú komédiát is, kilenc jelenettel, *Hypocrita* címmel, amelyet 1773. február 17-én adták elő. A plautusi elemek mellett jól látszik a darabon Molière hatása, a dráma kezdeti szituáltsága a *Tartuffe*-öt idézi. Paleophilus a házába fogadta Scarabont, a talpnyalót (parazitát), ami ellen a fia, Neophilus és a szolgálja, Vulpillus is tenni szeretne valamit. Ráveszik a praetort, hogy mondja azt, hogy a háborúhoz katonát vagy pénzt kell adnia Paleophilusnak, s mivel nagyon fősvény, azt remélik, hogy Scarabont fogja felajánlani katonának. A csel rosszul sül el, Paleophilus nem Scarabont, hanem Vulpillust viteti el katonának, és összes pénzét Scarabonra bízta. Végül elhatározzák, hogy megpróbálják lopáson érni. A lisztes hombárban elrejtenek egy gyereket, és mikor Scarabon jön és kinyitva a kamrát eszik-iszik, és elviszi a pénzt is, a lisztes hombárral együtt a gyereket is el akarja lopni. A gyerek kihajol a ládából és belisztezi Scarabon fejét, aki így lelepleződik. Végül Scarabont adják be katonának és kiderül róla, hogy már amúgy is katonaszökevény volt.

Verses magyar nyelvű drámája, a *Salamon*

Ahogy már utaltam rá, Mártonfi egyetlen drámafordításának az elkészültét valószínűleg Lestyán Mózes és Illei János inspirálta. Andreas Friznek a magyar színháztörténetben játszott szerepéről és Zrínyiről szóló drámájáról már többször írtam,²⁵⁶ jól látható, hogy

256 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Zrinius ad Sigethum (1738) – théorie de drame et pratique du théâtre dans l'oeuvre d'Andreas Friz S.J. = Militia et litterae. Dei beiden Nikolaus Zrínyi und Európa* (Herausgegeben von Wilhelm KÜHLMANN und Gábor TÜSKÉS unter Mitarbeit von Sándor BENE) Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2009, 242–257., PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Andreas Friz hatása a magyar színházi kultúrára. Drámaszövegek metamorfózis. Kontaktustörténetek. I.*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, 2011, 163–171.

hatása, jelentősége sokkal nagyobb, mint azoké a cseh, lengyel, osztrák jezsuitáké, akik egy-egy színdarabjukkal sokat tettek ugyan azért, hogy a magyar történelmet megismerjék a jezsuita rendtartományban, de a repertoár bővítésén nem léptek túl. Andreas Friz 1711-ben született német szülőktől, de Barcelonában (ezért nevezik őt „egy nevezetes spanyol ágból eredő szerzetes ember”-nek²⁵⁷), tanulmányait azonban már Bécsben kezdte meg, ahol 1726-ban belépett a jezsuita rendbe. Tanulóéveit Bécsben és Grazban töltötte, majd Linzben tanított grammatikát és poétikát. Ezután Pozsonyba helyezték, ahol egy évig tanította a gimnázium retorikai osztályának a tanulóit. Ezután visszatért Grazba és elvégezte a teológiát. 1745-ben ismét Magyarországra került, ő lett a jezsuiták szakolcai (később Győrbe áthelyezett) tanárképző intézetében a *repetentia humaniorum* (vagyis az irodalmi műfajelmélet – s ezen belül a dráma- és színházelmélet) tanára. Ekkor már készen volt az a poétikai jegyzete, amelyet 1741–1744 között készített Grazban, a kollégium poétikatanáraként, s valószínűleg ebből tanított Szokolcán is.²⁵⁸ 1747-től Bécsben a rend történetírója, majd a Theresianum történelem- és szentírásprofesszora. Történeti művei, bibliamagyarázatai mellett hét latin nyelvű színjátékot is írt,²⁵⁹ s ezek közül csak egy (*Psychis*)²⁶⁰ nem jelent meg nyomtatásban. 1771-ben Goriziába helyezték, s ott is halt meg 1790-ben.²⁶¹

257 *Jezsuita iskoladrámák I.* 1992, 213.

258 *Opera dramatum*, Universitätsbibliothek Graz, jelzete: A 938. (régí jelzete 34/9.)

259 Andreae Friz e Societatis Jesu *Tragoediae duae et totidem dramata*, Bécs, 1757., *Julius Martyr*, Bécs, 1761., *Penelope*, Bécs, 1761. Ezután megjelent egy újabb gyűjteményes kötete, amely már nemcsak a drámákat, hanem a beszédekét is tartalmazta: *Tragoediae et Orationes*, Bécs, 1764. Frizről újabban: TJOELKER, Nienke, *Andreas Friz's Letter on Tragedies cca 1741–1744 An eighteenth-century* 2014 (Drama and Theatre in Early Modern Europe vol. 4.). A kötet közli Andreas Friz kéziratosa grazi poétikájának angol fordítását is.

260 Ennek a szövegnek is van azonban magyar másolata a *Bartakovics-gyűjteményben*.

261 LUKÁCS I. 1987, 373–374.

Friz egy udvari tisztviselő (diplomata) fiaként már III. Károly idején is nagyon előnyös pozícióban volt, Mária Terézia alatt pedig nemcsak színdarabíróként volt elismert (a *Cyrust* a Theresianumban 1756-ban és 1760-ban a császárnő gyermekei is megtekintették, 1760-ban pedig az egész udvar látta a laxenburgi kastélyszínházban, s a *Julius Martyr* bécsi bemutatóján is jelen volt Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc), hanem történészként is. Friz két fiatalkori drámája, a *Zrinius* és a *Salamon rex Hungariae* egy Plautus-átíratral együtt került színpadra Pozsonyban, 1738-ban, egyetlen estén.²⁶² Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a *Bartakovicsgyűjtemény* az előadás *mindhárom* szövegét megőrizte. Friz tehát éppen első magyarországi tartózkodása idején lett drámaíró. Fiatal tanárként – a történelem iránt már ekkor meglévő érdeklődéssel – két történelmi drámát mutat be a diákjaival Pozsonyban, alkalmazkodva a helyi hagyományokhoz, a *magyar* történelemből. Témaválasztását talán Péterfy Károly, a kiváló egyháztörténész, a kollégium akkori rektora is segítette, de jellemző, hogy olyan történelmi hősöket választ (tehát nem eseményeket emel ki a magyar történelem sodrásából, hanem hőszokat!), akik az *imitatio Christi* modelljének is megfelelnek, önként dobják el maguktól az életet – akár csak átvitt értelemben, a remeteséget választva, akár fizikai valójukban is, a mártírhálált választva. Salamon alakjának ilyenfajta értelmezésére egyébként már volt példa korábban is: Kolozsvárott 1725-ben mutatnak be egy darabot *Hercules Christianus, seu Salomon Hungariae rex de mundo gloriose triumphans* címmel.²⁶³

Friz történelmi források alapján írja meg mindkét magyar tárgyú darabját, a *Salamon rex Hungariae* forrásaként Antonio Bonfini és Szentiványi Márton műveit jelöli meg.²⁶⁴ Bonfini már maga is ad

262 STAUD I, 416–417.

263 Uo., 258.

264 Bonfini leírja Salamon megtérését és remeteéletét Isztriában, (2.4.165.), de Salamon találkozása egykori tanítójával, aki remete lett, Friz eredeti leleménye. „Miután mindkét részen sokan elesetek, Salamon néhányad magával fegyverrel áttört, [...] aztán nagy gyorsan behúzódtott a közeli erdőbe, [...] ő maga letette pajzsát, és mintha rögtön visszajönné, félrevonult, aztán – hogy társai szeme elől eltűnt – soha többé nem látták.

útmutatót a történeti esemény feldolgozási módjához, amikor Salamon életének ezt a mozzanatát *példaként* meséli el: „Ó megváltónk áradó kegyelme, aki ha úgy akarja, nyomban meglágyítja a legkeményebb embert is, feléleszti a bölcsességet, és húz-von az üdvösség felé! Bizony senki sem ámulhat eléggé Salamon király magára eszmélésén, hogy ez a fennhéjázó elméjű, fékezhetetlen indulatú, királyi nemzetségből született, királyi trónusra született, folyton gyönyörűségek között forgolódo ember, miután az isteni szellem megszállta, azon nyomban levetette a vele született gögöt, bíbor tóga helyett darócot, bársonytakaró helyett avart, királyi lakoma helyett bogyót, makkot, szerémi bor helyett mocsárvizet, testőrsereg helyett a magányt választotta...”²⁶⁵

1746-ban Nagyváradon, 1755-ben Győrben, 1764-ben Nagyszombatban játszottak latin színjátékot a remetévé lett Salamonról,²⁶⁶ feltehető, hogy ezekben a kollégiumokban Friz darabja került színre. Ez már egy új típusú keresztény tragédia, ahogy Friz többi drámája is:²⁶⁷ a mártírok, a bukott uralkodók sorsa csak látszólag tragikus. A *Zrinius* abban a pillanatban ér véget, amikor Zrínyi kirántja a kardját, hogy elinduljon a mártírhalál felé, halálát már nem látjuk a színpadon, és nem is érezzük tragikusnak, inkább lelkesítőnek. Ilyen

Azt beszélnek, hogy ez az oly sok balszerencsével sújtott ember mennyei szellem sugallatára később üdvös bűnbánatra tért, és visszahúzódott a magányba; amikor megértette, hogy isten jobbító kezét nem eltaszítani kell, hanem engedelmesen követni, a remeteségben mély bűnbánatot tartott, és amilyen dacosan viselkedett az emberekkel, olyan szelíd lett aztán az istenhez; akkor már magasztalta kegyetlen sorsát, felismerte, hogy az egykor elviselt viszontagságok milyen kedvezőek a számára, és rájött, hogy akit a világ gyűlöl, isten előtt az a legkedvesebb. [...] Úgy emlékeznek, hogy, legutoljára Isztria erdősegeiben éldegélt, ott szunnyadt el az úrban, és Polában temették el...” BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tízedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 319.

265 BONFINI, 320.

266 STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum scenicorum in scholis SJ Hungariae*, IV. Index, s. a. r. H. TAKÁCS Marianna, Bp., MTAK, 1994, 179.

267 *Opera dramatum: Alexis 263–267, Salamon 268–273, Psychis 275–284, Codrus 285–315.*

a *Salamon* dráma befejezése is: a mindenkitől elhagyott, súlyos vere- séget szenvedett királyt a földi korona helyett az égi korona, a reme- ték békessége és magánya várja, sorsa nem szánakozást kelt, hanem követésre méltó példát mutat. Az önként vállalt (s ezért nagyszerű) áldozat krisztusi példájáról szól a *Psychis*, a *Codrus* és az *Alexis* című allegorikus pásztorjátéka is.

Amikor Friz 1745-ben visszatér Magyarországra, pontosan ezt az ízlést és ezt a drámaírói módszert igyekszik népszerűsíteni a *repetitio humaniora* tanáráként. Bár korábban erre nem volt pél- da, megszervezi a színjátszást a jezsuita tanárképző intézetben is, s ezentúl minden ősszel tartanak egy bemutatót, kivétel nélkül olasz drámaírók (Giovanni Granelli és Pietro Metastasio) darabja- iból.²⁶⁸ 1746-ban a szakolcai intézményt Győrbe helyezik át, s már ebben az évben ott is van egy Metastasio-előadás: a *syntaxisták* a *Josephus a fratribus agnitus* című darabot mutatják be, azt, amelyet Friz korábban latinra fordított.²⁶⁹

Mivel a humaniorák tanára (a ránk maradt jegyzetek szerint) egy „mintadrámát” is ajánlott a leendő tanároknak, valószínű, hogy Friz is ezeket a szövegeket és saját drámáit ajánlotta mintául a diákjainak. Ez lehet az oka annak, hogy latin nyelvű darabjai több magyar je- zsuita drámagyűjteménybe bekerültek, és bizonyíthatóan megkez- dődött a másolásuk, lefordításuk már az előtt, hogy nyomtatásban megjelentek volna (Friz ugyanis csak Bécsbe visszatérve, 1757-ben adta ki először a színdarabjait – addig csak a *Zrinius* jelent meg tőle nyomtatásban 1738-ban, azt viszont már kihagyja a későbbi gyűjte- ményes kötetekből).

Friz szemléletváltást hozott a magyar drámairodalomba, s a sza- kolcai jezsuita tanárképző tanáráként képviselt nézetei hosszú évtize- dekre meghatározták a magyar jezsuita dráma irányát, és előkészítet- ték a klasszicista dráma térnyerését a 18. század végének drámafördítő programjában. A műveiből készült fordítások és másolatok száma alapján Metastasio mellett a legtöbbet játszott szerző volt. Színjáté- kait a 18. század közepén már magyar nyelvre is lefordították, elő-

268 STAUD II, 241–244.

269 STAUD III, 31.

ször csak prózában, később azonban már időmértékes verseléssel, az eredeti formáját követve. A legnagyobb sikert a *Zrinius* aratta, a jezsuita repertoár emblematikus darabja lett, sőt még a 19. század elején is olvasták, játszották. Baróti Szabó Dávid jelentette meg formahű fordítását 1786-ban (tehát 15 évvel Mártonfi első formahű fordítása után!) *Zrínyi Szigetnél. Szomorú Játék* címmel, de aztán még húsz évig javítgatta, csiszolgatta a szöveget, amelyet még az 1802-es kötetébe is felvett.²⁷⁰ Baróti Szabó bizonyosan ismerte Friz *Salamon*-drámáját is, ezt bizonyítja az a fiktív levél, amelyet szintén mindhárom kötetébe felvett: *Salamon Lászlóhoz* címmel.²⁷¹ A hexameterben írt rövid műben Salamon elbeszéli remetévé válásának történetét, és megköszöni Lászlónak, hogy a földi korona helyett az égi koronát választhatta. Szóhasználatát szinte teljesen azonos a dráma szövegvi-lágával: „mikoron a' tabori kotzka Nékem vetne vakot, néki pediglen hatot /A' koronát akkor kezdém gyűlölni, 's az udvart: Akkor hevült lelkem mennyei kincsek után.”²⁷² A levél zárata is Frizt idézi: „Lászlónak köszönöm mind ezt; ő vitt-ki veszélyből, A' kalauz ő volt útra, s az égbe vezér.”²⁷³

A *Salamon Hungariae rex* prózafordítását Lestyán Mózes készítette el 1753-ban. Juharos Ferenc ezt írja a jezsuita adattárban: „1753. Lestyán Mózesről *Egyiptomi József*-et említik az egykorú források. Ugyanattól *Salamont*.”²⁷⁴ Lestyán nem csak lefordítja a szöveget, hanem ír a darab elé egy argumentum jellegű összefog-

270 BARÓTI Szabó Dávid, *Vers-koszorú*, I, Kassa, 1786, vol. I. 7–36., BARÓTI Szabó Dávid, *Költevényes munkái*, I, Kassa 1789, vol. I. 93–110., BARÓTI Szabó Dávid, *Megjobbított s bővített költeményes munkái*, III, Komárom, 1802, vol. III. 30–43.

Fordításában ő is a jezsuita gyakorlatot követi: egyénített nevekkel látja el a katonákat (Friz csak első és második katonaként jelzi mindkét darabban a mellékszereplőket), a neveket Istvánfy krónikájából vette. A műről lásd PINTÉR 2009, 257.

271 BARÓTI 1786, vol. II. 7–12., BARÓTI 1789, vol. II. 7–11., BARÓTI 1802, vol. II. 5–8.

272 BARÓTI 1789, vol. II. 11.

273 Ua.

274 JUHAROS Ferenc, *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1933, 104.

lalást (cím nélkül), egy négy versszakból álló verset a szerencse forgandóságáról és egy *Sommás elő köszönetet*, Salamon élettörténetének korábbi eseményeit is összefoglalva. Az argumentum jelenetenként írja le a darab rövid tartalmát, de egyúttal utal azokra a változtatásokra is, amelyeket Lestyán tett a szövegen: „III. De egy remete, *kit Apornak nevezünk* [kiemelés P. M. Zs.], ki rántya kezébül a kardot.” Friznél a remetének Eubulus a neve, ehelyett Lestyán inkább egy magyar nevet választ.²⁷⁵ A *Sommás elő-köszönetben* Lestyán közvetlen hangon szól a közönséghez („Mind ezeket ti nyilván tudgyátok, azért tsak azt vetem hozzá, Ez mit fog mívelni, majd meg láttyátok”), sőt megosztja velük saját kétségeit: „Ezután Barlangi Remete életet élt mind holtáiglan. *Ez a szent gondolat miképp tünt eszében, azt senki sem írja* [kiemelés P. M. Zs.]”, és szerzői-fordítói elveit is: „Azért mivel vers szerzőknek igassággal határos dolgokat szabad költeniek, ma miis ezeket követvén”, „ezeket a játék hozza magával”. A szerencséről szóló, mottószerű vers a felemelkedés és az aláhullás metaforájára épül („Mert akit fel emélsz nagy méltóságokra [...] Holnap meg rontod, porba kevered”), a summát azonban egy sokkal erőteljesebb metafora köré szervezi: „Végtére az Ország jeles Koronája, mely Salamon fején mint Madár ág Szálon, mindenkoron ingadt, (mert háromszor aztat fejére emelte, s- annyiszor vesztette), Lászlónak fejébe, mint kö szál hab között, állandó marada, aki buzgo nagy szentséggel nyerte ez ország Pálczáját.”²⁷⁶ Maga a fordítás nem szó szerinti fordítása az eredetinek, hanem inkább metaforákkal és közmondásokkal feldúsított értelmezése, ahogy erre nagyon sok példa van a 18. század végi magyar irodalomban.²⁷⁷

A *Salamon, rex Hungariae* teljesen formahű, hexameteres fordítása tehát Mártonfi József nevéhez fűződik, aki a kész anyagot nem másolta

275 Itt jegyzem meg, hogy a kiadásban a bevezetőben *Aram* olvasati hiba, a szövegből később kiderül, hogy Lestyán Apornak nevezi a remetét. *Jesuita iskoladramák I.* 1992, 265.

276 Uo., 252.

277 *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, Bp, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2016.

bele a jegyzetfüzetébe, hanem külön kéziratban őrizte azt. Az 1850-es években még benne volt a szöveg a hagyatékában, innen adta ki Ötvös Ágoston 1860-ban a *Hazánk* című lapban, ezzel a megjegyzéssel: „Igen kételkedünk, hogy a német, s egyéb európai irodalom, a francziát és olaszt kivéve, helyesírás s nyelvtisztaság tekintetében ugyanazon esztendőből tisztább irodalmi művet és emléket felmutatni képes legyen.”²⁷⁸ Két évvel korábban így említik a művet: „*Salamon Magyarorszáig királya*. Magyar szép hexameterekben, áll 4 jelenetből.”²⁷⁹

Ötvös Ágoston jó munkát végzett a szöveg átírásával, kiadásával, de Mártonfi kacskaringós K betűjét mindenhol nagy K-nak értelmezte, (még mondat közben is), másrészt pedig nem tudta feloldani Mártonfi rövidítéseit.²⁸⁰ A dráma kritikai kiadása 2015-ben jelent meg textológiai és magyarázó jegyzetekkel.²⁸¹

Bár nincs konkrét adatunk arról, hogy a fordítás színre is került, a keretjáték mégis azt bizonyítja, hogy a budai gimnáziumban az országbíró és más előkelőségek tiszteletére előadták. 1771-ből van egy bejegyzés a gimnázium krónikájában két történeti tárgyú színjátékról, lehet, hogy ekkor tartották a darab bemutatóját: „A theatro et binis historicis tentaminibus praemisso pleno salium dialogo plausum tulere.”²⁸² Mártonfi a nyomtatott, 1757-es kiadásból dolgozott, ezt bizonyítják a szerepnevek²⁸³ és az a tény, hogy kézirat

278 Irodalmi emlék: *Salamon, Magyar ország királya* / írta Deákul Friz András J.T.; fordította Mártonffy József Jezus Társaságbeli; utóbb erdélyi Püspök, 1773.; Közread. Ötvös Ágoston. *Hazánk*, 1860, 177–187.

279 VASS, 86.

280 Ötvös nem ismerte fel Mártonfi rövidítési módszerét, így a *-nak*, *-nek* rag jelöléséül szolgáló *kk* benne maradt a szövegben. Ezeket a rövidítéseket mindenhol feloldottuk. A mondatkezdő kisbetűket jelölés nélkül javítottuk. A szövegben a szerepnevek rövidítve vannak (*Gyul.*, *Ab.*, *Sal.* stb.) ezeket jelölés nélkül kiegészítettük.

281 *Kollégiumi drámagyűjtemények*, szerk. DEMETER Júlia, kiad. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2015, 845–874. (RMDE, XVIII/7). Sajtó alá rendezte: Pintér Márta Zsuzsanna.

282 STAUD II, 102.

283 Friz darabjának grazi kéziratában még sem a magyar vitézeknek, sem a remetének nincs neve – Socius 1, Socius 2, Anachoreta a szerepnév, és a

gyűjteményében a legfontosabb drámaköteteknél Friz könyve is ott van *Tragoediae et drammatum* címmel. Mártonfi elhagyta a darab eredeti argumentumát, viszont írt egy keretjátékot a szöveg elé. (A fordítás során megírt keretjátékra több példát is láthatott, például a latin nyelvű Metastasio-darabhoz, az *Attilius Regulushoz* is készült ilyen.²⁸⁴)

A keretjáték szerint a Méltóság allegorikus figurája előtt megjelenik az Ifjúság, hogy színdarabot mutasson be a jelen lévő vendégeknek. A Méltóság szerint az Ifjúság tehetsége nem elég ilyen nagy feladatra, el akarja küldeni őket. Ekkor megérkezik a Kegyelem, és hírül hozza, hogy a Főméltóságok beleegyeztek a játékba, így elhárult minden akadály. Az Ifjúság már csak attól fél, hogy „Talán a deák nemű hexameter versek a Magyar nyelvben nem mindenkinek szájok izire fognak esni. Én ugyan reméltem, hogy ez az újság hazánknek és nyelvünknek böcstelenségére szolgálni nem fog, de valamint minden dolognak a kezdete csekély, engemet is rettent gyenge tehetségem.” De a Kegyelem biztatja: „a jelen levő úri vendégekben az hazához és Magyar nyelvhez oly szeretetet találsz, mely jó szándékokat is bötsülni, s hibáidat is palástolni tudgya”.²⁸⁵ Mártonfi tehát tudja, hogy úttörő feladatra vállalkozik, és fél a magyar fordítás fogadtatásától. Nem is mindig tudja egyenletesen megoldani a feladatot, amit az is nehezít, hogy a szöveg rendkívül emocionális, a szereplők félmondatai, kihagyásai, felkiáltásai szaggatottá teszik a szöveget. (Eubulus: – – Ne hadgyátok egek! – – Bóldogtalan! Ály meg! Salamon: Félre – Eubulus: Meg ály, mondám. Salamon: Ki meri gátolni meg útam? Eubulus: Merre ragad dühös el szánásod?)²⁸⁶

darab címe csak: *Salomon*. Lásd: FRIZ, Andreas, *Opera dramatum*, 268–273. Mártonfi részletezőbben fordít, és ő is magyar nevet (Aba és Gyula) ad Salamon két társának.

284 A *Zirci gyűjteményben* levő latin szöveg keretjátéka: három diák megszökik hazulról, hogy a karthágói küldöttség megérkezésekor ott lehessenek. Találkoznak a tanárukkal Medarsiuossal, aki először megszidja őket engedetlenségükért, aztán mégis megengedi, hogy megnézzék a ceremóniát. JUHAROS 1933, 108.

285 *Kollégiumi drámagyűjtemények*, 849.

286 *Kollégiumi drámagyűjtemények*, 854.

„Salamon: Istentelen, ály meg, / Add ide fegyveremet. Eubulus: Soha sem. Salamon: 'S így kelle ragadni / A másét? Eubulus: Távozz. Salamon: Ide, tudd meg, kínos halálra / jöttél.”²⁸⁷) A Lestyán-féle prózafordítás ismeretét mutatja az ottani versre való utalás: „Óh tündérsége világnak! / Hizlald Lászlónak jovaiddal büszke dagallyát, / Hizlald már örömét!”²⁸⁸

Mártonfi anyanyelvi öntudata latin darabjai ellenére is erős (ezt bizonyítja baráti köre és mecénási tevékenysége is),²⁸⁹ így a formahű fordítással a magyar nyelv lehetőségeit hangsúlyozni és bizonyítani akarja. Az antik versformák átvételének is évszázados hagyományai vannak a felvilágosodás kori magyar irodalomban, több tucatnyi költő sorolható a 18. század közepéig abba a csoportba, amely ezeket a formákat meg akarja honosítani a magyar verselésben. A vershagyomány megújításának egyik célja annak bebizonyítása, hogy a magyar nyelv is alkalmas (sőt alkalmasabb) az időmértékes verselésre, mint a német. A nemzeti öntudat és a tudatos formakezelés együtt lesz az a hagyományteremtő erő, amely a verselés teljes rendszerének kidolgozása után a költészet (és a drámai költészet) megújulásához vezet. Az időmértékes verselés meghonosításának első programadói mind jezsuiták: Molnár János, (*A régi jeles épületekről*, Nagyszombat, 1760), Rájnis József (aki 1760 körül Leobenben kezd el magyar nyelvű időmértékes verseket írni) és Baróti Szabó Dávid (ő 1773-ban, Besztercén próbálkozik meg először a klasszikus versmértékekkel). Mártonfi budai drámafordítása éppen egybe esik ezekkel az első kísérletekkel, ráadásul egy olyan műnemben, amelynek még egyáltalán nincs magyar nyelvű elméleti alapvetése. Ennek a kánonnak a határai még csak ekkor alakulnak ki, s a prozódiai harc és az éles polémiák bizonyítják, hogy a kánonba való bekerülésnél az elsőség kérdése a kortársak számára nagyon

287 Uo., 855.

288 Ugyanez a hely Lestyán fordításában: „A vak szerentsét istenli e Világ!” *Jezsuita iskoladrámák I.* 1992, 255., tehát nem erre, hanem a darabot kezdő Lestyán-versre reflektál Mártonfi szóhasználata. *Kollégiumi drámagyűjtemények*, 853.

289 Jó néhány példát lehetne hozni rá a Révai Miklóssal folytatott levelezéséből.

fontos volt. Nem térek itt ki részletesen a prozódiai harc állomásaira, csak emlékeztetnék rá, hogy a vita azért is vált személyeskedővé, mert az elsőség kérdésében Rájnis becsapva érezte magát amiatt, hogy Baróti hamarabb publikálta saját klasszicista verseit, így megfosztotta őt az elsőség önértékű dicsőségétől. Kazinczy 1807-ben szintén végigtekinti, kié az elsőség a magyar nyelvű deákos verselésben – tehát fontos neki a sorrendiség, még akár a minőséggel szemben is: „Első példát erre Sylvester (Erdősi) mutatott. Erdősi nyomán sokan indultak el, de mindnyájan haszontalan alkalmatossági verszetekkel. Birsi is ily köszöntő-verssel újította meg az avuló példát 1764-ben. Kalmár Györgynek vala fenntartva az a dicsőség, hogy leg-alább egy egész csomóval jelenjen meg, de ő bosszantásokra énekelt a múzsáknak.” Aztán id. Ráday Gedeon 1766-os hexameteire hivatkozik, aztán pedig Szabóra, Rájnisra és Révaira, mint akik szinte egyszerre indultak.²⁹⁰ Földi János is számontartja Mártonfi az elsőik között: „Földi maga említi, hogy az 1782-iki »Magyar Hírmondó«-ban »hirdettetett« egy trochaeus vers keresztrímmel, a mely talán épen az övé volt; ugyancsak e lapnak ez évi folyamában jelent meg Mártonffi Józsefnek is ilyen nemű verse és rimes saphói strophában is egy. Ezek a legkorábban megjelent nyugat-európai versformák magyar nyelven, melyek öt évvel előzik meg Ráday fellépését.”²⁹¹ Bár Földi két évet téved, az hogy a legelsőik között említi Mártonfi nevét, fontos adat ahhoz, hogy a kortársak mennyire értékelték Mártonfi verselési készségét. A drámafordításnál ez az elsőség nagyon egyértelműnek tűnik, bár – mivel a szöveg nem került a széles nyilvánosság elé – visszhangtalan maradt.

A színjáték formanyelvének kialakításáról ugyanis csak néhány év múlva kezdődik párbeszéd, az egyik első hozzászóló a kérdéshez Szacs vay László, aki azt írja, hogy a hangsúlyos, magyaros verselésű, rimes dráma eleve nem alkalmas a színpadi előadásra, s a szerző éppen Gyöngyösi István (1629–1704) *Florentinájára* hivatkozik, amely olvasmányként nagyon népszerű lehet ugyan, de színpadra ebben a formájában nem való.

290 Romy Károlynak írt levél, Kaz.Lev. IV. 546–547.

291 SUHAJDA Lajos, *Földi János. A selmecebányai gimnázium értesítője*, 1899, 12.

„A' végezetes Versekről Sőt a' Játékokról azt mondom, hogy ezek végezetes Versekben edgy átalýában nem alkalmasok arra, hogy a' végezeteknek kedvetlenítõ ejtegetések miatt kellemetességgel jáztottassanak. Négy sorú versekben jött Flórentina' víg játéka Gyönyösinek [sic!]; de soha Flórentina azon készületében, a' mint vagyon, jádzó-helyen örömtapsolást nem fog-nyerni. Még *Zairt* és *Hunyaditis*, ámbár már ezek kétsorú Versekben szabadabban lépdegelhetnek, ha a' jádzó-színbe bévinni, s' abban térjére helheztetni akarják, elébb lántzaikból fel kell oldozniuk. Az efféléket tehát, ha valakinek ugyan tsak versbe van írni szándéka, legjobb vólna írni jámbus, vagy más alkalmas mértékű versekben végezetek nélkül.” Ezután két sort idéz Seneca *Hippolitus*ából, majd ezt írja: „Mitsoda méltóságot nem adnak *Seneca'* ezen szavainak még a' jádzó térenis [sic!] a' hangoknak azon mértéki, mellyek alá köttetnek.”²⁹²

A hexameteres drámaszövegre később is kevés példa akad a magyar drámairolalomban: Szászi János losonci tanár *Didonak Aeneas miatt lett szomorú története* (1791–1792) és a *Turnusnak szomorú története* (1793) című darabjaiban a szereplők egy része (istenek, mitológiai szereplők) hexameterekben beszél, más részük, a hétköznapi emberek (pl. a bohócok, moriók) pedig hangsúlyos magyar versekben.²⁹³ A pesti kispapok által 1789-ben bemutatott, ismeretlen szerzőjű *Pásztori Dal* viszont teljes egészében időmértékes, méghozzá leoninusokból és hexameterekből áll,²⁹⁴ időmértékes Rájnis József 1796-ból származó *Ikerek* fordítása is.²⁹⁵

292 *Bétsi Magyar Músa*, 1787. április 14., XXX., 236–237.

293 *Protestáns iskoladrámák I–II.*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1989, I/1. 481–502, 547–564.

294 *Pálos iskoladrámák*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1990, 571–609.

295 Uo., 515–566.

MÁRTONFI JÓZSEF EGYHÁZI BESZÉDEI

Mártonfi magyar nyelvű egyházi beszédeinek nem maradt fönt kézírata, minden szövegét a Szalay Imre által összeállított beszédgyűjtemény őrizte meg számunkra. Arra vonatkozóan, hogy hogyan s miért kerültek a szövegek Szalaihoz, a kötet tartalomjegyzékében találunk magyarázatot. A közvetítő valószínűleg éppen az a Salamon József lehetett, aki a Mártonfiról szóló gyászvereset írta. Az első kötetben semmi sincs Mártonfitól, de mivel a második kötetben ott van Salamon József egyik könyörgése,²⁹⁶ valószínűleg ő hívta fel a figyelmét a szerkesztőnek Mártonfi beszédeire, s lehetséges, hogy a kézirat is az ő közvetítésével jutott el Szalaihoz, aki többször is hangsúlyozza, hogy a püspök hagyatékából adja ki a szövegeket. A harmadik kötettől kezdve már mindegyikben van Mártonfi-beszéd (a negyedik kötetben összesen négy!), így a négy kötetben összesen nyolc beszédet olvashatunk tőle. Sajnos a beszédek elmondásának az évszámát Szalai sehol sem közli.

A prédikációk sora a harmadik kötetben egy húsvéti beszéddel kezdődik: *Husvét ünnepére. Krisztus Jézus az igaz husvétí Bárány, a' ki eltörli a' világ bűneit: mert először megbocsátja a' bűnöket, másodszor megjobbítja a' bűnösöket. Néhai Mártonfy Jó'sef, Erdélyi Püspök' Ő Excellenciájának eredeti kéziratából.*²⁹⁷ A prédikáció élesen kirohan a deisták ellen, azt vetve ellenük: Isten gondolkodó embert teremtett, erkölcsi törvénnyel ruházta fel és törvényének teljesítését jutalommal és büntetéssel kíséri.²⁹⁸

296 „T. T. Salamon József a' kegyes oskolák' rendjéből, Veszprémben, 1805. elmondott beszédje: Közönséges Könyörgéskor Keresztjáró Héten A' keresztény Hitvallásnak befolyásáról a' polgári Társaság' Boldogságára” II. 249–262.

297 III. kötet, Pest, 1832, 171–185.

298 Uo. 177–178.

A sorozat negyedik kötetében olvasható Mártonfi négy beszéd-töredéke nagyböjt idejére,²⁹⁹ ezzel a címmel: *A' XL. Napi Nagy Böjtre. 4 beszéd Néhai Mártonffy József, Erdélyi Püspök Ő excellentiájának eredeti kéziratából (Töredékek)*. A négy szöveg címe:

- I. Krisztus Király
- II. A' lelki Királynak Krisztusnak a Bölcsesége (sic!) a' keresztényi együgyűség
- III. Legigazságosabb Király Krisztus
- IV. Kegyelmes király Krisztus

Az ötödik kötetben egy beszéd van tőle, ezzel a textussal: Jézus ki-úzi a kufárokat a templomból. A címe: *Pünköst után IX. Vasárnapra Mártonfy József, Erdélyi Püspök ŐExcell. Kéziratából*.³⁰⁰ A prédikációban világos utalás van rendjének eltörlésére, és II. Józsefnek a szerzetesrendek elleni intézkedéseire is: „ha ez vagy amaz Klastrom, vagy egész szerzet eltörlötetik, ha némelly Templom bezárattatik, 's világi haszonra fordittatik, ha némelly processio, vagy búcsújárások, 's külső czeremoniák megtiltatnak, az e' féle véletlen forgásaiból a' világnak hogy hozhatja ki valaki azt a' következtést, hogy már eltörlötett minden isteni tisztelet, már semmi külső ájtatossággal nem tartozunk...”³⁰¹ [...] „Azokat a' külső sokféle szent szokásokat...különbféle egyházi rendeket tiszteletben kell ugyan tartanunk, de ha a' külső nagy hatalom, mellynek minden okait a' nép által nem láthatja, mind azokban változást okoz, azoknak számát, 's módját kisebbíti, nem lehet mindjárt gondolni: már nem kell az ájtatosság, már nem tartozunk isteni tisztelettel, ünnepek, böjtek' megtartásával, már mindent szabad! Épen nem. Mert nem szünt meg azért a' belső Istenhez való kötelesség, és soha meg sem szünhetik.”³⁰² [...] „ne térjünk minden folyó példa után, ne kapjunk minden apró, szivet rontó könyvecskéken, 's futó írásokon; ne hallgassunk minden csak ivó, 's játszó házakban vitézkedő, gőgös ifjakat, vagy *szabad szájú papocs-*

299 IV. kötet, Pest, 1833, 92–165.

300 V. kötet, 80–92.

301 Uo. 88.

302 Uo. 88.

kákat [kiemelés tőlem, P. M. Zs.], hanem maradjunk a' mellett, a' mit a' mi Istenünk lelkünkbe öntött, 's szívünkbe oltott a' mi erkölcsünk' vezérlésére.”³⁰³

A hatodik kötetben két beszéde van, az első húsvét másnapjára, a második pünkösd hétfőre szól: *Húsvét' más napjára. A' hitbéli kételkedésről: a) mikor lehet ártatlan? 's b) mikor ártalmas a' hitbéli kételkedés? Néhai Mártonfy József Erdélyi Püspök' kéziratiból* címet viselő szöveg³⁰⁴ legérdekesebb passzusa az egyházi méltóságokról és a keresztény toleranciáról szól: az apostolok „nem a nagy hirt nevet, ... előmenetelt, hivattal, gazdagságot” keresték, tudták, hogy „a' nagy szívnek nagyobb kereszt a' mulandó nagyság, mint az aprónak az elnyomattatás, hogy az arany kereszt a legnehezebb kereszt.”³⁰⁵ „...nem minden hitbéli tévelygőt lehet mindjárt elveszettnek tartani, és kárhozatra ítélni. Az igaz Keresztény mindenkor irtózik a tévelygéstől, távoztatja, kárhoztatja a tévelygést, de nem minden tévelygőt, mivel nem tudhatja az ő kételkedésének tárgyát, módját és célját. Nem gyűlöli, nem átkozza, nem nyomja el, nem rekeszti-ki polgári jovaiból, a' hivatalokból, szabadságából a' különböző vélekedésért.”³⁰⁶

A Pünkösd hétfőre szóló beszéd passzusa: *Az igaz megvilágosodásról: a) az igazán megvilágosodott ember okosan hiszen, ez az elmének megvilágosodása, b) az igazán megvilágosodott ember okos hite szerint él is, ez a' szív megvilágosodása.*³⁰⁷ Mivel ez a prédikáció sokat elárul Mártonfi gondolkodásmódjáról és a felvilágosodáshoz való viszonyáról, ennek a szövegét teljes terjedelmében közreadom. A prédikáció témája a Csereyvel folytatott polémián alapul, az igaz és a hamis megvilágosodás különbsége mellett a francia felvilágosult írókra való hi-

303 Uo. 91.

304 *Magyar Egyházi Beszédék' Gyűjteménye.* Kiadja Szalay Imre, a' veszprémi székes egyház' kánonokja, Philos. 's Theol. Doctora, a' kir. Magy. Tud. Egyetemben a' lelki pásztorkodás' és egyházi ékes szólás' tanítója 's a' theol. Kar' most. Dékánja, a' magyar tud. Társaság' rendes tagja VI. kötet, Pest, 1834. 3–18.

305 Uo. 9.

306 Uo. 9–10.

307 Uo. 19–34.

vatkozás mintegy igazolni szolgálja azt a tételt, miszerint ő maga is jól ismeri Voltaire, Rousseau és mások műveit.

A prédikáció szövegközlése betűhív, csak a központosítást modernizáltam. Mártonfi eredeti jegyzeteit (amelyeket zárójelbe tett betűkkel jelölt) meghagytam, és kiegészítettem a szükséges szómagyarázatokkal.

MÁRTONFI SZÉPIRODALMI MŰVEI

Versek³⁰⁸

[RÉVAIHOZ, 1784]

Régi setétségnek rettentő háza' kebelébenn
Rab vagy ugyan még te, o Magyar Euriditze!³⁰⁹
De bízzál, ki veszen lantjának gyenge szavával
Révai Orfeusunk',³¹⁰ tsak tova viszsza ne nézz.

[DAFNÉ SZOBRA, 1784]

Látja Fébus³¹¹ egy út végen
Dafnét³¹² Dóri kertébenn:
Tsodálkozik, hogy, mint régen,
Nem fut el ijedtébenn.

308 Révai Miklós *elegyes versei*, //books.google.hu/books?id=XNhAAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

309 Orfeusz felesége, akit kígyó mart meg, nem sokkal az esküvőjük után.

310 A thrák király és egy múzsa fia, isteni tehetségű dalmok és lantos. Leszállt az alvilágba Euridikéért, de mivel a tilalom ellenére visszanézett rá, amikor kivezette az alvilágból, Euridikének lent kellett maradnia.

311 Apolló, a művészetek istene. Állandó jelzője Phoebus, azaz ragyogó.

312 Dafné Apolló szerelme volt, akit az istenek babérfává változtattak.

Közel járúl, lobban szíve,
Tsókra készül a' szája:
Meg öleli, s' hát a' híve
Tsak Veróni³¹³ munkája.

TEMPLOMI GONDOLATOK [1794]

Mennyeket ha képzelem földi házadba, Teremtőm!
A' szerelem' szárnyán szívem az égbe ragad.
Ha pedig egy szemmel a' szép Dórisra tekintek:
Ismég, ah! ismég a' szívem a' földre ragad.
Mit tegyek? Ég' s föld közt két részre szakaszszam e szívem?
Ah! nem: tsak jöjjön Dóris az égbe velem.

EGYSZÉP KÉP ALÁ VALÓ ÍRÁS [1794]

Kartsu, furtsa, nyájas, vidám tekintete,
Virág szálhoz ütött eleven termete.
Tsillag Szeme alatt rózsát nyit ortzája,
Téjbe mártott állán tsókra készül szája.
Gyöngygyel vetekedik mosolygó ajaka
Havat győz lágymelnye, sima márványt nyaka.
Tsinos minden tagja, az egész teste ép,
Kartsu, furtsa, nyájas. Oh! be kár, hogy tsak kép!

AZ ERKÖLCS TEMPLOMA

Egy maga kőszikla szálás tetejére,
Eget fenyegető darabos hegyére
Az Erkölcs(!) s Bölcsesség háza építettet
Világ épületi közől kivétetett.

313 Talán Paolo Veronese (1525–1588) *Daphné és Apolló* című képére utal, de lehet a művész neve is.

Szép és kellemetes távol is látása
Égi gyönyörűség közel az állása;
De nehéz az útja, itt nem sok ember fér,
Több része világnak más ösvényekre tér.

De csak egyfelé lehet erre útat venni,
A Dolog templomán ott is át kell menni.
Ugy van rendeltetve, hogy aki a felsőt
Elakarja (!) érni, járja meg az elsőt.

Látá Dóris, hogy nagy az út nehézsége,
Dóris az asszonyi rendnek ékessége;
Dóris, szép nemének csak egyetlen-egyje,
Látá, hogy darabos az Erkölcsnek hegye,

Felgyulada szive, szárnyakat kívána;
Szárnyra nem kelhete, nagy munkát se szána...
Eltökélé nagyatermett bátorságát,
Meghaladá magát s neme gyarlóságát.

Felérkezik a szép Erkölcs templomába,
S az Erkölcsessel testvér Bölcsesség házába;
O! mily nehéz úton kelle általesni,
Hogy lehetne a nagy kincset felkeresni.

A Dolog templomát, mint annak pitvarát,
Megjára, hogy lássa az Erkölcs udvarát:
De, mely tiszta öröm láttaték elbirni,
Szívét, – aztat szóval nem lehet leirni.

Érezvén az Erkölcs nagy gyönyörűségét,
Könnyen elfelejté előbbi inségét.
Lenéz... látja, szánja földnek tévelygőit,
Világnak hivságát s annak szeretőit.

De környültekintvén, rettenté szemeit,
Látván az előtt feljöttek képeit,
Melyek a templomnak homlokán s falain
Irva, metszve voltak márványoldalain.

Véres veritékkel Erkölcshez érkeztek
Mások, mások ide halállal érkeztek.
Szegénység, s másoktól fölvelt nyomorgatás,
Szántszándékkal való testi sanyargatás,

Üldözés, betegség, hosszas várakozás,
Magával s másokkal tartott hadakozás,
Ezek és ezekhez hasonlók valának,
Kiknek képeire szemei kapának.

Lát hordóban lakó Diogeneseket;³¹⁴
Lát innen lehullott Origeneseket;³¹⁵
Origeneseket, kiket a kevélység
Innen leragadván, elfedett a mélység.

Ezek, úgymond Dóris, sokat ijeszthetnek,
Sok tapasztalatlant innen rettenthetnek.
Alig végzé szavát, s író-eszközeit
Veszi, a hallatlan – szépségü színeit.

Ugy is mindenható majd a képírásban,
Csak magát nem lehet szedni egy táblában;
Nincs is olyan festék távol is rajzolni,
A mely merészlené ötet ábrázolni.

314 Görög filozófus, i. e. 404–323.

315 Görög filozófus, i. sz. 3. század

Tehát az Erkölcshöz szép templomát szebben
Felékesíteni kívánván bővebben;
Egész szépségökben festi a Múzsákat³¹⁶
S nyájas tekintetü gyenge Gráciákat.³¹⁷

Ezeket úgy osztja közbe többiekkel,
Hogy mindent huznának szép tekintetekkel;
Hogy mindnyájan látnák, hogy a Múzsáknak is
Helye vagyion itten, s a Gráciáknak is.

És így edesebben tévelygő ügyöket
Az Erkölcshöz fűznék félénkebb szívöket;
Ezért míg Dorisnak nagy neve fennmarad
(És – a mint érdemli, – örökké fennmarad),
Az Erkölc s a Múzsák s ezek szeretői,
örök háladóí lesznek, s tisztelőí.³¹⁸

AZ ÁLOM [1784]

Már a nap elhagyta vala föld határit,
Elrejtette vala ragyogó sugárit;
Nyugszik a természet lankadt kebelében,
Megy a sereg csillag csendes szekerében.

Nekem is Morpheus³¹⁹ kezemet ragadá,
S ezer szép képeit szemem elé adá:
Láték egy szép helyet, melynek a mint fekszik,
Vagy nincs mása földön, vagy nekem úgy tetszik.

316 Zeusz és Mnemoszüné leányai, Apolló kísérői

317 *Gráciák* – görögül: Kháriszok, Zeusz és Eurünomé leányai, a szépség és a kellem megtestesítői.

318 Alatta: „(Az eredeti után közli Dr. Ötvös Ágoston.)” 304.

319 Somnus álomisten fia, aki képes emberi alakban is megjelenni a halandók előtt

Dombon van a kastély, éleszt nézésével,
A felhőket veri tornyos tetejével,
Éjszak felől tekint gyönyörű kertekre,
A kerteken alól zöldelő rétekre.

A hegy talpát mossa egy széles folyóvíz,
Melyben együtt vagyon hal, egészség s jó iz;
A több részeiről, hol a vadak félnek,
Mezők, szőlők s erdők barátságban élnek.

E lakás, gondolám, vagy az isteneké,
Vagy hozzá hasonló uri embereké.
Mikor ezt gondolám, megnyílnak az egek,
Olympusból jönnek isteni seregek.

Mikor kedvök hozza, hogy földön lakjanak,
Látom, ezt választják, hogy itt mulassanak:
Én is emlékeztén az elmúlt hetekre,
Mindjárt ráismerék az ékes helyekre.

Azonban érkezék Pallás³²⁰ Diánával,³²¹
A Nymphák Bachussal,³²² és Ceres³²³ Flórával;³²⁴
Kisérik a Múzsák Pallást, asszonyukat,
Elfoglalják körül kedves lakásukat.

Bachus a dombokra zöld táborát teszi,
Ceres a mezőkön lakóhelyét veszi,
Diána mulatni az erdős hegyeket
Választja Nymphákkal³²⁵ együtt s a berkeket.

320 Pallas Athéné

321 a vadászat istennője

322 a bor és a mámor istene

323 a földanya, a földművelés és a termékenység istennője

324 a virágok és a tavasz istennője

325 a hegyekben, erdőkben, völgyekben élő mitológiai lények, istennők

Flóra a virágos kerteket kedveli,
Magának s másoknak jó kedvét neveli.
Vén Maros nem sokkal Neptunusnál³²⁶ kisebb,
Ugy száll a hegy alatt, de amannál frisebb.

E szerint hogy vala nagy gyönyörűségek,
Feloszták a helyet a többi istenek;
De Pallás a várat választá magának,
Eztet fölszentelé örökös házának.

Belépik; aranyos lánDSA jobb kezében,
Paizs van a balban, sisak a fejében;
Fegyveres, de szelid, nyájas tekintete,
Vitézség s tudomány két ügyekezete.

Megjárja a kastélyt, a Múzsák követik,
Istenasszonyukat tisztelik s szeretik.
Először a várnak fő-urát találja
A fegyveres házban, és igen csodálja,

Nem mint ismeretlent; mert az ismeretség
Mevolt már Pallással, s régi a szövetség:
Hanem nagyra termett eszét s méltóságát
És nagyságában is alázatosságát;

Vitéz és törvényes, de helyen s időben,
Ha a szükség hozza, fő mind a kettőben;
Benne a kegyesség foglalt nagyobb részt,
Szeretet s kegyelem nála már természet.

Tetézett tetszését itten megmutatá
Pallás; és továbbá az utját folytatá.
Egy roppant palota fényes hajlékában
Vár asszonyát kapá szokott munkájában.

Pallás és a Múzsák csodálják ezeket,
Már mindenhatónak nem tartják kezeket;
Sok, a mit csodálnak, de a rajzolás
Éppen álmélnak, és a képiráson.

A néma festékek, hogyha szólhatnának,
Többet, hogy éljenek, nem kívánhatnának.
Látni itt a szókat, – hallani nem lehet;
Oly élő munkákat ez uri kéz tehet.

O! ha leírhatná maga erkölcsseit,
Eszét, okosságát, s szívének kincseit;
Nem volna e földön párja azon képnek,
Példája lehetne az asszonyi népnek.

A mint ajtó nyílik ezen palotába,
Megyen tovább Pallás egy belső szobába;
Itt lát egy kisasszonyt a több csodák fölött,
Bujjatok el rózsák s lilium ez előtt.

Kétséges, személye vig-e vagy szomorúlt,
Mint a nap ha gyenge felhőcskébe borúlt;
Bársonykanapéján könyökére esvén,
Néz vala egy könyvbe, valamit keresvén.

Kassandrát³²⁷ olvassa, maga Kassandránál,
Szebb és erkölcsösebb Hectornak hugánál;³²⁸
Hasonló anyjához, nem is akar mással
Tartani, csak tudós és vitéz Pallással.

327 La Calprenède regénye, melyet Báróczy Sándor fordított magyara és jelentetett meg Bécsben, 1774-ben. Kedvelt női olvasmány a 18. század végén.

328 különleges jóstehetségű és szépségű trójai királylány

Megtetszik Pallásnak, s Múzsákhoz fordulván,
Igy szóla: – szívében gyengén megindulván,
Itt kilenczen vagytok, ez lesz a tizedik;
Ha Sappho³²⁹ tizedik, ez tizenegyedik!

Beljebb megyen, s látja az urfiak fényét,
Ezen úri háznak s hazánknak reményét;
Megáll Pallás s nézi fölserdült életét,
Virágszálhoz ütött eleven természetét.

Ő mint fel szomorún sétál szobájában,
De gyakran egy felől magát ablakában,
Nap nyugotja felé szegi gyöngyszemeit,
Járja elméjével Maros mellékeit.

Gondolkodik vala, – s oly szerencsés voltam,
Hogy gondolatját is talán kitanáltam;
Látván a mit gondol, sok juta szemben,
S o! mely indulatok pezsgének szívémben.

Azonban új világ fénylék a hegyekről,
Egy új istenasszony jöve napkeletről;
A többit láttam volt, de ezt nem ismertem,
Ki legyen? Morpheust kérdezni nem mertem,

Szebb volt a többinél, de csintalanocska,
Fénylett szeme, mint két páros csillagocska;
Bal kezénél fogva gyermekét vezeté,
Vagyis inkább, merre az viszi, követé.

Vak talán a gyermek, mert kicsiny szemei
Bekötve valának, szabadon kezei,
Aranyos tollakból valának szárnyai,
Iv és tegez vállán, aranyos nyilai.³³⁰

329 Leszbosz szigetén élő görög költőnő (i. e. 640 – i. e. 560 körül).

330 A leírás Vénuszról és kisfiáról, Ámorról szól.

Ez az ismeretlen istenasszony körül-
Nézi a helységet, alattomban örül;
Kerüli a várat, s a mint vettem észre,
Neki is tetszenék szállás itt egy részre.

De Pallás nem hagyja; nyilván édes szája
Minden harag nélkül így szóla hozzája:
Elfoglaltuk, látod, az egész helységet,
Nem kívánnak itten most több istenséget.

Néha-néha mégis, ha itten elférhetsz,
Idővel s módjával talán erre térhetsz,-
Én eztet nem értém, ő megszomorodék,
De fordulván, gyengén el is mosolyodék;

Mintha remélené, a mit most keresett,
Jóllehet a koczka kedve ellen esett;
De a gyermek hallván Pallásnak szavait,
Mérgelődik, dul, fúl, ragadja nyilait.

Nem tudom, mit akart; de én megijedék;
Ott hagyja Morpheus, s ezzel fölébredék;
Minden elenyészék, mint szokott álomban,
S itt találám magam szomorún ágyomban.³³¹

331 *Kolozsvári Közlöny*, 1857, 140. szám, 567–568. „Az eredetiből közli Dr. Ötvös Ágoston. Ugy tetszik, hogy e kedélyes költeményben az író az isteni kastély alatt Maros-Ujvárt, a kastély fő-ura alatt gróf Mikes Zsigmondot, a kastély akkori urát; az asszonyi nép ékességében, ennek nejét Ugron Juliánnát; a tizedik Múza alatt, ezeknek leányát Borbárát, később gróf Mikó Györgynét, az urfiak fényében pedig István fiukat érti. – A közlő.”

[BARTSAY ÁBRAHÁMHOZ, 1805]

Hegyek, völgyek, kies erdők!
Dianának udvara,
Hantos halmok, híves ernyők,
Pán³³² istennek sátora;
A természet szűz munkája
Vidámítja szívemet,
A szép vadság palotája
Felébreszti kedvemet,
De mit használ, ha nincs ember,
A szívnek mulatsága,
Olyan mint az ősz november
Május ifjúsága.
Ember kell a társaságra,
Ezzel szívet cserélni,
Ez ad módot vigasságra,
Csak ezzel lehet élni.
Boldog volnék, ha e völgybe
Találnám emberemet,
Ki bémesse egy vén tölgybe
Háládatos szívemet.

[BARTSAY VÁLASZA]

Áldott pásztor! Jól hallottam
Nyájas hangú sípodat,
Álmélkodva magasztaltam
Barátságos lantodat:
Azért én is ide metszem
Neved alá nevemet,
Hogy e völgyben ismértessem
Háládatos szívemet.

332 Az erdők, a hegyek és a pásztorok istene, csodálatos zenész.

MAGYAR NYELVŰ DRÁMAFORDÍTÁSA

Salamon, Magyar ország királlya

Írta Deákül FRIZ ANDRÁS J.T.

Fordította Martonffy József Jezus Társaságbeli, utóbb erdélyi Püspök.
Buda, 1773.

SZEMÉLLEK.

Salamon Magyar Ország Királlya.

Gyula, Aba Katona tisztek, Salamon társai.

Eubulus régen Salamon Udvari tanítója, most remete.

A játék folytatatik az erdőben.

SZEMÉLLEK.

A Méltóság

Iffiuság

Kegyelem

A JÁTÉK MIVOLTA.

Salamon Magyar ország királlya harmadszor az Országból, s' hadi seregéből kifordittatván, az erdőben remete életre adgya magát.

Első jelenés.

A Méltóság.

MÉLTÓSÁG

Tehát éppen semmi nyugalom nem engedtetik az Uráságnak? Tehát egyszer vég nem vettetik már a köszöntéseknek, könyörgéseknek, és más e féle únalmas tiszteleteknek? Alig eveznek ki a

fő személyek az országos gondok habjaiból egy kissé nyugodalom partjára, s legottan a reménykedő tiszteletök tengerébe visszarágattatnak. Igen helyes, hogy én, tudni illik a Méltóság, az Uraság eleibe vezető utat őrzöm: az én kemény tekintetem a rendetlen csoportot a fő személyek színe előtt eltiltya, és csak némely választottaknak engedi a Nagyság előtt való megjelenést. – De ime! Már is új nyughatatlanság támad.

Második jelenés.

Méltóság. Iffiuság.

MÉLTÓSÁG

Ki vagy?

IFFIUSÁG

Én az Iffiuság vagyok.

MÉLTÓSÁG

'S mit akarsz?

IFFIUSÁG

Én az hazám fő személyeinek, az Ország Nagygainak szeme előtt megjelenni akarnék.

MÉLTÓSÁG

Az ország Nagygai előtt (mely szörnyű mérészség!) és mi okra nézve?

IFFIUSÁG

Mulatozni: a nagyságos szemek előtt mulatozni.

MÉLTÓSÁG

Áh, vakmerő! Igenis tudva vagy, hogy a te legfőbb gondod a mulatozás. De oly nagy Uraság előtt mulatozni?

IFFIUSÁG

Talán nem vetted jól észre szándékom tárgyát. Azt akarom mondani: egy játékot akarnék előtök folytatni, mellyel tsekély ügyekeztemnek, 's a Nagysághoz való alázatos tiszteletemnek némely lengeteg³³³ jelét megmutatnám.

333 *lengeteg* – ingó

MÉLTÓSÁG

Játékot folytatni? Mi a tárgya játéknak?

IFFIUSÁG

Salamon, Magyar Ország Királya, midőn harmadszor az Országból, és hadi seregéből ki forgattatván, az erdőkben magános, s Szent életre adta magát.

MÉLTÓSÁG

Éppen a te vékony tehetségedhez szabták az ilyen dólgot: hogy mérészled idétlen³³⁴ vállaidra venni oly terhes munkát?

IFFIUSÁG

Tudom ugyan tehetetlenségemet; de mégis ügykeztem gyorsan, 's a mi leginkább tetzeni fog, rövideden látni dólgomhoz.

MÉLTÓSÁG

Héában: a Nagyság soha annyira le nem ereszti magát, hogy a te együgyü tsekélységed hallásával fáraszsza úri füleit.

IFFIUSÁG

Ah! Mégis kérek tellyes szivemből: én minden tehetséggel arra néztem, hogy ily nagy Úri személyeknek kegyes tekintetét meg nyerjem: ugyanis – (de köztünk maradjon a szó) ha arra megy a dolog, hogy bocsánatra szükségünk légyen, ki érdemli aztot inkább, mint én? A mint mondtam, kérek.

MÉLTÓSÁG

A mint mondtam, abból semmi sem leszsz. Az Uraság órái igen drágák: reád egy szempillantást sem vesztegethet. – De mi újságot hoz a Kegyelem?

Harmadik jelenés
Méltóság, Iffiuság, Kegyelem.

KEGYELEM

Néked tudodra akarom adni, Méltóság, hogy néked ma szabad léssen a te szokott kemény tekinteted egy kevésse mérsékelni. Az egész várást én ma örömmel meg töltöttem. Országunk fő Birája,

334 *idétlen* – fiatal, idő előtti

a több fő méltóságu Úri személyekkel, kegyes jelen létével mindeneket vigaságra, tiszteletre, és hála adó szívnek meg mutatására fordított.

MÉLTÓSÁG

S hát ennyire meg alázta magát a Nagyság?

KEGYELEM

Ah! Ennyire: abban van néki ma tellyes öröme, ha mindeneket kegyes tekintetével boldogíthat.

IFFIUSÁG

Talám az Iffiuságot sem rekeszti ki úri szemei elől.

KEGYELEM

Hogy kételkedhetel abban? Kire néz inkább az hazánk attyainak szorgalmatos gondja, mint a' te előmeneteledre? Miben lehet nagyobb gyönyörüsége, mint a te hozzád való alázatos sziveségedben?

MÉLTÓSÁG

Ha így van, én sem ellenzem a dolog folyását.

IFFIUSÁG

De még egy félelem vijja szívemet. Talán a *Deák nemű hexameter versek a Magyar nyelvben nem mindeneknek szájok izire fognak esni. Én ugyan reméltem, hogy ez az újság hazánknak, és nyelvünknek böcstelenségére szólni nem fog*, de valamint minden dolgok kezdete tsekél, engemetis rettent gyenge tehetségem.

KEGYELEM

Tsak bizvást: a jelen lévő Úri vendégekben az hazához és Magyar nyelvhez oly szeretet találasz, mely jó szándékokat is bötsülni, s hibádat is palástolni tudgya.

IFFIUSÁG

Ah! Szerentsés Iffiuság! Tehát én is a nagyságos szemek eleibe menni merészlek. *Fő méltóságú, Nagyságos fő tiszteendő, Tekéntetes, és minden tiszteletre méltó Úri vendégek! Láttátok, mire intézek: a ti tiszteletetekre néz minden ügyekezetenk: ha kedveteket meg nyerjük, munkánknak legszebb gyümölsét fel talállyuk. Ha pedig reménységteket fel nem érjük, gondollyátok meg, hogy a gyenge Iffiuság, a ki elöttetek játékját folytattya.*

ELSŐ FELVONÁS

Első jelenés.
Salamon. Gyula. ABA.

GYULA

Mely kotzára veted magadot? Nem félsze kietlen
Erdőktől egyedül? Vad fák kétséges hitére
Bízode felséges fejedet?

SALAMON

Félésre szívemnek
Nints nehezebb oka már: meg mérte a durva szerentse
Mérge tehetségét rajtam.

ABA

De mégis, itélem,
Ha lehet (és lehetis) jobb volna kerülni veszélyed,
Hogy sem drága élted zöldellő napjait önként
Vetni koporsóba.

SALAMON

Áh! Szomorú terhétis el úntam
Bánatos éltemnek, tsak halálról álmodoz elmém.
Nints, ami rettentsem, már annyira bírta szerentsém
Mostohasága szívem várát.

GYULA

Ne vesse reményét
El, Felséged, Uram: majd szép napfényre derül ki
Felleget állapotunk.

SALAMON

Szünnyél táplálni, barátom,
Pusztá reménséggel szívemet: sőt régi szerelmem
Nálatok ha valamit még ér, jól észre vegyétek,
A mire most kérlek: láttyátok, mely igen ölnék
Habzó gondolatim; míg lankatt testemet itten
Egy kiss álomban merítem, ti várjatok engem
E tájban: vagy ha tám nem szenvedí gyenge nyugalmát
Mord tele kedvemnek, leg alább e rengeteg erdők

Ősz tetei, 's hangos vólgyi nem néma panaszszit
Hallyák mély búmnak.

ABA

De mit használ kétes ügyednek
A süket halmoknak, 's egekig nőtt kő szikláknak
Néma biztonsága?

SALAMON

Áh! Még a pusztá ligettel is használ,
Ugy tetszik, keserü gondunknak közleni súllyát,

ABA

Ah! – –

SALAMON

Kérlek, ti még uratoknak vallatok engem?

GYULA

E kérdés szívemet mint egy darabokra metéli.

ABA

Hivségem, mellyel oly szörnyü tsatákra rohantam,
Meg felel érettem.

SALAMON

Nem kétlem. Bajnoki mellyét
Mind kettőtöknek ki tette a délre szerentsém.³³⁵
Ti vattok, kikben egyedül vethesse reménnyét
Árvafejem, kiktől egyedül a régi királlyi
Nagy nevet érdemlem. Mely gyarló jégre rakott ház,
óh! Egek! A földi méltóság! Tágas határit
A jeles országnak tsak két társamra szoritták
Álnok forgási a vak végzéseknak.

GYULA

Az hartzban Ótalmunk egyedül.

SALAMON

Hartzban? Ki kardgya segithet
Annak, a ki ellen Márs eskütt? Két ízbe követték
Már, 's kétszer szaladó Zászlómot el hatták
A kunok. Ójja veszett fejemet kiki végre követni.

335 *ki tette a délre szerencsém* – talán: elolvadt a napon

ABA

Kunnak határában még nintsen vége világnak.
Mással, 's másuttis, míg szükség volna, lehetne
Bízva kötést tennünk.

SALAMON

Igenis: de kérlek azomban,
Régi meg hitt, 's kintsnél drágább hívségtek utolsó
Tárgyát most mútassátok meg.

GYULA

Drága királyom,
Fegyveremet készen látod.

ABA

Sőt véremet érted
Önteni kész vagyok.

SALAMON

Ah! Nem kérek tölletek annyit.
Kérlek, amint mondám, tsak időt engedgyetek, itten
Bádgyatt lelkemnek tsendes nyugodalma lehessen.
Hogy ha talám bútól el nyomott éltémnek azomban
Vége szakad, mivel hogy nagy méltóságú királyi
Sírba kelést testem nem vár, bóldogtalan, árván
Hólt tetemim rongyát e vad barlangba tegyétek.
Éltém vége felől a föld kétségbe maradjon.
És ellenségim ne birják bátran utánnam
Elragadott ösömöt.³³⁶

ABA

Országló kedves urunktól
Igy vallyunke tehát?

SALAMON

Ne késsetek, hadgyatok engem,
Itt egyedül, 's nem meszsze körül járjátok az erdőt,
Ne bojgassa talám valaki nyugvásomat itten.

GYULA

Uri parantsolatod leg drágább tárgya szívünknek,

336 *ösömöt* – örökségemet, ősi jussomat

ABA

Itt majd Felséged szolgálattýára megintén
Meg jelenünk.

Második jelenés
Salamon.

SALAMON

Áh, pusztá remény! Sohá szembe barátim
Lenni királytokkal nem fogtok. Noszsza keserves
Árva szívem, földtől, és égtől végtére meg úált,
'S mindenektől el hagyott, vad fák közt futva, kerengve
Tévelygő lelkem! Már bátron, bátron erzd meg
Gyeplőit szomorú búdnak, költözz ki keserves
Éltedből! Áh! Vajha sebes forrása szememnek
Ólthatná kősziklává bújába keményűlt
Mellyemnek lángját! Mely tündér módra forognak
Furtsa tanáststok egek! 'S hát így gondoltok földi
Dólgokkal? Jaj! De vallyon ki botsássá szívébe,
Oh egek: hogy gondot földi dólgokra viseltek?
Ah! Tsak vak végzés tündér kotzkája keritti
Emberek állapotit, nints, nints törvényre világnak,
Nints bizonyosb Ura: nints ki elrendeli tsillagok úttýát,
Minden, amint tetszik, kék bóttýát járja,³³⁷ kerűli
A roppant égnek, történet³³⁸ uralkodik ittis,
Így hadak, országok járnak: szomszédosok egyűtt
Szólgálat, 's uraság. Lásd, lásd óh durva szerentse!
Lásd ügyemet, 's töltsd ki gőgös vigságodot abban:
Nints több már hátra, meg győztél, töltsd ki dagállýos
Fondorló boszudot... Bátron örvendgyetek immár
Bajnoki szép hitűek, 's uratok vesztére vitézek:
Íme szerentsésen le verétek ez harmadik ízbe

337 *kék bóttýát* – kék égboltját

338 *történet* – végzet, véletlen

Vége királyi székemből, hiteteteknek adatok
 Szép jeleit: ti talám ki üztétek vólna világnak
 Tágas határaiból fejemet: de tanólylatok ittis
 A vadak, és erdők feneségétől hivséget:
 Im' ezek elbádgyatt, leg alább, 's kétséges ügyemnek
 Hiv szállást adnak – – – Óh tündérége világnak!
 Hizlald Lászlónak jovaiddal büszke dagállját,
 Hízlald már örömét! Nem tartaszsz töbre kegyetlen,
 Nem tartaszsz már több inségre, magam meg előzőm
 Szándékok mérgét...de jaj! Mely szörnyü seb újul
 Mellyemben: – – – mire jutsz Júdith, óh gyenge királyné!
 Kedves hites társam! Mire jutsz, oh, nem Salamonra
 Méltó menynei sziv! Óh jaj! Ha a búnak hatalma
 Élted arany fonalát már ketté vágta! – – Keményebb
 Örmény tigrisnél, 's Márpésusi szikla tetönél,³³⁹
 A kinek a kőtől fajzott szive rajta sirásra
 Nem mozdúl! – – – de mit használnak sok sűrű panaszszim?
 Harmatozó siralom nem könnyebbitti szerentsém
 Súlyját, söt éltem terhesb hoszszával öregbül
 Fájdalmam: járj hát egyszer végére keserves
 Éltemnek, óh nem ily véletlen módra királyi
 Vérbe feresztendő Kardom! Tedd e leg utolsó,
 E szomorú szólgálatodot fájdalmas uradnak!
 Már nem bíradalom, 's ország székére vettethetsz,
 Már nem bíztathatsz, leg alább hát búmnak igáját
 Könnyebisd – –

Harmadik jelenés
Salamon. Eubulus.

EUBULUS

– – Ne hadgyátok egek! – – Bóldogtalan! Ály meg!

SALAMON

Félre –

339 *márpésusi sziklatető* – Marpessus: márványbányájáról híres hegy Párosz szigetén (Vergilius, Aeneis, VI. ének, 471. sor)

EUBULUS

Meg ály, mondám.

SALAMON

Ki meri gátolni meg útam?

EUBULUS

Merre ragad dühös el szánásod?

SALAMON

Akár ki vagy, engedd –

Ah! Engedd – –

EUBULUS

Távol légyen – –

SALAMON

Bóldogtalan óra!

EUBULUS

(Óh egek! Álmadoke?)

SALAMON

'S hát félbe szakasztani nékem

Nem lehet életemet?

EUBULUS

(Vallyon ő leszsze?)

SALAMON

(Kietlen

Erdőben titkon akarám ki végzeni súlyos

Eltemből magamot, 's ennek se engettetik helyye)

EUBULUS

(Nem tsalatom: semmit sem változtatta személyét)

SALAMON

Áh! Mit akarsz? Ki vagy?

EUBULUS

Itt van nékem régi lakásom.

SALAMON

Itt egyedül?

EUBULUS

Igenis: várast, 's országot el hattam,

És az után senkit nem láttam vén szemeimmel.

SALAMON

Rég-e, hogy e történt?

EUBULUS

Levelek már attól fogva

Fára tizen kétszer nőttek, ugyan annyiszor arról

Földre le rázóttak.

SALAMON

Mely szent vagy atyámfia! Kérlek,

Illike munkáson gyűjtött szentségedet így el

Vesztened? Áh! Fuss, meszsze kerüld, hadd meszsze világnak

Hivságát, egyedül lakjál, és engemet itten

Hadgy egyedül.

EUBULUS

Örömet: légy víg.

SALAMON

Istentelen, ály meg,

Add ide fegyveremet.

EUBULUS

Soha sem.

SALAMON

'S így kelle ragadni

A másét?

EUBULUS

Távozz.

SALAMON

Ide, tudd meg, kínos halálra

Jöttél.

EUBULUS

Nem félek: még nem fonnyadtak el éppen

Tagjai meg vénült testemnek.

SALAMON

(Ez ember egészszen

Rettentí szívetet: mely ritka tekintete.)

EUBULUS

Kérlek,

Merre rohansz, óh vak! Mire visz fenesége szivednek?

Retteg a természet, s' te még se irtózol halálos
Vérengő büntől.

SALAMON

*(Mint borzad a vér ereimben
Midőn szóll!) Lássák, kívánnják élteket, a kik
Bóldogok, én nékem tsak halálom kedves.*

EUBULUS

Ügyetlen!
Mi furiák hányják szivedet? Végéte siralmas
Gondodnak várod? Semmit nem félsz az örökké
Tartandó boszuállástól.

SALAMON

Áh! Félek, el úntam
Már dühös izgásom, vétkemre botsánatot engedgy,
Meg mozdúla szivem fontos szavaidra, 's örökké
Tartandó tűznek lángjára: tsak add ide kardom,
Meg vallom, néked köszönöm meg tartott éltem.
Fegyveremet kérem: kard nélkül mennyek ezentúl
Szembe barátimmal?

EUBULUS

Meg nem tsalsz: lángja szivednek
Oly hamar el nem alszik: szinled tsillapítani mérged,
De szíved és mellyed dobogása szemeddel el árúl.

SALAMON

Meg repedek! Mérgem Zaboláját már megeresztem!
Nem szinlem: nem szükség már, nem kardra szorúltam,
E kő sziklának tetejéről. –

EUBULUS

Oktalan! ály meg!
(Engedek egy keveset) Vedd kardodot, ezzel halálod Könnyebb, 's
szebb léssen.

SALAMON

Nem kell. – –

EUBULUS

De meg halni vitézül
Tégedet illet, vedd, 's mellyed fenekére merits bé
Kardodot.

SALAMON

– – Űgy légyen, meg térsz már egyszer eszedhez.

EUBULUS

Mindazonáltal ezért egy dólgot kérek, először

Egy két kérdéskére felely – – nem – – – semmi – – – maradgy itt –

SALAMON

(*Vallyon még mire bir a vén!*) Vesd ízibe végét,

Kérdgyed, amit kérdésysz.

EUBULUS

Űllyünk, ha tetzik, e gyenge

Pásintra:³⁴⁰ áh! Alig áll vén lábam!

SALAMON

(Terhes, unalmas

Vénség! Hogy szabadúlylak meg, két szóra meg álllok.)

EUBULUS

Hoszszas napjaidot – – –

SALAMON

Szavadot fald félbe,³⁴¹ ne szóly az

Életról, nints haszna.

EUBULUS

Nemis szóllok: de miképpen

Ily Kétségbe ejtéd, felséges drága királyom

Gyenge virág módgyán fel nőtt szép éltedet?

SALAMON

Hellyén nintsen eszed: mért téssz engem tsúfolva királyá?

EUBULUS

Óh, Salamon, Salamon!

SALAMON

Nevemet nyelvedre ki tette?

A kövek, és vad fák, véllem, ki beszéllik ez helyyen

Titkait embernek; bóldogtalan! Áh! Ki tanittá

Eztet az ily szomorú névre? Áh! Emezekre gyanakszom,

Mond meg, öreg, mikép és honnét engemet ismérsz?

340 *pásintra* – pázsitra

341 *fald félbe* – szakítsd félbe

EUBULUS

(*Még ideje el nem jött*) ismérlek – – – (*nem jut eszembe,
Mit mondgyak*)

SALAMON

(*Lám meg némul, nem vakra gyanagzám*)³⁴²
Szóly, valamit – –

EUBULUS

Téged régen ismértelek, és most – – –

SALAMON

És közelebb?

EUBULUS

Közelebb.

SALAMON

Hát hol, 's mikor?

EUBULUS

Errefelelni
Nem fogok.

SALAMON

Óh! Titkold, tsak titkold, meg felel érted
Néma fogás keresésed: ti ti tsaltatok így meg,
Óh! Eskütt hitüek, szép mézes száju barátim.

EUBULUS

(*Mint tsalatik! Leg alább ideig fordítsuk haszonra.*)

SALAMON

Kérlek, mért az igasságot meg vallani nékem
Nem mered? (*Áh! Valahányszor emezt szemközbe tekintem
Különös érzések mellyemben fornak: akarnám
Vélni kegyességnek, de kemény jégére szívemnek
A nem fér*) Leg alább egygyet szóly, tudva van úgyis
Már, kik az én nevetem fejtették ki.

EUBULUS

Mivel úgyis
Tudva vagy, mért kérded?

342 *gyanagzám* – gyanakszom

SALAMON

Azért – – így adtok el, a kik
Úgy köteleztétek magatok!

EUBULUS

De tsudálode kérlek
Színes színlését az hamis szolgálknak?

SALAMON

Ugyantsak
Hogy leg hamissabbak, kik leg jobb színü barátim,
Hogy ne tsudálkoznám?

EUBULUS

Régen van tudva, királlyok,
Kedvesitek hivsége: szerentséteknek imádgják
Fényét, és magokot keresik.

SALAMON

De mégis ezeknek
Hasznos a kétséges, 's szomorú dolgokba tanátsok.

EUBULUS

Ugye? Tanátsok? Ezek vagy tudhattyák, vagy akarják
A jót, a rosztól választani? Meszsze, királlyom,
Jársz az igazságtól: távól és félve kerül a
Jó, 's igaz a finnyás udvartól: meg ne pirúllyon
Felséged, sűrűs erdők közepette tanólni,
Mellyet az udvartól távól el vert az hamisság.
Melly keserütt éltek, Fejedelmek! Pusztá királlyi
Nével uralkottok: midőn magos éjig emelnek
Szóval szolgálitok, meg tsalnak, 's végre rohantnak,
Merre nekik tetzik.

SALAMON

*(Tsak nem mind látzik igaznak
Lenni)* Miért nékem nem szóllott semmit ezekről
Senki?

EUBULUS

Ki mérészli dorgálni, vagy inteni bátor
Szóval hatalmas urát? Kit környűl vettek hizelgő
Kedvesei, 's szemeit fondorlással be kötötték?

Vald meg, Uram, vallyon ki tenné ily bátron elődbe
Eztet az udvarban?

SALAMON

Veszedelmes vólna beszédgye.

EUBULUS

Im mely bátor az erdőben, 's szabad itt az igasság!
Mellyet az udvarban nemává tett az hamisság.
És ugyanis mit kezdenek azok, kik akarnak uroknak
Tetzeni? Mely himmel, 's hámmal, 's fortéllyal ügyekzik
Mézes szavaikat kényes füleikbe botsátni!
Mind az igasságnak diszes színébe takarják
Nyelvek hamisságát, tsak azokra unszolnak azomban
Mellyekre a Zobolátlan vágyódási ragadnak
A természetnek, 's így sokszor halomba rakattyák
Országtok falait.

SALAMON

(E szókban, mintha tükörben
Látnám dólgaimit.)

EUBULUS

Magadot bóldogtalanabbnak
Áh! Ez után ne véld, hogy vég képpen meg váltál
Ily terhes, 's szólgálatnál nem jobb Uraságtól.

SALAMON

Kérlek ezen tudományt a vad erdőktöle tanóltad?
Úgy tetzik, némely elmés, és udvari nagyság
Néz ki beszédedből.

EUBULUS

Hadd abban: tzifra királyi
Udvartokkal ezen szelid erdők néma lakását
El nem kívánnám még egy órára tserélni.
Isméretlen ugyan, de egyszersmind tsallya kivülis³⁴³
Élek az hívságnak: titeket ismérés, imádis
A deli fúrtsa világ, 's tsúfos játéka nyilának
Tárgyává téssen.

343 *tsallya kivülis élek a hívságnak* – a hívság csábításain kívül, attól távol élek

SALAMON

Meg vallom, tellyes igasság
Minden, amit mondaszsz: kénokba tetézve tetézett
Élte királyoknak: mégis szép, mégis örömmel
Tellyes az országnak kormányját tartani, népen,
És pedig a magyarok nemes és tsak nagyra verődő
Népin uralkodni.

EUBULUS

'S ha uraságodot annyira tartod,
Mért egy szörnyü tsapásra fejed, 's sok féle reményed
Szántad?

SALAMON

Az országhoz már nintsen semmi reményem.

EUBULUS

Igy kétségben esel? Nem fér ez nagy Salamonhoz.

SALAMON

*(Áh! Nagy szégyen ugyan, de jaj! Mely titkos erővel
Hattyák már szavai szívemet, már mintha sötétség
Öbléből szememet fényes napfényre vezetné!)*

EUBULUS

(Meg győztem.)

SALAMON

Mégis – – – de jaj! Bóldogtalan! Oh! Mely
Hartz vitetik titkon mellyemben végbe! Reményis,
Kétségis vonson: de mit használ? – – – add ide kardom.

EUBULUS

Im'. Kétségben esel? Így tenne egy aszszonyi szív is.
(E két szókra meg ámula.)

SALAMON

*(Hát egy aszszonyi szív is? ---
Aszszonyi módra tehát Salamon vallyéke világtól? – – –)*
Nem leszsz: meg győztél. Megtartom végre továbbis
Éltemet, és szemben szálllok majd bajnoki módra
Durva szerentsémmel, 's nem gyáva kezemmel utánna
Járok ösömnek. Azért kardom már térjen hövellybe,
'S tartsa magát ellenségem vérenek egészszén.

Te pedig, óh! Kiki vagy, szent, s' bölts öreg, ah! Mivel eztet
Hálállyam néked? Nevemet, s' bús életemet egybe
Megtartád, szívemet ki vonád kétség fenekéről,
Majd székembe kelek; de kezem mérgembe meg érzik
Pártot ütő fiai már sokszor hitetlen hazámnak.

EUBULUS

Érdemes erre talám voltál: ne mondgyad hit ellen
Véteni kedves hazánkot.

SALAMON

Ugyan mért bírja királyi
Székemet hát László?

EUBULUS

Mért? Mert erköltse tiédnél
Jobb, és kellemetesb.

SALAMON

Ismérede?

EUBULUS

Mint magad, és még
Jobban: egész ország képzése elmémbe forog még,
Szép erköltsel akar kormányoztatni: vitézség
És erkölts leg szebb, s' jobb országlója Magyarinak,
Már pedig, ha valamely helyt adtz még jó szavaimnak,
Tsak te magadra visely gondot: Lászlónak az erkölts
Országot valamint szerzett, úgy néked az ország
Elvesztése lehet szebb, s' jobb erköltsre vezéred.

SALAMON

Oh! Ha ily intőköt rég engett vólna szerentsém
Nékem, mostis az országban még tsendesen élnek.

EUBULUS

Régi szerentsédet ne vádold; nemde az egekből
Eubulus néked adatott, kinek ügye tanátsit
Gyermekségedben követéd, szép napjait érvén
Iffiuságodnak, jó intésit már meg utálván
El vitetél a rossz indulatid által az útról:
Nem jut eszedbe?

SALAMON

Mikép tudod eztet?

EUBULUS

S' hátha talántám

Ebbe jelen voltam? 'S hát ha én vólnék Eubulus?

SALAMON

Oh! Egek! – – –

EUBULUS

(Itt az idő: a titkot ki fejteni kell már)

Jusson eszedbe, mikor felséges székbe fel ülél,
Mely hamar hiv tanításimnak füled ajtaja zárva
Lön, s' az hizelgőknek fortélyi mellyedet éppen
Elbírák, nékem nem lévén helye szivemnek
A sok hamisság közt, e vad ligetekbe keresni
Kezdém lelkemnek nyugvását, érted azonban
Szüntelen a bántott éghez könyörögve kiáltván.
Most pedig *(Óh, mindent tehetőknek³⁴⁴ ritka tanátsi!)*
Most pedig itt valami termést eledelre keresvén
Erre szemem vetvén, valakit kardgyába fekünni
Láték, melyre szivem meg dobbana, 's erre sebesen
Vén lábbal szaladék, még mely drága életet itten
Tartani fognék meg, nem tudván, s' ime kezedből
Itt alig a fegyvert tekerem ki, majd Salamonra
Ismérnek szemeim, 's az egekhez titkon ohajték:
Ejbe borítsad Uram fejemet, tsak drága királlyom
Napja maradgyon fenn.

SALAMON

Ah! Ó maga: régi szokásból

Ismérem: most már titkos indúlatit értem.

Mellyeket érzettem most szóllás közbe, szivemnek.

Oh, hegyek! Óh, völgyek! Nyissátok meg Salamonnak

Odvotokat! Inkább Görögöknek fegyverek által,

Vagy sebes árviznek tajtékos völgyei közbe

Vesztem vólna, tsak e gyötrő szégyenre ne jutnom

Kellett vólna!

344 *mindent tehetőknek* – itt: Istennek

EUBULUS

Ne fély: bár meg vetettélis, ezentúl,
Mint valaha, Eubulus leszsz minden ügyedbe barátod
Örvendek, hogy már bánod múlt étedet itten.

SALAMON

Ah! Bánom, de inkább szégyenlem! Gyáva, tudatlan
Iffiuság mire vitt, hogy téged az udvari díszes
'S nékemis oly hasznos tisztból ki üznének! Okozták
Ezt jó, de sebeim nem tsak tapogatva kimílló
Intésid: kérlek, meg ne vess végre, botsáss meg
Édes atyám! Nintsis más név, mely tégedet inkább
Illessen, nékem kit az ég másodsor adott ma,
Hogy kétségbe merült fejemet még egyszer az útra
Viszsa vezetnéd: ah! Mind meg mondottad előre
Mellyeket oly sok rendbe koholt éltelre szerentsém.
Most már meg ne útáld könyves³⁴⁵ kérésemet: ámbár
Méltatlant, végy gondod alá még egyre. – – –

Negyedik jelenés

Salamon. Eubulus. Gyula. Aba.

GYULA

– – – – siessünk,
Nagy szivel ma mutassuk meg urunknak hitünket.
Ki vetetett nyomorult ide tégedet? Igye királyunk
Tsendes nyugvását merted bolygatni?

SALAMON

Ne bántsđ ezt

ABA

Vágd le: parasztságát érdemli fizetni fejével.

SALAMON

Ne legyetek kérlek durvák e főre, barátim:
Ah, inkább fejemet – – –

345 *könyves* – *könnyes*

GYULA

Megtsalt a szemtelen, hidd el
Másképpen soha nem jött volna szemedbe, nyakától
El vál volna feje.

SALAMON

Ah! Mely nagy kárunkra, barátom,
A vált volna nekünk! Ha ő nem lett volna, ma nékem
Hólt tetemim látnád.

GYULA

Mit?

SALAMON

Az úgy vagyon.

GYULA

(Értetni semmit nem lehet e szókból)

SALAMON

Önnön Kardomba fekünni
Már készülve valék.

ABA

Egek!

EUBULUS

En már néktek ajánlom
Kedves urunkat, azért Isten veled, ély nagy örömben!

SALAMON

Kérlek hová? – – –

EUBULUS

Nékem többek közt nem szabad élnem,
Ezt fel tett fogadásom, 's kedvem így hozza magával.

SALAMON

Várj, egygyütt mennyünk.

EUBULUS

Hová?

SALAMON

Hogy férhetne szivemhez
Hogy nálad nélkül lennék? Vég bútsut ezektől hadd vegyek, en-
gedd végre.

GYULA

Király!

SALAMON

Ne mondja Királynak
Már Salamont senki, Lászlónak birtoka lett már
Országunk.

ABA

De nem, fogadom, nem leszen örökké,
Zászlódot követem, míg téged régi királlyi
Székedben tegyelek, majd Krimnek tengerin³⁴⁶ által
Tömve találsz katonát, kit pártos hazánkra vezessünk.

GYULA

Még ma tatár, 's Párthus³⁴⁷ seregek fél szódra tolongva
Jönnek, 's mindeneket tüzzel meg emésztnek utánad.

SALAMON

Nem kell: többször az országok vérén fene módra
Nem veszek országot.

EUBULUS

Kérlek, mely dólgot Uradnak
Oh, fene, szórsz fülibe? Hát született Lybiában³⁴⁸ Oroszlány
Módgya szerint éltét a vér ontásba keresse?
Ámbár nem bizonyos: de ha vólnais, arra betsűlnéd
Győzelem füstét, hogy te ellenségeket önként,
Mint vadak, és dül fúlva keress? Lászlónak az helyyed
Szánták már az egek, 's néked más véget elődbe
Tett az Uraknak ura.

SALAMON

Ah! Nem szükség, o Eubulus,
Szállani meg szivemet sok okokkal, e gyenge tsapásban
Érzem szép atyai kezeit föld, 's mennyek urának.

346 *Krimnek tengeri* – a Fekete-tenger

347 *Pártusok* – a szkítákkal rokon ókori lovas nép, a Kaszpi-tengertől keletre éltek

348 *Lybia* – észak-afrikai birodalom

Tsokkalis illetnem méltó. Mely mennyei tűz gyúl
Mellyemben! Minden földi nagyságot el únok.

GYULA

(Álome, vagy bizonyos dolog ez?)

ABA

Mely hirtelen il nagy
Dólgot elődbe, király – – –

SALAMON

Ne mondgy már többre királynak,
Tsak Salamon lakik itt, ne ütközzetek erre barátim,
Minden felségtől vég bútsut vészek, ürügygyét
Láttjátok szándékomnak.

GYULA

'S hogy hadgyuk hazánkot így árván?

SALAMON

Az egek már gondal léznek hazánkhoz.
Majd jobb rendbe veszi kegyes erköltsével hazánkot
László, őt a magos ég, s' fegyver rendelte királlyá,
És mi tám néktek tsuda lesz, már ime kezébe
Énis az országot le teszem, szolgáltatok eddig
Min hiven nékem, már úgy szolgáltatok hiven
Nékiis, én nékem tsak gondom léssen ezentúl
Végre magamra: tehát bird vigan, bird sok időkig,
O Magyar országnak méltó fejedelme! Királyi
Székedet! Édes hazám leg alább valaha Salamonról
Emlékezzél meg, de felejtsd el gántsait ingó
Iffiuságának.

GYULA

Mi dolog?

SALAMON

Ti néktek örömmel
Tellyes jó napokat kívánok.

ABA

Nyomba követlek.

SALAMON

Hát leg utolsó szóm sem fog már rajta?

ABA

Keserves szörnyű parantsolat ez.

GYULA

Jaj! Mi bóldogtalan árvák!

SALAMON

Hadban, 's tsendességbe tapasztalt drága barátim,
Tudgyák a rogyogó szép tsillagok, árva szivemnek
Mely nehezen esik, hogy válnom ti tölletek így kell,
De égi tanátsoknak nem jó gátolni meg úttját.

GYULA

Semmi parantsolatot mást nem fogsz adni?

SALAMON

Tsak edgyet:

Kedves Judithomot, bóldogtalan árva királynét
Végre köszöntsétek szomorú szavaimmal, utolsó
Bútsut tőlle veszek, súllyát enyhitse szivének,
Angyali szép szemei már el ne merüllyenek értem
Könyvei tengeriben, bóldogságomnak el értem
Tárgyát, e földnek már fellyül müllya szerentsém
Minden nagyságát: többé soha vissza ne várjon
Míg ez halandó test halhatatlan lelkemet őrizi.
Eljön a nap, mellyen bátrabban közleni fogjuk
Tiszta szerelmünket, mikor e gyarló testünknek
Tömletziből ki kelünk.

GYULA

Salamon!

ABA

Mit mondgyak?

SALAMON

Ezekkel

Háládó szivemet bizonyitom végre ti néktek.

GYULA

Oh egek!

SALAMON

Áh engedd! Mivel immár erre szorúltam,
Ezt egyed, óltalmazd evel új fejedelmet híven.

Néked ez óra tsekély ajándék légyen, ezeknél
Többel adós vólnék, tsak határt ne tenne szerentsém.

ABA

Ezt én Országnál, 's kintsnél drágábra betsüllöm.

GYULA

Ah! El nyomja szívem szomoru fájdalma! Királlyi
Jobb kezedet tsókkal még tisztelhessük ez egyszer.

ABA

A nagy egek tartsák Felségedet.

SALAMON

Hiv sziveteknek
Hiv emlékezetét soha ki nem ritkittyá szivemből
Hoszasz idő.

EUBULUS

Szentséges egek! Mely bóldog örömré
Tartátok nyomorúlt fejemet! Jerj, óh Magyar Ország
Tsillaga, rejtsd magadot barlangba, világodot itten
Végre szerentsém veszted.

SALAMON

Mivel im' az egeknek
Bólts tetzése szerént, országból, 's földi jovakból
Végre ki fosztattam, választalak égbe vezérnek
Édes atyám! Fogadom most jobbnak lenni tapasztalsz,
Íffiuságomnak mint zsengéjébe találtál.

PÜNKÖSD HÉTFŐRE VALÓ BESZÉD

Világosság jött a'világra. Ján. 3. r. 19. v.

Ha az idők' változása, ha a' századok' csendesebb, vagy villongósabb folyása szerint már nagyobb, már kisebb mértékben találta magát az elmék' kinyilatkozása: e'század, a' legfölderültebb gondolkodás' módjával hízelkedik magának, E.H.!³⁴⁹ Illuminatio, megvilágosodás cseng füleinkbe mindenfelől, úgy annyira, hogy ha az üres nevet bele lehetne vennünk a' valóság helyett, avagy minden fényest az arany helyett, a' mostani századra leginkább illenék az Evangyeliomnak eme' kifejezése: világosság jött a' világra.

Az egyéb tárgyak körül forgolódo megvilágosodás kívül van az én hivatalomnak határin, a' Religio' dolgában való megvilágosodást veszem ma egy kevésé magam eleibe. Illuminatusnak, megvilágosodottnak lenni nemcsak fölöttébb szép dolog, kötelessége is minden Kereszténynek, a' mennyiben módja van benne: de igen gyakran a' setétség' angyala az, a' ki a' világosság' angyalának hamisan hordozza ábrázatját. Miben áll az igaz megvilágosodás? Döntsük el ma ezen kérdést, ki fog látszani mindgyárt, ha olly igen megvilágosodott e a' mostani világ. Miben áll az igaz megvilágosodás? az elmében? nem csupán; a' szívben? ebben sem magányosan, hanem az elmében is, a' szívben is egyszersmind. Az igazán megvilágosodott ember okosan hiszen; ime az elmének világossága! Íme a' beszédnek is egyik része! Az igazán megvilágosodott ember okos hite szerint él; ime a' szívnek

349 A rövidítések feloldása: Egybegyűlt Hallgatóim, Krisztusban Keresztýén Hallgatóim, Keresztýén Atyámfiak, Keresztýén Hallgatóim, Egybegyűlt Hallgatóim.

világossága! Íme a' beszédnek is második része! A' ki nem hiszen, vagy nem okosan hiszen, nem világos annak elméje: a' ki más képpen hiszen, másképpen él, nem világos annak a' szíve. Figyelmezzetek.

Az embernek okosan kell hinni; ez egyik tulajdonsága az igaz megvilágosodásnak. Mit tézsen pedig okosan hinni? Annyit, mint elegendő okokra nézve hinni, az az: mindent hinni, a' mire vagyunk okunk, semmit sem hinni a' mire nincsen okunk. Hogy eképpen okosnak kelljen lenni a' mi hitünknek, nyilván tanítják a' hitnek első sz. hirdetőji, az Apostolok; tanítja Sz. Péter: Mindenkör készen legyetek úgy mond, hogy megfeleljetek mindennek, a' ki ti tőletek okát kérdezné a' reménységnek melly bennetek vagyon.³⁵⁰ a)

Mit tézsen okát tudni annak a' mit hiszünk? nem de okosan hinni? Tanítja Sz. Pál, mind a' Rom.12. v.1., a' hol a mi szolgálatunkat, *okos szolgálatnak* mondja, mind Efes. 4.v. 14. a' hol így szól: Ne legyünk már habozó kisededek, és idestova ne vitessünk a' tudománynak minden szelétől az emberek' gonoszsága által, a' tévelygésbe ejtő álnokság által; hanem az igazságot kövessük a' szeretetben. b)³⁵¹ Mit tézsen habozó kisedednek nem lenni? Mit a' tudománynak minden szelétől meg nem hajolni? Mit az igazságot követni? Nemde okosan hinni? Tanítja Sz. János is: *Szerelmeseim!* úgy mond, ne higyjetek minden léleknek, hanem próbáljátok-meg a' lelkeket, ha Istentől vannak e; mert sok hamis próféták jöttek ki a' világra. c)³⁵² Mit tézsen akárminek nem hinni, hanem elsőben a' dolgot megpróbálni? Nemde okosan hinni? Tanítja ezt végtére maga a' természet is; mert a' ki soha sem hallotta is, mit tegyen okosan hinni, csupán csak a' természet' vezérlése által elhiszi egy emberséges ember' szavát, a' kiről gondolja, hogy sem meg nem csalatkozott, sem nem akar megcsalni: számba sem veszi ellenben egy semmi embernek szavát, a' kiről tudja, hogy vagy a' dolgot nem érti, vagy igazán nem szokott beszélni;

350 a) l. [lásd] Petri 3.v.15.

351 b) Rom.12. v.1. Ephes. 4. v. 14.

352 c) l. Joan.4.v.1.

ennyire megegyez a' természet is a' Sz. Írással abban, hogy okosan kell hinni, az az: a' mint már észrevettem, hinnünk kell mindent, a' mire okunk vagyon; nem kell hinni semmit, a' mire okunk nincsen. Jól vigyázzatok, KK! a' mit most mondék, abból most mindgyárt kitetszik, hogy sok, nem illuminatus, nem megvilágosodott, a' ki magát annak tartja. Sokan azt sem hiszik, a' mire okok volna: ezek hamis megvilágosodottak; sokan azt is hiszik, a' mire okok nincsen: ezek egygyűűek; csak az a' különbség a' kettő között, hogy mivel mind kettőjük tudatlan: amazok kevélyek is egyszersmind, ezek pedig szerfölött is alázatosok.

Lássuk először a' hamis megvilágosodottakat, a' kik azt sem hiszik, a' mire okok volna. Vakítja őket egyfelől a' kevélység, másfelől a' ravaszság: a' kevélység elméjüket, a' rosszaság akaratjokat; mivel kevélyek, nem szeretnek tudatlanoknak láttatni, kívánják elméjüket fitogatni; más bölcsebb embereknek holmi hulladékait fölszedik, és azt árulják mint magokét. Mivel rosszak, nem szeretik a1 religionak igáját viselni, kívánnak szabadon élni, a' büntetésnek rettegeése nélkül bátran vétkezni. Mivel kevélyek, szégyenlik el hinni, a' mit mások hisznek; mivel rosszak, átalnak a' szerint élni, a' hogy mások élnek. 'S mi következik a' kettőből? ha akarjátok őket közelebből esmérni, ime megmondom. Okuk volna nekik elhinni, hogy a' lélek hallhatatlan: mégis csak azt fecsegik, hogy olyan lesz az ember holta után, a' milyen volt születése előtt, és miért cselekszik ezt? büszkeségből, és rosszaságból... valami újságot akarnak láttatni tudni; ime a' büszkeség! nem akarnának a' más világon számot adni, ime a' rosszaság! okuk volna nekik elhinni, a' Sz.Írást: mégis csak azt locsogják, hogy az emberi practica a' népeknek meghódoltatására; és miért cselekszik ezt? Büszkeségből, és rosszaságból, ama' hires emberekkel: Voltérral, Rousseauval, Bailével³⁵³ akarnak láttatni bölcsen gondolkodni. ime a büszkeség! A' Religio' kötelességei alól föl akarnak magokat szabadítani; ime a' rosszaság! okuk volna nekik hinni az Anyaszentegyháznak mind csalhatatlanságát a' tanításban, mind hatalmát a' kormányozásban: még is csak azzal mossák szájokat, hogy nekik más nem parancsolhat, hanem az Isten. És miért cselekszik ezt? Büsz-

353 Pierre Bayle (1647–1706) francia filozófus, valláskritikus.

keségből, és rosszaságból: megnyílt eszűeknek akarnak esmértetni; ime a' büszkeség! az Anyaszentegyház' törvényét nem akarják megtartani; ime a rosszaság. okuk volna nekik elhinni a' hitnek ágozatit, a' börtnek, a' gyónásnak, és több efféléknek kötelességét, még is csak azt nyesik, hogy ezeket elhinni annyi vólna, mint magokat óroknál fogva vezetetni engedni; és miért cselekszik ezt? büszkeségből; a' több embereknél többet akarnának tudni, ime a büszkeség! minden nehézség nélkül kedvökre akarnak élni; ime a' rosszaság! Egy szóval: nem vizsgálják, tudatlanságuk miatt nem is vizsgálhatják, mire van okok, hogy elhigyjék, vagy ne higyjék: elég a' nekik, hogy ezt a' világ így tartja, erről a' földerült eszűek most így gondolkodnak, erről ez, amaz könyv így ír: elég mondám ez' nekik, hogy minjárt ráállnak, és semmit sem tudván is magokat nagy Philosophusoknak, bölcs Theologusoknak lenni gondolják; nagy Philosophusoknak, a' kik még az oskolában is rosszul tanultak, nem hogy azután a' tudományokban forgottak volna! nagy theologusoknak, a' kik ennek a' tudománynak csak nevét hallották; de soha azt csak a küszöbéről sem köszöntötték, és mégis mások előttök bolond emberek; és ők nappal a' könyveket bújják, bolond emberek; és ők egy román³⁵⁴, egy komédiás könyv, egy elmefuttatásból illuminatusok. Mások, a' kik házokban ülven a' dolgot megfontolni akarják is, tudják is, bolond emberek, és ők a' kártya mellett, a' táncz mellett, a' kerengés mellett, a' korhelység mellett, illuminátusok; mások a' kik esztendőket töltenek az igazság' keresésében bolond emberek, és ők mihelyt serken a' bajszok illuminátusok, azok t.i. ha a' setétséget kell neveznünk világosságnak.

Lássuk másodszor az együgyűeket, a' kik azt is hiszik, a' mire okuk nincsen. Megcsalja őket egyfelől a' tudatlanság, másfelől a' buzgóság; a' tudatlanság elméjüket, a' buzgóság akarataikat; mivel tudatlanok, nem mehetnek arra, hogy megkülönböztessék az igazat a' hazugságtól; mint buzgók, Istenes jósnak tartják minden szűk beszédnek hitelt adni. S mi következik ebből a' kettőből? Ha kívánjátok hallani, megmondom: voltak idők, mellyekben némelly roszt emberek, vissza élven a' szegény együgyűek' jámborságával, némelly

látásokat, némelly jelenéseket, némelly csodatételeket hirdettek hamisan, vagy gyönyörködven abban, hogy másokat megcsalhatnak, vagy istenes dolognak tartván az Isten' dicsőségére hazudni; már a' negyedik században panaszt tett, és így szólott erről Sz. Ágoston: Valljon igaz e valami csak azért, hogy ez vagy amaz Atyánkfia olyan látást imette látott, vagy ilyen látást aluva álmodott? Tétessenek félre azok, avagy hazug ember', költeményi vagy a csalárd lélek' mester-ségi. Így szól, és nem is ok nélkül a Sz. Atya; mert ha Cicero' mondása szerint a világi bölcsességben nem kell lenni helyének a' költeményes meséknek, annál inkább irtózni kell a' Religio³⁵⁵ tisztaságának a' vakon buzgólkodók' toldalékjaitól. De az együgyűek az efféléknek hitelt adnak, és miért?

Tudatlanságból és buzgóságból: nem tehetnek ők különbséget az írók között, nem mehetnek végire a' századok' igaz történeteinek; íme a' tudatlanság! Jók akarnak lenni, örömmel el hisznek, örömmel megcselekesznek az Istenért mindent; íme a' buzgóság! Voltak idők, melyekben a' tudományok elléven temettetve, elaludt volt a' bíráló, az az: az igaz és a' nem igaz közt ítéletet hozó tudomány is: sokan ebben az időben a' magok' fejökből írtak, költöttek, a' mit akartak, úgy annyira, hogy nem kételkedett légyen a' 15 században illy panaszra fakadni egy tudós férfiú: Sem a' Sz. Szűznek, sem Krisztus Urunknak nem kedvezett az emberek' vakmerősége, hogy valamint a' több Szentek' életében, úgy tenne a' Krisztus és az ő Sz. Annya' historiájának leírásában, és az emberi elmének állhatatlansága szerint sokat hamisan, és nevetségre méltólag ne költene.³⁵⁶

Így szól, és nem is ok nélkül a' bölcs férfiú; mert annyira ment füstös mázolásuk' soksága, hogy már ma a' Religio' szolgálainak majd annyi bajuk van a' költemények³⁵⁷, kiirtásával, mint a' hit' ellenségei' hamis bölcsességének megczáfolásával. De ezeket az együgyűek helybehágyják, és miért? Tudatlanságból: a' mi könyvbe van nyomtatva, majd mind igaznak vélik; íme a' tudatlanság! a' mi olyan

355 vallás

356 Canus de locis Theolog. Lib. II. C.6. Canus, Melchior (1509?–1560), *De locis theologicis* című művéről van szó.

357 költött dolgokhoz

szentforma, nem tartják szabadnak az effélét kétségbe hozni; ime a buzgóság. Egyszóval: annyira viszik ők a' dolgot, hogy sokan végtére napokat, órákat is eltudnak beszélni a' szent mesékből; ellenben, ha szoros kérdésre vétetnek, alig tudják a' hitnek mivoltos czikkelyeit; sokan annyira hozzáragaszkodnak a' költeményekhez, hogy sem a' Pap, sem más tudós ember el nem tudja őket attól vájni; holott ellenben nem serények a' Religiónak fontosabb dolgaiban. Szerencsétlen emberek, t. i. a' kik sajnálást inkább, mint meg utáltatást érdemelnek egy jó szívtől!

Látjátok K. A! mi tétetődik ellene az igaz megvilágosodásnak! igazán illuminatusnak lenni annyit tészen, mint okosan hinni, az az: mindent elhinni, a' minek elegendő oka vagyon, semmit sem hinni a' minek oka nincsen; a' hamis illuminatusok sokat nem hisznek, a' minek oka vagyon: tehát nem okosan hisznek; az együgyűekből is fölösen sokat hisznek, a' minek oka nincsen: tehát ezek sem okosan hisznek, az az: annyira vannak mind a' ketten az igaz világosságtól, mint az ég a' földtől. Ez már elég volna az elmének világosságáról KK! de, még minekelőtte a' szívnek világosságára általmenjek, némelly észrevételeket tenni éppen elkerülhetetlenül szükségesnek állítom.

Első észrevétel: ha kérdésbe jönne, melyik jobb, vagy helyesebben szólván, mellyik kevesebb rosz a' kettő közül: a' hamis illuminatus e vagy az együgyű? akármit mondjon a' világ, kevesebb rossznak tartom az együgyűséget; mert ha már meg kell lenni, hogy vagy sokat, vagy fölöttébb keveset higyen valaki: kevesebbet árt többet hinni. Igaz, hogy a' kik ok nélkül is sok költeményeket bévesznek, elcsunytják a' Religiónak tisztaságát, és utálatossá teszik azt a' mi ellenségeink előtt, a' kik mihelyt valamit egy Catholicus könyvben olvasnak, vagy Catholicus embertől hallanak, mindjárt a' mi hitünkre fogják, hogy nekünk közönséges tanításunk: de ez mégis tűrhetőbb hiba; azok pedig, a' kik nyughatatlan elméjeket szárnyaikra bocsátják, és azoknak megvizsgálása nélkül, a' mit akarnak, csak azt hisznek: ki beszélje-ki, mekkora kárt okoznak? Az ő tudatlan eszök a' legmélyebb dolgokat kezdi bírálni; a' hitnek gyökeres ágozati az ő okosságuk szerint már helyben maradnak, már letétetnek; a testnek és vérnek nehezen eső

parancsolatok az ő akaratjokra jubilálatnak³⁵⁸; és valamint a' délczeg lovaktól elkapott kocsi addig megy út nélkül, a' míg szertesza- kad: úgy az ők eszelősködésök is nem nyugszik, valamíg az egész Religyiót föl nem fogatja az ő szívökben: ha nem mondok igazat, te- gyen bizonytságot róla a ilyeneknek tulajdon lelkiismerete, sőt má- sok' hallattára való beszédje is. Kevesebb rossz tehát együgyűen az igaz mellett egyéb költeményeket is elhinni, mintsem a' konkollyal a' buzát is kiirtani, és a' költemények ellen való törekedéssel az egész Religyiót megtagadni; azért én a' hamis illuminatusok' kevélységét gyomromból gyűlööm: a' szegély együgyűek' tudatlanságát igaz szívemből sajnálom.

Második észrevétel, hakerdésbejön: könnyűeilluminatusnak, megvilágosodottnak lenni, és vannak e sokan? Itt azt tartom, meg kell különböztetni a' dolgot: egy értelemben könnyű, másban bajos illuminatusnak lenni. Az Anyaszentegyházat csúfolni, és csak azért, hogy abban sok visszaélések voltak; a' Papságot lepökni, és csak azért, hogy köztük is rossz emberek vannak; a' poklot nem hinni, és csak azért, hogy az Isten irgalmas; a' börtöt kikaczagni, és csak azért, hogy az Istennek jó minden teremtett állatja; a' Sz. Írást kétségbe hozni, és csak azért, hogy abban némely ellenmondás-formák vagynak; a' lé- lek' halhatatlanságát tagadni, és csak azért, hogy a' más világról nem jött senki vissza; az egész Religyiót emberi mesterségnek gondolni, és csak azért, hogy az hasznos a' kormányozásra; ha ezekben, és effélék- ben áll az illuminatio, igenis könnyű illy értelemben illuminatusnak lenni, erre nem kell nagy elme, sem nagy könyvtár, sem nagy szor- galmatosság; a' kávéházakban, a' korcsmákon, a' kertekben, egy nap alatt mindjárt bölcs lehet az ember, és azok is ma sokan; mert már annyira ment a' dolog, hogy még a' kik az á-t meg nem tudják is kü- lönböztetni a' b-től, úgy vetélkednek a' Theológiából, mintha éppen arany-keresztet hoztak volna Sorbónából.³⁵⁹ De más józan értelem- ben megvilágosodottnak lenni, a' Sz. Írást az Anyaszentegyház' és a' régi Atyák' értelme szerint tudni magyarázni, az igazságot a' ha-

358 ünnepeltetnek

359 vagyis, mintha a párizsi Sorbonne egyetemén szereztek volna fokozatot teológiából

misságtól tudni megkülönböztetni; a' mit az ember tart, azt tudni, mind helyesen megbizonyítani, mind az ellene való okoknak bogát megoldani; minden dologról, mely történt Krisztus Urunk előtt, és kivált azóta, tudni egyenesen ítélni; egyszerűen: igaz okból mindent, ok nélkül semmit sem mondani, sem tartani: illy értelemben bajos ám illuminatusnak lenni. Megkívántatik az éles elme, és eleven emlékezet, megkívántatik a' rossz indulatokra nem hajló egyenes szív, megkívántatik a' szorgalmatosság, megkívántatnak a' jó mesterek, a' jó könyvek, a' hosszas idő, a' tapasztalás, a' kemény munka. Álljanak pedig elé, ha vannak sokan illyenek! Találok én sokakat, a' kik míg az oskoslákban kinlódtak, a' keresztényi tanítást valahogy megtanulták, aztán meghiszem, hogy olvastak, kipallérozták magokat a' világi bölcsességben, a' törvényben, a' történetekben, az országok esméretében: de a' Religió' dolgában olly gyengék, hogy őket halani beszélgetni a' Theológiából, és a' szántóvető embert az óracsinálásról, avagy a' hajdút a' harangöntésről, majd mindegy. Még is oh fájdalom! ezektől szenved legtöbbet a' Religió.

Harmadik észrevétel: Ha kérdésben jön, miképpen kell az embernek elméjét kormányozni a' hit' dolgában, hogy okosan higgyen: itt ismét különbséget kell tenni a' tudósok és tudatlanok között: a' mi illeti a' tudósokat, előttök vagyon a' Sz. Írás, előttük az Egyházi történet, előttök mind a' régi Sz. Atyák munkái, mind az újabb Tanítók' írási; olvashatnak, elmélkedhetnek, okoskodhatnak, hogy nem csak azt tudják, mit hisznek, hanem azt is, hogy miért? De vigyázzanak Salamonnak amaz intésére: "Ne támaszkodjál a' magad okosságodra, és ne légy fölöttébb bölcs önnön magadnál. d)"³⁶⁰ Vigyázzanak ugyan a' bölcs Királynak más hasonló intésére: „Ha mézre találtál, csak annyit egyél belőle, a' mennyi elég.”^{e)}³⁶¹

Ha okosságod vagyon, úgy élj vele, a' mint illik; mert valamint a' mézből sokat enni ártalmas, úgy a' ki fölöttébb szemfülesen vizsgálja az Isteni Fölségnek dolgait, elnyomattatik a' dicsőségtől, mint szintén a' napnak tekintése is megvakítja az embert. Ha valaki kevélykedik, ma-

360 d) Prov.3.5.et 7.

361 e) Ibid. [ugyanott]

gáról sokat gondol, a' Religio dolgait inkább bírálja, mint sem tanulja: útvesztő kertre talál, és önnön maga' zabolátlan eszessége miatt esztelené válik, hogy utoljára azt sem tudja, mit higyen; ellenben ha istenes végből, ha alázatos szívvel, ha az Anyaszentegyház' értelme szerint, ha nem csupán magára, hanem más tudósokkal is a' dolgot közölve néki fog a' sz. tanulásnak: nagy lelki vigasztalással fogja tapasztalni a' hitnek csalhatatlan okait, a' hitetlenek szépnek látszó ellenvetéseinek semmisségét, egyszóval: okosan fog hinni, igazán meg fog világosodni. A' mi illeti a' tudatlanokat, nem lehet nekik a' Religióban czikkelyenként vizsgálgódnia: de vannak bizonyos jelek, mellyek az ő elméjeket is meggyőzhetik arról, hogy ezt inkább, mint amazt kell követni; ilyen jel a' régiség; mert kézzel tapasztalható dolog, hogy az a' hit igazabb, a' mely régibb, és az Apostolokhoz leviszi eredetét, nem pedig az, a' mely csak ezelőtt nem régiben kezdődött. Ilyen jel a' közönségesség;³⁶² mert nyilván való, hogy az a' hit igazabb, melly Krisztus Urunk' parancsolatja szerint kihirdettetett az egész világon, nem pedig az a' mellynek ha számos követői vannak is egy két országban, de híre sincs a' világnak több részeiben; ilyen jel végtére, hogy most tárgyamtól el ne menjek többeket előhozván, ilyen jel a' szentség; mert látni való, hogy az a' hit igazabb, mely szoros, s keményen ellene áll a' rossznak, egyenesen tanítja mennyországának szoros, és tövises útait, nem pedig az, a' melly Krisztus Urunk' értelme ellen tágos utat nyit a' testnek, a' vérnek, föl szabadítja a' rossz indulatokat, tagadja a' jóságos cselekedetek' érdemét, kárhóztatja a' penitentiát,³⁶³ a' bűnökért való elégtételt. Minek utána föl találja a' szegén együgyű ezen jelekből, mit kellessék követni: vannak predikáziók, vannak tanítások, ezeket hallgassa; vannak lelkipásztorok, Tanítók, ezeket kérdezze; így igazán megvilágosodott leszen ő is annyiban, a' mennyiben magával hozza az ő állapotja.

De talán hosszabban is, hogy sem akartam volna, beszélék az elemének világosságáról; lássuk tehát rövideden a' második részben a' szívnek világosságát.

Hogy valaki igazán megvilágosodottnak neveztetni megérdemelje, nem elég okosan hinni, szükség okos hite szerint is élni; nem elég

362 vagyis, az, hogy ez a hit széles körben, széles közönség előtt ismert

363 bűnbánat, a bűnös emberre kiszabott büntetés

tudni, szükség cselekedni is; nem elég világos elmével, szükség világos szívvel is bírni. Háromból tetszik ki ez nyilvánosan: először abból, mert a tudomány haszontalan erkölcs nélkül; másodsor abból, mert a tudomány gyalázatos és káros erkölcs nélkül; harmadszor abból, mert a tudomány magában is setétes, homályos, fölfordult az erkölcs nélkül. Csak egy-két szót mind a háromról.

Először is haszontalan a tudomány erkölcs nélkül; mert haszontalan az eszköz, ha azt senki sem gyakorolja, haszontalan a készület, ha tárgyát el nem éri; mi pedig egyéb a tudomány, hanem eszköz, készület az erkölcsnek jobbulására? Használ e tudni, mivel tartozunk az Istennek, és azt néki meg nem adni? Használ e tudni, hogy kell magunkat embertársainkhoz viselni, és úgy nem viselni? Használ e tudni magunkhoz való kötelességünket, és azokat véghez nem vinni? Láttam én szép faragott képet élet, elevenség, mozgás nélkül, láttam én szépen virágzó fát minden gyümölcs nélkül; ilyen a tudós, és még is rossz ember, semmire való az ő tudománya erkölcs nélkül.

Másodsor: gyalázatos, és káros a tudomány erkölcs nélkül; gyalázatos, mert a ki a dolgot jól érti, és mégis rosszul viszi, nem vethet semmire, nincsen semmi mentsége, nyilvánosságá teszi mind Isten, mind emberek előtt, hogy tulajdon rosszaságából származnak cselekedeti. Hátha még egybevetjük az együgyű, de jámbor embert, a bölcs, de gonosszal, mennyire nevelkedik a gyalázat? Méltán mondja vala egy Sz. Atya a régi időkben: „fölkelnék az együgyűek, és elragadják a mennyországot; mi pedig a nagy bölcsesség mellett torkig heverünk a testiségnek és más gonoszságoknak bűdös mocsárjában.” Káros is, mert a rosz akaratú ember, ha tudatlan, vét ugyan; de kevesebbet, és mivel nem tudja olly mesterségesen vinni a dolgot, hamar rajta érik ő kegyelmét; a tudós pedig a roszra fordítja a tudományát, és annál veszedelmesebb, minél mesterségesebb az ő gonoszsága. Hátha már örökös kárát tekintjük a tudós bűnösnek? Írva vagyon KK! hogy az a szolgálta, a ki tudta urának akaratját, és nem teljesítette, sok veréseket kap, az pedig, a ki nem tudta, kevesebbet; mert mindennek, a kinek sok adatott, sok kéretik attól, és a kire többet bíztak, többről vesznek számat attól. f)³⁶⁴

364 f) Luk.12.r. 47 és 48. v.

Harmadszor: magában is setétes, homályos, fölfordult a' tudomány erkölcs nélkül; mert meg nem gondolná az ember, mekkora hathatósága van a' rossz szívnek az elme' ítéleteinek megváltoztatásában; és valamint az elmének világossága igazgathatja a' szívnek indulatit, úgy a' szívnek útatvesztett, zabolátlan vágyódási megvesztegetik, fölforgatják az elmének tiszta gondolatit. Nevetjük azt a' bölcslet, a' ki az ég forgását szemfülesebben vizsgálván, beléesett az előtte való gödörbe, és nem hasonló e' a' tudós bűnös is? Lát ő sokat, látja világosan azokat, a' mik hozzája nem tartoznak, bölcsen okoskodik a' legmélyebb dolgokról: de vak önnön magára nézve, és tudatlanabb egy jámbor életű egygyűgyű embernél; rossz orvos ő, a' ki másokat tud gyógyítani, és maga beteg; rossz consiliárius³⁶⁵ ő, a' ki másnak tud tanácsot adni, és maga esztelenül él; azért nem igaz, hanem homályos fölfordult az ő tudománya, a' mint megvagyon írva: A' rossz akaratú lélekbe be nem mégyen az igaz bölcsesség, sem nem lakozik a' bűnöknek alája vettetett testben.g)³⁶⁶ Ennyire haszontalan, gyalázatos, és káros, sötétes, homályos, fölfordult a' tudomány erkölcs nélkül.

Ezek így lévén, hozzatok már ítéletet K.A.! Igazán megvilágosodtak e azok, a' kik ma illuminátusoknak szeretnek neveztetni? Látjátok naponként az ő bölcsességöknek gyümölcseit, előttetek forog az ő viseletök; hozzatok ítéletet! Én egy Istent hiszek és azt tiszteltem; ez az ő' szavok: azonban az imádságot nem szeretik, sőt mások imádságát is csúfolják, káromkodnak, semmi isteni törvényt nem esmérnek, minden rosszba nem csak bátran, hanem dicsekedve is rohannak; ez az ő' cselekedetök: hozzatok ítéletet K.K! Nem esméritek e' a' fát gyümölcseről? A felebaráti szeretet, az emberiség' jussainak megtartása az igaz Religio; ez az ő' szavuk: azonban harag tartók, ellenségeiken, ha lehet, bosszút állanak, a' szegényeket nem csak a' magokéból nem segítik; hanem a' hol lehet, elnyomják, megvetik; a' ki velek egy rangban nincsen, azt mintha más alább való állat volna, úgy nézik, a' házasok' ágyát megfertőztetik, a' vigyázatlan személyeket hízelkedéssel gyalázatba ejtik, tele vannak balitélettel,

365 tanácsadó

366 Bölcses.I.r. 4. v.

részre húzással, álnoksággal; ez az ő cselekedetök. Hozzatok ítéletet K.K! Nem esmértek e a' farkast kölykéről? Az okosság által kihirdettetett természet javaslási, és törvényei elégséges Religio egy elmés embernek; ez az ő szavuk: azonban nem az okosságot; hanem a' baromi indulatot követik cselekedeteikben, vesztegetnek egészen a koldusságra jutásig, egész életök eszem, iszom, játék, táncz, álom; már nem csak járásokon, hanem orczájokon is látszik ama' becsületes nyavalyának ékes címere. Ez az ő cselekedetök! Hozzatok ítéletet K.K! nem esmértek e az ebet szőréről? És osztán ezeket nevezzük e illuminatusoknak, földerült eszűeknek? Ah kedvesim! nem igaz világosság az, mellynek gyümölcse a' sötétség; nem igaz földerülés az, mellynek következése az erkölcstelenség.

Kettőben áll tehát az igaz illuminatio, megvilágosodás E.H! Az elmében, és a' szívben; embernek okosan kell hinni, az az: higgyen mindent, a' mire oka vagyon, ne higgyen semmit a' mire oka nincsen, ez az elmének világossága. Embernek okos hite szerint jól kell élni; mert a' tudomány haszontalan, gyalázatos, és káros, sötétes, és fölfordult erkölcs nélkül, ez a' szívnek világossága: kötelességeinknek értése megkívántatik az elmében, kötelességeinknek teljesítése megkívántatik az akaratban: íme ez a' kettő teszi az embert illuminatusnak, megvilágosodottnak.

Oh vajha ilyen világosság lepne-meg minket mindnyájunkat K.H! és az árnyékkal való dicsekedés helyett a valóságnak teljes volta bírná elménket, és szívünket! Te egyedül oh örök világosság! a' ki világossággul küldettél a' Nemzetek' megvilágosítására: Te egyedül világosíthatsz igaz világossággal minden e' világra jövő embert! a' Te fényeségednek egy sugára többet tehet bennünk, mintsem a' leg ékeesebb elméknek akárminémű okoskodása. Tudjuk, oh hozzájárulhatatlan világosságban lakozó nagy Isten! Tudjuk, hogy a' világnak bölcsesége ostobaság Te előtted, és mikor a' leg egyenesebb útra találtaknak gondoljuk magunkat: akkor teszünk legveszedelmesebb botlást nálad nélkül; azért könyörülj rajtunk, és világosítsd-meg a' Te Sz. orczádat fölöttünk, hogy a' hamis világosodásnak szemfényvesztő sugáritól elragadtatván, ki ne vettessünk a külső sötétségre. Amen.

MAGYAR NYELVŰ LEVELEI RÉVAI MIKLÓSHOZ

1.

Bécs, 1784. február 2.³⁶⁷

Kedves Barátom! --- A' szívnek, és szándéknak egyenlősége könnyen barátságot fűz az emberek között. Első leveledet olvasván, repülésidet látván, lantodat hallván, meg erősödém régen jelentett szándékombann.³⁶⁸ Egész munkádat kívánnom olvasni --- Hazámba viszsza térvén, Pozsonybann kötelességemet tészem, és többet is szólok a dolgról. De hogy most is épen ne halgassak --- mindent meggyőző a' fáradhatatlanság, és talám már is helyesebben mondhatom-

Régi setétségnek rettentő háza kebelében

Rab vagy ugyan még te, Ó Magyar Euriditze!

De bízzál, ki veszen lantjának gyenge szavával

Révai Orfeusunk', tsak tova viszsza ne nézz.

A' mit hirdető leveledben említesz a' Böltseség' és Erkölt's nyájás tekintetéről, 's barátságos társalkodásról, éppen szájam' ízén vagyok. Ideje már egyszer nálunk is az ilyen gondolatnak. Katona szív ugyan a' Magyar szív, de hiszem, Pallás szűz is, fegyveres is.--- Igaz jó Barátod

M.

Béts, 2. febr. 1784.

367 A' Magyar hazából. Tudományos barátság. *Magyar Hírmondó* 1784. febr. 14, 13. szám, 105.

368 Révai 1783. december 31-én lett a *Magyar Hírmondó* szerkesztője, 1784. május 1-ig működött szerkesztőként.

2.

1794. május 8.³⁶⁹

Mártonfi József Szerbiai Püspök és erdélyi Gubernális Consiliarius Révai Miklósnak régi jó barátjának, minden jókat!

Minek előtte Martiusnak 17-dikén költ kedves leveledre felellyek, mentegetnem kellene magamat kettős haragod előtt, melytől annál inkább tartok, hogy aztat leveledben nem mutatod. Először hogy ily későn felelek; másodsor, hogy ez előtt is oly régtől fogva nem irtam. Az elsőért meg engesztellek talám, ha igazán meg vallom, hogy kése- delmemnek fele oka ugyan sok hivatalbéli foglalatoságom, de más fele a sok multság, 's vig élet. A mit ti tudósok tanitotok, azt mi nem ritka(!) gyakorollyuk; a miért siránkoztok, azzal birunk. Tsuda é tehát ha keveset irunk? Jobb is így. Mert hol vólnának másképpen ama sok szép tristium,³⁷⁰ s több a' féle gyönyörű panaszok, ha a tudósok bóldogok 's gazdagok vólnának? mely sok szép vers, mely sok szép könyv nem vólna úgy e világon! Eztet ugyan tréfának véled, de még sem tagadhatod igasságát. Hoszszasabb mentséget nem fogsz kivánni, hogy által lás- sad vétkes ártatlanságomat. De az előtti hoszszas halgatásomat talám nem oly könnyen szabadithatom meg a vádtól. Tudtam, 's érzettem is, hogy élsz még. Láttam, s olvastam igyekezetidet a Tudós Társaságnak fel állítására³⁷¹; vettem még 1790-ben verseidet,³⁷² neved nélkül jött írá- sodat is meg ismértem; meg ismértem szívedet, midőn a Koronáról írt

369 A levelek lelőhelye: OSzK Kt Quart. Lat. 2225.

370 szomorúságok, siralmak. Utalás Publius Ovidius Naso *Tristia* című vers- gyűjteményére.

371 Utalás Révai tervezetére, amely Bécsben jelent meg 1790-ben *Planum erigendae eruditae societatis hungaricae alterum elaboratius*, Viennae, 1790, majd a kiegészítése is: *Candidati erigendae societatis hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus*, Jaurini, 1791. Magyarul: *Egy tudós Társaság felállítására való Jámbor Szándék* címmel.

372 Valószínűleg erről a kötetről van szó: *Révai Miklós elegyes versei és néhány apróbb kötetlen írásai. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is.* Pozsony, 1787.

munkádat vettem.³⁷³ És még is hallgattam. Tudgyad tehát, hogy akkor szomorú voltam, 's a változások, költöződések, 's országos dolgok igen gyötröttek. Félttem azért irni, ne hogy hirtelen, akaratom kívül is Poéta legyek. Tudod é azt is, hogy haraguttam reád, úgy amint én szoktam reád haragunni; hogy némely futó verseimet gyűjteményedben ne-
vem alatt ki adtad? még pedig diák fordítással! Erre azt mondod, meg kellett volna inkább köszönnöd barátom. Igen is, ha valami jobbat adtam volna kezedre, 's azzal nagyobb betsületet szerzettem volna néked is, magamnak is. Lehetett volna is talán: de alább meg érted okaimat, miért tartóztatom magamat attól is, a mit úgy kedvellek, és tsak alattomban némellyeknek, a kik érzik, némelykor valamit irogatok. Előre láthatod, 's láthatom ugyan, hogy én soha oly nagy Püspök nem lések, mint Godeau,³⁷⁴ Huet,³⁷⁵ Bornis,³⁷⁶ s' a t. de még is ezeknek udvari életben pendített vig verseiket ma is szemekre hánnya a gonosz világ. Emlékezel, hogy bánt a *Nyájas Musával*,³⁷⁷ 's veletek minnyájon, sőt talám velem is miattad, ama *Leo non capit muscas*,³⁷⁸ vagy is inkább az az Angyal, a' ki ezen számárnak szájával szóllott? Tudod, hogy sok ilyen Angyal van? ezeknek mesterséges üldözések meg fojtyák igyekezeteket még böltsőjében, 's mi, a kik állapotunkkal, 's példánkkal is talám valamit a jó dolgon segíthetnénk, kénszerítettünk lappangani, 's amit lehet, mintegy nem tselekedve tselekedni. De félek már, hogy a levelem pitvara nagyobb lesz az épületnél. tehát az utolsó levedre. Panaszodat a Magyarország meg hüléséről értem, és érzem. De hogy azért magad örökre alunni akarsz, helyben nem hagyhatom. Sőt haragudj, panaszolly, s így is neveld azt, hogy nem nevedkedhetik, panaszolsz. Tudom, hogy méltó ezen panaszod; és nálunk is lassabban lépik a Ma-

373 *A hazatért magyar koronának öröm ünnepére*, Bécs, 1790.

374 Godeau, Antoine (1605–1672) grasse-i francia püspök, kiváló író és költő, Madame Scudéry szalonjának a látogatója, a francia akadémia tagja

375 Huet, Pierre Daniel (1630–1721) avranches-i francia püspök, tudós és filozófus, a francia akadémia tagja

376 de Bernis, François-Joachim de Pierre (1715–1794), francia érsek, kardiális, diplomata, költő, első verseskötete 1744-ben jelent meg.

377 Utalás Nagy János 1790-ben megjelent művére, amelyet Szaicz Leó elmarasztalt.

378 latin szólás: Az oroszlán nem fog legyeket. A Leo itt Szaicz Leóra utal.

gyar buzgóság, mint a miolta indúlt vala. vallyon tsalatkozom é, ha fő okát abban találom, hogy ti tudósok ezen dologból országos dólgot tsináltok? hogy eztet ország, 's törvény által akarjátok elő mozditani? vallyon lehet e' ez egy articularis societás?³⁷⁹ hogy lehet várni, hogy egygy ország gyűlésében minnyáján egyenes szivel azon légyenek? nem lehet é gyanítani, hogy a kik a gyűlésben halgatnak, a gyűlés kívül ellenetek áskálnak, 's minden munkátskáitokat meg gátolják? nintsenek é sokan azok között, ki e világosságtól félnek? Kiknek minden hasznok 's boldogságok a sötétségben vagon? Ugy tetszik, abban hibázunk, hogy ott akarjuk a dólgot kezdeni, a hol végeznünk kellene.

Nálunk a Magyar játékszín jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nincsen. Jól foly, azt mondám: azaz játszódnak minden héten négy-szer, s télben bőven is segítettnek, de nyárban ritkább a néző szín, mivel az uraságnak nagy része falukra takarodik. A Magyar Országi fordítások mind játszódtattak s játszódtatnak itten, és Erdélyiek is naponként jönnek világra. A Nemes Ifjak igen buzgók itten a fordításban, s már egy gyűjteményt is adnak ki, melynek negyedik darabja van most sajtó alatt.³⁸⁰ A kevés eredeti Magyar munkák kevés becsületet vallanak. Miért nem adgya közölletek senki erre magát, aki tudja, mi légyen a dráma? Még egyszer mondom, hogy jól foly nálunk a játék; de nem hiba nélkül, 's nem is igen remélhetjük a jobbulást, a míg krízis³⁸¹ és recenzió³⁸² nem áll fel. Ennek fő oka az a nagy nemzeti buzgóság némellyekben, akik minden hibás elő adásnak s fordításnak tapsolnak, s a jót a rosztól igazán nem különböztetik. Erre elhiszik magokat mind az actorok,³⁸³ mint az iffiu fordítók, s nem láttyák hibáikat, mely legnagyobb akadállya a szép tudományoknak s – mesterségeknek.

A nékem küldött munkáidat szokott hálaadással vettem, és Bruszik³⁸⁴ barátodnak s barátomnak 's más Tudósoknak kiosztogattam. A' deák munkáidat tsak most esmértem meg, és jobbknak találom sok e félék-

379 törvényes társaság

380 *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* I–IV, Kolozsvár, 1793.

381 kritika, tudományos bírálat

382 recenzió, rövid, személyes benyomásokat is tartalmazó bírálat

383 színészek

384 egyelőre nem sikerült azonosítani

nél; de a mint a Poétákkal, s Orátorokkal³⁸⁵ szokott történni, néked nagyobb ditséretedre szolgálnak, mint azoknak, akiket dicsérsz; azok előtt tudni illik, a kik mind tégedet esmérnek, mind azokat. Az imádságos könyvedben³⁸⁶ igaz Szentség is látszik, mely Révai mellett is elfér, s igaz magyarság is. De pag. 29.³⁸⁷ *titekért* nem jobban mondotta volna é egygy Erdélyi: *érttetek?* Egyebek iránt is a magyar ejtések, és irások iránt több kérdéseim is vólnának, de ezeket most reátok, tudósokra bízom, mert ellenetek heában fegyverkezém fel. Jobb is, ha kellemetes irásitokkal győzitek meg a világot, mint vetekedésekkel. Már a rész szerént eredeti, rész szerént fordított Szép Magyar verseidről, mellyeket velem közlöttél, mit mondgyak? Ezek előttem új bizonyági szép elmédnek, és szép szivednek; és ha ezeket ki nem adod (ki vévén, a mi engemet illet) én talám valaha ki adatom. Szenvedsz ezekért, és szenvedni fogsz ; de el jön az idő, melyben az értelem, és szív, a balgatagságon győzedelmeskedni fog. Nem ok nélkül mondom ezt; mert én is szenvedtem némely apróságokért, és talám többet fogok még szenvedni. Ámbár titkon, 's tsak az Érzőknek szoktam némelykor irni; de még is történt hogy kaján szemekre akadván némely apróságim, káromra vóltak. Ha eszembe jutna, tennék néked ide azok közül valamit. Jól van! Ime egygyetske. [Templomi gondolatok.] Még egygyetske. [Egy szép kép alá való írás.]

Ezeket, 's e' féléket némelylek történetből³⁸⁸ meg tudván, a' kik e' féle vétkektől irtóznak 's ezeknél nagyobbakat elkövetnek, bizonyos körülállásokra magyarázták, 's már – de semmi – lehet hallgatni is, szenvedni is.

Meg úntad már hoszszu levelemet. Légyen tehát vége, hogy maradgyon még a miről ez után is szolhassunk.

Ély szerentséssen, s' ha irhatsz, tanóly szenvedni, ha nem, ély azal, a mit az irok kívánnak.

NB: Nem kívánnám, hogy ezen levelemet a Tudósok szokása szerént közre botsátanád. Várjunk jobb időktől.

[aláírás nélkül]

385 költőkkel s szónokokkal

386 RÉVAI Miklós, *Áhítatosság gyakorlati az anyaszentegyháznak lelke szerint*, Győr, é. n.

387 a 29. oldalon

388 véletlenül

3.

Kolozsvár, 1799. július 18.

Kedves Barátom!

Tsudálkozol, tudom, hogy régi leveledre (8.dik Májusról) mind eddig nem feleltem, és tudom, el sem múltad, leg alább magadban, éles verseket koholni ad notam:³⁸⁹ hóres móres etc.³⁹⁰ De hallyad hallgatásom okait.

Én ugyan az Apostoli Király által kineveztettem az Erdélyi Püspökségre minden hirem nélkül, de azonban a Kamara a Püspöki jószágok részének elvételét, és a püspökség megaláztatását rajtam akarván kezdeni, ezen mozdításival engemet arra bírt, hogy a Püspökséget még egyenesen és nyilván fel nem vállalhattam. Máig is tehát függőben lévén dólgom, néked semmi bizonyost nem felelhettem. Most annyira jutottam, hogy holnap után Bécsbe kell indulnom. Ha szerencsés lészek ebben a nehéz vetekedésben, útamot vissza jövet Esztergomnak³⁹¹ vészem, lévén Nagyszombatban is holmi dólgom, és akkor bővebben szóllok veled. Ha pedig semmi sem válik Püspökségemből, azt is tudodra adom. Imé a mentségem! mellyel, kérlek most elégedjél meg, mert tudhatod, hogy mindenkor voltam, és lenni fogok

igaz barátod.
Martonfi József

Kolosv. 18. júlii 799.

389 ad notam, vagyis: erre a nótára

390 Mártonfi egy ismert közmondásra utal: Hóres, móres, Markó füles. Tréfás elferdítése ez annak a latin szólásnak, miszerint „honorent mutas mores” vagyis a hivatal megváltoztatja az embert.

391 Révai Miklós az esztergomi (volt jezsuita, majd ferences) gimnáziumban tanár 1796–1799 között.

4.

Kolozsvár, 1800. szeptember 21.

Mártonfi Josef, Erdélyi Püspök, Révai Miklósnak minden jót!

Vettem Ráthóthi Musádat,³⁹² és mindjárt egy gondolat jutott eszembe, melyet ki akartam dolgozni, de úgy el száraztották a nagyobb gondok a régi vénákat eszemben, s szívemben, hogy citius expumice aquam³⁹³ mint töllem egy jó verset. A gondolat ez: Révai felett veszekedtek a Latiumi,³⁹⁴ és Pannoniai³⁹⁵ Musák, mely részé legyen. Hajba is kaptak, 's hullottak egy fellől az Adonisok, Pyrichiusok... más felől az Anapestusok, Spondaeusok³⁹⁶... a ki tépett hajjából. Apolló tsak úgy békéltethette egybe őket; hogy Révai ha beteg, 's szomorú, írjon Deákúl; ha pedig egészséges, és vidám, Magyarúl. Úgy is van, Barátom! mert látom, ha szomorú vagy, mind de Ponto 's Tristia³⁹⁷ a versed: ha víg, akkor miénk vagy. Hogy nevem is peng lantodon, meg botsátok néked, 's barátságodnak. De én most oly komor kedvű vagyok, hogy tsak a Révaiak ébreszthetnek egy kis emberi életre és tsudáld! leg inkább haragszom Rómára! Az a Szent Curia³⁹⁸ még le nem küldötte a bulláimat, tsak azért, hogy a taxát³⁹⁹ Bétsből nem másként, hanem banco tzédulákban adják meg, jóllehet én itten kész ezüstben tettem le. Veszett volna el minden pénz a papok, 's poéták dolgaiból! Mely apróság's tsekélység nélkül nem lehet az ember az, ami lehetne! Már nékem késő őszön, vagy télen kell útaoznóm Kalotsára, vagy Isten tudja, hová! tsináld ki, mitsoda

392 Utalás a Paintner Mihály rátóti prépostnak írt versre.

393 több vizet (facszar) a kőből

394 római

395 magyarországi

396 az időmértékes verselésben használatos verslábak

397 Utalás Catullus *Epistulae ex Ponto* (*Levelek Pontusból*) és *Tristia* (*Keservek*) című könyveire, a pontusi száműzetésben írt elégiáira.

398 A pápai Szent Szék, amely a püspöki kinevezéseket is intézi.

399 díjat

res⁴⁰⁰ lehet ez a szó: teremtette? És írj nékem egy dirát.⁴⁰¹ A jövődő sorsodról, 's hollétedről tudósíts engem, Barátom, mert gondom léssen reád: melyről ezután bővebben tanácskozunk.

Amit nékem akarsz küldeni munkáidból, mind örömet veszem és kiadatom.

Az egek tartsák meg Magyar lelkedet.

[aláírás nélkül]

Kolozsvárott 21. 7bris 1800.

5.

1801. február 4.

Kedves Barátom!

Az utolsó leveled hosszú; de nem hosszú, mert szép, kivéven a szokott hazugságidat, mellyeket róllam mondassz. Erre most igen röviden kell felelnem: mert az ország habjai hánynak vetnek minden felé. Majd Károly-Fejér-Várat, majd Kolozsváratt kell lennem, majd az országot kerülnöm. Az én 18.000 Ft-os püspökségem kétszer tizenyolcezer bajjal terhel engemet.

Vesztett volna Mennyországba. Szándékat látom, és ditsérem. Mit segíthetek én benne? Ha a munkáidat ide adtad volna, könynyebben ki adathattam volna a Társaság munkáival; de ha magadnál akarod kiadni, az ellen sem szólhatok okos okaid miatt, és abban is segítek, tsak azt az egyet kérem, hogy most eleintén ne beszély ezerekről, s elégedjél meg százatskákka is részenként, s ezekről írj nékem, mert bizonyoson segedelmemet meg nem vonom.

A Gróff Batthyányi szép institutuma⁴⁰² úgy maradott reám, hogy a helyre állítása többbe kerül, mint a fundátioja.⁴⁰³ Látod, mennyi a bajom, s költségem, de néked még is fog jutni. De kérlek, hogy léssesz végtére csak grammaticus? Szépek ugyan, a mint látom, gondolatid,

400 dolog

401 átkot

402 intézménye

403 alapítása

és szándékid. De mi haszna, sokat veszekedni arról, hogy mondották, hogy írták a régiek ezt, vagy amazt?

Bizonyosan mindenkor hatalmunkban marad az, hogy könnyebben, s tsinosabban mondhassunk ki, s írassunk valamit. *Maiores nostri Plautinos et numeros et laudavere sales nimium patienter utrumque ne dicam stulte, mirati pacuvii proavis atavisque utendae relinque*⁴⁰⁴ etc. így beszélnek vala a Rómaiak, midőn a nyelveket tsinosítani kezdték. De mit említek én ilyen dolgot egy Tudosnak. Paintner sógor heába írja munkáját, mert majd fel állanak a jesuiták, s mi ketten akkor *grammatices professorok* leszünk. Róllam tsak hallgasson addig.

Most már a szekérbe kell ülnöm, nem írhatok többet, mert a *Logeért*⁴⁰⁵ is fizetnem kell, mivel nálunk igen szép magyar theátrum vagyon, s én *Loget* tartok, ha itt nem vagyok is. Ezt, tudom, irigyled. De miért vagytok ti olyan mesterséges Magyarok, hogy minden Magyaráságot el nyomtok?

Vale!⁴⁰⁶ Igaz Barátod

Mártonfi

404 Idézet Horatius *Ars poeticájából*, 270–274. sor: *At vestri proavi Plautinos et numeros et/laudavere sales nimium patienter utrumque/ (ne dicam:stulte), mirati:si modo ego et vos/scimus inurbanum lepido seponere dicto*” *Quintus Horatius Flaccus összes versei/ Quinti HORatii Flacci Opera Omnia*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Budapest, Corvina, 1961, 588. Magyarul: „Plautus verseit és tréfáit elődeitek még jócskán dicsérték, s nagyonis túlzó türelemmel – mondhatnám: botorul – bámulták. Már ha ugyan ti s én tudjuk, mi finom humor, és mi az ostoba tréfa” (ford. Muraközy Gyula), 589.

405 páholyért

406 Ég veled, ég áldjon

6.

Kolozsvár, 1801. augusztus 16.

Barátom!

Széjjel járván az országot Visitatiomban⁴⁰⁷, és némelykor haza fordulván két leveledet találtam itten, és mindeniket igen kedvesen olvastam. Nyomorúságodat sajnálom, és talám majd megint segíthetek valamit rajtad, de most meg botos, hogy sokat nem beszélhetek veled, mert el nyomtak a gondok, s nyomorúságok. Ha fel derül szívem, el nem felejtetek; sőt addig sem, és addig is igaz szeretettel maradok a régi

Mártonfid

Kolozsvár 16 aug. 1801.

7.

Kolozsvár, 1801. október 18.

Nagy tiszteletű et⁴⁰⁸ tudományú Révai Miklós Úrnak Martonfi Josef

megint egy rövid, de nem éppen üres levelemet veszed. E sem volna ilyen ösztövé, ha magam kövérebb volnék. Be bóldog vagy, hogy magad ura vagy! Kivált ha philosopus és nem csak grammatikus vagy: mert a magyarsággal egyedül nehezen bóldogúlsz. Ám bár ezzel is valamennyire bóldog lehetsz, mert ott vagyon Somogyi⁴⁰⁹ Urad és Uram, és pedig most nagyobbra emelkedve. O! ha meg tudnák ezt az urat érdeme szerint betsülni! legalább annyira, amennyire én betsülöm! hát még akik többet láthatnak, s érthetnek, mint én!

407 canonica visitatio – a püspök hivatali kötelessége, mely szerint egyházmegyéjét évente részben vagy egészben meg kell látogatnia, úgy, hogy ötévenként az egész megye sorra kerüljön.

408 és

409 Somogyi János, Révai pártfogója a kancelláriánál. Vele, akárcsak Mártonfival, mindvégig magyar nyelven levelezett. THIMÁR, *i. m.*, 132, 133, 151.

Ezeknek azt irigylem, de tudom többet nem érezhetnek mint én.
Vale. Sietek iterum⁴¹⁰ vale.

[aláírás nélkül]

Kolozsvár 18 októbris 1801.

8.

Kolozsvár, 1803. január 2.

Kedves Barátom!

Veszem észre leveledből, hogy fázol. Nálunk is hideg van. Mindazáltal látván ezen siető alkalmatosságot, és a zsebemben tekintvén, találok egy kis melegítőt (40 forint) s ennél többet nem is. Ezt most küldöm; de ne essél kétségbe, hogy ez az utolsó. Talám nálam is valaha melegebb leszsz. Siet Horváth Josef úr Bétsbe, akitől ezt küldöm, ezért többet nem írhatok.

Isten hozzád. Felely valamit, ha tetszik.

Martonfi

Kolozsvár 2 jan 1803.

9.

Kolozsvár, 1803. december 29.

Kedves Barátom!

Örvendek, hogy mostani nagy uraságodban sem vetettél meg engemet. Az első levedre azért nem feleltem mindjárt, hogy Horvátovits⁴¹¹ Pestről meg érkezvén azzal biztata, hogy az új munkádat minél hamarább el fogod küldeni. Ezt vártam tehát, és vettem is⁴¹² egy

410 újra, ismét

411 Horvátovits János piarista szerzetes-tanár Kolozsvárott.

412 Valószínűleg az *Antiquitates* című kötetéről van szó, lásd 46. jegyzet.

Huszár Tiszt által. Gyarmatinak is (aki Zilahon Scholai Rector) elküldöttem a magájét, mellyet néki a Huszár Tiszt, ott által utazván, által adhatott volna, ha tudta volna, mit hoz. Már a munkádban véghetetlen Philologica, és etimologica eruditiot⁴¹³ látok, mellyet nem lehet a Magyaroknak nagyra ne betsüllni; de tsak a tudosnak. Nékünk, akik ezekben egészen el nem merülhetünk, tsak az jut eszünkben: Poemici proavis atavisque utenda relinque avagy Maiores nostri Plautinos et numeros et Laudavere sales nimium patienter utrumque.⁴¹⁴

De ugyan tsak a mit tsak tudatlanságból így vagy amúgy írtak azok a régiek, talán magad sem fogod mind gyöngyöknek tartani. A régiek közül hasznosnak látnám, és nékem igen tetzenék, ha valaki az Anonymus szavait meg jelentetné, magyar szavait meg magyarázná. Tudom, hogy kettő már valamit dolgozott, de nem igen critice, és ezek közül sem találhattok meg egyet is. Magam is, ha egyszer belé merülhetek tudós munkádba, meg fogom jelenteni abban való morosa deputatiomat.⁴¹⁵ Azért, amit küldöttél, és annak segedelmére, a mit még dólgozol, én sem fogok felejdéken lenni. Jóllehet a sok taxa, sok út, a Theologia, és Astronomia /: mely kettő itt az én fő munkám:/meg ettek már, és meg is fognak emészteni. Azonban mihelyt bátor alkalmatosságom leszsz, küldeni fogok valamit. Az után is részenként. Most a Postán nem bátorságos, mellyen magam is sokat vesztettem. – Látom ugyan, hogy nem akarja az isten általam a tudományokat segiteni: másképpen nékem adná a Bajzáth 's [olvashatatlan rövidítés: talán stb.) pénzét. Ha pedig nem adgya, írjatok tudósokul dirákat a Plutók⁴¹⁶ ellen. Vale Vir celeberrime, et vena aurea ditissime! Quid tibi deest cum tali vena?

Iterim vale.

Kolosvár 29 decembris 1803.

413 eruditio – felkészültség, képzettség, tudás

414 A *Pacuvii proavis, atavisque utenda relinque* idézet átírt változata, a grammatikai tankönyvek példamondata. Pacuvius Marcus (i. e. 220–130) római tragédiaköltő felhasználta ugyan elődei műveit, de önálló római stílus megeremítése törekedett. Műveiből csak töredékek maradtak fenn. A második sor Horatius *Ars poeticájának*, 270–274. sora, lásd 368. jegyzet.

415 morosa deputatio – morcos, komor vélemény

416 Plutó – a gazdagság istene a római mitológiában

10.

Kolozsvár, 1804. április 12.

Kedves Barátom!

Minél tovább olvasom Magyar Régiségidet⁴¹⁷, annál inkább gyönyörködöm benne. Kár, hogy az Erdélyi igaz régi, és tiszta Magyar ritkaságok azok között nem találtnak. Talán valaha azokról is lehet gondolkodnod. Segedelmemmel elkéstem valamennyire; de nem feledékenségből, hanem rész szerint a mi pénzetlenségünk, rész szerint a bátorságos alkalmatosság fogyatkozásából: mert már a postán sok kárt vallottunk. Most küldök ide zárva száz Rforintokat⁴¹⁸: az új grammaticáért négy Rforintot. Küldöm pedig azt egy betsületes Fabri Magyar ember által, a ki eddig Bukurestben lakott, és most Erdélyben kereste szerentsélyét, de olyan dolgokban, mellyekben itten fogyatkozás nem volt; és így nem sokat bóldogulhatott. Már hazájában légyen, és ottan fogja próbálni jobb állapotját. A szándéka jó, az erköltsé fedhetetlennek látszik; és ezért éppen nem általlom ötet ajánnlani, hogy akár mely móddal, és ajánlással igyekezzetek Barátim! Rajta segíteni. Amint mondám betsületes embernek tartom, és azért bátron kezében adom ezen kevés pénzt. Hogy mégis függőben nem maradjak iránta, el várom tudósításodat, mihelyt kezvedbe légyen.

Vale Vir Celeberrime, et olim Magyarizore perge: ita capit.

Claudiopolis, 12 Apr. 1804.

Tuus Martonfius

417 RÉVAI Miklós, *Antiquitates literaturae hungaricae. Volum. I. Quod complectitur duas allocutiones funebres, genuinae vteri pronunciationi restitutas, et commentatio grammatico illustratas.* Monumentum, inter manuscripta hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum, Pest, 1803.

418 rhénus forint azaz rajnai forint

11.

1804. május 27.

Nagy tudományu hirü, nevü Révai Miklós Urnak, pusztafalvi prépostnak apátornak, Mártonffy József minden jót!

Örvendek, régi jó bolond barátom, hogy Fábrí szerentsésen meg érkezett hozzád. Várj, a míg több ilyen követeket küldhetek. Köszönettel vettem a grammatikád első kötettyét.⁴¹⁹ Arankának, s Gyarmatinak is elküldöttem a magokét. Mennyit kell nékem olvasnom, s éreznem, amig a grammatikád érdemét meg érthetem! Az erdélyi régiségeket a nyelvben részenként kell egybe gyűjtenünk. Erre idő kell, és ember. Meg is leszsz lassan, lassan, és el küldjük néked. Bartarits végtére meg bolondult volt, s a katona ispotályban holt meg. A jegenyei parókiáját már visitáltam, és egész szorgalmatos voltam azon régiségekről, mellyeket a könyvetskéjében jelentett. A successora⁴²⁰ azt mondja, hogy mindent elvitt magával midőn az én Decessorom⁴²¹ alatt Ságira rendeltetett. Ott, amint mondam meg tébojodott és nyomorultul költözött ki e világból. Az írást kétség kívül a katonák patronokká fordították. Tsudáltam ezt a történetét egy papnak; de már a tsudálkozásnál egyebet nem tehettem. A mi anyai nyelvünk atyafiságának vizsgálásában, kérlek, tsak arra vigyázzatok tudós uraim, ne hogy egész eredeti valóságából kiforgassátok. Azok a mély philológus grammatisták, akik minden magyar szót más nyelvből származtatnak, nem szolgálnak betsületünkre. Miért kellene a miénket egészszzen fattyuvá tenni? Hol ott igen bizonyos hogy betsületes eredetű! Nem akarom ugyan, hogy, mint Otrokótsi,⁴²² vagy Pázmándi⁴²³, minden más nyelveit a világnak a mienkből

419 Az *Elaboratio Grammaticae* című kötetéről van szó Révainak, amelynek első kötete Pesten jelent meg 1803-ban.

420 utóda, követője

421 elődöm

422 Otrokócsi Fóris Ferenc (1648–1718) *Origines Hungaricae* c. 1693-ban Franeckerben megjelent művére utal.

423 Pázmándi Horváth Endre (1787–1839)

származtassák; vagy, mint Cettó⁴²⁴ a mi elejinket a Bábel tornyához le ereszték, s ami nyelvünket a bábeliekénél régiebbnek állítsák. Ezek mind Rudbekisálnak.⁴²⁵ De a sem szükséges, hogy egészen gramatisáljunk, és minden szavainkat tsak a kijevi úton szedjük fel. Vále iterim. Áldjon meg a Jehova, s adjon sok pénzt. De mi haszon lesz abban? Mindjárt megszünsz poéta lenni.

Vale

[aláírás nélkül]

Kolozsvár 27. maj. 1804.

12.

Károlyvár, 1805. április 12.

Nagy érdemű, híres, tudós, szent, jó bolond barátom!
Meg fizettem a költsönt, hogy én is oly későn felelek. De nékem is nehéz okaim voltak a késedelemre. A többi között, hogy bátor alkalmatosságot nem találtam, mely által ezen rongyos ötven forintokat elküldeném. Szégyellem, hogy többet nem adhatok, és már Diétára⁴²⁶ sem merek menni, úgy nevetik a ti kövér papjaitok a mi szegenységünket. Adjatok nékem, s én is adok, azt meg mutatom. A postán már sokat vesztettem. Azért ezt küldöm ide valo kereskedő Bosnyák uram által. Most nem irhatok semmit a tudós observatiokról,⁴²⁷ mellyeket tettem a munkáidra; de ez is meg leszsz. A recensiokat szeretem, de inkább szeretném, ha nem tudnám kik írták. Hogy a kalendáriumotokban az én actuális, et honorárius kánonokaimat⁴²⁸ igazáiban

424 Cetto Benedek piarista szerzetes 1776-os vitairatára és *De Sinensium Imposturis Dissertatio*, Viennae, 1781. című művére utal Mártonfi.

425 Olaus Rudbeck (1630–1702), az uppsalai egyetem professzora, aki 3000 oldalas könyvet írt azt bizonygatva, hogy a svéd volt a legelső nyelv, az ősatyák, Ádám nyelve, s az elveszett Atlantiszt kutatta.

426 országgyűlésre

427 megjegyzésekről, megfigyelésekről

428 az aktuális és a tiszteletbeli kanonokokat

nyomtathassátok, küldök itt dioecesanus schematismust.⁴²⁹ A mi Indiánkban ennél jobb most nem lehet. Ha akarod, által küldheted a tipographiába.⁴³⁰

Vale

Károlyvár 12. április 1805.

13.

Kolozsvár, 1806. február 27.

Régi, nem tudom, élő, vagy holt? Barátom! Mely viszontagságot szenvedett feleletem szép leveleidre, s még szebb ajándékidra, meg írtam vala utolsó levelemben, mellyet gróf Bánffy Györgyné által küldöttem vala, 50 forintokkal meg terhelve. A grófné azt mondja, hogy el küldötte néked is, valamint másnak hasonló leveletem, úgy mint püspök Bárukopf úrnak, akitől választ is vettem. Tölled pedig semmit sem. Talán meg tudja a püspök úr mondani, ki által vette a grófnétól azon levelet a pénzzel; mert ugyan az által küldötte néked is a grófné. Nem szeretném, ha ezzel is kárt vallottam volna, mint már több ilyenekkel. Várom tudósításodat, és maradok szokott szível igaz barátod

Mártonffy.

Kolozsvár 27. februárius 1806.

429 egyházmegyei névtárát, névjegyzékét

430 nyomdába

14.

1806. január 1.

Kedves Barátom!

Hosszas utazásim után szeptemberben Fehérvárra vissza érkezvén vettem a Dilingereon⁴³¹ küldött grammatikád⁴³², és Aranka⁴³³ és Gyarmati⁴³⁴ uraknak a magokét már kezekbe szolgáltattam. A magamé árát, vagy inkább jóságodnak megköszönése bizonyítását ide zárom kétszer 25 banco dzédulában. Ha a Pannoniai gazdagok nem sajnálnak, vedd jó néven Szibériából egy szegénytől ezen kis adományt. Máskor több lesz ez, de a postán nem: mert már sok kárt vallottam ezen az úton. Megolvasom magyar Varródat,⁴³⁵ és megteszem reá jegyzésimet. Jajj akkor a fejednek! De mikor lesszen az? A mostani Diátéra hivattatam; de engedelmet nyertem már az elmaradásra. Sok a bajom, kivált téiben: s hol kapnék ezeknek elegendő forspontot, amint Ziglédén nevezik? Vale. Ezt küldöm kolosvári kereskedő, Kapdebó által.

Iterum vale.

Kolosvár 25 októbris 1805

P.S.

Az én bányám a gabona, széna, és bor. Ez az idén nem ad gazdagságot: mert a gabona öszögös és tsak szalma: a szénát elvitte már négy árvíz: a bor megfagyott ezen az octóberi téiben. De ne fély! Ád az isten jövendőben. ... Kapdebó megtsalt itt maradott.

P.S.2

Barátom látod, hogy ezen levelet 25 októbris 1805 írtam volt. Attól fogva mint készen tartottam petsételeten, de bizonyos és bátor

431 postakocsin

432 Az *Elaboratior* II. kötetéről van szó, ami Pesten jelent meg 1805-ben.

433 Aranka György

434 Gyarmathy Sámuel(1751–1830) 1800–1810 között a zilahi református gimnázium tanára, tudós, nyelvész

435 Révai Miklósnak a Terentius Varro fordításáról van szó.

alkalmatosságot nem találhattam. Most megyen ifjabb gróf Bánffy Györgyné és ez kezedbe szolgáltatja. Írj nékem, ha vetted é?

Jobb újj esztendőt kívánok,
vale

1. január. 1806.

15.

Kolozsvár, 1806. november 30.

Kedves Grammaticus Barátom!

Régen tartozom köszönettel a nékem küldött könyveidért. El osztogattam szorgalmatosan, sokan is olvasták; de némelyek féltének tégedet Versegitől. Én már ki vénültem az e félékből. A Guberniumnál⁴³⁶ is ki osztatott minden, s a segedelem kérés is. Nem tudom, ha valaki küldött é valamit. Itt elég pénzt vernek; de mind Budára viszik. Nékünk banco czédulánk sincs. Én, tudod, hogy nem sokkal parádéroszhatok, hanem titkon egy keveset is még küldök. Emlékezzél meg a szegény aszszony fillérjéről, és a pharisaeus pengő ajándékaról.⁴³⁷

Vale.

a régi Mártonffyus

Kolozsvár 30. novembris 1806.

436 az erdélyi törvényhatóságnál, az erdélyi kormányzéknel

437 Utalás Jézus példabeszédére, Mk 12,41–44. „Ezután leült szemben a kincstárral és figyelte, hogy dob a nép pénzt a perselybe. Sok gazdag sokat dobott be. De aztán jött egy szegény özvegy, s csak két fillért dobott be. Erre odahívta tanítványait, s így szólt hozzájuk: „Bizony mondom nektek, ez a szegény özvegy többet adott mindenkinél, aki csak dobott a perselybe. Mert ők a feleslegükből adakoztak, ez pedig mindent odaadott, ami csak szegénységétől telt, egész megélhetését.”

Kolozsvár, 1807. február 26.

Barátom!

Ha valaha nékem szolgáltál, most el ne hadgy. Budára kell men-
nem az ország gyűlésére ötödik áprilusra. Először, hol leszen a szál-
lásom? Ezt meg kellene előre tudnom: mert a várban nem remél-
hetem: sőt talán a várhoz közel sem, ha csak jó barátim meg nem
nyerik. Lovakra tehát szükségem leszen. Magam drágább lovaimat
olyan meszsze nem ronthatom. Utazó tsigás lovaimat ottan ki
nevetik. Nem lehetne e az egész üdöre napszámra ottan fogadni,
mint Bétsben Lieferwagen⁴³⁸ (nem fiáker) nevű szekeret lovakkal?
Ha nem, csak meg kell lenni, hogy magam utazó lovaimat ott tart-
sam. Ezeknek istálló, széna, zab, szalma kell. A konyhára fa kell.
Az asztalra sok ezüstöt nem vihetek, úgy mint tálat, tányért, mert
ezt a frantziák meg ették. Lehet-e ottan faiance edényt kapni, mint
Pozonban, melyet meg vennék, és mikor el jövök megint el adnám?
A házba ágy, szék, asztal, s.t.a.f.⁴³⁹ kell. Mind ezekről előre szorgal-
matos vagyok és szükséges volna nékem valamit előre tudnom,
legfellyebb 17. Martiusig, hogy a szerint rendelném útamat, melyre
mindjárt husvét harmad napján elindulok; de sokat kell előre tud-
nom hogy a rendelést tehessem, kivált a lovakról. Írtam régi jó ba-
rátomnak, consiliárus⁴⁴⁰ Demién úrnak. Procurátor⁴⁴¹ Mihályfi úr
is fog szolgálni. Sőt Budán a várban apát úr, és plébános Lukisics úr
is, a ki, ha jól emlékezem, tanítványom volt, talám fog adni valami
jó tanácsot. Reménten, de véghetetlen nagy szerentsém volna, ha
a várban kapnék szállást! Vagy talám az alatt közel! Akkor nem kel-
lene annyi ló. Lássátok már barátim, valamit segélyetek rajtam, s
írjatok legfellyebb martius közepe felére.

438 szállítókosci, málhákosci

439 s több afféle

440 tanácsos

441 helynök

Azonban igaz szívességgel maradok régi jó barátod

Mártonffyus erd. püspök.

Kolozsvár 26. februárus 1807.

P.S. püspök Bärnkopfúr⁴⁴² is jó barátom és vannak alatta clericusim.⁴⁴³
Nem tudom, sok dolgai között, segíthet e valami jó tanátsal? Ha ne-
vemben köszönhetné?

442 Bärnkopf Ignác (1741–1809), esztergomi kanonok, címzetes püspök

443 papnövendékek (az erdélyi egyházmegyéből).

NÉVMUTATÓ

- Ágoston János 36
Alszegehy Zsoltné 27, 32,
Amadé Antal 73
Aranka György 8, 9, 14, 26, 43–47,
163, 166
Avancinus, Nicolaus 69
Balbinus, Bohuslav 69
Balogh Piroska 58
Bánffy György 15
Bánffy Györgyné gr. Palm Jozefa
64, 165, 167
Bánffy Miklós 41
Barcsay Ábrahám (Bartsay Áb-
rahám) 14, 17, 55, 73, 76, 77
Barkóczi Ferenc 31
Baróti Szabó Dávid 19, 56, 76,
77, 91, 95, 96
Bartakovics József 87, 88
Bartha Katalin Ágnes 8, 86
Báthory István 51
Báthory Orsolya 34
Batteaux, Dominus 68
Batthyány Ignác 26, 33, 47, 49,
157
Batthyány József 34
Békés Enikő 34
Benkő József 43
Bessenyei György 55, 77, 78
Bessenyei Sándor 10, 55
Bidermann, Jacob 69
Biró Annamária 8, 9, 48
Bíró Ferenc 58, 81
Bokross Ferenc 36
Bonfini, Antonio 88, 89
Carpanius, Joseph 69
Caussin, Nicolas 69
Cetto Benedek 41, 42, 164
Cicero, Marcus Tullius 68, 142
Claus, Anton 27, 69
Czibula Katalin 27, 34, 93
Csaplár Benedek 17, 54, 55
Cserey Farkas 8, 38, 45, 46, 47,
50–53, 72, 100
Csokonai Vitéz Mihály 18, 52,
53, 54
Danielik János 10, 60, 61, 62, 63
Danielik József 10
Demeter Júlia 31, 34, 93
Demeter Zsuzsa 8
Desericzky Ince 41
Döbrentei Gábor 14, 63
Du Cygne, Martin 69
Dugonics András 22
Éder Zoltán 17, 21, 23, 59, 60

Egyed Emese 8, 9, 73, 76, 77,
 78, 86
 Enyedi Sándor 65
 Erasmus (Rotterdami Erasmus)
 68
 Faludi Ferenc 29, 30, 73, 81
 Fejér Tamás 7, 8, 9, 15
 Ferenczy Zoltán 11, 69
 Földi János 69
 Frenyó Zoltán 79
 Friz, Andreas (Andreas Karl
 Joseph Stanislaus von Friz) 8,
 14, 27, 28, 29, 30, 68, 69, 76,
 83, 86–94
 Gábor Csilla 8, 83
 Giovio, Paolo 83
 Granelli, Giovanni 90
 Gratianus, Joannes Baptista 69
 Guzmics Izidor 14, 58, 60
 Gvadányi József 20
 Gyarmathy Sámuel 45, 53, 166
 Gyöngyösi István 96
 György Lajos 7, 8, 9, 11, 13, 14,
 15, 16, 17, 25, 26, 31, 39, 40,
 42, 43, 45, 47
 Hell Miksa 78
 Hopp Lajos 85
 Horatius, Quintus Flaccus 56,
 69, 77, 158, 161
 Horvát Ádám 20
 Horváth István 14, 36
 Horváth József 160
 Horvátovits János 160
 Illei János 28, 29, 30, 31, 32, 86
 Jakab Elek 23, 33
 Jakó Zsigmond 7
 Jósika Antal 32
 Jósika János 32
 Juharos Ferenc 91, 94
 Kácsor Keresztély 59
 Kalmár György 96
 Kaprinai István 29
 Kardos Adorján 14, 57
 Kasza Péter 34
 Kazinczy Ferenc 18, 22, 32, 38,
 42, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53,
 65, 72, 73, 74, 96
 Kemény József 11
 Kerényi Ferenc 64
 Keresztes Attila 85
 Kilián István 26, 34
 Kinizsi Pál 51
 Kis János 19, 51
 Kiss Katalin 34, 85
 Knapp Éva 85
 Kolczava, Karol 69
 Kosáry Domokos 22, 23, 40
 Kovachich Márton György 47
 Kovács Eszter 8
 Kováts Dániel 32
 Labádi Gergely 77
 Laemius, Kanutus 79
 Lengyel Réka 34, 56, 92
 Lestyán Mózes 25, 27, 28, 86,
 91, 92, 95
 Lipsius, Justus 68, 83
 Livius, Titus 51
 Luffy Katalin 8, 83
 Lukács, Ladislaus 29, 32, 78, 87
 Makó Pál 59
 Margócsy István 58
 Márton Áron 7

- Masenius, Jacobus 69, 70
 Medgyesy S. Norbert 26
 Metastasio, Pietro 27, 68, 90, 94
 Mezei Márta 18, 55
 Mikes Borbára 75, 111
 Mikes Györgyné 75
 Mikes János 38,
 Mikes Kelemen 85
 Mikes Zsigmond 75, 111
 Mikes Zsigmondné Ugron
 Julianna 75
 Mikó Imre 75
 Molnár János 56, 78, 79, 80, 95
 Nádasdi Tamás 68, 81, 82
 Nagy János 20, 79, 152
 Orczy Lőrinc 18, 55, 77
 Otrokócsi Fóris Ferenc 79, 163
 Ötvös Ágoston 9, 10, 11, 13, 14,
 25, 61, 68, 75, 81, 93, 106, 111
 Ötvös István 26
 Paintner Mihály 21, 55, 58, 59,
 61, 62, 63, 156, 158
 Palma Károly Ferenc 83
 Pánczél Dániel 21
 Papp Kinga 8, 12, 40, 79, 83
 Parresius, Leo (Theophilus) 69
 Pavercsik Ilona 20
 Péterfy Károly 88
 Pintér Márta Zsuzsanna 8, 12,
 34, 60, 68, 81, 85, 86, 91, 93
 Plautus, Titus Maccius 64, 69,
 88, 158
 Porée, Charles 69
 Pray György 31, 41, 42, 79
 Prónay Éva 55
 Quintilianus, Marcus Fabius 68
 Ráday Gedeon 18, 96
 Rájnis József 21, 36, 64, 95, 96,
 97
 Rákóczi György 52
 Récsey Viktor 21, 58, 61, 63
 Révai Miklós 10, 11, 13, 14, 15,
 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 41,
 42, 43, 44, 45, 54–65, 72, 73,
 77, 78, 95, 96, 102, 150, 151,
 154, 156, 159, 162, 163
 Riccioli, Giovanni Battista 69
 Ripa, Cesare 70
 Rousseau, Jean-Jacques 46, 47,
 101, 140
 Rozsos Pál 57
 Ruaei, Charles 69
 Sajnovics János 42, 77, 78, 79, 80
 Salamon József 98
 Scaligero, Giulio Cesare 69
 Schlözer, August Ludwig 8, 43,
 44, 47
 Schmitth Miklós 83
 Seneca, Lucius Annaeus 69, 97
 Sylvester János 96
 Simon, Josephus Anglus 69
 Sipos Gábor 8, 83
 Sommervogel, Carlos 35
 Somogyi János 57, 58, 60, 159
 Staud Géza 29, 30, 31, 68, 81,
 88, 89, 90, 93
 Suhajda Lajos 96
 Szacs vay László 96
 Szaicz Leó 20, 21, 152
 Szalay Imre 11, 14, 27, 98, 100
 Szászi János 97
 Szatsvai Sándor 20

Szentiványi Márton 88
Szerdahelyi György Alajos 59
Szilágyi Márton 58
Szilágyi Sámuel 36
Szilágyi Sándor 73
Szinyei József 10, 11, 36, 55
Szörényi László 41, 42, 56, 60
Tar Gabriella Nóra 8, 86
Tarnóczky István 68
Terentius, Afer Publius 69
Thimár Attila 55, 56, 57, 159
Tjoelker, Nienke 87
Tóth Sándor Attila 59
Tüskés Gábor 85, 86
Varga Imre 12, 27, 31, 85, 97
Varro, Marcus Terentius 166
Vass József 10, 32, 33, 50, 93
Verseghy Ferenc 22
Vida, Hieronymus 69
Voltaire, François-Marie Arouet
47, 101
Vulkán Vera Tünde 8, 14, 15,
26, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48,
49, 53, 63
Wesselényi Miklós, Id. 64, 65
Zimányi Lajos István 55

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból

Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból

Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)

PROTEA KULTURÁLIS EGYESÜLET

Budapest, 2016

A könyv megjelenését az NKFI K 119865. számú pályázata
támogatta.

© Pintér Márta Zsuzsanna, 2016
Protea Kulturális Egyesület

Tördelés és borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
ISBN 978-963-88638-9-8

TARTALOM

Bevezetés	7
A rejtőzködés szinterei	16
Mártonfi életrajza – minták és hatások	25
A tudós	40
A mecénás	50
Mártonfi és Révai Miklós	54
Mártonfi kéziratos tanári jegyzete	67
A költő	73
A drámaíró	82
Mártonfi latin nyelvű darabjai	82
Verses magyar nyelvű drámafordítása, a <i>Salamon, Magyar ország királya</i>	87
Mártonfi József egyházi beszédei	99
Mártonfi szépirodalmi művei	103
Versek	103
[Révaihoz]	103
[Dafné szobra]	103
Templomi gondolatok	104
Egy szép kép alá való írás	104
Az erkölcs temploma	104
Az álom	107
[Bartsay Ábrahámhoz]	113
Salamon, Magyar ország királya	114
Pünkösd hétfőre való beszéd	139
Mártonfi József magyar nyelvű levelei Révai Miklóshoz	151
Névmutató	170

BEVEZETÉS

„Ha a külső körülmények és a belső gátlások nem szegik szárnyát szabad röptének, az irodalomtörténet ma alighanem a felújulás korának legjobbjai sorában emlegetné nevét”¹ – írja Mártonfi Józsefről első monográfiája, György Lajos (1890–1950), a kiváló erdélyi irodalomtörténész, aki 1946-ban, a Mártonfi József születésének 200. évfordulóján tartott emlékbeszédje nyomán kezdett el foglalkozni a püspök alakjával. Az anyaggyűjtést (melyet Márton Áron püspök támogatásával a gyulafehérvári és a szepeskáptalani levéltárban végzett) 1949 nyarán, Márton Áron letartóztatása (1949. június 21.) után abba kellett hagynia, de a halála előtt mégis nekikezdett az anyag tisztázásának.² Az elkészült három fejezet³ (több mint 150 oldal), a befejezetlen 4. fejezet, és az 5. fejezet anyaggyűjtése 1949-ben ért véget, sikerült még az anyag egy részét legépelni. „Azzal a tudattal írtam meg ezt a könyvet, hogy életben nyomtatás alá nem is kerül, s abban sem vagyok bizonyos, hogy az idők viharában nem pusztul-e el a kézirat, s ha meg is marad, valaha megjelenhet-e”⁴ – írja a kötet bevezetőjében, s valóban hatvan évét kellett várni a könyv megjelenésére, de a kézirat szerencsésen átvészelte az elmúlt évtizedeket. A nyolc darab kézzel írt füzet Jakó Zsigmondhoz

- 1 György Lajos, *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*, s. a. r. FEJÉR Tamás, Bp. METEM, 2009. (METEM könyvek, 68.) 40.
- 2 György, 18.
- 3 György Lajos monográfiájának fejezetei: I. Mártonfi tanuló, tanári évei és költői pályája, II. A jezsuita rend feloszlata Erdélyben 1773-ban, III. Mártonfi József és az erdélyi oktatásügy újjászervezése, IV. [Mártonfi József, a] 1. Cenzor, 2. Tudós.
- 4 György, 18.

került,⁵ aki tanítványát, Fejér Tamást bízta meg a kéziratos hagyatéék sajtó alá rendezésével.⁶ Végül is Mártonfi halála után pontosan 195 évvel jelent meg róla az első monográfia, egy rendkívül alapos, jól dokumentált elemzés, György Lajos évekig tartó kutatómunkája nyomán.

Fejér Tamás mellett, aki az életrajzi adatokat pontosította és az újabb kutatások eredményeit is beemelte a monográfiába, mások is kiegészítették a könyv anyagát az utóbbi években: Vulkán Vera Tünde doktori disszertációt készített 2013-ban *Mártonfi József főigazgatói és cenzori működése* címmel a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán,⁷ és több cikket is publikált Mártonfiról,⁸ Papp Kinga két tanulmányt tett közzé Mártonfi kéziratos jegyzete alapján,⁹ e sorok szerzője is írt róla már,¹⁰ és kiadta kritikai kiadásban Mártonfi drámafordításának szövegét. Bíró Annamária Mártonfi és Aranka György kapcsolatáról írt.¹¹

- 5 Agépirat lelőhelye: Gyulafehérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI.11/B 1. doboz. GYÖRGY, 9.
- 6 GYÖRGY, 15.
- 7 VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József főigazgatói és cenzori működése*, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktoriskola, témavezető tanár: Dr. Egyed Emese, 2013.
- 8 VULKÁN Vera Tünde, *Egy Mártonffy-portré Cserey Farkas szerint = Felvilágosodás, Erdély*, A 2006. október 12–14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai, szerk. EGYED Emese, BIRÓ Annamária, DEMETER Zsuzsa, KOVÁCS Eszter. Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 237–245.; VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József cenzori kinevezése és működése*, Magyar Könyvszemle 2011, 193–205. VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József Közönséges rendtartása*, Keresztény Magvető, 2014, 303–315.; VULKÁN Vera Tünde, *Mártonfi József cenzori működése = Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 183–203.
- 9 PAPP Kinga, *Mátyás király egy 18. századi latin drámában = Erdély reneszánsza*, 1., szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, 185–194.; PAPP Kinga, *The “Lost” Plays of József Mártonfi and the Ms. 354 Composite Volume*, Philobiblon, XV. 2010, 527–533.
- 10 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Andreas Friz hatása a magyar színházi kultúrára = Drámaszövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek. I.*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, 2011, 163–171.
- 11 BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwíg Schlözer és Aranka*

Ez a kis kötet arra tesz kísérletet, hogy összegyűjtve az újabb eredményeket, bemutassa Mártonfit, az irodalmárt, akire György Lajos monográfiájában kevesebb figyelem jutott, már csak azért is, mert irodalmi működésének jó részét György nem is ismerhette. Ezt a hiányt maga György Lajos is jól látta, de azt az elvet vallotta (joggal), hogy: „Jobb egy tökéletlen mű, melyet szerencsésebb idők könnyen kiegészíthetnek és teljessé tehetnek, mintsem kárba vesszen egy jó szándék, melyet csak néhány lépés választott el a cél elérésétől.”¹² A teljesebbé tevés szándékával született tehát ez a kötet, főleg annak köszönhetően, hogy egy véletlen nyomán újabban sikerült azonosítani Mártonfinak egy több száz oldalas saját kezű kéziratos jegyzetét, benne négy latin dráma szövegével. Ennek a felfedezésnek a ténye bekerült Fejér Tamás gondos és részletes bevezetőjébe a könyv megjelenése előtti utolsó pillanatokban, de a kézirat részletes bemutatására, jelentőségének felbecsülésére már nem volt módja.¹³

Kötetemben igyekeztem összegyűjteni Mártonfi irodalmi működésének az összes emlékét, s az eddig ismerteket kiegészítettem az újabban megtalált szövegekkel: öt magyar nyelvű prédikációval, négy latin drámájával és egy magyar nyelvű drámafordításával. Ezekkel együtt életművének minősége és terjedelme mindenképpen indokolja, hogy beemeljük őt az irodalmi kánonba, ráadásul olyan módon, hogy rögtön az elsőség kiválóságával is felruhazzuk az időmértékes verselésű magyar drámairodalom területén.

Mártonfiról az első életrajz a Kolozsvári Közlöny 1857-es évfolyamában jelent meg két részletben,¹⁴ majd két hosszabb versét közölte ugyanott Ötvös Ágoston (gyulafehérvári orvos), beszámolva egyúttal Mártonfi irodalmi hagyatékáról is.¹⁵ A tudósítás szerint bir-

György vitája. Kolozsvár, EME, 2011, 118–130; BIRÓ Annamária, *Vita vagy önreprezentáció = Az emberarcú intézmény*. Tanulmányok Aranka György köréből, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, EME, 2004, 97–152.

12 GYÖRGY, 18.

13 GYÖRGY, 14.

14 ÖTVÖS Ágoston, *Mártonfi József erdélyi püspök*, Kolozsvári Közlöny, 1857, 110. szám, 443., 111. szám, 447–448.

15 ÖTVÖS Ágoston, *Mártonfi József néhai erdélyi r. kath. püspök költeményes maradványai*. Kolozsvári Közlöny, 1857, 126. sz. 503–504, 140. sz.

tokában volt Mártonfi három versének kézírata (*Erkölcstemploma*, a *Remete* és az *Álom*), nála lehetett Mártonfi kézíratos tanári jegyzete, és a *Salamon* fordítása is, emellett még nyolc levelet őrzött, amelyeket Révai Miklós írt Mártonfinak. A leveleket (nem nyolcat, hanem kilencet) Danielik János adta ki, aki Ötvös Ágostontól kapta meg az anyagot. Ötvös azonban nem tudott Mártonfi prédikációinak kézírataról és azok kiadásáról sem (azok ekkor már Magyarországra kerültek): „Lélekderítő prédikációi vagy örökre elvesztek, vagy ismeretlen kéznél hevernek.” – írja. Sajnos csak az első két vers szövegét és a *Salamont* publikálta, a *Remete* című vers jelenleg lappang. Ötvös Ágoston jegyzeteket is készített Mártonfi életéről, saját kézíratos anyaga a Mártonfi-hagyaték egy részével együtt került be a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különgyűjteményébe.¹⁶

A következő évben, 1858-ban – Ötvös Ágoston nyomán –, Vass József írt Mártonfiról egy népszerűsítő cikket a Vasárnapi Újságba.¹⁷ Ezért Mártonfi bekerült a *Magyar írók* 1858-as pótkötetébe,¹⁸ onnan pedig Szinnyei munkájába is, meglehetősen pontos, jó adatokkal, kiemelve, hogy „[é]rdemei különösen a jótékonyság és a nevelés terén tüntek ki. A szent-István-rend kommandatora volt. A tudósokat,

567–568. Alatta csillaggal jegyzet: „L. a. halhatatlan nevű főpapnak történelmi hűséggel összeállított érdekes életrajzát lapjaink f.é. 110 és 111. számaiban; hol, különösen az utóbbiban, említett költeményes maradványaiból igen tisztelt munkatársunk, Dr Ötvös Ágoston úr, két darabot közölt velünk. A tartalom mellett, a könnyű lejtésű alexandrinek, s az egészen elömlő szin, az eddigelé ismeretlen verselőt a francia iskola, illetőleg Bessenyei körének emberei közé iktatják. Köszönettel adunk helyet költeményes maradványoknak, hogy általok is gyarapodjék félszázaddal ezelőtti nemzeti költészetünk terményeinek leltára. A szerk.” 126. szám, 503.

16 *Ötvös Ágoston jegyzetei*, Fond Collectii speciale, Ms 2873, 195–203.

17 VASS József, *Mártonfi József*, Vasárnapi Újság, 5. évfolyam, 1858. február 21., 8. szám, 85–86. (Ötvös Ágoston adatai alapján) „Nyomtatásban két munkája jelent meg: Német gyászbeszéde Mária Terézia felett, és két versezete” – írja róla Vass József. A két verszet alatt nyilván a Révai által 1784-ben közöltek érti.

18 *Magyar írók Életrajz-gyűjteménye*. Második, az elsőt kiegészítő kötet. szerk. DANIELIK József, Pest, 1858, 192–193.

köztök az inséggel küzdő Révait segítette s általában az irodalmat pártolta.”¹⁹ Szinnyei hívja fel a figyelmet például Mártonfi magyar nyelvű, kiadott prédikációira, de csak három szövegről tud:²⁰ a *Magyar egyházi beszédek gyűjteménye* című hatkötetes munkát átnézve²¹ azonban további öt magyar nyelvű prédikációt találtam tőle.

Már az 1860-as években felvetődött, hogy a literátor püspök munkássága monográfiát érdemelne, Ötvös Ágoston idézi gróf Kemény József szomorú megjegyzését, hogy „ezen tudós székely hazánkfiának eddig nem volt biographusa”.²²

Összegezve mindazt, amivel ki lehet egészíteni György Lajos alapos monográfiáját, elsőként Mártonfi kortársi megítéléséhez illetve mecénási magatartásához következik néhány adalék, majd Mártonfi drámaírói, drámafordítói, levélírói és költői működését mutatom be. Az, hogy a korábbi, alapos kutatásból mindez kimaradt, elsősorban a véletlenül múlt: György Lajos tudott Mártonfi latin nyelvű drámakéziratairól (1857-ben Ötvös felsorolta négy kéziratot drámájának a címét), de nem találta meg azokat: „Úgy látszik, hogy [Ötvös Ágoston] halála után [1861] ezek nem kerültek hozzáértő kezekbe, és teljesen nyomuk veszett. Hiába kutattam utánuk a Püspöki és a Káptalani Levéltárakban.”²³

A kéziratok ugyanis a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba kerültek, onnan adott róluk hírt 1900-ben Ferenczy Zoltán, aki tudósított ugyan arról, hogy van négy kéziratot latin dráma a kolozsvári

19 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>.

20 „magyar egyházi beszédei közül hármat közöl Szalay Imre, *Magyar egyházi beszédek cz. gyűjteményében*. (Pest, 1832–34. III., V., VI. k.)”

21 *Magyar Egyházi Beszédek' Gyűjteménye*. Kiadja SZALAY Imre, a' veszprémi székes egyház' kánonokja, Philos. 's Theol. Doctora, a' kir. Magy. Tud. Egyetemben a' lelki pásztorkodás' és egyházi ékes szolás' tanítója 's a' theol. Kar' most. Dékánja, a' magyar tud. Társaság' rendes tagja I–VI. kötet, Pest, 1831–1834.

22 ÖTVÖS Ágoston, *Mártonfi József*, Kolozsvári Közlöny, 1857, 111. szám, 443.

23 GYÖRGY, 30. „Úgy látszik, hogy [Ötvös Ágoston] halála után (1861) ezek nem kerültek hozzáértő kezekbe, és teljesen nyomuk veszett. Hiába kutattam utánuk a Püspöki és a Káptalani Levéltárakban.”

egyetemi könyvtár kéziratárában, de nem adta meg ezek jelzetét, és nem azonosította a szerzőjüket sem.²⁴ A drámák címei ugyan már bekerültek Varga Imrével közös kismonográfiánk lábjegyzetébe 2000-ben (Medgyesi S. Norbertnek köszönhetően), de mi sem azonosítottuk a szövegeket Mártonfi elveszett drámáiként.²⁵

Papp Kinga, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárosa kezdett újra foglalkozni a kéziratok anyaggal, míg végre *A Drámaszövegek metamorfózisa, Kontaktustörténetek* című kolozsvári drámatörténeti konferencián találkozott a kétféle kutatási szál: egyértelmű lett, hogy a Papp Kinga által – ismeretlen szerzőjüként – bemutatott egyik latin drámaszöveget²⁶ és az általam (Andreas Friz magyarországi hatásának kapcsán) bemutatott *Salamon* drámafordítást ugyanaz a szerző, vagyis Mártonfi József készítette.²⁷

Papp Kinga ezután beszámolt a latin drámaszövegek előkerüléséről és a hagyatékek egyéb darabjairól is, mivel a drámaszövegek a már említett nagyobb tanári jegyzet részeként maradtak fenn.²⁸ Mártonfi kéziratok hagyatéka a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények részlegén található, jelzete Ms. 354, a szerzője nincs feltüntetve, címe: *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*.²⁹ A 18. század második felében (1773-ig) keletkezett, negyedret formátumú, kartonkötésű, 193 levél terjedelmű kötetről van szó, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből került az Egyetemi Könyvtárba. Összehasonlítva a kolligátumban szereplő drámák írásképet az OSzK Kéziratárában őrzött magyar nyelvű Mártonfi-levelek

24 FERENCZI Zoltán, *Négy jezsuita dráma*, Erdélyi Múzeum, 1900, 347–351.

25 VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon*, Bp., Argumentum, 2000, 59, 122, 138.

26 PAPP Kinga, *Mathias Corvinus, egy latin nyelvű kéziratok dráma*, 2009. június 4–7. Kolozsvár, előadás *A drámaszövegek metamorfózisa* című konferencián.

27 PINTÉR 2011, 163–171.

28 PAPP, 2010. Papp Kinga önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

29 A kéziratról részletesen: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Két drámapoétika Varjú Zsigmond S.J. (1704) és Mártonfi József S.J. (1768) diákkorából = Uő., Theatrum és iudicium, Bp., Universitas, 2014, 97–101.*

írásképével,³⁰ megállapítható, hogy a kolligátum Mártonfi sajátkezű jegyzete, így a belső érveket (az évszámok, a helyszínek egyezése, a szereposztások azonossága, Mártonfi nevének előfordulása a II. József tiszteletére írt oratióban) megerősíti a két kézírás azonossága is. A felfedezés súlyát az adja, hogy Mártonfitól nagyon kevés anyag maradt fenn. Saját végrendeletében azt írja, hogy kézíratos anyagait (György Lajos szerint a verseit is) két tűzvész pusztította el: „Könyveim legnagyobb részétől a sors már több ízben megfosztott. Még megmaradt könyveim közül a mennyiségtani műveket a kolozsvári csillagdnak, a többit pedig a károlyfehérvári püspöki könyvtárnak ajándékozom. **Irataimat** [kiemelés tőlem P. M. Zs.] a tűz hamvasztotta el s így csak a Németországban kiadottak egy része juthat még esetleg ide.”³¹

A kutatások alapján ma ennyiből áll Mártonfi magyar nyelvű irodalmi hagyatéka:

Magyar nyelvű versei:

[Révai Miklóshoz]³²

[Egy kép]³³

[Dafné]³⁴

*Remete*³⁵

Erkölcstemploma³⁶

30 OSzK Kt Quart. Lat. 2225.

31 *Hét erdélyi püspök végrendelete*, közli dr. TEMESVÁRY János, Cluj–Kolozsvár, Minerva, 1931. <http://mek.oszk.hu/07400/07460/07460.pdf>.

32 *Magyar Hírmondó*, 1784, febr.14, 105-107. Révai Miklós, *Elegyes versei és néhány apróbb köztetlen írásai. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelyly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is*, Pozsony, 1787. 257–260., https://books.google.hu/books?id=XNhdAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, GYÖRGY, 32–33.

33 Uo.

34 Uo.

35 A vers Ötvös Ágoston birtokában volt, de nem sikerült a nyomára jutni, a kiadott versek között nem szerepel.

36 Ötvös Ágoston, *Mártonfi József néhai erdélyi r. kath. püspök költeményes maradványai*. Kolozsvári Közlöny, 1857. 126. sz. 503–504.

Álom³⁷

Barcsay Ábrahámhoz³⁸

Templomi gondolatok³⁹

Egy szép kép alá való írás⁴⁰

[A múzsák harca Révaiért]⁴¹

1 magyar nyelvű klasszikus verselésű drámafordítás Andreas Friz S. J. *Salomon Hungariae rex* című drámájából *Salamon, Magyarország királya* címmel⁴²

8 magyar nyelvű prédikáció⁴³

15 magyar nyelvű levél Révai Miklóshoz⁴⁴

3 magyar nyelvű levél Aranka Györgyöz⁴⁵

37 ÖTVÖS, i. m. 140. sz. 567–568.

38 DÖBRENTAI GÁBOR, *Barcsay Ábrahám*, Erdélyi Múzeum, 1814. 1. 31–33. GYÖRGY, 38–39.

39 1794. május 8-i levelében. OSzK Fol. Hung 2225. GUZMICS Izidor, *Révai Miklós pályája saját leveleiből*, Tudományos Gyűjtemény, 1830. II. 40–42. GYÖRGY, 34.

40 Uo., GUZMICS Izidor, *Révai Miklós pályája saját leveleiből*, Tudományos Gyűjtemény, 1830. II. 40–42. GYÖRGY, 34.

41 Magyar nyelvű szövege elveszett, a latinra fordított szöveget Révai adta ki: RÉVAI Miklós: *Carmina quaedam...* Sopronii, Siess, 1801, 48., újonnan kiadta Kardos Adorján álnéven: *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódásai a' tiszta magyarságban, mellyeket valóságok szerént nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa, 's igaz tisztelője fényfalvi Kardos Adorján*, Pest, Trattner, 1806. 202.

42 Kézirata elveszett, nyomtatásban Ötvös Ágoston jelentette meg.

43 *Magyar Egyházi Beszédék' Gyűjteménye*. Kiadja SZALAY Imre, a' veszpremi székes egyház' kánonokja, Philos. 's Theol. Doctora, a' kir. Magy. Tud. Egyetemenben a' lelki pásztorokodás' és egyházi ékes szólás' tanítója 's a' theol. Kar' most. Dékánja, a' magyar tud. Társaság' rendes tagja I–VI. kötet, Pest, 1830–34.

44 OSzK Kt Quart. Lat. 2225. A levelek Horváth Istvánnak, Révai tanítványának és jó barátjának a révén kerültek (Révai teljes kéziratos hagyatékával együtt) az Országos Széchenyi Könyvtárba.

45 Mártonfi József Aranka Györgynek, 1798. febr. 7. Kolozsvári Állami Levéltár, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó. Szövegét közli: VULKÁN 2013, 209–216. Mártonfi József Aranka Györgynek. Kolozsvár, 1799. febr. 22., április 19. Gyulafehérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3. GYÖRGY, 164–165.

Ezt kiegészíti 1 német gyászbeszéd Mária Terézia halálára⁴⁶ és 4 latin iskolai színjáték.⁴⁷ Német és latin nyelvű tudományos levelezése is tekintélyes. Mivel a szövegek egy része ma már nehezen hozzáférhető, a kötet második felében közreadom az összes magyar nyelvű verset, Mártonfi magyar nyelvű drámafordítását, és a Révaihoz írt leveleket is, mert ezek eddig csak kéziratban voltak hozzáférhetőek. A magyar nyelvű prédikációk azonban szétfeszítették volna a kismonográfia kereteit, terjedelmük több mint hetven oldal. Ezért a prédikációk közül csak egyet közlök teljes egészében, az általam a legérdekesebbnek tartott, nagyböjti textust. Kimaradtak a kötetből a testvérének, Mártonfi Péternek 1799–1808 között írt magán- és gazdasági jellegű levelei is, amelyekről Fejér Tamás adott hírt.⁴⁸

- 46 *Trauerrede* auf Marien Theresien Kaiserin Königin Grossfürstin von Siebenbürgen bei dem feyerlichen, Leichenbegängnisse, welches die hohen Stände des Grossfürstenthums zum Andenken Ihrer hochseligen Monarchin in der Hermannstädter Pfarrkirche am 15., 16. und 17. Jenner 1781. veranstalteten. Gehalten den 16. Jenner. Hermannstadt.
- 47 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók* 111^r–118^r 119^r–125^v 126^r–139^v 168^r–174^v.
- 48 GYÖRGY, 15. Fennmaradt 6 magyar nyelvű levele (1790–1793 között) Bánffy György erdélyi gubernátorhoz is, ezeket közli VULKÁN 2013, 228–236.

A REJTŐZKÖDÉS SZÍNTEREI

Kötetem címe egy rejtőzködő literátorra utal, akikből meglehetősen sok van a 18. századvégi magyar irodalomban. Nevezhettem volna őt költőnek is (vagy egy félbemaradt költői pálya tulajdonosának), ahogy azt György Lajos teszi: „a túlnyomó többség kiműveletlen s akkor még irányadó felfogása elriasztotta Mártonfit attól, hogy költői hajlamának szabad folyást engedjen. Így lett és maradt Mártonfi félben maradt költő.”⁴⁹

Kérdés azonban, hogy ezzel nem helyezzük-e egy olyan ítélkező státuszba magunkat, amely nem következik irodalomtörténeti szerepünkől, szabad-e költőként írni egy olyan szerzőről, aki sohasem határozta meg költőként önmagát? Éppen az ellentéte ez annak a szerzői attitűdnek, amellyel szintén sokszor találkozhatunk a 18. század végén, amikor a szerző folytonosan poéta szerepben tetszeleg, miközben az irodalom nem fogadja be őt magába, s hangsúlyozottan (és némi lenézéssel) *nem* költőként tekint rá. Mártonfi esetében nem ez a helyzet: úgy tűnik, mintha ő maga nem kérne ugyan bebocsáttatást a költészet csarnokába, de mások (*bizonyos költők*) szerint eleve oda való. Kérdés azonban, hogy egy szűk kör befogadói gesztusa elegendő-e a költővé avatáshoz, főleg úgy, hogy a költői szerep mellett az illető hatalmi-politikai szerepe sem elhanyagolható? A mecénatúrától való függés befolyásolja-e az értékítéletet, ha egy püspök-mecénás költészetét kell el- vagy megbírálni? Eltekintve a pénztől, amellyel Mártonfi támogathat egyéni életutakat és közösségi projekteket, azok a státuszok, „fényes hivatalok” amelyeket betölt már püspöki kinevezése előtt is, nem teszik-e eleve lehetetlenné a kor-

49 GYÖRGY, 40.

társak számára az elfogulatlan értékelést? Mártonfit Révai Miklós avatja költővé, bár jellemző, hogy az első lépést maga Mártonfi teszi meg, aki 1784. február 2-án, miután olvasta Révai szerkesztői „program levelét” a *Magyar Hírmondóban*,⁵⁰ egy részletes magyar nyelvű levéllel fejezi ki támogatását. „A’ mit hirdető leveledben említesz a’ Böltseség’ és Erkölt’s nyájás tekéntetéről, ’s barátságos társalkodásról, éppen szájam’ ízén vagyon. Ideje már egyszer nálunk is az ilyen gondolatnak.”⁵¹ Ez azonban még csak a literátor, a magyar nyelvért aggódó értelmiségi gesztusa, sőt ebbe a szövetséget ajánló gesztusba belefér az is, hogy egy dicsőítő epigrammát küld Révainak. A levél végére azonban odailleszti két versét is, tehát az új szerkesztő (a szintén az egyházi közegeből jött, piarista szerzetes-tanár) üdvözlése talán csak ürügy (vagy ha finomabban fogalmazunk: lehetőség) saját költői mivoltának kifejezésére, megmutatására. Révai azonnal él is a felkínált alkalommal: nyilvánossá teszi már a következő számban Mártonfi levelét, az ő rendkívül hízelgő válaszát, és közlése mind a három verset (tehát a neki szólót és a levél végére illesztett másik kettőt is) *Tudományos barátság* címmel. „Azért is elárulom reám verő sугáridat, megint magamtól tovább terjesztve a’ Magyar földre. Te vagy a’ Nap, és én elég szerencsés lések, ha tsak holdod lehetek. A’ vagy nem a’ nap fénye ragyog-e ezekben a’ darabokban?” – és ezek után közli Mártonfi három versét.⁵²

A nyomtatásban megjelent három kis vers (ezek aztán bekerültek Révai 1787-es kötetébe is) mellett Barcsay Ábrahámhoz szóló episztolája lett általánosan ismert, amelynek kéziratos másolatai is fennmaradtak.⁵³

A rejtőzködés tehát egyszerre metafora és valóság Mártonfi József irodalmi működésének esetében, akinek a „rejtőzködését” egyrészt valóban indokolja saját élethelyzete (egyházi pályája és köztisztviselő volta, ami – látszólag – ellentétben áll azzal a *költő* szereppel, ami

50 CSAPLÁR Benedek, *Révai törekvései a magyar nemzeti művelődés érdekében*, 1784. Figyelő, XII. 1881, 354–367, 358.

51 ÉDER Zoltán, *Révai Miklós*, Bp., Akadémiai, 1972, 176.

52 *Magyar Hírmondó*, 1784. febr. 14., 13. sz. 105–107. CSAPLÁR, i. m. 359.

53 GYÖRGY, 39.

után vágyódik), másrészt legalább ennyire fakad a személyiségéből is, a háttérbe húzódó költő-mecénás csak ritkán vállalja a nyilvánoságot, s bármennyire is szeretné az irodalmárok közé sorolni magát, mindezt el is távolítja magától. Mindezzel nincs egyedül, „ez a fajta költőattitűd korjelenség nálunk” – írja Mezei Márta.⁵⁴ Ha nem is ugyanilyen élethelyzetben, de rangjából, a főúri szereppel kapcsolatos elvárásokból következően Ráday Gedeon vagy Orczy Lőrinc is hasonló módon éli meg saját költői próbálkozásait. Orczy Lőrinc nem is adja ki saját műveit (itt is Révai lesz az, aki közli őket 1787-ben és 1789-ben), mert (verselgető, művelt főispánként) nem szívesen venné, ha a nevét kiírnák a művei alá. Miközben nagyon is jól ismeri a költészetelméletet, inkább vállalja a dilettáns alkotómódot, mint a bírálatot. Azt írja, hogy csak „lopva vett időben” írta a verseit, nem volt rájuk sok ideje és gondja, ezért nem is méltóak ezek a művek arra, hogy bekerüljenek a tudósok gyűlekezetébe, s nem is kell, hogy sokan olvassák őket.⁵⁵ Az alszerény mentegetőzésben Mártonfi szavai is visszaköszönek. A kor legműveltebb, legtudatosabb irodalmára, Ráday Gedeon is rejtegeti saját személyét – egyrészt családjának ellenérzése miatt, másrészt azért, mert őszintén elégedetlen a verseivel („soha még magam munkáival úgy nem contentáltattam,⁵⁶ hogy azokban meg nyugodhattam volna”), harmadrészt pedig azért, mert őszinte bírálatra vágyik, „mert ha egyszer az Auctort esmérük, szemben még hibáit is dícsérik, ellenben ha nem esmérük, sokszor hibáit maga előtt is megmondják, amely ha az igazságon van épülve, az Auctor magát corrigálhatja.”⁵⁷ (Bár maga Mártonfi saját verseit illetően nem igényli a kritikát, a magyar irodalom minőségét éppen a jó színvonalú kritikák és recenziók által szeretné növelni, s bírálóként maga is objektív értékelésre törekszik.) Ráday arra kéri Kazinczyt, hogy a *Magyar Museum*ba szánt Anakreon fordítást még névtelenül se közölje elsőként, mert „valósággal szégyenlené”, hogy idős ember-

54 MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Budapest, Akadémiai, 1974, 85.

55 Ars poétikái: *Ezen munkához, Ezen munkába foglalt versekhez*, MEZEI, 85.

56 megelégedtem, elégedett voltam

57 MEZEI, 88.

ként ilyeneket publikál, és nyomatékosan kéri a szerkesztőt, hogy a nevének még a kezdőbetűit se írja ki.

A *Bétsi Magyar Musában* is rendszeresen jelennek meg névtelen szerzőjű versek, pl. a „*Barátságai Jovallás, és abból folyó Kötelességek, melyeket egy nagy lelkü Tanácsos Ur ... versekben foglalván, nem Musai, hanem Merkuriusi kezekkel, lopva közölt a' Magyar Musa E. Olvasoival.*”⁵⁸ Baróti Szabó Dávid is kihagyott az 1777-es kötetéből olyan verseket, amelyeket nem akart a nyilvánosság elé tárni, Kis János is mentegeti magát, arra hivatkozva, hogy papi hivatásában megbotránkoztató lenne, ha a nevét adná egy irodalmi műhöz. A ma már túlzottnak tűnő aggodalmaskodás oka az is, hogy az irodalom társadalmi rangja alacsonyabb, mint a tudományoké, és a klérus egy része túlságosan világiasnak tartja a korabeli rokokó költészetet.

„Vajha ez a' Nagyságos Férfiú maga is úgy érezné gyönyörű versének édességét, mint mások érzik, hogy ne rejtegetné el a Világ' elől a' mit már készített! Vajha az a fényes hivatal, melylyet visel, anynyi időt engedne néki, hogy néha néha érkezése telhetnék többekre is!” – írja Révai Miklós, amikor közli 1784-ben a *Magyar Hírmondóban* Mártonfi három versét (latin fordításukkal együtt), s mindezt megismétli az *Elegyes versei* kiadásakor, a versek elé írt rövid bevezetőben. Révai kiadóként mindent megtesz azért, hogy Mártonfi országosan ismert költő legyen, ő azonban csak egy évtized múltán jelentkezik újabb versekkel, s Révaihoz szóló levelében azzal mentegeti magát, hogy nem is akart soha poéta lenni: „Tudjad tehát, hogy akkor szomorú voltam, 's a' változások, költöződések, 's országos dolgok igen gyötörték. Félttem azért írni, nehogy hirtelen, akaratom kívül is poéta legyek. Tudod e azt is, hogy haragudtam reád, úgy a mint én szoktam reád haragudni, hogy némely futó verseimet gyűjteményedben nevem alatt kiadtad? Még pedig diák fordítással! Erre azt mondod: meg kellett volna inkább köszönnöd, Barátom! Igenis, ha valami jobbat adtam volna kezedre, s azzal nagyobb becsületet szereztem volna néked is, magamnak is. Lehetett volna is talám: de megérted okaimat, miért tartóztatom magamat attól is, amit úgy kedvellek, és tsak alattomban valamit írogatok. Emlékezel, hogy bánt a *Nyájás*

58 *Bétsi Magyar Musa*, 1787. III. szám, jan. 13., 25.

músával, s veletek mindnyájan sőt talán velem is miattad, ama Leo... vagyis inkább az az Angyal, a' ki ezen számárnak szájával szólott”, s latinul hozzáfűzi, hogy az egri eklézsia angyaláról, vagyis Szaicz Leó (1746–1792) szervita páterről van szó, aki egyébként ekkor már két éve halott.⁵⁹ „Tudod, hogy sok ilyen angyal van. Ezeknek [...] üldözések megfojtják igyekezeteket még böltsőjében, 's mi, akik... valamit a jó dolgon segíthetnénk, kénszeréttetünk lappangani, 's amit lehet, mintegy nem tselekedve tselekedni...”⁶⁰ Az utalás azért is érdekes, mert Szaicz Leo Mártonfit soha nem említette név szerint, viszont Révai Miklós ellen valóban kikelt: 1790 elején, a korona hazahozatalakor sok szép versek jöttek világhosszra – írta Szaicz Leó. „Vajha minnyájan illy szép verseket írának, nem pedik olyan szemtelen, tsúnya, fertelmes, botránkoztató verseket, minőket nem tsak Szatsvai Sándor az ő Bétsi Magyar Múzsájában, ... nem tsak Horvát Ádám az ő HOL-MIÉben, nem tsak a nagy peleskei nótárius az ő budai útazásában⁶¹ egy helyen (mert a többiek nekem is igen tetszetek), hanem még ... szégyen, gyalázat! – még némelly pápista, szerzetes vagy ex-szerzetes papok is írtak ...”, utal R. M. monogrammal Révai Miklósról és N. I. monogrammal Nagy Jánosra.⁶² Szaicz egyébként maga is a magyar nyelv védelme mellett állt ki, de erősen védelmezte a katolikus hitet és a magyar szentek kultuszát is. „Én is minden igaz hazafiakkal ki-mondhatatlan nagyon éhezem, szomjúhozom a magyar nyelvnek nagyobb boldogulását, s magam is kész vagyok tellyes tehetségemet ezen jámbor szándéknak elősegállítására szentelni, de nem úgy, hogy a magyar nyelvnek (mint másutt a frantzia, német nyelvnek) ki-pallérozása merő kortsolyája légyen a szabad kőmivességnek, a szabad hitetlenségnek s erköltstelenségnek.”⁶³

59 Szaicz Leóról újabban: PAVERCSEK Ilona, *Szaicz Leó a felvilágosodás irodalmáról*, Magyar Könyvszemle, 1997, 2., 167–186.

60 Lásd kötetünk 2. levelét.

61 Utalás Gvadányi József elbeszélő költeményére: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felszerkentésére és mulatságára e versekbe foglalt*. Pozsony és Komárom, 1790.

62 SZAICZ Leo, *Igaz Magyar*, Berlin, 1785, IV. 162. Idézi: PAVERCSEK, 177.

63 SZAICZ Leo, *Magyar és Erdélyországnak rövid ismérte*, Bécs, 1791, II. 241.

Mártonfi azonban úgy érzi, hogy a kritika ő rá is vonatkozik: „Nem ok nélkül mondom ezt, mert én is szenvedtem némely apróságokért ... ámbár titkon, 's csak az Érzőknek szoktam némellykor írni, de még is történt, hogy kaján szemekre akadván némely apróságim, káromra voltak.”⁶⁴ A Bálám szamarára való hivatkozás előzménye egy tíz évvel korábbi pengeváltás a *Bétsi Magyar Múzsában* Szaicz Leó és a szerkesztő Pánczél Dániel között, Szaicz Leónak az *Igaz magyar* című könyve kapcsán. A *Bétsi Magyar Múzsza* 1787. január 10-i számában olvasható szerkesztői megjegyzésben az újságíró (Luc. 33 v. 34. Atyám botsásd meg nekik...mottóval) elmeséli Bálám szamarának történetét, majd ezt írja: „Bekár, hogy nékedis (sic!) nem volt egy magadnál okosabb Szamarad!”⁶⁵ Bár a szerző nem ír nevet, címet, mert („nem akar vitatkozni gyermekek és kofák szokása szerint”), egyértelműen Szaicz Leóra céloz, néhány hónappal később pedig még világosabbá teszi, hogy kire gondol: „Edgy Igaz Magyar nevet viselni kívánó Magyar Könyv (a' tavalyi igaz Magyar' bórja) jött a' Bétsi (Censurára) könyv-rostába, ha által láthatna rajta; melly közönségesen a' Protestánsoknak; de különösen némellyeknek, és a' Magyar Kurirnakis bezzeg meg akarja adni. – Lássukel mi lesz belőlle. Ha a' Bálám' szamara megszólalhatott, és ha az Esópus meseje szerént [...] a' fákis szóllanak, nem csak a' vadak; hadjuk kinek kinek pennáját kezében, 's nyelvét szájában – szép sülki (sic!) utójára belőlle.”⁶⁶

Mások is érezték az ellenkezést azokkal az egyházi értelmiségiekkel szemben, akik a magyar nyelv és az irodalom ügyével foglalkoztak: „egynéhányan (a'kik közzül nem utolsó Kelcz Prépost Úr) ellened morgolódnak, hogy Szerzetes Pap lévén magadat illy dologba avattad” – írja Rájniss József Révainak 1784. január 9-én kelt levelében.⁶⁷ Mártonfi még 1801-ben is arra kéri Paintner Mihályt, hogy ”hallgasson rólam addig”, míg meglátják, mi lesz a jezsuita

64 RÉCSEY VIKTOR, *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz*. 4. közl. ItK 1896, 232–233.

65 *Bétsi Magyar Múzsza* 1787. január 10., III., 24.

66 *Bétsi Magyar Múzsza* 1787. április 7., XXVIII., 224.

67 ÉDER ZOLTÁN, *Révai Miklós*, Bp., Akadémiai, 1972, 176.

rend visszaállításával. Miközben közeli barátai, munkatársai mind volt jezsuiták és piarista szerzetes-tanárok, ő mintha eltávolodna a jezsuita rendtől, illetve nagyon erős kritikával illetné azt. Levelező társai között az erdélyi protestáns elit tagjai is ott vannak, (s bár Cse-rei igazgatlanul megvádolja vele) felekezeti elfogultságot sem cenzori, sem mecénási működésében nem találunk, s tudósként is minél szélesebb konszenzusra törekszik.

Ezekből a levelekből is látszik, hogy a rejtőzködés egy tudatosan vállalt magatartás, életstratégia, amit Mártonfi barátai is elfogadtak. A rejtőzködés ugyanakkor meg is könnyíti a költői szereppel való belső vívódást: lehetővé teszi a sejtetést, a hivatkozást, az öngazolást is. Benne van saját kisebbségi érzése vagy bizonytalansága is, ugyanakkor jól látható a költői társaságba való tartozás büszkesége is – amelyet a folytonos többes számmal: „mi költők – ti tudósok” jelenít meg, és amelynek kapcsán komoly mecénási szerepet is felvállal. Az ellentmondásra, amelyre – ahogy majd látni fogjuk –, Kazinczy is felfigyel, a 18. századi egyházi értelmiségiek sajátos léthelyzetében kereshetjük a választ.

Kosáry Domokos a 18. század végének értelmiségi pályáit elemezve több olyan megállapítást is tesz, ami Mártonfira is érvényes.⁶⁸ Mártonfi azok közé tartozik, akik számára az egyetlen lehetőség a tudományokkal és/vagy az irodalommal való foglalkozásra az egyházi pálya. Ezek az egyházi keretek azonban már sokszor fojtogatóak: az egyházi értelmiségiek saját habitusuk és külső lehetőségeik szerint próbálják összeegyeztetni kétféle szerepüket. Van, aki maximálisan él a lehetőségekkel és szabad értelmiségiként, szinte világi-ként tud élni ezek között a keretek között, mint Dugonics András, van, aki kilép ezekből a keretekből, mint Verseghy Ferenc, de mind fontosabbnak tartják saját irodalmi működésüket, mint az egyházi karriert. Ugyanez a dilemmája Mártonfi legjobb barátjának, Révai Miklósnak is, aki a piarista rend előljáróival való konfliktusai után végülis 1794 elején szekurizál, s ezzel – saját szavai szerint – „holt

68 KOSÁRY Domokos, *Értelmiség és kulturális elit a VIII. századi Magyarországon*, Valóság, 1981. február, XXIV/2, 11–20.

állapotból új életre kelt”.⁶⁹ Mártonfi egy másik utat választ, saját irodalmi működését rendeli alá az egyházi pályának, s ebben a döntésben (a saját írói-költői tehetségében való bizonytalanságon kívül) valószínűleg több ok is közrejátszik: karrierje nagyon korán elindul, és már fiatalon olyan magas hivatalokat tölt be, amelyeket nem akar elveszíteni s amelyek nagyon óvatossá teszik (33 évesen főhivatalnok, 42 évesen kanonok, 45 évesen püspök), ráadásul költőként nem a hagyományos egyházi témákat és egyházi szellemű műfajokat választja, hanem nagyon is világias verseket ír, tehát szembekerül azokkal az elvárásokkal, amelyek egy magas rangú egyházi személlyel kapcsolatban – legalábbis az egyházi hierarchián belül – megfogalmazódnak.

Költői pályája jelen van a kortársi emlékezetben, de nagyon hamar elhalványul: Jakab Elek részletes lerésában a *költő* Mártonfi már nem szerepel. „Mártonffi püspök magas műveltségű férfi, philosophusi ész, nagy matematikus és ritka főpapi jellem volt; történeti ismerete tömérdek, finom politikai érzékkel egyesülve, bevégzett latin és görög nyelvismerő, a mit könyvvizsgálói ítéletei s jelentései igazolnak; jezsuita nevelést kapott, de igaz magyar nemzeti és alkotmányos érzését s világi papi szabad gondolkozását minden élethelyzetében ritka tapintattal megőrizte; az ő érdeme a római kath. oktatásügynek a múlt század végén s ennek elején nemzeties alapon szervezése s az oktatásnak a jezsuitákról a kegyesrendiekre átszállása, oly módon, hogy a világi papság se legyen közülök kizárva. E férfi egész élete áldásos munkásságban folyt le: nemes egyéniségéért s közjóra irányult tettei után az egyház büszkén gondolhat rá, a hazai történet a legnehezebb idők egyik legkimagaslóbb alakját bírja benne.”⁷⁰ Püspöki, cenzori, oktatáspolitikusi,⁷¹ könyvtárgyarapítói, tudósi működéséről többen is írtak, de költőként, drámaíróként és fordítóként azonban ma már sem

69 ÉDER, 225.

70 JAKAB Elek, *A cenzúra története Erdélyben*, Figyelő, 1881, 161–182, 253–273, 333–354.

71 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980, 430–431.

az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, sem a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* nem ismeri. A *Magyar Életrajzi Lexikon* azonban egyetlen mondatban megemlíti irodalmi működését is: „Számos színdarabja maradt fenn kéziratban. Verseket is írt.”⁷²

72 *Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1982², II. 162.

MÁRTONFI ÉLETRAJZA – MINTÁK ÉS HATÁSOK

Mártonfi József életrajzát részletesen és érzékenyen írta meg György Lajos, itt csak azokkal az elemekkel szeretném kiegészíteni, amelyek az évtizedek óta tartó (dráma)kutatás nyomán kerültek elő. Mártonfi 1746-ban született Csíkszentkirályon (apja Csíkmindszentről költözött a faluba, ahol Mártonfi öt éves koráig élt) egy elszegényedett székely nemesi családban. Érdekes ebből a szempontból Mártonfi névhasználata, amelyben ott van ez a félig nemesi, félig paraszti származás: Révainak írt leveleit is különbözőképpen írja alá (1806-ig: Mártonfi, 1806–1807: Mártonffy), püspökké választása után pedig használni kezdi a csíkmindszenti nemesi előnevet is. (Én a továbbiakban a György Lajos által is használt Mártonfi névalakot követem.) Négy lánytestvére és három fiútestvére van, a nyolc gyermek közül ő a legidősebb. 1752-ben kezdi el az elemi iskolát Csíkmindszenten. Ebben az időben már több mint 300 tanulóval működik a csíksomlyói ferences gimnázium, amelynek vonzáskörzete éppen a csiki katolikus székelység apró falvaiból áll, az iskolának sok tanulója van a környékbeli falvakból,⁷³ Csíkmindszentről is. Ötvös Ágoston és mások is azt írják, hogy Mártonfi is a csíksomlyói ferencesek diákja volt, ezt azonban György Lajos azzal cáfolja, hogy nincs nyoma a nevének a csíksomlyói anyakönyvben. Talán a fiú tehetségének korai megnyilvánulása miatt választják már a kezdetektől a jezsuita oktatást, amelyből sokkal egyenesebb út nyílik az egyetemi tanulmányok és a tudósi pálya felé. A tehetség kiválasztásának másik útja is járható lenne: Lestyán Mózes, Mártonfi későbbi

73 Az iskola történetéről lásd: SÁVAI János, *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Szeged, Agapé, 1997.

tanára a csíksomlyói ferenceseknél kezdi el az iskoláit (1730 körül szerepel is egy Szent Ferenc életéről szóló színdarabban⁷⁴), s csak az első osztályok elvégzése után kerül át a jezsuitákhoz. Lehet, hogy az életrajzi adatok mögött Mártonfinál is egy hasonló pálya áll: ez magyarázatot adna arra, hogy miért csak a középső és a felső nyelvtani osztály diákjaként szerepel először a székelyudvarhelyi névjegyzékben 1760-61-ben: lehet, hogy az első két évet mégiscsak Csíksomlyón járta ki. A család mind a három fiúgyermeké egyházi pályát választ, mint a felemelkedés egyetlen lehetőségét, bár a kisebbik, Péter pályaválasztásában talán már Mártonfi támogatásának is szerepe lehetett. Érdekes, hogy mindkét testvér természettudományos érdeklődésű, főleg a matematikához és a csillagászathoz vonzódnak. Mártonfi mindkettejüket segíti, öccse lesz a gyulafehérvári csillagvizsgáló első igazgatója, azé a csillagvizsgálóé, amit Batthyány Ignác alapított, de Mártonfi hozatott rendbe és mentett meg az enyészettől, bár nagyon sokba került, ahogy azt leveleiben is olvashatjuk. Ahogy Aranka Györgynek írja, az intézetet szabadon látogathatja minden tudós, sajnálatos módon azonban az ottani papok közül kevesen mutatnak hajlandóságot vagy érdeklődést a kéziratok tanulmányozása iránt. *„De elég az, hogy e sok szép materiale ott lésson, és készen fog állani a tudosok számára.”*⁷⁵

A természettudományok, a csillagászat iránt ő is érdeklődött, amit egyik magyar nyelvű prédikációja is bizonyít: „A’ természet vizsgáló bölcsek úgy tanítják, ’s leghihetőbb is, hogy az egész világ szüntelen mozgásban vagon. Azok a’ nagy égi testek, mellyek közül némelylek tulajdon tüzüktől, mások ezektől világoskodnak, ’s mellyek közül egy ez a’ föld is, mellyen lakunk, valamint mindnyájan

74 KILIÁN István, *Latin-magyar nyelvű iskoladráma Szent Ferencről Csíksomlyón a XVIII. században = Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend: Tanulmányok a Rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, ÖTVÖS István, Bp., Magyar Napló, 2013, 989–1055. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 8/2)

75 Mártonfi József Aranka Györgynek. Kolozsvár, 1799. febr. 22. – Gyulafehérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3. Idézi: VULKÁN 2013, 182.

kerékdedek, úgy szüntelen forognak és mindent elragadnak magukkal a' nélkül, hogy ezen sebes mozdulásukat észre is vehetnők: valamint a széles tengeren a' szélnek sebességével repülő hajóban minden mozdulásnak érzése nélkül ragadtatik, eszik, iszik, aluszik a' csendes utazó, és csak akkor veszi észre nagy mozdulását, midőn új világban találja magát” s ezt máris összeköti saját hivatásával: „Sokkal igazabb ez erkölcsi értelemben, mint a' látható természetes világban.”⁷⁶

A székelyudvarhelyi gimnáziumban Mártonfi 1758-tól 1761-ig tanul. Ebben az időben az iskolában tanít két olyan jelentős alakja is a magyar jezsuita literátoroknak, akik meghatározó szerepet játszottak Mártonfi pályájának az alakulásában. Az egyik a már említett Lestyán Mózes, aki hasonló társadalmi közegeből, s ugyanabból a kis faluból indult el egy értelmiségi karrier felé, mint Mártonfi. Lestyán Mózes (1720–1774) a csíksomlyói ferences gimnáziumból került a kolozsvári jezsuita iskolába, majd ugyanitt lett a rend tagja 1743-ban. 1746–49-ben Kolozsvárott, 1750–51-ben Egerben tanított, majd Nagyszombatban tanult teológiát 1754-ig. Két drámafordítást is készített ebben az időben, az egyiket Pietro Metastasiónak, a korszak legnépszerűbb drámaszerzőjének művei közül, a másikat Anton Claus német jezsuita drámaírótól (az *Attilius Regulust* 1752-ben, az *Egyiptomi József* című darabot pedig egy évvel később⁷⁷). Lestyán Mózes 1754-ben Bécsben járt a Theresianumban (az *Egyiptomi József*nek itt készült egy másolata⁷⁸), valószínűleg itt került kapcsolatba Andreas Frizzel, aki korábban a magyar jezsuita növendékek tanárképző intézetének a tanára volt

76 *Magyar egyházi beszédek VI. kötet*, kiad. SZALAY Imre, Pest, 1834, 81.

77 A darabok modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák I.* (ismert szerzők) szerk. VARGA Imre, kiad. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1992. 962. (RMDE, XVIII, 4/1). „Ex latino Patris Le Jay SJ in Hungaricam Linguam convertit anno 1753. Tyrnaviae P. Moyses Lestyán, SJ Scholasticus Tertii anni Theologus. Natione Siculus Transylvanus.” Uo., 989. A darab egyébként nem Le Jay művének a fordítása, hanem Anton Claus jezsuita drámaíróé.

78 „Leirattatott Bétsben 1754.15 Augusti in Collegio Theresiano.” A szöveg lelőhelye és jelzete ma: OSzK Kt Quart. Hung. 1071. *Jezsuita iskoladrámák I.* 989.

Szakolcán. A *repetentia humaniorum* kétéves tanfolyama arra szolgált, hogy a leendő tanárokat felkészítse azokra az évekre, amikor grammatikát, retorikát és poétikát kellett tanítaniuk a rend különböző gimnáziumaiban. Ennek megfelelően a tananyag elsősorban műfajelméleti, prozódiai, verstani szövegeket foglalt magába, de a felkészítő tanárok gondoskodtak arról is, hogy a növendékek részletes bibliográfiát kapjanak mindahhoz, amit majd tanulniuk kell. Mivel a jezsuita oktatásnak fontos része volt az is, hogy minden osztály évente legalább egy színdarabot megtanuljon és előadjon (latinul vagy magyarul), ezen a tanfolyamon kellett elsajátítaniuk a drámaírás szabályait is, ahogy azt Mártonfi jegyzetéből is látni fogjuk. Bécsben Lestyán Mózes megkapta Friz fiatalkori drámájának (*Salamon rex Hungariae*) a kéziratát (a dráma szövege csak 1757-ben jelent meg nyomtatásban, Friz első drámakötetében), amelyet prózában lefordított magyar nyelvre. Lestyán 1755-ben Szatmáron volt hitszónok, majd 1756–1757-ben Ungváron a retorikai osztály tanára lett. 1757-ben került Székelyudvarhelyre, ahol haláláig dolgozott. Pályájának ezen a pontján találkozott Illei Jánossal és Mártonfi Józseffel, s a rájuk tett hatásnak, és saját kézirat fordításának köszönhető, hogy hamarosan megszületett a Salamon-téma eredeti feldolgozása és verses fordítása is. Lestyán maga is invenziós költő-fordító: egy négy versszakból álló rokokó verset illeszt a darab elé a szerencse forgandóságáról, ennek kezdő versszakai:

Oh, Tündér földi dicsőség
Nincs benned semmi reménység
Mutatod kedvedet, itatod mérgedet,
Színled jó voltodat, adod sérelmedet.

Mert akit fel emelsz nagy méltóságokra,
Kiket ma fel ültetsz királyi polcokra,
Holnap megrontod, porba kevered,
Sok jajjal s búval epeszted.”⁷⁹

79 Jezsuita iskoladrámák I. 251.

Illei János (1725–1794) szintén emblematikus alakja a jezsuita színjátszásnak, és irodalmi működése egyébként is jelentős.⁸⁰ 1725-ben Komáromban született, 1743. október 17-én lépett be a rendbe Kőszegen, 1744–1745-ben Trencsénben volt mint novícius. A legfontosabb állomás Illei drámaírói habitusa szemponjából Szakolca, ahol 1745. október 4-től lett a *repetentia humaniorum* hallgatója, a tanára Andreas Friz volt, tehát már hallgatóként találkozott Friz drámáival.

1746 októberétől Gyöngyösön tanít, ebben az évben a parvisták (vagyis a legkisebbek) egy történelmi drámát mutattak be *Scipionis Africani exilium* címmel, a darab írója és rendezője minden bizonnyal Illei volt.⁸¹ 1748-tól Nagyszombatban tanul filozófiát. Ez az időszak igazi virágkor a város jezsuita kollégiumának színházi életét tekintve. Illei olyan mintát, olyan drámaírói erudíciót láthatott itt maga előtt, ami a saját drámaírói pályáját is meghatározta a későbbiekben. 1751-ben már ő maga is tanár, Gyöngyösön a grammatikai osztályokat tanítja, az évről előadásokon nagyon gazdag jelmezekkel adnak elő a syntaxisták egy darabot Xavéri Szent Ferencről *D. Xaverius a caducis rebus animum avellens* címmel.⁸²

1752-ben Kolozsvárott is a grammatikai osztályt tanítja, 1753 őszétől pedig egy évig Egerben a rétorok professzora, az ő osztálya mutatja be valószínűleg az új iskolaépületet (s benne a „díszes játékos új palotát”) köszöntő reprezentatív színjátékot (Faludi Ferenc *Constantinus porphyrogenitus* című drámáját),⁸³ Szent Ignác napján, július 31-én. A szöveg Kaprinai Istvánnak, az iskola rektorának a keze írásában maradt ránk (komolyan átdolgozva és számos rende-

80 Illei életéről lásd: Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu 1551–1773*, Romae, Institutum Historicum S. J. I., 1987, 627.

81 STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum scenicorum in scholis SJ Hungariae*, II. Bp., MTAK, 1986, 101.

82 Uo., 103.

83 *Nabuchodonosor metamorphosis (synt.)*, Prusia Bythiniae rex a filio interfectus, (princ. et parva) STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum scenicorum in scholis SJ Hungariae*, III. Bp., MTAK, 1988, 144.

zői utasítással látva el a Faludi-féle fordítást),⁸⁴ de a betanításban, illetve a darabválasztásban talán Illeinek is volt szerepe. A további nagyszombati évek (1754–57 között folytatja teológiai tanulmányait) is hasonló színházi élményeket jelentenek magyar és latin nyelven. 1758-ban Besztercén tölti a harmadik próbaévet.⁸⁵ 1759-ben a székelyudvarhelyi kollégiumban a grammatikai osztályok tanára, ez az osztály mutatja be a *Salomo Rex in campo Mosoniensi a Ladislao captus* című darabot,⁸⁶ tehát saját színjátékát, amelynek magyar szövegét 1767-ben Illei nyomtatásban is megjelentette drámakötetében.⁸⁷ Sajnos a darab szereposztása nem maradt fenn, de valószínű, hogy Mártonfi is játszott benne, mivel éppen ennek az osztálynak a diákja ekkor. Székelyudvarhelyen már korábban is magyarul játszottak az alsóbb éves növendékek, így a magyar nyelvű *Salamon*-dráma illeszkedett a szokásos gyakorlathoz is.⁸⁸ Illei – bár valószínűleg Andreas Friz Salamon-drámája is inspirálta, nem fordít, hanem önálló színjátékot ír a Friztől tanul drámaszerkesztési szabályok és drámastílus szerint. A hét jelenetben mindössze öt beszélő szereplő van, a jelenetek szinte filmszerűen követik egymást, a dráma szerkezete nem a *tragédia*, hanem a Friznél megtanult *dramation* modelljét követi: nincsenek felvonások, csak jelenetek, és nincsenek jelenetvégi versek, áriák sem. A dráma szervezőerejét csak a rendkívül patetikus dikció jelenti, az a patetikus beszédmód, amely magyar nyelven szinte először születik meg a színpadon: „Szegény Anyám! gyámoltalan Hazám Magyar Ország! nem elég vergődésed a’külső nemzetekkel? szülött magzatid is tépik árva falaidat, véredben fürdenek?”⁸⁹ A darab a mosoni mezőn játszódik, ahová László és Salamon is fegyvertelenül érkezik, hogy megegyez-

84 *Jezsuita iskoladrámák* I. 208–209.

85 Ebben az évben két előadás volt itt: *Sanctus Gordianus* (synt.), *Eustachius* (parva), STAUD II. 338.

86 STAUD III. 180.

87 *Salamon király, Lászlónak foglya* = ILLEI János, *Három szomorújáték*, Kassa, 1767. Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák* I. 299–323.

88 1758: *Jephtiadés victima anno ad finem vergente a syntaxista patrio idioma exhibitus* (synt.), STAUD III. 179.

89 *Jezsuita iskoladrámák* I., 305.

zenek egymással. Salamon azonban megbízza fővezérét, Zaboltsot, hogy rejtse el a katonáit a mezőn levő barlangban. Zabolts végül elmondja a cselet Lászlónak, aki azt így Salamon ellen fordítja, s a saját népe ellen idegen hatalmat is segítségül hívó, becstelen Salamon helyett a kegyes és jóságos László kerül Magyarország trónjára. Illei 1760-ban a retorikai és poétikai osztályt tanítja, majd 1761-ben a rend előljárói Kolozsvárra helyezik, ahol etikát és katekézist tanít, ő a kollégium könyvtárosa is.

Mártonfinak a kolozsvári gimnáziumba kerüléséről György Lajos ezt írja: „A syntaxis elvégzése után hirtelen iskolát változtat. [...] Nem lehetett ez a kisdíák önkényes akarata, sem pedig szegény sorsú édesapjának az elhatározása, hanem nyilván felsőbb hatalmak intézték így a sorsát. [...] Szegény gyermeknek a távoli Székelyföldről kevés keresnivalója lehetett ott. Nyilvánvaló, hogy csak kiválóságával juthatott be ebbe a válogatott és felsőbbrendű környezetbe. Elfogadhatónak látszik az a magyarázat, hogy az udvarhelyi kitűnő diákot a rendi előljárók vitték föl Kolozsvárra, mivel akkor is és mindig megbecsülték az ígéretes tehetséget.”⁹⁰ Az adatok alapján úgy gondolom, hogy éppen Illei János, Mártonfi neves tanára lehetett az, aki javasolta az iskolaváltást, s magával vitte Mártonfit új állomáshelyére.

Kolozsvárott ekkor virágzó színházi élet van, egyébként is szellemi központ, ahol Mártonfi számára kinyílik a világ.⁹¹ Illeivel azonban egy időre elválnak az útjaik: már a következő évben Budára helyezik, ahol 1762-63-ban az akadémián filozófiát tanít,⁹² (Pray Györggyel együtt), 1764-ben Győrött a kollégium praesese, majd Nagyszombatban a retorika tanára. Ebben az időszakban több előadást is rendezett az esztergomi érsek, Barkóczi Ferenc tiszteletére, akit már az egri püspöki székben is jól ismert,⁹³ köztük újra bemutatta saját *Salamon* drámáját is. 1766-ban Kassán professzor, 1767–1773 között újra

90 GYÖRGY, 24.

91 Erről részletesen: VARGA Imre, *A kolozsvári jezsuita színháztudomány = A magyar színház születése*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Egyetemi, 2000, 231–244.

92 A két év alatt 8 előadást rendeztek a jezsuita kollégiumban, STAUD III. 94–96.

93 STAUD I. 223.

Kolozsvárott van, a szeminárium régense.⁹⁴ A jezsuita rend feloszlatása után Illei a budai gimnázium retorika tanára, Mártonfi Józsefét váltja ezen a poszton, fizetés nélkül.⁹⁵ Folytatja azt is, amit Mártonfi elkezdett: több színdarabot is bemutat a növendékekkel.

Mártonfi kolozsvári éveiről csak annyit tudunk, hogy a jezsuita gimnáziumban ingyen szállás és élelem mellett tanul, cserébe szolgadiákként segít a kollégiumban.⁹⁶ Itt végzi el a poétikai és a retorikai osztályt az 1761–63 közötti években. 1763-ban apja már valószínűleg nem él (a család 1764-ben elveszíti az édesanyját is), így még egyértelműbb, hogy a pályája csak az egyházi kereteken belül folytatható: 1763. október 27-én felveszik a jezsuita rendbe. Trencsénben tölti a novíciusi évét 1764-65-ben, majd 1766-ban Szakolcára kerül a rend tanárképző intézményének, a *repetentia humaniorum*nak a hallgatójaként. 1767-68-ban a nagyszombati egyetem bölcsészkarán tanul, majd a rend a budai gimnáziumba helyezi, ahol az alsóbb és a középső évfolyamokat tanítja. 1770–1772 között Bécsben tanul matematikát és csillagászatot, itt tanul meg franciául és németül is. 1772–1773-ban újra Budán van, ekkor már a felsőbb osztályok, a retorikai és poétikai osztály tanáraként.

Tehetségét, tudását tehát nagyon hamar felismerik a rendben, amelyben azonban nem tudósként, hanem hittérítőként gondolnak rá elsősorban, legalábbis ezt hallja róla Kazinczy. Amikor báró Jósika Jánosnál vendégeskedik Erdélyben, a házigazda azt meséli, hogy apja, Jósika Antal „arra vala kirendelve, hogy Mártonffy József társával, ki később erdélyi püspökké leve, misszionáriusnak küldessék Kínába”, de mivel eltörölték a rendet, a dologból nem lett semmi.⁹⁷ A rend eltörlése valóban új pályára helyezi Mártonfit, aki választás elé kerül. Ter-

94 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu 1551–1773*, Romae, Institutum Historicum S. J., II., 1988, 627.

95 ALSZEGHY, 25.

96 VASS, 85–86.

97 KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. KOVÁTS Dániel, Bp., Eötvös Kiadó, 2008, 119. Ugyanezt megírja több változatban is, KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. SZABÓ Ágnes, Bp., Eötvös kiadó, 2013, 294, 409, 485.

mészettudósként, matematikusként szeretné folytatni a további életét, ezért azt kéri, hogy visszamehessen Erdélybe, ahol a kolozsvári akadémia matematika professzoraként dolgozik 1776-ig, majd Szebenben lesz matematikatanár. 1779-ben Mária Terézia kinevezi az erdélyi katolikus népiskolák felügyelőjének, a tisztséghez királyi tanácsosi rang és az országos főkormányzéknél referensi jog is tartozott. 1781-ben II. József az újonnan felállított szebeni könyvvizsgáló bizottság tagjává nevezi ki (1798-tól a bizottság elnöke), s innentől kezdve haláláig betölti a cenzori tisztséget,⁹⁸ ami rengeteg munkát jelent a számára, ugyanakkor ennek révén is benne él a korszak tudományosságában. 1786-ban királyi főkormányzati tanácsos lesz, Kolozsvárra költözik. 1788-ban címzetes gyulafehérvári kanonok, 1793-ban pedig szerbiai címzetes püspöki lesz. 1799-ben erdélyi püspökké nevezik ki. A *Magyar Kurír* így számol be az eseményről: „Méltóságos Mártonfi József Úr, eddig Szerbiai püspök [...] Erdélyi valóságos Püspökké, és a' tisztelet Fő-Kormányozó széknél valóságos tanátsossá nevezetett.”⁹⁹

„Majdnem a semmiségből küzdötte fel magát azon fényfokra, hova csak kitűnő szellemerővel párosult magas születés törhet szakadatlan munkásság között”¹⁰⁰ – írja róla egyik első méltatója, és valóban, ő az első alacsony sorból származó erdélyi püspök, aki éppen az egyik legnagyobb arisztokrata család nagy tekintélyű tagja után kapja meg a püspöki tiszteletet.

Gróf Batthyány Ignácot követi az erdélyi püspöki székben, akivel korábban ugyan voltak konfliktusai, de igyekezett folytatni mindazt, amit a püspök elkezdett. Nem tudta rögtön elfoglalni a tisztségét, mert a püspöki szék egy részének jövedelme per alatt volt. I. Ferencet egy magánkihallgatáson sikerült rávennie, hogy adja vissza az eddigi javadalmakat, így 1800. november 23-tól már ténylegesen ő vezeti a püspökséget.¹⁰¹ Kinevezése alkalmából sokan írnak hozzá üdvözlő verset, dialógust, színjátékot, ahogy ez szokás

98 JAKAB, 161–174.

99 *Magyar Kurír*, 1799. I. 22. szám, 343.

100 VASS, 86.

101 Püspöki pástori levele: *Venerabili Clero Dioeceseos suae tam seculari quam regulari salutem in Domino sempiternam*. Claudiopoli, 1804.

a 18. század végén, amikor is tömegével intéznek magyar és latin nyelvű dicsőítő verseket egyházi és világi főméltóságokhoz. Báthory Orsolya kutatásai szerint¹⁰² gróf Batthyány József esztergomi érsekhez 160 alkalmi alkotást, beszédet, költeményt címeztek főpapi pályafutásának negyven éve alatt. Többségük a mesterkedő barokk költészet körébe tartozik, óda vagy elégia, az üdvözlő színjátékok pedig a főpásztor-pásztor allegóriát követő pástorjátékok, sokszor zenével kísérve, több hasonló jelent meg a *Piarista iskoladrámák* köteteiben.¹⁰³ Áttekintve a Mártonfihoz szóló üdvözlések sorát, azt látjuk, hogy 1799-ben a kolozsvári piarista diákok adtak ki egy *carment* a püspök tiszteletére, majd a besztercei piarista diákok is latin nyelvű versekkel köszöntötték az új püspököt, mint Pallas barátját, tudós és dolgos, erényes pástort. Ez utóbbi köszöntésnek a szövege is fennmaradt,¹⁰⁴ a két versből álló kis „versciklus” mottója Vergilius *Aeneis*éből való.¹⁰⁵ Érdeemes idézni mindkét vers utolsó néhány versszakát:

102 BÁTHORY Orsolya, *Az irodalmi reprezentáció műfajai = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK ITI, 2015, 236. (*Convivia neolatina hungarica* 1.)

103 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A pástorjátékok tipológiája és szimbolikája = PINTÉR Márta Zsuzsanna, Theatrum és literatura*, Bp., Universitas, 2014, 142–147. A magyar nyelvű pástorjátékok modern kiadása: *Piarista iskoladrámák I*, szerk., kiad. DEMETER Júlia, KILIÁN István, KISS Katalin, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2002 (RMDE, XVIII. 5/1.), *Piarista iskoladrámák II*, szerk., kiad. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2007 (RMDE, XVIII. 5/2.).

104 *Dominus Dominus Josph. Martonfi de csik-mind-szent, dei et apostolicae sedis gratia M. Principatus Transylvaniae episcopus etc. etc. Dum Diem onomasticum ageret, a scholis piis Bistriciensibus celebratus*, 1801. A kinyomtatvány lelőhelye: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, Budapest. (Ezúton is köszönöm Baranya Péter könyvtárvezető szíves segítségét.)

105 „*Disce puer virtutem ex me, verumque laborem*” Virgilius LXII. *Aeneid.* Uo. 2.

[...] Cedite, cedite
Vestris latebris trans mare Caspium:
Instat vigil Pastor revulsis
Impavidus pepulisse lustris.¹⁰⁶

O puer quisquis celebrem diei
Aspicias pompam, fuge peius angve
Otium turpis vitii parentem:
Disce laborem:

Disce virtutem. Meritos honores
Sola fert virtus, similemque magnis
Efficit Divis, paritura longum,
Nomen, in aevum.¹⁰⁷

A gyulafehérvári papnevelde diákjai pásztorjátékkal köszöntöték.¹⁰⁸ A kolozsvári Egyetemi Könyvtár emellett még három kisműnyomatványt őriz, magyar nyelvű köszöntő verseket 1800-ból,¹⁰⁹ egy latin köszöntő verset papnövéndékektől,¹¹⁰ és Sombori Lajos kolozsvári költő újesztendei jókívánságait a püspökhöz,¹¹¹ de ter-

106 Uo. 3.

107 Uo. 5. A műre hivatkozik: *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus. Première partie: Bibliographie*, Par Augustin et Aloys de BACKER, nouvelle édition par Carlos SOMMERVOGEL, Bruxelles, Paris, Toulouse, V. 1894. 657.

108 Méltgs. Csik-Mind-Szenti Mártonffii Josef. Erdélyország nagy püspökének püspökségéba(!) lett bé-iktatása napját öszve csoportozott fő rendek szine előtt tisztelő játék, mellyet szerzett és bé-mutatott a Károly-fejérvári nevedék-papság. S. I. 1800, 4 ff. 6., Lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, III. A. 76.

109 Méltóságos csik-mint-szenti Mártonffii Joseff úrnak, az erdélyi nagy fejedelem-ség nagy érdemű püspökének ő nagyságának, 1800dikban midőn a' maga méltóságos püspöki hivatalára bé iktattatott, intézett öröm versek 1800, 4°, 4 ff.

110 *Vota Daciae in illustrissimo ac reverendissimo domino domino magni principatus Transylvaniae episcopo feliciter completa, occasione solennis installationis a clero iunior diocesano vulgata*, [H.n.] 1800, 8°, 5 ff.

111 Mártonffii Jósef, nagy méltóságú Erdélyi Püspök úr ő excellentiájához uj esztendői szives kívánság és köz jóra czélozó Ohajtása S.L.nak. A verselményt csak 1841-ben nyomtatták ki Kolozsvárott.

mészetesen ennél jóval több szöveg van az egyéb erdélyi gyűjteményekben. Az őt körülvevő általános tiszteletre és várakozásra utal, hogy kinevezésekor Szilágyi Sámuel, a kolozsvári református kollégium tanára is hosszú magyar nyelvű verssel köszönti az új főpapot, a négyoldalnyi kéziratossal dicsőítő költemény elején a püspök festett címere található. A vers szintén Horváth István könyvtárából került az Országos Széchényi Könyvtárba, mint a Mártonfi-levelek.¹¹² Fennmaradt két névnapos köszöntő is a püspökhöz: 1806-ban Kolozsvárott jelent meg egy elégia Bokross Ferenc (1782–1836) piarista papnövendék tollából,¹¹³ 1811-ben pedig Nagyszebenben jelent meg egy óda Ágoston Jánostól (1787–1863).¹¹⁴ Nem véletlen a vers metaforakészlete: Ágoston János (felszentelt papként) 1810-től a gyulafehérvári csillagvizsgáló csillagásza volt, a Rájnis Józseftől idézett mottó és a klasszikus forma Mártonfi deákosságtól költeményének „imitációja”.

- 112 A N. Erdélyi F. R. Gub. Főtan. és a R.A.H. Püspöke M. Mártonfi Josef úr elő Nsága Tiszteletére írt Versek. Melyeket készítette A. N. Réff. Coll. Edgyik Méltatlan tagja, Szilágyi Sámuel. OSzK Quart. Hung. 583. Szilágyinak egyetlen nyomtatott művéről tud Szinnyei József: *Imádság az Úr Istenhez... a kolozsvári ev. ref. szent gyülekezetnek újjonon építendő külső temploma fundamentoma letétele alkalmatosságával.* Kolozsvár, 1828.
- 113 *Elegia [...] Josepho Mártonfi de csik Mindszent, Transylvania episcopo, pro festo nominis in debitae venerationis testimonium scripta et oblata per Bokross Franciscus Salesius, Claudiopoli, 1805. 4°, 4 ff.* Szinnyei nem tud erről a műről, de Bokross több dicsőítő költeményét ismeri az 1808–1832 közötti évekből.
- 114 Nagy méltóságú csik-mindszenti Mártonfi József Úr' Erdély Ország püspökének Szent István apostoli király jeles rendje commendátorának, 'a császári királyi ő felsége, nem különben a' felséges királyi gubernium belső titkos tanácsosának ő kegyelmességének, hálaadatóság (sic!) jelenségéül neve ünnepeére áldozza Ágoston János, a' bölcsekedés' doctora, Mártiusnak 19. napján 1811. esztendőben. 8°, 2 f. Az aprónyomtatvány lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Fond generale 94729.

Mottó: „Kinek számára az Óltárt esztendőnként füstbe borítjuk.”

Rainis első Dal

A' Holdnak ragyogó fényre el hányadott
'S ím' gyöngyel ki rakott gazdag arany kocsin
Titán, a' ki terült ég közepére fel
Túzá Nagy Neve Ünnepét.

JÓSEF', PÜSPÖK', Urunk,' s' kedves Atyánknak,
Szívünkől eredett mennyei díszzei
Által tiszteletünk', s hálaadatóság
Hangját zengeni e' napon

Fő tisztünk legyen. Ez Múza dicső szava,
Ezt kívánnya Nemes mennyei lelkiben
Ékessen ragyogó Virtusok' halmái,
Mellyek' fényre egész Megyénk

Súgárollya. – Nagy Ő vérre nézve is. –
Fébének fel ajánlt mint Pap, az isteni
Erkölcök' eleven képe, Nagyobb. – Egész
Csillag példa gyanánt ragyog.

ÉLLY Honnyunk' ki szemelt Díszsze, dicső Hazád'
Nagy hasznára, Ki, e' bűnösen áldozó
Században, ki tudod mérni, s' parazlani
Óltárára hazádnak, a'

Mérsékelt vagyonod – Élly Papi Rendnek Egy
Leg főbb Czimere, és Gyámola szép időt!
Rád tisztán nevető napjaid' ék' szeme,
Borrongó komor éj homályt

Ne lásson soha e' testi világban.
– Úgy Is nagy Virtusod, és a Nemes Érdemid,
A' Szent Értelem Égében, örök verő
Fényt fognak mosolyogni Rád.”

Mártonfi 15 évig töltötte be a püspöki tisztséget. Haláláról Cserey Farkas így számolt be Kazinczynak 1815. március 11-én: „Erdéljnek naggyaiba is belé kapott a halál – most csak hamar három fő embe-
reink halának ki: gr. Bethlen József a Thesaurarius, gr. Mikes János
Gubern. Consiliarius, és Mártonfi a Püspök.”¹¹⁵ Halálakor a *Hazai
és Külföldi Tudósítások* és a *Magyar Kurír* is hosszú nekrológot kö-
zölt róla: „Erdélyből az a szomorú hír érkezett, hogy ezen hónap
3-ikán estve 9 órakor Károlyvárrott az Erdélyi Püspök Csík-Mind-
szenti Mártonffy József Úr ... harmadnap i betegségé után munkás
és érdemekkel tellyes életének 70-dik esztendejében meghalt. Ezen
jeles hazafi, és a tudományoknak közönségesen, különösen pedig a
magyar literatúrának kedvező Barátja már József Császár alatt egész
Erdélyben a Nemzeti oskoláknak Fő Vigyázójokká és tituláris püs-
pökké neveztetett, most ditsőségesen uralkodó Fels. Urunk által
pedig 1798-ban Erdély Ország Püspökjévé tétetett, mely fő pásztori
hivatalt olly jeles kegyességgel, olly minden szíveket megnyerő em-
beri szeretettel viselt, hogy az ő emlékezte mindenkor háládatos tisz-
teletben fog maradni.”¹¹⁶

Az Országos Széchenyi Könyvtárban található az a magyar nyelvű,
nyomtatott gyászvers, amelyet Elekes János veszprémi piarista
tanár írt jötevője emlékére.¹¹⁷

Eg'gy, minden ékes, 's szép tudományokat
Kedvelt, 's azoknak mindenikét tsuda
Módon kimunkált, és magába
Szívtt, 's velek élni tudott Nagy Elme!

115 *Kazinczy Ferenc levelezése*, közzéteszi VÁCZY János, Bp., 1890–1911. XII. 451. [A továbbiakban: KazLev.]

116 *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1815. évf. 22. szám, márc.18.

117 *Gyász koszorú. Mellyet ... Mártonfi József Úr' ... sirja felibe kívánt füg-
geszteni egy hajdan érdemetlen kedveltye, s azért örök Emlékezettel tar-
tozó háládatos tisztelője*, Nep. ELEKES János, Kegyes Oskolabéli Pap.
1815-dikben. [Veszprém]

Eg'gy, a' Tudós Lelkeknek igaz betsét
Mindég megesmért, s' boldogodásokan (!)
Örült, 's azont még felsegélni
Kész kebelű szeretett Metzénás!

Eg'gy, a' Magyar Nyelv' ékesidésiért
Élt, halt Magyar Szív! 's önn' Helikonnyaink'
Diszét Nagyittó, Ritka Lantos
Vála porá! Legyen áldva e' Por!

A továbbiakban a tudós, a mecénás és a *lantos* Mártonfi alakjához szeretnék néhány kiegészítést tenni, mintegy folytatva György Lajos monográfiáját.

A TUDÓS

Mártonfi tudományos teljesítményéről, oktatáspolitikai, egyházpolitikai nézeteiről György Lajos részletesen beszámol a monográfiájában, ez a fejezet több mint ötven oldal. Annak ellenére, hogy nyomtatásban egyetlen mű sem maradt ránk Mártonfi József neve alatt – ami önmagában is érdekes –, merthogy a röpiratait névtelenül (sub anonymo) publikálta. Az oktatáspolitikai már fiatal tanárként is érdekelte, kolozsvári kéziratában már ott van a *Synopsis* című anyag tartalomjegyzéke és előszava, amely a közoktatás szerkezetét tárgyalja.¹¹⁸ Kosáry Domokos szerint Mártonfi állította össze az 1781. május 16-án kihirdetett *Norma Regiat*, a *Ratio Educationis* erdélyi változatát, és tagja lett a közoktatást irányító tanulmányi bizottságnak is.¹¹⁹ Ezt a feltevést erősíti meg Vulkán Vera Tünde disszertációja is. Mártonfi jól látja, milyen veszélyeket rejt a szerzetesrendek által fenntartott iskolarendszer: „Itten az a hír futamodott, hogy a P. Piaristák Provinciálisa nem akarja Szerzetesseit a ki szabott rend szerént Kolosvárárt hagyni. *Bajos egy országnak a szerzetes reguláktól függeni* [kiemelés P. M. Zs.]. Igaz ugyan, hogy ha el fognak minnyájan menni, előre lészen holmi nehézség, minden hivataloknak ki pótlásában; kivált a Matheziában, melyre ha Méltóságos Püspök Úr Ó Excellentiája az Astronomussát leg alább egy ideig ide nem enged, a mig mások is készülhetnek, hirtelen nem tudom, kit találunk

118 „A művet György Lajos a Mártonfiénak tartja, míg Trócsányi Zsolt cáfolja ezt a megállapítást. Talán érdemes újból vizsgálni ennek az információnak a fényében is a mű szerzőségének kérdését” – írja Papp Kinga. PAPP 2010, 533.

119 KOSÁRY Domokos *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1983, 430–431.

egészszen alkalmatost. De a többire igen jó, és elkészült emberink vannak” – írja Bánffy Miklóshoz szóló levelében.¹²⁰

A Révaival folytatott levelezésben nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozik, ismeri a magyar nyelv keletkezésével kapcsolatos nézeteket, de ő maga, ahogy szinte minden kérdésben, ebben is egyfajta konszenzusra törekszik a különböző táborok között (ahogy Pray György is). Felháborítja az a gondolat, hogy „minden szavunkat a kijevei úton szedtük fel”, de nem is akarja a magyar nyelv ősiségét fantazmagóriákkal alátámasztani, vagyis nem akar „Rudbeckizálni”. Budai Ézsaiás a *Magyar Ország históriája a’ mohátsi veszedelemig* című könyvének „A’ Magyarok eredetéről és atyafiságáról” szóló fejezetében¹²¹ ezt írja: „Ezt a’ két nyelv között való Atyafiságot, már a’ XVII-dik Századbann kezdte gyanítani Sveciai Túdós *Stiernhielm*, a’ XVIII-diknak eleinn pedig Upsalai Professor *Rudbeck*, de mind ketten csak Lexiconok utánn. Méltánn lehetett tehát kívánni, hogy valamely Magyarúl értő Ember vetődnék Lappóniába, mely meg is lett 1770-benn, a’ midőn *Sajnovits János* nevű Jészuita ottann megfordúlt, és a’ két nyelvet egybe hasonlítván, munkájábann azt adta ki Világ’ eleibe, hogy a’ Magyarok nyelve egy a’ Laponnokéval.”

Ezzel a kifejezéssel tehát Mártonfi arra a vitára is reflektál, amely a 18. század második felében zajlik piarista és jezsuita tudósok, Desericzky Ince és Cetto Benedek, illetve Pray György között. A magyar nyelv eredetét illetően sokáig tartotta magát az a teória, hogy a magyar az ősnyelvnek tartott héber nyelv leszármazottja; ez azonban legtöbb esetben nem jelentett modern értelemben vett leszármaztatást, csupán azt akarta nyomatékosítani, hogy a magyar egyetlen ismert európai nyelvvel sincsen rokonságban, mivel Ázsiából származik, és sokáig úgy gondolták, hogy minden ázsiai nyelv anyja, mintegy mátrixa a héber.¹²² Desericzky Ince (1702–1763) ő-

120 Mártonfi levele Bánffy Miklóshoz, idézi VULKÁN 2013, 229.

121 Debrecen, 1805, 43–48; a könyv 3. kiadásában: Pest, 1833, I. köt., 36–40.

122 SZÖRÉNYI László *Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban* ItK 1997, 18. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00002/pdf/itk_EPA00001_1997_01-02_016-024.pdf

nyelv-elmélete szerint a hun-avar-magyar nyelv még a bábéli nyelv-zavar előtről származik, és megőrizte az emberiség ősnylvét.¹²³ Pray György 1761-ben megjelent műve¹²⁴ műve a Kínában élő francia jezsuiták forrásai (a kínai évkönyvek) alapján másféle modellt kínált a magyar nyelv eredetének.¹²⁵ Amikor tudomást szerzett Sajnovicsék eredményeiről, azokat is beépítette új könyvébe,¹²⁶ s egy olyan hatalmas eurázsiai, nyelv- és őstörténeti rokonság által is összetartozó nyelvcsaládot, illetve később szétvándorolt ősnépet tételezett fel, amelyben a szkíta-hun leszármazás összefért a magyar és lapp-finn rokonsággal is. Pray könyve nagy visszhangot és vitát váltott ki, több polemikus mű született a témakörben.¹²⁷

Ha igaz, amit Kazinczy Mártonfiról hallott, akkor még inkább érthető Mártonfi tájékozottsága ebben a kérdésben. Ha idevesszük történeti érdeklődését, azt kell feltételeznünk, hogy kínai jezsuita misszionáriusként nemcsak a hittérítés, hanem a magyar őstörténet és a magyar nyelvészet ügyének kutatása is feladata lett (lehetett) volna. Mártonfi jó barátságban volt Pray Györggyel,¹²⁸ és ahogy látni fogjuk, Sajnovics Jánossal is, ebben a vitában mellettük áll, ahogy Révai is egy mérsékeltbb álláspontot foglal el a nyelv-rokonság kérdésében.

Tudósként (ahogy Révai írja: kollégaként) viselkedik akkor is, amikor részletes, tudományos elemzést ígér Révainak a neki megküldött könyvekről. (Pl.: „Most nem irhatok semmit a tudós obser-

123 *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria*, Budae et Pestini, 1748, 1753, 1758–1760.

124 *Annales Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. Ad annum Christi CMXCVII*. 1761.

125 SZÖRÉNYI 1997.

126 *Dissertationes historico criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum*, Bécs, 1775.

127 CETTO Benedek, *Sinensium Imposturae assertae*, Pestini, 1787; Pray viszontválasza: *Epistola ad Benedictum Cetto in qua novae in hujus in rebus Sinicis imposturae deteguntur: Accedit historia controversiarum de ritibus sinicis ab earum origine ad finem compendio deducta*, Pestini ac Cassoviae, 1789.

128 GYÖRGY, 163.

vatiokról,¹²⁹ mellyeket tettem a munkáidra; de ez is meg leszsz.”) Ugyanakkor pragmatikusan közelíti meg a magyar nyelvtudományi kérdéseket: „De mi haszna, sokat veszekedni arról, hogy mondották, hogy írták a régiek ezt, vagy amazt? Bizonyosan mindenkor hatalmunkban marad az, hogy könnyebben, s tsinosabban mondhassunk ki, s írassunk valamit.”¹³⁰ Nem híve a polémiának, s igyekszik tárgyilagos lenni a legmegosztóbb kérdésekben is.

Mártonfi már a 70-es évek végétől tudományos, latin nyelvű levelezésben áll Benkő József református lelkésszel, akinek *Transylvania* című munkájáról terjedelmes értekezést készít 1779-ben.¹³¹ Csofálja tudományosságát, emberségét, a mű eleganciáját, s tisztelete még nagyobb, tudva, hogy Benkő Erdélyben képezte magát, itt vált tudóssá. Mártonfi megírja, hogy több levelében már másoknak is magyarázta a mű nagyszerűségét, de sokan nem tudják megérteni elvontsága miatt, s hogyan is tudnák megérteni a legjobb tanár történelmi művét...¹³²

Aranka Györggyel is fennmaradt levélváltása,¹³³ hasonlóan bensőséges és bizalmas hangon, mint a Révaival való levelezése. Kettőjük „tudós enyelgése” és „elmeköszörülése”¹³⁴ elsősorban erdélyi heraldikai és történelmi témákra fókuszált. A levélváltás oka az volt, hogy Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című történelmi röpiratának egy kéziratot változtatát a göttingai tudós, Agost Schlözer alaposan megkritizálta 1791-ben, Aranka a válaszhoz több tudós véleményét is kikéri, többek között Mártonfiét is, akihez több kérdést is intéz. Mártonfi Aranka György minden kérdésére rendszeresen, pontokba szedett választ ad az erdélyi nemzetek pecsétjét, címerét illetően, és megírja, hogy a szászok által írt

129 Megjegyzésekről, megfigyelésekről. Lásd kötetünk 12. levelét.

130 Lásd kötetünk 5. levelét.

131 Három magyar nyelvű levele maradt fenn hozzá, mind a hármat részletesen ismerteti GYÖRGY, 162.

132 Mártonfi József levele (fogalmazvány) Benkő Józsefhez. Szében, 1779. augusztus 5. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b. Idézi VULKÁN 2013, 175.

133 Hat levele maradt fenn a gyulafehérvári levéltárban, 1798-99-ből.

134 Aranka levele Mártonfihoz, 1798. január 17. Idézi: GYÖRGY, 164.

politikai röpiratokat, Schlözer írásait már a kilencvenes évek elejétől nyomon követi, s azok mér régóta gondolkodásra készítetik.¹³⁵ Aranka Györgynek arra a kérdésére, hogy a barcasági dékánátusok függetlenek voltak-e, vagy pedig a milkóviai püspöktől függtek, Mártonfi részletes (magyar nyelvű) egyházjogi érvekkel válaszol, amelyet észszerűsége és világossága miatt Vulkán Vera Tünde teljes egészében idéz.¹³⁶

Aranka Mártonfit kérte meg a Schlözer ellen írt recenziójának bírálata is. Mártonfi – habitusára jellemző módon – törölte a szövegből a személyeskedő részeket, és meghúzta, kijavította a szöveget. Aranka maga is egyetértett utólag a Mártonfi által áthúzott részek javításával, s a tanácsait követve objektívebben fogalmazott.¹³⁷

Báró Naláczi József is neki küldte el 1811-ben a Schlözer ellen írt monográfiáját. Mártonfi tudósi tekintélyéhez hozzátartozott az a tény is, hogy cenzorként megkadályozta egy Schlözert követő, tudománytalan, elfogult német mű megjelenését – nem hatalmi szóval, hanem egy olyan tudományos értekezéssel, amelynek nyomán maguk az erdélyi szászok vonták vissza a hibáktól hemzseggő kéziratot.

Mártonfi, bár nem volt tagja sem a Nyelvmívelő, sem a Kéziratkiadó Társaságnak, mindkettőt támogatta, legalábbis erre utal az a Révaihoz írt megjegyzése is, miszerint, ha a Társaság sorozatában és közreműködésével adná ki a műveit, már tégen megjelenhettek

135 VULKÁN 2013, 171.

136 VULKÁN 2013, 179.

137 „Első dolgom azért a' volt: azt a' nem világ eleibe valo idéetlen Elöljáró Beszédet mással felcserélni. Azután a' miket a' Mlsgs Ur meg huzott volt, egészz verseket /paragaphusokat/ ki huztam, 's a' szokat meg változtattam; és nagy köszönettel tartozom érette a' Mlsgs Urnak. Mert tűzbe jövén nem birtam magammal. Mikor az a' tudatlan, becsületet nem tudo, rossz ember; a' leg alacsonyobb és álnokobb fegyvereketis nem szégyenlette a' hamisság mellett, rosszszul és helytelenül él venni ellenünk: azt gondoltam hogy az Igasság mellett és réa szabva illendöül, szabad leszen nekemis az alacsony-ságokra le ereszkedni. Csak azért hogy érezze.” – Aranka György levele Mártonfi Józsefhez. Marosvásárhely, 1798. május 25. – Gyulaféhérvári Érseki Levéltár, György Lajos hagyatéka, VI./11/b (3). Idézi VULKÁN 2013, 181.

volna. Aggódva veszi tudomásul, hogy Aranka lemondása után a társaság szinte megszűnt létezni: „*És mivel már panaszszal kezdém leveletemet, el nem nyomhatom azon nyugtalanságot is, mellyet érzek, hogy a Társaság munkáinak második darabja mind addig világra nem jött, és hogy az egész Magyar Társaságnak csak egy Német Journálban hallyuk valami hírét! Nem de meg mondam én előre, mi következik abból, ha a testből a lélek el távozik? A Gubernator Ur Ö Excellentiajának 's a Kéz írások Társaságának serénységéhez ebben heába ragaszkodunk, mert itt igen sok, és nagy az Országos dolog, és a Kéz írások Társasága is talám már haldoklik...*”¹³⁸

Mártonfi Gyarmathy Sámuellel is baráti kapcsolatban állt (ahogy a levelezésből is látjuk, ő juttatja el neki például Révai könyveit). A Cserey Farkassal (1773–1842) való levelezésnek és kapcsolatnak is a közös tudósi attitűd volt a meghatározója. Cserey már eleve tudósként tekint Mártonfira, azért küldi el neki azt a levelet 1805-ben, melyet a kolozsvári akadémia ügyében írt: „Én azon deák levelet, melyet tavaly a kolozsvári Academicus Senatushoz közlöttem az Erdélyi Pápista Püspökkel, Mártonffi Ur eö Exjával; meg nem álhatom, hogy ezen nyilt eszü Praelatust véled abbul meg ne ismertessem, a mit levelemre válasz képpen ír”. Ennek a Kazinczyhoz írott levélnek köszönhetjük, hogy a Mártonfinak Csereihez írt levele (legalább részben) fennmaradt: „Drága levelét a M. Urnak [december 18-án] tisztelettel vettem, és nagyra becsüllöm szándékát, hogy nállunk is a Tudósokat leg aláb halálok után becsülleni tanuliak, de ez oly szokatlan itten, hogy nagy jeget kell törni, a még oda evezhetünk. etc. etc. [...] A falusi Nevelésrül írt könyvét is a M. Urnak annál nagyobb köszönettel vettem, és olvastam, hogy abban az én sok igyekezetimet, fáradságimat, 's írásimat fel találom – melyek akkor vétkek voltak az ország előtt. Ezekbül egy igen rövid foglalatot adtam volt ki ezen cím alatt: Közönséges rendtartás a falusi oskolák számára. Ezt még az akkori Püspök is üldözte, oly nagy véték volt akkor józanon gondolkozni. Most Hunyad v. megye is a Guberniumnál egy olyan dolgot sürget az oskolák iránt, mintha

138 Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz. Kolozsvár, 1799. febr. 22. GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3. Idézi VULKÁN, 2013, 181.

vagy az én Munkáimot (melyeket valaha kárhoztatot), vagy a M. Ur könyvét olvasta volna. Mely változás! de mely szomorú gondolat, hogy ez mind csak ad pia desidera tartozik”.¹³⁹ A Csereyvel folytatott levelezésnek azonban vannak más aspektusai is. Mártonfi cenzorként is fűz megjegyzéseket Cserey könyvéhez, amiről szintén a Kazinczyval folytatott levelezésből értesülünk: „Minapi levelibe contravertalta volt ezen Püspök Ur, hogy a meg világosodás eszközeül, és elő mozdítóiuil miért emlitem Woltairet, Rousseaut s.a.t. a falusi Nevelésrül írt munkámba és még is ezeket láttatom azon álitásomba meg czáfolni, melybe a csalfa meg világosodásrul szóllok. – Erre eö Excjának akkor így feleltem: »A csalfa meg világosodást a midön emlitem, nem szándékom Woltairet, Rousseaut meg czáfolni, mert bizonyos az, hogy ezek hathatós elő mozdítói voltak az igaz meg világosodásnak, csak annyiba láttatnak hibásoknak lenni, hogy jóra intézett arányokat vagy igen nagy szabadságú tüzzel, vagy nem eléggé világosan terjesztették világ eleibe; de ha meg tekintyük állapottyát azon időnek, melybe irtak, ha meg fontolyuk környül álásaikot, melyek közt irtak, nagy részbe menthettyük őket, mint a kik egyg hosszan tartot veszedelmes homálnak ki tisztítására varásló erejű fáklyát gyuitottak, hogy az annak lángjából füstölgő pára a ködnek mérigit el osztathassa.« – Későre vevém észre, hogy egyg thalarisba [papi talárba] lévő fő méltóságnak igen sokat irtam Philosophussaim dicsiretekrül – nevezetesen a Genovai polgár Bölcse [Rousseau-ra] nézve – meg is kapám a feleletet: »Ugyan kívánva kívánom a Mélt. Urnak azon tudós munkáját látni, melybe meg mutattya, miben és mennyire segítette Woltaire, Rousseau s.a.’t. az igaz világosodást, mert előttem sem ismeretlenek azok a Bölcsek, sem azok, a kik mellették és ellenek irtak.« Én pedig ezen dissertatiot meg nem írom, hanem tessék eö Excjának róllok hinni, a mit tettzik – én is magamra nézve aszt mivelem, és Mártonfiba a mi szép és becses, szeretni és becsülni fogom; a mi nem szép, el halgatom úgy, mint a thalarisba lételnek gyengeségeit.”¹⁴⁰

139 KazLev. IV. 1056, 448.

140 KazLev. IV. 1061, 463.

Mártonfi a kifogásai ellenére sem akadályozza meg a könyv megjelenését, bár akkorra már tiltott műveknek számítanak Rousseau és Voltaire munkái, s csupán cáfolatot lehetett volna róluk írni az érvényben levő rendeletek szerint.¹⁴¹ Mártonfinak hivatalából kifolyólag a hivatalos álláspontot kellett képviselnie, de széleslátókörűségét bizonyítja, hogy, bevallása szerint, maga is jól ismeri az említett szerzők műveit. Ám egy cenzor nem beszélhet másképp, ezt Kazinczy is megállapítja válaszában: „De Püspöknek így kell szólni, így kell gondolkozni!”¹⁴²

A történettudomány iránti érdeklődését nemcsak a kéziratos tanári jegyzete és négy magyar történelmi témájú darabja bizonyítja, hanem az erdélyi történészekkel, köztük Kovachich Márton Györggyel folytatott levelezése is.¹⁴³ Kovachich munkásságát, bár nem volt közöttük erős személyes kapcsolat, 1794-től figyelemmel kísérte, s mecénásként is segítette. 1813-ban vendégül látja Kovachichot tíz napig Gyulafehérváron, akinek így módja van jónéhány értékes kéziratot lemásolni.¹⁴⁴ Mártonfinak a történetírásról, a történettudományról vallott nézeteit Vulkán Vera részletesen bemutatja disszertációja utolsó fejezetében. Mártonfi Batthyány Ignáccal és Schlözerrel ellentétben nemcsak a hiteles okleveleknek tulajdonít forrásértéket, hanem sok másnak is: „...nem láthatom által, miért a Püspök Ur Ö Excellja, [vagyis Batthyány] Schlözerrel úgy annyira meg veti a Lörintz Püspök levelét de anno 1096, tsak azért hogy nem *diploma*; holott sok olyan régi irások fordulnak a Historicusoknál elő, mellyeket ha mind meg vetünk, mely nagy rések esnek a történetekben!”¹⁴⁵ Egy másik levelében ezt írja Aranka Györgynek: „Azt vitattya Schlözer, hogy a Magyarok, ’s Székellyek nem mutathatnak *diplomát*, mint a Szászok, a nékik adatott földről: hol van tehát a jus-

141 VULKÁN 2007, 240.

142 Kazinczy Csereynek, Széphalom, 1807. jan. 24., KazLev IV., 1064, 469.

143 Kovachich nyomtatásban is megjelentette Mártonfi hozzá írt levelét. *Martini Georgii Kovachevich Senquiciensis responsum ad epistolam ... Josephii Martonfi de Csik-Mindszent episcopi Transylvanii*, Buda 1807.

144 GYÖRGY, 166–167.

145 Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó. idézi: VULKÁN 2013, 174.

sok? Erre az igaz Magyar, és Székely örömmel meg vallyá, hogy nem mutathat, s éppen az az ő maga uraságának /aotonomiájának/ jele. De mutathat arról, mit, és mikor adott a Fejedelmeknek. A Magyar nemzet¹⁴⁶ nem a Királytól vette a birtokát, hanem ő adta a Királynak is, a mi a Királyné.”¹⁴⁷

Nagyon érdekes Mártonfinak az a véleménye, miszerint a nagyközönség számára nem kellene mindent kinyomtatni, az egyik oklevélről szólva ugyanis ezt írja: „Ezzel, jóllehet az ideája igen szép, tsekény vélekedésem szerént nem kellene sietni. De miért is kellene? Az olvasó világ két féle részből áll: azokból, a kinek a polgári, s törvényes igazgatás kezében vagyon; és az úgy nevezett Tudósokból. Az elsők számára nem szükséges mindent ki nyomtatattatni. Azok a hol kell, tudnak élni a régi levelekkel; s úgy is a sarkalatos kérdésekben nem a nyomtatott brochurákból, hanem az eredeti levelekből itilnek. A Tudósokra nézve miért kellene a mi dolgainkat brochuristának tudni? miért lehessen mindennek azokban gázolni? Én félek, hogy a Szászok is valaha meg bánnyák, hogy minden leveleiket a vásárba küldik. Sokszor jut eszembe ama tyuk, mely addig vakart egy régi szemét dombon, a mig egy rosdás kést vakart ki; mellyet az után a szakáts meg fent, s a tyúknak nyakát el vágta vélle. – De talám a nemzetnek ditsősége kívánnya, hogy sok könyv legyen rólla?”¹⁴⁸ Bíró Annamária szerint ezek a gondolatok „teljes mértékben kirekesztik azoknak a tudósoknak a köréből, akik a professzionalizálódó történetírás elveit képviselik.” Vulkán Vera Tünde azonban azt hangsúlyozza, hogy bár Mártonfi sosem tartotta magát történettudósnak, ismerte a történeti forráskritika módszerét.¹⁴⁹ Disszertációjában idéz egy közleményt, amely azt bizonyítja, hogy a püspök fontosnak tartotta a helytörténeti művek kiadását is: „A történetirodalom barátait, kiválóan pedig Kolozsvár mívelt közönségét kellemesen fogja érdekelni Mártonffi József róm. kath. püspöknek 1809. a febr. 6-ki közgyűlésen tárgyalt levele, mellyel a püspöki levéltárban talált „Ko-

146 Kiemelés Mártonfitól.

147 Uő, uo.

148 Idézi VULKÁN 2013, 212.

149 VULKÁN 2013, 171.

lozsvár leírása.” [*Descriptio Civitatis Claudiopolis*] című két kéziratot oly megjegyzéssel adta vissza, hogy ha érette gróf Batthyány Ignác püspök előde fizetett volna, fordíttassék meg; továbbá jelentette: „hogy ha valaki találatnék, aki Kolozsvárról egy pontos, teljes és diplomákkal megerősített munkát készítne, maga segedelmét nem vonná meg tőle.” A város e kéziratokat köszönettel fogadta, fizetés érettök nem volt, ami pedig a város említett módon való leírását illeti, mihelyt azt teljesíteni valaki magát ajánlja, a tanács ő excellentiáját róla tudósítani fogja.” A levél kiadója ezt fűzi hozzá: „Íme a tudós magyar püspök, csaknem egy századdal előzte meg korát, úgy óhajtván megírtni *Kolozsvár Történetét*, amint a mai irodalmi színvonal és mérték kívánja, s amint tényleges írója is megkísérelte. Ha a nagy tudományú s erős hazafiúi érzelmű főpap ma élne! Lenne e *Város-Leírásra* hihetően sok ellenészrevétele, de tán olyan is igen, a mi neki, mint lelkes hazafinak s valódi tudósnek örömet okozna...!”¹⁵⁰

150 VULKÁN 2013, 78.

A MECÉNÁS

„Sokat költött a szegény lelkészek és tanítók fizetésének emelésére, a székesegyház csinosítására, a Batthyány intézetet a vég-enyészettől megmentette, a csillagda födelezésére sok ezret költött, a könyvtárba ritka példányokat vásárolt és a numizmatikai gyűjteményt is gyarapította” – írja róla életrajzírója.¹⁵¹

Kazinczy is úgy emlegeti az *Erdélyi levelek*ben, mint „hazáját és tudományokat s minden jót szerető Mártonffy.”¹⁵² Dicsérettel ér fel az is, amikor Rudnay Sándor püspöki beiktatása kapcsán ezt írja: „Erdély Batthyán és Mártonffi után ismét olly Püspököt kapott, a’ ki a’ tudományokért ’s a’ haza’ Nyelvéért és Literatúraért bizonyosan fog tenni valamit.”¹⁵³ Többször is utal Mártonfi költeményeire és oktatáspolitikai működésére is. A Cserey Farkashoz írt episztola kapcsán ezt írja Toldy Ferencnek (Mártonfi halála után több mint 10 évvel!): „A Csereyhez írt Episztolának nem ígértem azt a’ szerencsét, hogy a’ te Ízlésedet megnyerje, mert az enyémet sem bírja. De et heic dii sunt, ’s az olly férfi, mint Püspök Mártonffi örömmel olvassa. Jó az ollyakat elmondani.”¹⁵⁴ Mindezt Kazinczy Cserey Farkas elbeszéléséből tudja, aki elvitte az episztolát engedélyeztetésre a cenzor Mártonfihoz. Mártonfi elolvasva a verset, „az Imprimaturt reá írta, magasztalással szóla felőle, és ezt vetette szavaihoz: De ezt itt nemcsak becsülni de megérteni sem fogják, mert Erdély a’ Literatúra fentebb nemeit becsülni ’s érteni nem

151 VASS, 86.

152 *Erdélyi levelek*, 2008, 148.

153 *Erdélyi levelek*, 2013, 75.

154 1827. december 6. KazLev. XX. 411.

tudja.¹⁵⁵ Sőt, van egy olyan epigrammája is (*Fenntebb stylus*), amely-nél éppen erre a mondatra hivatkozik: „Nem csudálkozom én, hogy az én epistolámat, és mind azt, a’mi fentebb poesis nemére való – a’ mint püspökötök mondá – Erdélyben becsülni sőt csak megérteni is kevés számú olvasó tudja; úgy van az itt is, Németországban is úgy volt, mikor Klopstock megszólalt és Gottsched nyírville helyett elikbe tokaji borral teljes poharakat tett” – írja 1810-ben Csereynek.¹⁵⁶

Mártonfi a felvilágosult egyházi értelmiség fontos képviselője, egyfajta mércéje: Kazinczy felháborodva azon a tényen, hogy apósa egykori írnökát, a szerinte tehetségtelen és ostoba Januschek Józsefet tanügyi inspektorra nevezték ki (előnyös házassága miatt), így fakad ki: „Arra a’ hivatalra tehát, a’ mellyet Mártonfi Püspök, s’ Magyar Országban Kánononok viseltek, egy Orosz Pap fija s’ Grammaticae Professor és pedig millyen! – tétetik a’ Prényi leány feleségért!”¹⁵⁷ Amikor 1816 augusztusában Gyulafehérváron jár, alig várja, hogy megnézhesse a „Károlyvári Bibliothecát”, s ebben végig forgathassa a Mártonfi által megszerzett *Museum Napoleon* kötetét.¹⁵⁸ Ugyanakkor felháborítja, hogy az ott lévő értékes könyvek közül Mártonfi „ajándékba adá Maximilian Herczegünknek a Livius első kiadását”, pedig az nem az övé volt.¹⁵⁹ Mártonfi költészetéről sem csak a már idézett mondatot olvashatjuk tőle: amikor a kenyérmezei csata színhelyén jár, rácsodálkozik a felirat nélküli emlékoszlopra, amely Kinyi Pál és Báthory István emlékét őrzi. „A’ ki [...] Mártonffyt ismeré, még inkább csudálhatja, hogy az a’ nélkül maradt, és hogy ez a’ Püspök, ki szerencsésen költe, legalább egy Epigrammal nem ékesíté a követ.”¹⁶⁰ Később újra visszatér a témára (és gyorsan készít is egy feliratot!), ekkor Mártonfiról azt írja, hogy „csudálni lehet, hogy ő,

155 *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, sajtó alá rendezte GERGYE László, Bp., Balassi, 1998, 380.

156 *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, 325.

157 Kazinczy Cserey Farkasnak, 1806. *Kaz Lev. IV.* 454–455. Idézi: *Kaz Lev. XXV.* 717.

158 Kazinczy Kis Jánosnak, 1816. aug. 12. *Kaz Lev. XIV.* 285.

159 Kazinczy gróf Teleki Sámuelnek, 1816. október 11. *Kaz Lev. XXII.* 328. Ugyanerről többször is ír még: *Erdélyi levelek* 2013, 309.

160 *Erdélyi levelek* 2013, 280.

ki latinul szerencsésen versezett, egy Ódájával meg nem tisztelé”¹⁶¹ az emlékoszlopot. A kétszeri említés többféleképpen elhelyezi Mártonfit a költői regiszterben *latin nyelvű* és *magyar nyelvű* költőként is, és amikor epigrammát vagy ódát kér tőle számon, egyértelműen a magyar neoklasszicizmus képviselői közé sorolja. Bár ez a fajta felületes ismeret arra is utal, hogy az elsődleges nyilvánosságban való megjelenés hiánya miatt Kazinczy inkább csak hallomásból tud Mártonfi költői működéséről, s inkább a legendaképződés (és a saját imázs megerősítése), mint a valódi ismeretek indokolják a költő-püspök többszöri felidézését.

Kazinczy erdélyi levelezőtársa, Cserey Farkas két ízben is szembe kerül Mártonfival, s emiatt (időlegesen) nagyon sötét képet fest a püspökről. A városban járva, a gyulafehérvári templom belsejéről ezt írja Kazinczynak: „a legszebb Rákóczi György koporsója volt, de oltárokat csináltatott belőle egy Mártonfi nevű ostoba püspök”.¹⁶² (Mártonfi egyébként itt van eltemetve.)

Az ellenségeskedésnek – a cenzori működés mellett – Csokonai volt az egyik kiváltója: Cserey arra kérte a püspököt 1805-ben, hogy járuljon hozzá Csokonai sírkövének felállításához. Mártonfi azt válaszolja, hogy nem ismeri a szóban forgó költőt, de ha Cserey referál róla neki, akkor ad pénzt a sírkőhöz, de a nyilvánosság kizárásával: „az itthon való sok költségeim miatt, kivált a felsőbb és mélyebb Tudományok gyarapítására, melyekhez nem minden apró író férhet. Ha valamivel némely Tudós barátimnak néha segedelemmel szolgállok is, csak *titkon* [kiemelés P. M. Zs.], hogy a Nevem az apróságokban ne forogjon fenn.”¹⁶³ Cserey nagyon feldühödik a válaszon és megírja Kazinczynak, hogy ő ugyan nem fog referálni Csokonairól, maradjon a püspök magának. „Majd el feleitem néked meg írni, mit válaszolt Mártonfi Püspök a Cs [okonai] sir kövére adakozó kegyelmének kérésére. – Én Csokonait semmi képpen nem ismerem, ha meg ismertem véle az Ur, és érdemesnek találom, meg nem vonom segítségemet. Én pedig eő Excjával Csokonait meg nem ismertetem;

161 *Erdélyi levelek* 2013, 394., említi a 472. oldalon is ugyanezt.

162 *KazLev*. X. 153.

163 *KazLev* IV. 464.

ha olyan Simplex eö Exelentzias Fő Tisztelendősége, hogy magátul meg nem ismerte aszt, a kit minden Magyar Tudósnak ismerni kellene, és eö Excjának annyival inkább, mivel praetendált¹⁶⁴ Tudóssága mellett librorum censor¹⁶⁵ is, de azért sem ismertetem meg, mert igen méltán tartok, hogy ezen affectalt Pius Ur¹⁶⁶ aszt adná válaszul, hogy csudálkozom, mikép ajálhat nékem az Ur egy Protestanst, sőt ugy lehet, engemet is meg dorgálna, hogy eretnek nevét dicsőíteni törekedem és még azon felyül egy valóságos papi penitentziát is csapna a nyakamba – el törlésére azon tetemes vétkemnek, hogy egy eretnek, kinek lelke ugy is a pokol kinnyaiba gyötrődik, csigáztatik, vasvilláztatik – figyelme hogy bodithatot engemet ennyire. – Meg engedgy, barátom, hogy igy csevegek, de csak aszt irom, a mit ugy hiszek a Papok felől és a mit itt mondék, már a véllem effective történt is – tarcsa tehát magának eö Excja a Segedelmet, ugy se méltó oly gondolkozása módgyával részesülni azon szép dicsőségbe, melyel a St. Péter kolcsaival mindent fel nyitó három koronás süvegű Római nagy ur se szégyelheté magát.” Cserey azonban ezután nem keresi meg Mártonfit, s nem azért, mert annyira felháborodott, hanem azért, mert ő maga is letett a tervről.¹⁶⁷

Ahogy látjuk, végül is Mártonfi nem volt elutasító, s nem is lehetett volna azzal megvádolni, hogy azért nem akarta támogatni Csokonait, mert az nem volt erdélyi és katolikus. Kazinczy maga is csodálattal említi azt a gesztusát, amikor belekarolt Gyarmathy Sámuelbe és úgy sétálgatott vele a nagyenyedi kollégium udvarán, mint kollégájával. „De Mártonfi püspök is volt, tudós is” – teszi hozzá.¹⁶⁸

164 kinyilatkoztatott

165 könyvcenzor

166 fennhéjázó kegyes úr

167 VULKÁN 2007, 242–243.

168 KazLev XV.315.

MÁRTONFI ÉS RÉVAI MIKLÓS

A „Tudós barátokat”, akiknek Mártonfi pénzt ad, felekezettől és régiótól (és a személyes kapcsolattól) függetlenül támogatja, elsősorban egy minőségelv alapján – ahogy az éppen a Csokonairól írott soraiból is kiderül. A leghosszabb mecénási kapcsolat Révai Miklóshoz fűzi, akihez az első levelét Bécsből írja 1784. február 2-án. Mártonfi dicséretére Révai nyilvánosan válaszol egy rendkívül hízelgő levéllel, mely úgy emeli ki saját szerkesztői-írói érdemeit, hogy egyúttal a magas rangú költőt is felemeli magához: „Fő tisztelendő Úr! Nagyságos Királyi tanácsos! Azoknak tetszeni, s’ kedvező ítéletöket meg nyerni, a’kik magok is Fők, és nagyságos tekintetűek, valójábann nem kitsiny vigasztalás, és kimondhatatlan ösztön az újlag való iparkodásra. Képezheted, ezzel is menynyire buzdúltam fel pálya futásomra. Hanem, kérlek, nem pazarló-e szereteted a’ feltebb való dítséretbenn? nagyságos ugyan tzélom, meg esmértem magam is, olyan is bennem a’ nemes indúlat, hogy mindég felséges dolgokra szaggatok; de meg vallom igazán, ha szinte el is érem azt valaha, a’ mit nyomozok, ezt a’ nagy dítséretet meg nem érdemelem. A’ nagyságosan ragyogó nap, meg telvén feles fénynyel, a’ holddal is közli világát.[...] Azért is elárulom reám verő sűgáridat, megint magamtól tovább terjesztve a’ Magyar földre. Te vagy a’ Nap, és én elég szerencsés lések, ha tsak holdod lehetek. A’ vagy nem a’ nap fénye ragyog-e ezekbenn a’ darabokban?” – és ezek után közli Mártonfi két versét.¹⁶⁹ Ugyanezt a szerkesztői módszert folytatja később is, amikor megjelenteti 1789-ben a *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei* című kötetet. Az általa kiadott könyv a szerkesztő be-

169 *Magyar Hírmondó*, 1784. febr. 14., 13. sz. 105–107. CSAPLÁR, 359.

vezető költeményén kívül Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrinc (eredetileg magánlevelek részeit képező) magyar verseit is tartalmazza. Nemcsak egymáshoz írott verses leveleiket válogatta bele, hanem a Bessenyei Sándornak, Bessenyei Györgynek, Prónay Évának stb. szóló levelek verses betétjeit is. Révai tehát nemigen foglalkozik szerzői joggal, él „a kiadó mandátumával” (hogy Mezei Márta kötetének a címét idézzem)¹⁷⁰ és Mártonfi tudta nélkül még latinra is lefordítja a verseit Zimányi Lajos István (1745–1805)¹⁷¹ piarista tanárral, egy „nevezetes Deák vers szerzővel,” akinek ekkor már három latin nyelvű verseskötete is megjelent, s később újra publikálja is ezeket a verseket.¹⁷²

Maga Révai már kezdettől fogva több nyelven ír és beszél, a magyar mellett latinul és németül is kiválóan tud. Nála is ugyanaz a folyamat figyelhető meg, mint a kortársainál – vagyis a latin nyelv használatát időben előrehaladva felváltja a magyar nyelv domináns használata.¹⁷³ Az egyháziakkal, a hivatalos szervekkel, az iskolák tanáraival és a tanfelügyelőkkel végig latinul levelezett, de kezdetben a magánhasználatban is a latin nyelvet preferálta. Az 1780-as években kezdett el magyarul levelezni, összefüggésben szerkesztői munkájával, de vannak olyan levelezőtársai (pl. Paintner Mihály), akikkel visszatér a latin nyelvhez a további évek során. Thimár Attila szerint a magyar nyelv mindig egy bensőségesebb, ismerősebb viszonyt jelez a levelezésében, ezt mutatja az is, hogy a Paintnerrel folytatott latin levelezésben is mindig magyarra vált át, amikor emocionálisabb lesz a levél hangneme, és Mártonfi leveleinek tartalmát sem fordítja le latinra, amikor Paintnerrel is meg akarja osztani a püspök szavait. Ezekben az esetekben a latin szövegbe illeszti bele változatlan módon a magyar nyelvű levelezés „vendégszöveget”. Arra is van példa, hogy a Mártonfinak szóló levélbe illeszt

170 MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1998.

171 Zimányi ekkor Vácott a Theresianum tanára. Lásd Szinnyei: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

172 CSAPLÁR, 360.

173 THIMÁR Attila, *Hős és áldozat, Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*, Bp., Universitas, 2007, 151.

bele latin részletet.¹⁷⁴ Érdekes módon azonban a nyilvánosságnak szánt publikációiban éppen ellentétes folyamat zajlott le, mint amit a magán nyelvhasználatban látunk: 1790-től már több műve jelenik meg latinul, mint magyarul. Ennek oka valószínűleg az, hogy a latin nyelvű kötetekkel a tudományban, a klasszikus műveltségben való jártasságát igyekszik bizonyítani a hivatalos intézményrendszer képviselői előtt, a hivatalos elismerés reményében.¹⁷⁵ Ahogy más kortársainál, nála is a kulturális életben betöltött pozíció, illetve a szöveg funkciója határozza meg a nyelvhasználatot, tehát miközben szerkesztőként magyarul ír és szervezi az irodalmi életet, az egyetem irodalom tanszékének tanáráként, s tudományos művek szerzőjeként ragaszkodik a latin nyelvűséghez. Saját költészete is „kétnyelvű”: latinul kezd verselni, aztán ettől függetlenül írni kezd magyarul is (ellentétben Baróti Szabó Dáviddal, aki saját korai latin verseit kezdi el lefordítani magyarra, s így válik lassan magyar költővé¹⁷⁶), de később lefordítja saját latin verseit is, sőt az egyik legjobb átültetője lesz a klasszikus auktoroknak (pl. Horatiusnak) és a kortárs költőknek (pl. Hannulik János Krizosztomnak) is.¹⁷⁷ Saját gyakorlatát követi tehát akkor, amikor 1784-ben, majd két évtizeddel később, 1800-ban is ragaszkodik ahhoz, hogy Mártonfi verseit latinra fordíttassa. Ez utóbbinak az az érdekessége, hogy a magyar nyelvű eredeti elveszett, csak a vers magyar nyelvű programját ismerjük Mártonfi egyik leveléből: „A gondolat ez: Révai felett veszekedtek a Latiumi,¹⁷⁸ és Pannoniai Musák, mely részé legyen.” Végül arra jutnak, hogy amikor szomorú, akkor latinul írjon, amikor pedig vidám, akkor magyarul.¹⁷⁹ A magyar nyelv-

174 THIMÁR, 152.

175 THIMÁR, 154.

176 1789-es kötetében az epigrammáknál egymás alatt van a latin és magyar vers, pl. *Mólnár János úrhoz*, BARÓTI Szabó Dávid, *Költeményes munkái*, I, Kassa 1789, vol. II.166.

177 SZÖRÉNYI László, *Révai Miklós versfordításairól = Nunquam autores, semper interpretes, Magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LÉNGYEL Réka, Bp., BTK ITI, 2016, 341-346.

178 Latium tartományból való, római

179 A versről ír: SZÖRÉNYI 346.

vű vers elveszett, de a latin változatot Révai 1801-ben Sopronban megjelentette.¹⁸⁰ A latin változat így szól:

Lis fuit, Hungaricas inter, Latiasque Sorores:
Pars haec Révaium dixit, et illa, suum.
Acrior, ac decuit, rapuit contentio Divas:
Et iam pugnaces conservare manus.
Iam decora evulsis sparsim iacuere capillis:
Hic dulces Chorei, Pyrrichique leves;
Dactylus, et celer hic Anapaestus; tardus et illie
Spondaeus reliqui, tinnula turba, pedes.
Phoebus ut haec vidit, litem sic ipse diremit,
Vatem út diviso iure tenere velint:
Aeger cum fuerit, laeso vel pectore moestus;
Sit Latius querulo carmine Révaius:
At bene si valeat, iucunda et fronte serenus
Rideat; Hungaricos concinat ille modus.

Somogyi Jánosnak¹⁸¹ Révaihoz intézett leveléből tudjuk, hogy a fordítás széles nyilvánossághoz jutott, és külön kiemeli, hogy egyházi értelmiségiek – pl. Rozsos Pál veszprémi püspök is – tetszéssel olvasta. „Mivel pedig épen erről vagyok a’ szó, ki nem mondhatom, melly igen tetszett Méltóságos Erdélyi Püspök ezen ékes gondolatjának Deák versekben való elő adása. Méltóságos Püspök Rozsos is álmélkodva olvasta. Én csak attól félek: hogy, ha a’ Deák Szüzek a’ Phoebus sentenciáját fellyebb appellálják, vagy ismét új pört kezdenek; az illyes darabok bemutatásával hasonló just a’ Magyar Szüzekkel ne nyerjenek; mert lehetetlen, hogy Tisztelendő Úr betegen írta volna

180 RÉVAI Miklós: *Carmina quaedam...* Sopronii, Siess, 1801, 48., *Versegi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolódásai a’ tiszta magyarságban, mellyeket valóságok szerint nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa, ’s igaz tisztelője fényfalvi Kardos Adorján, Pest, Trattner, 1806, 202.*

181 Somogyi János, Révai pártfogója a kancelláriánál. Vele, akárcsak Mártonfival, mindvégig magyar nyelven levelezett. THIMÁR, 132, 133, 151.

azokat. Azonban mind ezért, mind a' többi legékezebb darabokért igen különös köszönetet mondok.¹⁸²

Mártonfi elfogadja és értékeli a latin és a magyar nyelv egyidejűségét Révai írásai közt, de úgy tűnik, hogy ő maga elutasítja saját életművét tekintve ezt a gyakorlatot. Egy 1794-es hosszú levelében kifogásolja verseinek latin fordítását, bár nem fejt ki, hogy a szélesebb nyilvánosság lehetősége, vagy a latin nyelvűség elvi elutasítása miatt neheztel-e Révaira: „Tudod é azt is, hogy haraguttam reád, úgy amint én szoktam reád haragunni; hogy némely futó verseimet gyűjteményedben nevem alatt ki adtad? még pedig diák fordítással! Erre azt mondod, meg kellett volna inkább köszönnöd barátom. Igen is, ha valami jobbat adtam volna kezedre, 's azzal nagyobb betsületet szerzettem volna néked is, magamnak is.”

Révai (szándékosan) félreérti Mártonfi szavait, válaszában a versek irodalmi színvonala, illetve latin nyelvűsége helyett azok tartalmára reflektál. A kiadott, lefordított versek olyan ártatlan enyelgést jelentenek a múzsákkal, hogy nincs miért szégyenkezni miattuk: „A te gyönyörű gondolataidnak kár lett volna elvesznie. Hogy deák köntösben öltöztettem, megbocsáss. Itt el nem fogadom a protestatiót, mert ez nem *Templomai gondolat*, sem *Veróni munkája*, és rendednek becsületére vagy, hogy enyelegsz ártatlanul a Múzsákkal” – írja a püspöknek. Révai mindenestre költővé avatja Mártonfit, saját akarata ellenére – vagy ha ezt a szerepjátszást elfogadjuk – akkor akarata szerint, még hozzá latin és magyar nyelvű költővé egyszerre. Ugyanakkor azt is látunk kell, hogy – ahogy Bíró Ferenc, Margócsy István, Balogh Piroska és Szilágyi Márton kutatásai is megerősítik –, a latin nyelv sokkal inkább jelen van a magyar felvilágosodás költőinek gondolkodásmódjában és életművében is, mint ahogy azt eddig gondoltuk.¹⁸³ A nyelvválasztásnak a 18. század végén többféle aspektusa van, aszerint, hogy a nemzethez tartozást, a műveltséget, a társadalmi rangot, az adott kö-

182 GUZMICS Izidor, *Révai Miklós élete pályája saját leveleiből, Tudományos Gyűjtemény*, 1830. Somogyi Révaihoz. 43. A levelet Révai beilleszti a Paintnerhez szóló latin levelébe is. RÉCSEY, ItK 1896, 363.

183 Lásd: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. Bíró Ferenc, Bp., Universitas, 2005.

zösséghez való tartozást stb. akarják-e kifejezni vele, itt valószínűleg a szellemi elithez való tartozást hangsúlyozza a latin nyelvűséggel.

A század közepén megerősödött a felvilágosult, sokszor janzenista nézeteket valló piarista tudósok, egyes főpapok (pl. Barkóczy Ferenc), és a barokk nemesi szemléletet képviselő (egyes) jezsuiták közötti ellentét. Révait a jezsuiták támadják leginkább, legalábbis így ír erről: „A papok, kivált a’ Jezsuiták, és a’ jezsuita kovásztól meg savanyodott többi sereg, mintegy vesztetre esküdtek. Minden vétkem ez, hogy a’ dolgokról a’ józanabb értelem szerint vélekedem, hogy a’ többi magyar írókkal én-is mit azt abban az ízbenn igyekszem irdogálni, a’ melylyre ők meg tompultak.”¹⁸⁴ Minden kudarcra mögött a volt jezsuitákat, a „Loyolistákat” látja.¹⁸⁵ Egyik ellenfele Szerdahelyi György Alajos (1740–1808), a pesti egyetem esztétikaprofesszora, aki több piaristával szembekerül saját konzervatív és udvarhű nézetei miatt. Mivel Révai sem az esztétikai, sem a magyar irodalmi tanszékre nem ajánlja (s helyette egy ex-jezsuita tanár társát terjeszti fel), Révai meg van győződve arról, hogy döntéseiben saját piarista-ellenessége vezeti.¹⁸⁶ Monográfiusa szerint azonban nem rendi, hanem ízlésbeli és irodalomfelfogásbeli különbségről van szó, s Szerdahelyi akarata és szándéka ellenére sorozódik be a piaristák ellenségei közé.

Révai kapcsolata az ex-jezsuita Paintnerrel és Mártonfival másféle színezetet kap: a *mi* és *ők* szembenállásban az új magyar műveltség-eszmény ellenzői és pártolói kerülnek szembe, s ők hárman cinkos összekacsintással mind ugyanazon a platformon vannak, s együtt gúnyolódnak a maradi, műveletlen, konzervatív táboron, s aggódnak a jezsuita rend visszatérésén.

Ettől kezdve egy különleges kapcsolat alakul ki közöttük, amit talán az is erősített, hogy Révai mesterei a jezsuita Makó Pál és a piarista Kácsor Keresztély voltak. Révai költészete, bár sokban különbözik Mártonfiétól („Költészetében az antikós közhelyek mel-

184 ÉDER,180.

185 ÉDER,179.

186 TÓTH Sándor Atlia, *A szép-jó hatalma és a jezsuita szellem, Szerdahely György költészetelmélete és poézise*, Bp., METEM, 2009, 19.

lett – talán egyéni konfliktusainak kifejezéseképpen – feltűnnek a szentimentalizmus nyomai. Esetleges Werther- és Ányos-olvasmányai is táplálhatták elégiáinak komor, végtet vadoló, a halált hívó kétségbeesett hangütését” és pesszimista történeti verseit¹⁸⁷), ugyanazt a klasszicista mintát követi. Amikor Révai lefordítja az osztrák Sonnenfels *Áldozat* című alkalmi pásztorjátékát, akkor is ugyanazt az erkölcsös, tanító jellegű színjátéktípust választja, ami Mártonfihoz is közel áll.¹⁸⁸ Kettejük kapcsolata nagyon bensőséges, évődő: Mártonfi egy 1805-ben írt levelében pl. így szólítja meg Révait: „Nagy érdemű, híres, tudós, szent, jó bolond barátom!”¹⁸⁹ Révai így kezdi egy másikat: „Kegyelmes, Nagy méltóságú, Főtiszteletű Mártonfi József [...] Régi Jó Barátjának Révai Miklós, Koldusházi Apátúr, s Pusztai Prépost minden boldogságot szívből kíván.”¹⁹⁰ Egyik levelének ez az utolsó mondata: „Meg ne feledkezzél szegény koldusodról.”¹⁹¹ Mártonfi minden levelében küld pénzt (50-100 forintot), általában ismerősökkel, mert a postában nem bízik. A személyes támogatáson túl vállalja Révai könyveinek mecenatúráját is: az *Antiquitates*¹⁹² is az ő költségén jelenik meg. Révait végül csak 1802. augusztus 16-án iktatják be a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanárának,¹⁹³ de a baráti segítségre ezután is szüksége van. Nehéz, búskomor természetét is oldja a Mártonfival folytatott, játékos levelezés.¹⁹⁴ Révai megőrzi a

187 SZÖRÉNYI László, *Latin költészet 1770 és 1820 között* = Uő. *Studia Hungarolatina, Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 1999, 108.

188 RÉVAI Miklós, *Elegyes versei, és néhány apróbb köztetlen írásai*, Pozsonbann, 1787, 193–212, modern kiadása: *Piarista iskoladrámák II.*, 287–298. Sajtó alá rendezte Pintér Márta Zsuzsanna.

189 OSZK Kt Quart. Lat. 2225. 1805. április 12.

190 DANIELIK János, *Révai Miklós emléke eredeti levelekben, Hazánk*, 1858, 6. szám, 358–368. 1806. március 5. DANIELIK, 367.

191 1805. június 13. DANIELIK, 367.

192 *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Vol. I.* Pest, Trattner, 1803.

193 ÉDER, 260.

194 Mártonfi 1794-es levelét közli: GUZMICS Izidor, *Révai Miklós élete pályája saját leveleiből, Tudományos Gyűjtemény*, 1830, 1–44. Somogyi és Mártonfi levelei Révaihoz.

Mártonfitól érkező leveleket, hivatkozik rájuk és tovább is adja egy részüket Paintner Mihálynak, mint ahogy Mártonfi is megőrzi Révai leveleit: Danielik János egri kanonok a gyulafehérvári püspöki levéltárból ad ki kilencet¹⁹⁵ 1858-ban, Ötvös Ágoston közvetítésével. Mártonfi haláláig, 1807-ig pártfogója marad Révainak. Révai több verset ír hozzá, az elsőt még 1788-ban, magyar nyelven:

NAGYSÁGOS MÁRTONFI JÓSEF ÚRNAK

Íme még élek, magam is tsodálom,
Hogy lehet bennem mi kitsiny lehellés,
Földbe se tért még nyugalomra testem,
Élek epedve.

Üldözés, bódult fejek' üldözések,
És kaján mérgü fogak ostromolnak:
Veszteget bánat, ki fogyaszt erőmből,
'S dönt beteg ágyba.

Hol vagy, o Orvos! ki segíteni tudnál?
Szent Barátságának vagyon e' hatalma,
Hogy kesergésben el epedtnek
Újabb Életet adhat.

Mint az ájulás hamar a' betegben
Balsamom' közlött erejére szűnik:
József! úgy oszlott nekem is keservem
A' te szavadra.¹⁹⁶

195 DANIELIK, 358–368.

196 RÉCSEY VIKTOR, *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz* 4. közlemény, ItK 1896, 233–234.

Mártonfi püspöki beiktatásakor latin nyelvű verssel köszönti az új főpapot, pedig ekkor már öt éve nem írt verset.¹⁹⁷ (1792-ben adta ki *Latina* című kötetét.¹⁹⁸)

Arról, hogy milyen sokat jelentett számára Mártonfi segítsége, a Paintnerhez írt levelei is tanúskodnak. Kettejük levelezésébe Mártonfi is bekapcsolódott. Paintner is ex-jezsuita volt, kezdetben a bécsi Theresianumban tanított, majd nevelői évek után rátóti és győri prépost lett. Kapcsolata nem volt felhőtlen Révaival, ahogy az egyik Mártonfihoz írt levelében is olvasható, 1806-ban végképp összeveszett vele. Az 1800. szeptember 21-én írt Mártonfi-levelében (kötetünk 4. számú levele) a püspök arra panaszkodik, hogy a püspökség sok bajjal és vesződéssel jár, s tréfásan arra kéri barátját, hogy írjon dirát, vagyis átkot (itt: átokverset) a püspöki tisztségről, Révai viszont az eddig kapott sok püspöki adományra hivatkozva visszautasítja a kérést: „A’ sok Püspöki nyomorúságot, bajt, ’s dolgot, annyira érzed, hogy dirát kérsz tőlem a’ Püspökségre, vagy másképen megátkozsz engem, hogy Püspökké legyek. Hogyan írhassek én dirát arra az áldott Püspökségre, a’ mellyből nekem az én édes Mártonfim már százatskát küldött, ’s ezek után is küldeni fog valamit apránként? Háládatlanság nélkül nem tehetem. ’S mondom egyenesen, azt tellyességgel nem is fogom tenni. Ha azért annyira találsz rám megharagudni, hogy engem ilyenképen meg átkozz, kérlek tsak foganatosán átkozz meg mennél előbb. Ugyan nyer velünk a’ Magyarság!” „Mi a’ tatár? tsak átkod’ fenyegetésére is már collega képen szóllok veled! Jó mégis, hogy különbség vagyon a te Püspökséged, és az enyém között. A tied valóságos, Erdélyben vagyon, Alvintzi Urasággal, s a’ többiekkel; de az enyém Klimius Miklós Druszám’ holdjában tündérkedik. De mivel te adod ezt is nekem barátságos enyelgésedben, elfogadom tőled. Udvarom’ kitarására is, bízom, illy nyájjas collatiód mellett nyújtasz valamit apránként. Keresztem úgy

197 „Ötödik esztendeje már, hogy verseket nem írtam, kivált deákul. A te beiktatásod innepére felbuzdult majd elaludt vérem”. 1800. augusztus 27. DANIELIK, 359.

198 Ioannes Nicolaus RÉVAI, *Latina*, Edita amicorum hortatu et sumtibus, Iaurini, 1792.

is vagyon, pedig jókora, arra tehát ne költs, infulám is vagyon már, néhány rongyos háló süvegetském, épen álombéli Püspökségemhez valók. Látod, mitsoda bohóságra adtál alkalmatosságot, hogy megént okos nem lehetek.”¹⁹⁹ Révai játékos irodalmi utalása Ludwig Holberg (1684–1754) fantasztikus utaztató regényére, a *Klimius Miklós föld alatt való útja* című könyvére vonatkozik, a könyv 1783-ban jelent meg magyarul Pozsonyban, Györffy József fordításában.

Révainak a Mártonfihoz írt késői (1800–1806 közötti) levelei is megerősítik, hogy Révai tudósként is számított Mártonfi véleményére: „Olvastad már Grammaticámat is. Mit mondasz reá? Látod, hogy a régiségből, valamint az ujságból is, tsak azt szedegetem össze, a mi meg egyez nyelvünknek tiszta épségével, természeti tulajdonságával. Az eredetre való felmenetel nálam nem olly rettenetes, hogy elijedjetelek tőle.”²⁰⁰ Mindez összefügg a már említett nyelvrokonság kérdéssel is, amelyben Révai mindkét oldal álláspontját ismeri, és ahogy láttuk, mindkét oldalon vannak barátai is.

Mártonfi támogatta a magyar nyelvű sajtót is, legalábbis erre következtethetünk a *Magyar Kurír* nekrológiájából: „...mind kedves hazája iránti hűségét és szeretetét, mind a’ tudományok, nevezetesen a’ Magyar nyelv és Literatúra eránt való szeretetét elegendőképpen magasztalni nem lehet, a’ Magyar Kurírnak szünet nélkül való olvasója és kedvellője volt, és a’ hol annak használhatott, mindenkor örömmel és nagy készséggel használt.”²⁰¹ Támogatója volt a Döbrentei Gábor által elindított *Erdélyi Muzéumnak* is, ezt bizonyítja a második füzet első oldalán Mártonfi neve: „Olly renddel említettnek itten a’ czélt elémozdított Urak és Dámák nevei, a’ mint a’ pénzsummának megküldése érkezett. Legelőszer kívánta azt elésegíteni N. Mélt. Mártonfi József Püspök Ó Excell.”²⁰²

Mártonfi nemcsak a magyar nyelvű irodalomnak, hanem a magyar nyelvű színháznak is mecénása volt. A levelekből és a tudósí-

199 RÉCSEY VIKTOR, *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz* 5. közlemény, ItK 1896, 358. infula: püspöki jelkép, főpapi fejedő

200 1804. dec. 24. DANIELIK, 366.

201 *Magyar Kurír* 1815. 24. szám, márc. 24.

202 VULKÁN 2007, 245.

tásokból az látszik, hogy kezdettől fogva lelkes színházrajongó. Az 1794-ben, Kolozsvárról írt levele fontos színháztörténeti forrásunk, s azt bizonyítja, hogy komolyan figyelemmel kísérte a társulat működését: „Nálunk a magyar játékszín jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nincsen. Jól foly, azt mondom... azaz játszódnak minden héten négyszer, s télben bőven is segítettnek, de nyárban ritkább a nézőszín, mivel az uraságok nagy része falukra takarodik. A magyarországi fordítások mind játszódattak s játszódtatnak itten, és erdélyiek is naponként jönnek világra. A kevés eredeti magyar munkák kevés becsületet vallanak. Miért nem adja senki közületek erre magát, aki tudja, mi légyen a dráma?”

Valószínűleg ez a levél inspirálta Révait, hogy verssel forduljon tanártársaihoz, egyúttal mintegy leltárt készítve az eddigi eredményekről. A felszólítást többen is megfogadták a piaristák közül: Rájnis pl. 1796-ban fordítja le az *Ikrek* című Plautus darabot.

Mártonfi először fogalmazza meg, hogy a túlzott nacionalizmus a színházban a minőség rovására megy: „jól foly nálunk a játék, de nem hiba nélkül, s nem is igen remélhetjük a jobbulást míg krízis és recenzió nem áll fenn. Ennek fő oka az a nemzeti nagy buzgóság némelyekben, akik minden hibás előadásnak s fordításnak tapsolnak, s a jót a rossztól igazán nem különböztetik. Erre elhiszik magokat mind az Aktorok, mind az ifjú fordítók, s nem láttyák hibáikat, mely legnagyobb akadály a szép tudományoknak s mesterségeknak.”²⁰³

Később is rendszeres látogatója a kolozsvári színtársulatnak, erről árulkodik Petrichevich Horváth Miklós levele Wesselényihez 1801-ből. Eszerint a (Debrecenből visszatérő) *Jázdó Társaság*ot jól fogadta ugyan a kolozsvári közönség, de a himlőjárvány miatt csökkent a bevételük. Most azonban már javul a helyzet, mivel a Gubernátor felesége [Bánffy Györgyné gr. Palm Jozefa] s a püspök [Mártonfi József] is jó például jár elől, s remek, hogy „az ilyen példák fel fogják serkenteni a publikum azon részét is, mely eddig idegenséggel volt a jázdó szín-

203 OSZK Kt Quart. Lat. 2225. 1794. május 8. Közli: *A vándorszínészetől a Nemzeti Színházig*, vál., szöveg, gond. KERÉNYI Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1987. 33., *Magyar Színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990.

hez.”²⁰⁴ 1801-ben Révainak írt levelét azzal zárja: „Most már a szekérbe kell ülnöm, nem írhatok többet, mert a Logeért [páholyért] is fizetnem kell, mivel nálunk igen szép magyar theátrum vagyon, s én Loget tartok, ha itt nem vagyok is.”

Enyedi Sándor ezt írta róla: „A színház iránt vegyes érzelmekkel viseltetett. Színpártolása rapszodikus volt.”²⁰⁵ Ezt azzal magyarázza, hogy 1792-ben a kolozsvári magyar színtársulat kérelmezte a főkormányszéktől a volt jogakadémia hálótermét előadások céljára. „Akkor Mártonfi püspök a kérést megtagadta.”²⁰⁶ Mártonfi 1792-ben még nem püspök, a visszautasítást nem ő, hanem elődje tette meg, ezzel tehát nem vádolható. A másik vádpont viszont valós: Mártonfi valóban visszautasította az erdélyi országgyűlésnek azt a javaslatát, amely az általános és kötelező színházépítési adóra vonatkozott.

Mártonfi gesztusa, amellyel tiltakozott az adó befizetése ellen, nem a színháznak, hanem az egyházi adómentesség következetesen képviselt elvének szólt, s hogy ezt bizonyítsa, 5000 Ft-ot adományozott (páholybérletként) 1805-ben a felépítendő Farkas utcai színház javára. Amikor ez a pénz kevésnek bizonyult, 1814-ben újabb 1000 forinttal járult hozzá a színház felépüléséhez, ami végül csak 1821-ben készült el, így Mártonfi már nem érte meg a megnyitását.²⁰⁷ Nagylelkűségét Kazinczy is megörökítette, azt írva a színházi alapról: „tetézék azt Mártonffi Püspök Exc. ezer, gróf Teleki László és József testvérek [...] másfél ezer, s más városok ismét másfél ezer forinttal, s 12 000 vétetvén Kolozsvártól, az épület teljesen elkészült.”²⁰⁸ Egy páholybérlet 200 forint volt, az eladott bérletek árából 2000 Ft jött össze.²⁰⁹ Mártonfi adománya volt a legnagyobb, amit magánszemély tett, s többszörösen meghaladta azt az összeget, amelyet adó formájában fizetnie kellett volna.

204 *ID WESSELÉNYI Miklós színházi levelezése*, összeállította, a bev. tanulmányt és jegyzeteket írta ENYEDI Sándor, Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1983 [Színháztörténeti könyvtár 14] 65.

205 *ID. WESSELÉNYI Miklós színházi levelezése*, 185.

206 ENYEDI, 25.

207 *Erdélyi levelek* 2009, 209.

208 *Erdélyi levelek* 2013, 354.

209 *Erdélyi levelek* 2013, 446.

Gesztusa azonban abból a gondolkodásmódból (is) fakadt, amelyről már tudósi habitusa kapcsán szó volt: a felülről való, kötelező mecenatúra helyett az önkéntes, alulról jövő kezdeményezések mellett állt.

MÁRTONFI KÉZIRATOS TANÁRI JEGYZETE

A jezsuita növendékeknek kötelező volt a *repetentia humaniorum* két-éves tanfolyamának elvégzése, ez a képzés a leendő tanárok retorikai és poétikai képzését szolgálta, s alkalmassá tette őket arra, hogy a latin nyelvű gimnáziumi oktatásban előtérbe kerülő irodalmi műfajokat megismerjék, s maguk is jártasságot szerezzenek bennük. A tanfolyam eredményeként részletes képet kaptak a műfajelméleti, nyelvi, stilisztikai kérdésekről és olyan tanári segédanyagra tettek szert (bibliográfia, mintaversek, mintadramák stb.), amelyeket sikerrel használhattak későbbi pályájuk során. A 17-18. századból tucatnyi ilyen jegyzetet ismerünk (vannak tanári és diák jegyzeteink is), Mártonfi jegyzete azonban terjedelmével és színvonalával, illetve a benne szereplő eredeti művekkel is kiemelkedik a magyarországi anyagból.

A kolligátum 39 változó tartalmú és terjedelmű rész egybekötéséből származik. Szakolcán, 1766-67-ben keletkezhetett, s Mártonfi magával vitte Bécsbe, majd Budára is.

Ezt az is bizonyítja, hogy budai diákjainak néhány verses próbálkozása, és a budai tanárként írt négy latin nyelvű drámája is ott van a kéziratban. A legutolsó bejegyzés 1773-ból való, tehát amikor Kolozsvárra került matematikaprofesszornak, már nem folytatta tovább az irodalmi jegyzetet.²¹⁰ A textusok nyelve többnyire latin, de van a kötetben néhány magyar nyelvű vers is. A jegyzet tematikus része

210 Konkrét utalások vannak a jegyzetben a budai Academicum et Universitatis Collegiumra, mint a kötetben levő drámák előadásának helyszínére. A II. József császárhoz írt oratio címlapján, és az iskola alapítójáról írt beszédben is megjelenik a kollégium neve.

teljesen megfelel az ELTE Egyetemi Könyvtárában őrzött szakolcai repetentia humaniorum jegyzeteknek.²¹¹ Az első poétikai egység a költői levélről szól *Observantiae de scribendis epistolis* címmel. A másfél oldalas elméleti részben a költői levél stílusával és hangnemével foglalkozik (a jó episztola „planus, humilis és submistus”), utána példák következnek Cicerótól, Quintilianustól, Rotterdami Erasmustól, Justus Lipsiustól (!), a kortársak közül pedig Dominus Batteauxtól. Mártonfi később több episztolát ír, felhasználva a jegyzetet.

Az a Metastasio-kultusz, amit Andreas Friz indított el Szakolcán, még az 1760-as években is élő volt: *Involutiones Metastasianus* címmel bekerült a gyűjteménybe 14 Metastasio-dráma rövid, latin nyelvű kivonata is. A szöveg nem Mártonfi kézírása, de jellemző, hogy beillesztette jegyzetei közé: az 1750-60-as évek jezsuita tanár-generációi számára egyértelműen Pietro Metastasio (1698–1792) olasz drámaíró (maga is felszentelt pap) volt a követendő példa.

A kötet egésze egyfajta bibliográfiaként is szolgált, már a 9. oldalon elkezdődik a *Succincta Methodus Libros utiliter Legendi* című rész, amelyben a különböző műfajok (költészet, retorika, episztola, történetírás) számára hasznos könyvek vannak felsorolva. A 11a lapon, más kéz írásával külön a drámaszerzőket találjuk. A 83–94. oldalon folytatódik a *Catalogus librorum*, műfajok és téma (pl. az egyes birodalmak, országok története) szerint csoportosítva a szerzőket. A magyar történetírókról nincs külön listája, de az általános részben felsorolja Tarnóczky István S. J. *De regibus Hungariae és a Mausoleum regnum Hung.* címmel rövidített kötetét. Mindez azért érdekes, mert a kézirat 119–139 oldalán Mártonfi 3 magyar történelmi tárgyú darabját olvashatjuk: az első Nádasdiusról, a második Mátyásról, a harmadik pedig Budáról szól. A budai Historia Domusból tudjuk, hogy 1769-ben a *Thomas Nádasdius*, 1770-ben a *Buda* című darabját mutatta be az első és a grammaticai osztály,²¹² 1772. december 30-án a *Mathias Corvinus* című történelmi drámáját játszották.²¹³ Mind-

211 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Thetarum és literatura*, Bp., Universitas, 2015, 81–90.

212 STAUD III., 101–103.

213 Ez utóbbi két adat nem szerepel Staud Gézánál, csak Ötvös Ágost ír a be-

egyiknek az autográf szövege megvan a kolozsvári gyűjteményben, sőt kettőhöz a szereposztást is feljegyezte Mártonfi. A szövegek tartalmát Ferenczy Zoltán ismertette.²¹⁴

A poétikaszerzőknél majdnem húsz elméletíróra hivatkozik a jegyzet (pl. Horatius, Hieronymus Vida, Giulio Cesare Scaligero, Bohuslav Balbinus, Martin Du Cygne, és Giovanni Battista Riccioli), a 17-18. századból már csak jezsuita poétikákat sorol fel.²¹⁵ Érdemes idézni a drámaírók névsorát is: „Dramata scripserunt: Terentius, Plautus, Seneca, Caussinus, Avancinus, Josephus Anglus Simon, Gratianus Joannes Baptista, illetve Leo (Theophilus) Parresius.” A második hasámban a drámaszerzők neve mellett már ajánlott drámájuk címe is ott van: Jacobus Balde (*Jephthe*), Hugo Grotius (*Christus patiente*), Daniel Hansius (helyesen: Haynsius) (*Herodes infanticida*), de hivatkozik még a *Selecta Tragoediae PP. Societatis Jesu* című dráma-antológiára, Jacob Masenius *Poesis dramatica* és Jacob Bidermann *Ludi theatralibus* című kötetére is.²¹⁶

A jegyzéket Mártonfi későbbi (de saját) kézírásával, fekete tintával még az alábbi szerzőkkel egészítette ki a lap margóján: Karol Kolczava, Joseph Carpanius (*Tragoediae* 1746), Anton Claus (*Tragoediae* 1744), Charles Porée, Ruaei (*Tragoediae duae*) és Andreas Friz (*Tragoediae et drammatum*).²¹⁷ Ez utóbbiban, Friznek az 1757-ben megjelent kötetében²¹⁸ került kiadásra a *Salamon* című darab, amelyet Mártonfi éppen ekkortájt fordít magyar nyelvre. Jól látszik, hogy az utólag beírt szerzők,

mutató idejéről és a szereposztásról. „Palaeophilus senex – Franciscus Cséfalvi; Neophilus, Palaeophili filius – Ignatius Fáy; Vulpillus, Neophilus ab obsequiis – Gabriel Rottenstein; Scarabon, eremita – Sebastian Koántz; Praetor urbis – Petrus Török; Tribunus milit. – Ignatius Horváth.”

214 FERENCZY Zoltán, *Négy jezsuita dráma*, Erdélyi Múzeum 1900. XVII. kötet, 347–351.

215 Uo., 84r.

216 Uo., 86.

217 Uo., 87r.

218 *Andrae Friz e Societatis Jesu Tragoediae duae et totidem drammatia*, Bécs 1757 (Inhalt: Codrus. Tragoedia – Cyrus. Tragoedia – Alexis: Dramation Pastoritium – Salomon, Hungariae rex. Dramation) erschienen bei Leopold Johannes Kaliwoda.

ahogy (Grotius kivételével) a korábbiak is mind a jezsuita rend tagjai, ugyanakkor az utóbbi csoportban már egy modernebb drámaírói nemzedéket látunk, akik megújították a barokk jezsuita drámai hagyományt.

A jelmezekhez a jegyzet Cesare Ripa *Iconologiáját* és Masenius *Speculo imaginum*²¹⁹ című könyvét ajánlja.

Találunk a kolligátumban egy a központoszásról szóló rövid fejezetet is, kiegészítve a helyesírásról, a római számokról, a súlymértékekről és a hónapok neveiről szóló tanítással.²²⁰ Szintén a kolligátum része a drámákról szóló egy oldalnyi compendium,²²¹ ami 43 pontban foglalja össze a tizenöt oldalas poétikai jegyzetnek a drámára vonatkozó tudnivalóit, kezdve a tragédia és a komédia meghatározásával, egészen a gyakorlati kérdésekig (pl. a főszereplők és a mellékszereplők viszonya, a közönség reagálása stb.). Ezután következik a kolligátumban maga a poétikai jegyzet (*Observationes Poeticae de Dramate*),²²² az episztolairásról szóló megfigyelések,²²³ négy fabula,²²⁴ különböző versek (ódák, elégiák).²²⁵ Mártonfi saját irodalmi működésében az episztola, a dráma, a szónoki beszéd elméletét is sikerrel használta, pedagógiai munkájában pedig olyan retorikai stb. gyakorlatokat adott diákjainak, amilyenekből maga is tanult Szacolcán (s amelyek közül a legjobbakat jegyzetei közé is beillesztette). A jezsuita tanárképzés tehát nemcsak elméleti alapot adott a leendő tanároknak, hanem irodalmi műveltséget, szemléletet és pedagógiai eszközöket is, amelyeket jól tudtak hasznosítani pályájuk folyamán. Ahogy a jegyzetek többsége, így ez is latin nyelvű, mindössze a négy episztola és a

219 MASENIUS Jacobus, *Speculum imaginum veritatis occultae*, Köln, 1681.

220 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 10^r–11^r.

221 Uo., 11^v–12^r.

222 Uo., 40^r–54^v.

223 Uo., 13^r.

224 Fabula 1ma de Leone et Culice. Versibus iambicis Phaedrini, (Uo., 194^r). Fabula 2da de Urso et Eremito. Versibus Elegiacis, (Uo., 194^v-195^v). Fabula 3^{tia} de Cerva et Cervula. Iambis scenariis Phaedrini, (Uo., 38^v). Fabula 4ta De Pullo, Gallo et Vulpe. Iambis Phaedrini, (Uo., 38^r).

225 A kolligátum végén (számozatlan oldalon) található beragasztva egy a többi résztől elkülönülő, 6 szakaszos vers, címe *Hoc dicos tetraastrophos*, és keletkezési időpontjának 1766. július 2. van megjelölve.

diákjaitól származó gyakorlatok magyar nyelvűek. A kolligátumban található egyik magyar nyelvű szöveg (*Szomorú levél mellyel Hunyadi Mátyás a Prágai tömlöczben való állapotjáról az Annyát tudósittya*²²⁶) szerzőjének Beniczky László²²⁷ van megjelölve, az ő neve előfordul a *Buda* című darab szereposztásában is, tehát Mártonfi diákja volt és jól sikerült versét Mártonfi bejegyezte saját jegyzetfüzetébe. A *Leander kedves Attyának Clemonnak halálát sirattya* című költemény viszont névtelen, de egészen biztosan ez is valamelyik diák alkotása.²²⁸ Az üresen maradt oldalakon tisztálkodó és szépítő szerek, illetve gyógy-szerek receptjei és különböző gyógymódok olvashatóak.

226 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 146^r–146^v.

227 Beniczky László neve többször is előfordul a kolligátumban.

228 *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 147^r–148^r.

A KÖLTŐ

A rejtőzködés szerepjátszása ellenére a kortársak költőként is ismerték Mártonfit. Ahogy már idéztem, Kazinczy azt írja róla 1812-ben: „Mártonfi versetskéket ír, és néha szépeket”.²²⁹ A teljes idézet azt a kettősséget mutatja be (értetlenül), amely Mártonfi világias gondolkodásmódja, életszeretete, és sokszor vaskalaposnak tűnő egyházi mivolta között feszül: „Csudálom Mártonfyt, aki böjtben is ad táncot, aki Püspökké tétetvén, egy prédikátiót monda ezen textusról: Sok van amit mondanom kellene sed adhuc non potestis capere – a’ ki versetskéket ír, és néha szépeket”, máskor viszont, Cserey tájékoztatása szerint, szigorú cenzorként nyilvánul meg. Maga a kicsinyítés nem sértené Mártonfi érzékenységét, aki maga is alkalmazza azt verseire, a már idézett levélben pl. így vezeti fel a Révainak küldött verseket: „Ímé egygyetske! Még egygyetske!”²³⁰

Ma alig fél tucatnyi verset ismerünk tőle. Annak, hogy ennyire keveset, több oka is van: egyrészt az a klasszicista eszmény, amelynek jegyében folyton csiszolgatja és javítgatja a szöveget, amely így szinte sosem lesz végleges formájú, másrészt pedig az a karrier, amely miatt nincs ideje a költészetre, harmadrészt pedig az tény, hogy (saját hivatkozása szerint) a kéziratos anyag kétszer is a tűz martaléka lett. Őszintének tűnik 1800. szeptember 21-én kelt levele, amelyben arról tudósítja Révait, hogy verset akart írni neki, de a gondok „ugy el száraztották a régi vénákat eszembe”, hogy kőből hamarabb lehetne vizet fakasztani, „mint töllem egy jó verset.”

229 Helmecey Mihálynak, 1812. július 2. KazLev. X. 26.

230 1794. május 8.

Szilágyi Sándor 1859-ben az erdélyi irodalom történetéről szólva Faludi Ferenc és Amadé Antal mellé teszi Mártonfi költészetét, jóval felülértékelve azt. „E férfiú nem birta ugyan az elsőnek tárgyilagosságát s az utóbbi könnyűségét, de fenmaradt kevés költeményben mindkét tulajdont, bár amazoknál kisebb mértékben, olyan szerencsésen vegyítette, hogy hosszabb irói pálya alatt azoknak szerencsés versenytársává lehetett volna.”²³¹

Verseinek egy része episztola (címezettjei Révai Miklós, Barcsay Ábrahám), de van köztük két epigramma, és két hosszabb lélegzetű költemény is. Mártonfi versei egy olyan rokokó hagyományt követnek, amely nagyon erősen épít a képiségre: az antik mitológia elemei, istenvilága vizuálisan is megjelennek a költő szeme előtt, a hétköznapi és a szakrális szféra játékosan fonódik egybe. Az erdélyi neoklasszicizmus egyik sajátossága – Egyed Emese szerint²³² – éppen a barokk és rokokó vizuális kultúra és irodalom kölcsönhatása, a szövegvilág intermedialitása. A neoklasszicista ízlés kialakulásában egyrészt az Erdélybe érkező európai művészeknek, utazóknak, másrészt az erdélyi képzőművészeknek volt szerepük. Ez a vizualitás kétirányú: a természethez, mint eredendő harmóniához, illetve a műalkotásként értékelhető emberi környezethez kapcsolódik.

„A művészet mibenlétéről az erdélyi gondolkodók sem vélekedtek egyformán; de a Kazinczy-levelezés, az Erdélyi Múzeum öt évfolyama és néhány irodalmi alkotás alapján egyszerre érezzük érvényesnek a kor hazai irodalmi- művészi tudatára az erkölcsi eszmények primátusát” és egyfajta erdélyi darabosságot – írja Egyed Emese.²³³ Mártonfi is hasonlóan viszonyul mindehhez, az erkölcsi eszmények primátusa minden versében fellelhető, és ott van a pünkösdi hétfőre mondott prédikációjának egyik részletében is: „Láttam én szép faragott képet élet, elevenség, mozgás nélkül, láttam én szépen virágozó fát minden gyümölcs nélkül; ilyen a’ tudós, és még is rossz ember,

231 SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi irodalom története*, Budapesti Szemle, 1859, 6. szám, 35–36.

232 EGYED Emese *Neoklasszicizmus az erdélyi magyar irodalomban*, Erdélyi Múzeum, 1999, 100–121.

233 EGYED 1999, 109.

sem mire való az ő tudománya erkölcs nélkül.” Az erkölcs, az esztétika és a filozófia együtt jelenik meg szinte minden művében.

Az *Erkölcstemploma* című 18 versszakos leírásban Dóris, „az aszsonyi rendnek ékessége”, jut el fáradságos úton ebbe a templomba, amely egy magas kőszikla tetején áll, s amikor látja, milyen nehéz volt sokaknak ide jutni, mennyi nyomorúság és szegénység árán érik el ezt a helyet, előveszi festőeszközeit és odafesti a falakra a Múzsákat és a Gráciákat, mivel hogy nekik is helyük van a gyönyörűségek templomában, ha az Erkölccsel együtt járnak. Ezzel a gesztussal a művészetek egyenrangúak lesznek a filozófiával (illetve a teológiával), és olyan harmónia jön létre az erkölcs és a széptudományok, az esztétikai tapasztalat között, amelyre Mártonfi vágyik. A múzsák és a gráciák Kazinczy költészetében is fontos helyet foglalnak el, s ottani értelmezésük segít Mártonfi költészetének megértésében is. A költészet védnökei, a Gráciák nemcsak a rokokó líra visszatérő figurái: az antik bájistennőknek a neoklasszicista esztétikai gondolkodásban is kitüntetett szerep jut. Kétféle értelmezésük Kazinczy költészetében is fellelhető: a gráciák egyrészt csak a kivételes szellemi képességű emberekkel érintkeznek, egyfajta arisztokratikus szépség-eszmény képviselői, másrészt viszont a báj, a kellem megtestesítőiként összeegyeztethetők a hétköznapi emberek szépség-fogalmával is.²³⁴ Mártonfinál jól láthatóan a művészetekkel azonosak, és egyfajta – a földi realitáson túli – szépség és báj kifejezői, mint az a Múzsák, aki megfesti, megjeleníti őket, miközben ő maga is azonos velük.

Dóris nevével szinte minden versben találkozunk, az *Álom* című vers adja a múzsák nevének megfejtését. Ebben a 33 versszakos, négyes alexandrinusokban írt allegóriában Mártonfi egy gyönyörű erdélyi kastélyban jár az olimposzi istenekkel együtt, akik ámulva látják a ház urát és feleségét, illetve gyermekeiket. A háziasszony úgy fest, hogy a Múzsák is irigylik a művészetét, a leánya olyan művelt és szép, hogy a Múzsák maguk mellé veszik tizediknek vagy tizenegyediknek („Itt kilencen vagytok, ez lesz a tizedik, Ha Sappho tizedik, ez tizenegyedik”), fiuk a haza reménysége stb. Végül Vénusz is leereszkedik az egekből a kastélyhoz, bekötött szemű kisfiával,

234 Kazinczy Ferenc összes költeményei, 28–29.

Ámorral, de Pallas elküldi őt, s a nagy zavarban levő költő felébred. Ötvös Ágoston szerint a vers a marosújvári Mikes kastélyról, gróf Mikes Zsigmondról és családjáról szól, s Dóris nem más, mint a festszegetni szerető Mikes Zsigmondné Ugron Julianna (1764–1836),²³⁵ a múzsák közé bevett leány pedig Mikes Borbára, a későbbi Mikes Györgyné, Mikó Imre édesanyja. „Ugy tetszik, hogy e kedélyes költeményben az író az isteni kastély alatt Maros-Ujvárt, a kastély főura alatt gróf Mikes Zsigmondot, a kastély akkori urát; az asszonyi nép ékességében, ennek nejét Ugron Juliánát; a tizedik Múzsza alatt, ezeknek leányát Borbárát, később gróf Mikó Györgynét, az urfiak fényében pedig István fiukat érti. – A közlő.”²³⁶

Ötvös nem írja le, honnan veszi ezt a feltételezést, de eszerint a többi vers műsája is a művelt „festőnő”, Mikes Zsigmondné Ugron Julianna lehetett. A vers végén a szemérmes elhallgatás, a váratlanul megjelenő Vénusz és Ámor egy reménytelen szerelem halvány visszfénye lehet. A szépség és a szerelem istennője helyett a tudomány istennője lesz a költő kísérője, oltalmazója. Ugyanazok a motívumok szövik át az összes, Dóris-hoz köthető verset: az égi szerelem reménye, az asszonyi tökéletesség képei, a művészetek iránti közös rajongás stb. Talán ez lehetett az a kapcsolat, amely miatt Mártonfit azok a bizonyos támadások érik, s amelyet a kortársak félreértettek, és egy valódi élethelyzet tükörképének láttak. Ugyanakkor, ha a rokokó szerepjátszás felől közelítünk ezekhez a versekhez, akkor is átsüt rajtuk (főleg az *Álom* című versen) egy olyan személyesség, amely nem véletlenül vetette fel a kortársakban a valós, átélt szerelem képzetét.

A szépen kidolgozott tájleírás és az abban megjelenő allegória a rokokó hagyományába illeszkedik, a távolról való megközelítés, majd az egyre közelebb képek, a képzeletbeli utazás és a valóságos, kézzelfogható apró részletek egymásra vetülése festmény-jelleget ad a versnek is.

235 Gyászbeszédét Herepei Károly tartotta, *Kinek, miért és mikor kívánatos halál. Egy halotti beszéd, melyet ábrahámfalvi Ugron Julianna néhai boldog emlékezetű Zabolai Mikes Zsigmond özvegye vég tiszteletére a maros-ujvári kastélyban 1836. okt. 26 tartott, Nagy-Enyed, 1836.*

236 *Kolozsvári Közlöny* 1857, 140. szám, 568.

Azt, hogy Mártonfi teljesen természetes módon használja a rokokó pásztorköltészet eszköztárát, az az 1805-ben készült rögtönzése is bizonyítja, ami a pillanatnyi ihletnek és önfeledtségnek köszönheti a megszületését. Püspöki vizitációja közben betér Csorjára, Barcsay Ábrahámmal, de Barcsay nincs otthon. Mártonfi egy verses levelet hagy barátjának, amit a házigazda aztán belevéset egy – a szelistryói erdő szélén álló – gyertyánfába, saját feleletével együtt. A kortársak számára ez a gesztus egyedülálló (még évtizedekkel később is újra és újra kiadják kettejük különleges levélváltását): elsősorban a vers medialitása miatt. Ily módon egy – a barátságuk erejét is szimbolizáló – fa lesz az üzenet hordozója, barátságuk jele, szimbolikus tartalommal telítve a klasszikus konvenciókat követő rövid kis epigrammát. Ahogy láttuk, Barcsay és Mártonfi költői szerepjátéka és költészete is több ponton érintkezik, költői levélváltásuk ezt a bensőséges kapcsolatot szimbolizálja.

Baróti Szabó Dávid sem csak ex-jezsuita pályatársként és Friz fordítójaként áll közel hozzá: „Neoklasszikájában a deák metrumok sem fedik el a személyes hangot; árkádizmusában hol félistenek sírján vigasztalódik (Dafnis), hol pajzán tudást rejtjelez az ekloga felhangjaiba (Pásztori enyelgés). Verseinek allegorikus látványai közt visszatérő elem a két oszlop, a kép (mint festett arcmás és mint poétai jellemrajz), illetve a görögösített tájra, mecénásokra, verstermő lantra egyaránt sugárzó *nap*” – írja Egyed Emese, idézve Milton fordításának bevezetőjét, amely ugyanolyan látomásos verstechnikával készült, mint Mártonfi *Erkölc temploma* és *Álom* című verse.

„Melly a' Rómaiak, 's Görögök' példájkat üzván,
Első mert új hangzatokat bé-hozni Hazánkba
'S már felesebb követőkre talált, lantomnak örökre
Tartandó pihenést akarok vala nyújtani. Vélle
El-sétálok azért 's Tsermely' völgyébe le-szállván,
Pázsitos ér'fejinél, terebélyes tölgynek alatta,
Egy fel-emeltt, 's mohval bévontt kö-háttra le-ülök.
Végezván rövid énekemet, bellyebbre nyomúlok
A' sűrűbb berkekbe, holott a' Kassai Múzsák
Egy templom formára hiúltt kőszirtot (!) Apolló'

Tiszteletére fel áldoztak, közepette ki tévén
Márvány-oltáron, tisztos laurussal övedzett,
És alabástromból faragott deli képit. – El-érvén
A' Szentnek küszöbét; le-borúlok, s ajkaim' ilyen
Szókra veszem: Nagy Fébe! Kitsiny lantomra tekénts le!"²³⁷

Az episztola mint műfaj, a 18. század végén önálló és fontos eleme a magyar irodalomnak. A „barátságos mulatozások”, ahogy Labádi Gergely kutatásai bizonyítják, a horatiusi episztolák nyomán a magyar irodalmi élet kohéziójának legfontosabb összetartó elemei lettek.²³⁸ A műfaj fénykorát az 1770–1800 közötti időszak jelenti, kialakítói: Bessenyei György, Ányos Pál, Barcsay Ábrahám, de az őket egybehálózó kapcsolatrendszer szinte minden szereplőjéhez születik verses levél, s ebbe a kapcsolatrendszerbe szövődik bele – kezdetben csak Révainak köszönhetően – 1784-ben Mártonfi is. Az irodalmi élet résztvevői számára ezeknek az episztoláknak az egyik legfontosabb erénye maga a nyilvánosság, természetes módon jelentetik meg a bizalmas, magántermészetű közléseket is tartalmazó leveleket, ajánlásokat, s alakítanak ki episztolagyűjteményeket a közös értékek mentén.²³⁹ Ennek tudatában kéri Mártonfi 1794-es levelének végén Révait: „Nem kívánnám, hogy ezen leveletem a Tudósok szokása szerént közre botsátanád. Várjunk jobb időktől.”

Mártonfi már az 1770-es években találkozik az episztola műfajával, ezt bizonyítja jegyzetének részletes anyaga, és az ott megőrzött három (cím nélküli) hexameteres versformában íródott magyar nyelvű episztola.²⁴⁰ Mindhárom szöveg tordasi Sajnovics Jánosnak szól, Nagyszombatra. Sajnovics János (1733–1785) jezsuita csillagász, nyelvész, ugyan jóval idősebb, mint Mártonfi, de pályájuk több helyen is összekapcsolódik, s a csillagászat és a ter-

237 *Méltóságos b. Orczy Lőrincz gyenerális (!) Úr' ő nagyságához*, BARÓTI 1789 [lapszám nélkül], idézi: EGYED 1999, 115.

238 *Barátságos mulatozások, Episztolagyűjtemények az 1770-1780-as évekből*, sajtó alá rendezte LABÁDI Gergely, Bp., Universitas, 2012.

239 *Erről lásd LABÁDI Gergely, "Ez a' theoria helyes theoriája e..." Episztolaelmélet 1800–1830"*, ItK 2004, 584–619.

240 *Iskolai drámák, latin versek oratiók* 140–145.

mészettudományok iránti érdeklődés is összeköti őket. Sajnovics 1733-ban született Tordán, 1750-51-ben Trencsénben novícius, 1752-53-ban Egerben a grammatisták tanára, 1754-ben Győrben végzi a *repententia humaniorum*ot, 1752–1754 között Nagyszombatban a filozófiai stúdiumokat. 1758-59-ben Bécsben tanul matematikát és itt tölti a próbaévét is. 1760-ban Egerben tanít poétikát és retorikát, 1761-1764 között végzi Bécsben a teológiát, 1766-68-ban Nagyszombatban asztronómus. 1769-70-ben Hell Miksa császári csillagással együtt részt vesz a dán király és a koppenhágai tudós társaság által indítványozott sarki expedíció, Wardhusban (ahogy az episztola említi, Vardhúszában, a mai Vardóban). Az expedíció alatt, Hell biztatására kezdi vizsgálni a magyar és a lapp nyelv közötti rokonságot, amelynek eredménye a *Joannis Sajnovics S. J. Ungari Tordasiensis socii Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, amely az első hazai finn-ugor összehasonlító nyelvészeti munka. 1771-72-ben Nagyszombatban tanít, 1773 elején Budára kerül a matematika professzoraként, tehát legkésőbb ekkor már személyesen is találkoznak Mártonfival. Éppen Molnár János ekkor a budai akadémia igazgatója, akivel (ahogy a versből is kiderül) régi barátság fűzi őket össze. Sajnovics a rend feloszlatása után is Budán marad, itt is hal meg 1785-ben.²⁴¹ Sajnovics értekezése nagy vitát váltott ki, a magyar literátor- értelmiségiek egy része élesen elutasította, paszkvillusok is születtek ellene.²⁴² Barcsay Ábrahám sokat emlegetett, de nyomtatásban csak 1777-ben (*A Bessenyei György társasága* című kötet 21. lapján) közzétett versében szerepel először a híres mondat: „Sajnovits jármától ójjuk nemzetünket/ Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket”.²⁴³ Egyed Emese szerint ő írta azt a paszkvillust is, amelyik 1789-ben jelent meg a Révai által kiadott *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* című kötet 230–234. lapjain.²⁴⁴

241 LUKÁCS III. 1428.

242 EGYED Emese, „*Scythia vagyok*” *Kéziratos paszkvillus a Demonstratorról – Sajnovitsnak*, Nyelvtudományi Közlemények (97)2000, 246–260.

243 Barcsay Bessenyeinek, 1772. március 24. Idézi: EGYED 2000, 256.

244 EGYED 2000, 260.

A másik oldalon is születtek azonban biztató, köszöntő versek, episztolák. Sajnovics Jánosnak fennmaradt egy levele Nagyszombatból 1771. május 12-én, amelyben büszkén írja: „Mit mondjak arról, hogy a budai múzsák hona Molnár vezetésével megénekelt, amint azt a mellékleten láthatod.” A „budai múzsák hona” nevében írt, lapp szavakkal tarkított, Sajnovicsot dicsőítő vers nyomtatásban 1783-ban jelent meg először²⁴⁵ az ex-jezsuita Molnár János (1728–1804) *Magyar Könyv-ház* című egyszemélyes folyóiratában.²⁴⁶ Molnár, aki a *Magyar Könyv-ház* első évfolyamában többször is ismertet a magyar őstörténetre, illetve a magyar nyelvtörténetre vonatkozó könyveket s írásokat (pl. Otrokócsi Fóris Ferenc *Origenes Hungariae* című 1693-as könyvét és Pray György új monográfiáját) Kanutus Laemius 1767-ben megjelent, a lappokról szóló könyvének ismeretése kapcsán ír Sajnovicsék expedíciójáról. Molnár János ezt írja: amikor Sajnovics elküldte nekem a *Demonstratitot*, „azt az emlékezetet illy levéllel köszöném meg, Lappói szókat kevervén a’ versekbe: Tordai Sajnovitsnak Nagy-szombatba”²⁴⁷ Molnár János tanára volt Mártonfinak Nagyszombatban, Budán pedig kollégája, s a gimnázium igazgatójaként egy rövid ideig a felettese is. Ezért nem is meglepő, hogy Mártonfi kéziratos jegyzetében ott van három Sajnovicsot ünneplő episztola szövege (vagyis valószínűleg ezek azok a versek, amelyek közvetlenül Sajnovics hazatérése után készültek Budán és Győrött), az első episztola Molnár Jánostól, Mártonfi kézírásában és Mártonfi aláírásával (ezért is írhatta Papp Kinga, hogy ez Mártonfi műve). A másik kettő más kéz írása (valószínűleg Nagy Jánosé, aki Sajnovicsnak jó barátja és iskolatársa volt).²⁴⁸ Összehasonlítva a

245 FRENÝÓ Zoltán, *Sajnovics János műve és hatása*, Valóság, 2013, I–VI.

<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=640&lap=5>

246 Erről újabban: POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella, *Molnár János és Magyar Könyv-háza*, Könyvtári Figyelő, 2009, 1. szám, 37–50. <http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/molnar-janos-es-magyar-konyv-haza/>

247 *Magyar Könyv-ház* 1783. III. szakasz, 648.

248 A II. episztolában: „meny szabadon, s mondgyad: Nagy János Tordasi Jánost, tiszteli, ki nevemen fog mosolyogni, tudom.” A III. episztola vége: „Iram ezeket Györet farsangnak szombati napján Szolgád és köteles társad örökre, Nagy I.”

nyomtatásban megjelent szöveggel, azt látjuk, hogy Mártonfi módosított az episztolán a lejegyzéskor, de az is lehetséges, hogy maga Molnár János közölt egy újabb, kicsit eltérő változatot 1783-ban, átírva és kibővítve az 1771-ben készített szöveget. Erre utal, hogy jóval részletesebb a magyar tájak, megyék, városok felsorolása, láthatóan nem akart kihagyni egyetlen régiót sem a Sajnovicsot köszöntők közül. A Mártonfinál olvasható változatban ezen kívül csak néhány jelző módosult, ezek nem érintik a vers lényegét. Fontos különbség azonban, hogy Mártonfi jegyzetfűzetében több lapp szó magyarázata van ott a verssorok végén, így a vers sokkal jobban értelmezhető.

Mártonfi jegyzetében ez Sajnovics megszólítása: „Tordai Sajnovicsom! Isemúlom, Karjeli Félem” (mellette a magyarázat: isemúlom-atyám). A kiadásban pedig: „„Tordasi Sajnovitsom! Vardhuszai, Karjeli Félem!”

A vers egy-egy részlete:

„Édes hazánk hálákat adat – s méltán is adathat,
Míg pora tart – bölcs elmédnek, s ily gondra tekéntő
Fáradtságodnak. Te vagy az, kinek általa nyelve
Új fényel tündökleni kezd! Te vagy, akkit örökre
Égig azon-nyelvvvel méltán emel a magyar elme!”
„Mi sok országokra derült nyelv!
Jöszte bizonyságúl Lappo sok népe Sinával!
Illy tudományra pedig kinek a’ munkája segített
Édes hazánk? Im’ e’ könyvben a’ Karjeli tzimer
Egygyütt villogtattya jeles Nyelvednek hírével
Hajdani tzimeredet, ’s mindenkori bátor erődöt.
Énekeket Músák! Harsogjon trombita dob szó!
Gyenge furuglyákkal Fébus Kara noszsza segítse
A Músák új notáját.”

ADRÁMAÍRÓ

Mártonfi latin nyelvű darabjai

Mártonfi, akárcsak jezsuita tanártársai, pályája elején, Budán találkozik a feladattal, hogy diákjai számára színdarabokat írjon. Ahogy jegyzete bemutatásakor írtam, 1769-ben a *Thomas Nádasdius*, 1770-ben a *Buda* című darabját mutatta be az első és a grammaticai osztály, 1772. december 30-án a *Mathias Corvinus*, 1773. február 17-én a *Hypocrita* című latin darabját játszották.²⁴⁹

Kérdés azonban, hogy miért latinul írja meg ezeket a darabokat egy magyar nyelvű közegben, akkor, amikor a rend drámaíróinak egy tekintélyes része már magyarul ír? Ráadásul magyar történelmi témákat választ, amelyekhez még inkább illett volna a magyar nyelv. Ahogy a saját kutatásaimból kiderül,²⁵⁰ a jezsuita gimnáziumokban a nyelvi váltás a 18. század közepén indul meg. Nagyszombatban 1749-ben készül el Faludi Ferenc első magyar drámafordítása, de csak az 1752–1753–1754-es év hozza meg a teljes fordulatot: nyolc magyar nyelvű drámaszöveget (közülük hármat ki is nyomtattak), s több mint száz magyar nyelvű előadási adatot. A folyamat az 1760-as években teljeseedik ki, és a rend feloszlataáig töretlenül folytatódik. A legtöbb magyar adat Észak-Magyarországról, illetve a Nyugat-Dunántúlról és Erdélyből való: Kassán 1753–1768 között, Sárospatakon 1664–1771 között, Gyöngyösön 1752–1776 között, Egerben 1702–1770 között, Győrött 1749–1758 között, Kőszegen 1751–1774

249 Ez a két előadási adat nem szerepel Staud Géza adattárában, csak Ötvös Ágost ír a bemutató idejéről és a szereposztásról. A darabok tartalmát lásd: FERENCZI 1900, 347–351.

250 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Magyar nyelvűség a 18. század színmű-irodalmában = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp. 2005, Argumentum Kiadó, 153–206.

között, Esztergomban 1766–1771 között, Nagyváradon 1754–1776 között, Székelyudvarhelyen 1762–1766 között játszottak magyarul.

Az 1770-es évek elején már ott is magyar előadásokról van adatunk, ahol korábban ilyenek sohasem voltak: pl. Trencsénben (1762–1777), Lőcsén (1758–1765), Rozsnyón (1753–1770).

Ugyanakkor megfigyelhető egyfajta nyitás a modern nyelvek felé is: Nagyszombatban 1765-ben több francia, 1770-ben német nyelvű előadást rendeztek, Sopronban 1769-ben olaszul, 1772–1776 között franciául játszottak. A modernitás iránti igényt jelzi például a nagyszombati *Gazda Péter* című vígjáték címe is, 1765-ből: „Gazda Péter Vig Játék, Mellyet a Nagy-Váradí Diszes Ifjuság ugyan ot lakó Nemesség előtt Jádzodt Hazájának nyelvén *más országoknak ditséretes szokását ebben követni akarván*. [kiemelés tőlem, P. M. Zs.]”²⁵¹

Mártonfi a budai gimnáziumhoz és saját hazafias gondolkodásmódjához illő témákat választott: a *Nádasdius* Buda 1529-es ostromáról, a *Buda* című a város névadójáról szólt. A darabok címadása, műfajmegnevezése, szerkezete komoly drámaelméleti képzettséget mutat, amelyet Mártonfi valószínűleg Szakolcán szerzett meg, a hexameteres forma pedig verselési készségéről tanúskodik. Latin nyelvű darabjai saját, eredeti drámái, a történeti forrásokat a korabeli szokás szerint az argumentum végén feltünteti.

A *Nádasdius* című háromfelvonásos darab a hűség és az önfeláldozás példája: Nádasdi Tamás 1529-ben, amikor II. Szulejmán körülveszi a várat, Buda főparancsnoka. Nádasdy bátorságát, tettekkészségét csak fokozza a veszély, de a katonák rettegnek a török túlerőtől, és azt szeretnék, ha parancsnokuk feladná a várat: könyörgéssel és fenyegetéssel próbálják erre rávenni Nádasdyt, ő azonban hajthatatlan. Ezért elfogják, megkötözik, és a várral együtt átadják a török szultánnak, abban a reményben, hogy a szultán megöleti – Szulejmán azonban szabadon engedi őt. A darab szereplői között kulcsszerepet kap Izabella, Nádasdi nővére, Mailath felesége, az ő könyörgése lágyítja meg a török vezér szívét. Ennek a színjátéknak jóval több szereplője volt, mint a másik háromnak: a török vezérek (Bellottius, Bessererus, Achmetes) mellett katonák, zenészek, táncosok, kórus

251 *Jezsuita iskoladrámák II.* 590. Lásd: 255-ös jegyzet.

is részt vettek benne. Forrásként Paolo Giovio könyvét (*Pauli Jovii Historiarum sui temporis* 1549),²⁵² Justus Lipsius *Monita et exempla politica* (1605) című könyvének második kötetét, és Schmitth Miklós *Imperatores ottomanni a capta Constantinopoli, Epitome Turcorum Principum* című könyvét adta meg.²⁵³

A Mátyás-drámát,²⁵⁴ (*Mathias Corvinus*) amely nincs felvonásokra osztva, és hét jelenetből áll, Mártonfi – Friz nyomán – *dramationnak* nevezi, a nagyon egyszerű cselekmény azonban több érdekes motívumra épül. A dráma forrásaként Palma Károly Ferenc *Notitia rerum hungaricarum* című munkájának második kötetét jelöli meg. A darab néhány óra történéseit foglalja össze, egyetlen színhelyen játszódik, a börtönben. Mindössze hat szereplője van: Podiebrád György, a leánya: Cunigunda (férfiruhában), a fia: Victorin, és maga Mátyás.

A darab rövid történetét így foglalja össze: Az ifjú Corvinus Mátyás Podiebrádnál, Csehország királyánál börtönben van, amikor a magyarok királlyá választják, ezért Podjebrád, feleségül adja hozzá a leányát, Cunigundát, és szabadon bocsátva visszaadja őt Magyarországnak. Történik éjjel a börtönben, (vagyis egyetlen színhelyen és mindössze néhány óra alatt) a szereplők: Podiebrád, Corvinus Mátyás, Cunigundis, (férfiruhában), Victorin, Podiebrád fia.

Az első jelenet Mátyás monológja: fájdalommal panaszkodik a sötét éjszaka csalóka képeire, amelyek elfoglalják az elméjét. Távol levő kedvese után vágyódik, akitől elválasztja az éjszaka. Azt is megtudjuk, hogy álmaiban Pannónia elefántcsonttrónját látja. A második jelenetben Kunigunda férfiruhában meglátogatja Mátyást a börtönben, aki nem ismeri fel a királynőt. Elmondja az ifúnak, hogy azért jött, hogy kiszabadítsa: Mátyás nem tudja, hogy álom vagy valóság,

252 A budai várról szóló rész nem a Mártonfi által megadott 28. könyvben, hanem a 13. könyvben szerepel. https://books.google.hu/book?id=INJJ14I9qFUC&pg=PT1226&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false letöltés ideje: 2015. december 7.

253 Itt is nagyon elnagyolt a hivatkozás, a szöveg alatt pontosan ennyi olvasható: Schmitthius in Imp. ott. etc. *Iskolai drámák, latin versek, oratiók*, 111r.

254 Részletesen ismerteti: PAPP Kinga, *Mátyás király egy 18. századi latin drámában = Erdély reneszánsza* 1. szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, 185–194.

ami vele történik. A lány elmondja, hogy megkoronázták, de apja nem akarja elengedni Magyarországra, és ekkor Mátyás rájön, hogy kivel beszél. Megtudja Kunigundától, hogy Podjebrád nem akarja Pannónia trónját az ellenségének adni, inkább meghalna. Mátyás kijelenti, hogy bármilyen tanácsa van számára, követi őt. Kunigunda eltervezi Mátyás éjszakai szökését, kihasználva a sötétséget és a csillagok irántuk való jóakarátát, ugyanakkor figyelmezteti, hogy ha valaki meglátja őket, akkor Podjebrád mindkettőjükkel végez. Távozása előtt arra kéri Mátyást, hogy apja, Podjebrád előtt ne mutassa ki iránta való érzéseit, inkább azt mutassa, hogy nem szereti őt, Mátyás beleegyezik a kérésébe. Ezután újra Mátyás monológja következik: dicséri a királynő nagylelkűségét, és saját sorsa miatt kesereg, majd megfogadja, hogy követi Kunigunda tanácsát és elindul a bizonytalan úton. A negyedik jelenetben Podjebrád György felajánlja lányát, Kunigundát Mátyásnak, aki a lány korábbi kérésére úgy viselkedik, mintha nem lenne kedvére az ajánlat és ellenszenves lenne neki Kunigunda. A fiával együtt próbálja meggyőzni Mátyást, hogy fogadja el Kunigunda kezét, azzal érvelve, hogy csak így szabadulhat a fogságból, és hogy ezáltal a trón is az övé lehet.

Az ötödik jelenet Podjebrád György és Victorinus párbeszéde. Az apa és fia Mátyás kitartásáról beszélnek, amelyet sem szerelemmel, sem megfélemlítéssel nem lehet meggyőzni. Podjebrád György fontosnak tartja a magyar sereg megnyerését, amit a Mátyással való szövetség által el lehetne érni. Victorinus igyekszik meggyőzni apját, hogy engedje Mátyást királlyá lenni, azzal érvelve, hogy ez dicséretre méltó és nagyon bőkezű tett lenne. Reménykednek abban, hogy Kunigunda szerelme legyőzi Mátyást. A hatodik jelenet szereplői Podjebrád György, Mátyás és Victorinus. Ismét próbálják meggyőzni Mátyást, hogy fogadja el a lány kezét és legyen a szövetségeseük. Mátyás még mindig ellenállást mutat, Podjebrád megfenyegeti és kiadja parancsba, hogy a katonák vigyék el.

Ezután megjelenik Kunigunda is, és kiderül a fiatalok szerelme, Podjebrád haragszik, amiért előtte titokban tartották. Kunigunda bűnösnek érzi magát, lelkiismeret-furdalása van, amiért apja ellenségébe szerelmes, apja bocsánatáért esedezik. Mátyás magát okolja a történetekért. Kunigunda felajánlja apjának a saját halálát Mátyás

helyett. A dráma végére a szerelmesek elnyerik az apa bocsánatát és beleegyezését a házasságba, aki ezzel eléri a célját, megszerzi a magyar hadsereg támogatását. A drámának nincsen prologusa vagy előhangja, csak a dialógusokból ismerjük meg az eseményeket, illetve Mátyás két monológjából, amelyek az ő jellemzésére is szolgálnak. A cseldráma-jelleget mutatja, hogy sok *félre* szólás is van a szövegben, zárójelben, akárcsak a *Salamon* című drámánál is, Mártonfi minden drámájánál ezt a módszert követte. Nincsenek viszont rendezői utasítások a szövegben, erre azért sem volt szükség, mivel Mártonfi volt saját darabjának a rendezője is.

Fennmaradt egy magyar nyelvű jezsuita drámaprogram Kolozsvárról, 1702-ből, amely szintén Mátyás és Kunigunda szerelméről szól, ennek azonban sem a szereplői, sem a szerkezete nem egyezik meg Mártonfi drámájával.²⁵⁵

A *Buda* című három felvonásos drámájának sincs rövid tartalmi összefoglalója. A verses, hexameteres színjáték szereplői Attila, Aladarius, Irnachus (Attila fia), Buda, Maximinus, és fiacskája, Valemirus, Buzadus, Gazottus, Gordas, Kundius, katonák.

Az első felvonásban Buzadus, a gonosz tanácsos a két testvért össze akarja vesztetni, mert nem akarja, hogy Attila a géták trónját a testvérének adja. Bevádolja őt Attilánál, de Buda megcáfolja a hírt, s nem tudván, hogy kitől ered, Buzád megmenekül, sőt még nagyobb cselt forral, mivel most megszegyenült. Valemirusnak ír, hogy álhíreket koholjon. A második felvonásban Valemirus tényleg sikerrel jár, bevádolja Attilánál Budát, azt hazudja, hogy a bátyja fegyverrel jön ellene. Attila rátámad a testvéreire, börtönbe zárja, és elhatározza, hogy még aznap megöleti.

A harmadik felvonás azzal indul, hogy mindenki sajnálja Budát, Attila két fia is könyörög az életéért, végül Inarchus ruhát cserél vele és Buda megszökik. Attilának hírt hoznak Inarchus haláláról, mire

255 *Hunyadi Mátyás a tsehek királyának veje = Jezsuita iskoladrámák II* (ismeretlen szerzők): Programok, színlapok, szerk. VARGA Imre, kiad. ALSZEGHY Zsoltné, BERCZ Ágnes, KERESZTES Attila, KISS Katalin, KNAPP Éva, VARGA Imre, Bp., 1995, 953–960; PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Mikes a kolozsvári kollégiumban* = Irodalom, történelem, folklór, szerk. HOPP Lajos, PINTÉR Márta, TÜSKÉS Gábor, Debrecen, 1992, 43–44.

Buzadus megborzadva saját tettétől, leugrik egy toronyból. Kiderül, hogy Inarchus él, de mire Attila megmászhatná a parancsot, hozzák az elfogott és már haldokló Budát. Attila bocsánatot kér tőle és emlékére Sicambriát Budának nevezi el.

Mártonfi írt egy antik mintájú komédiát is, kilenc jelenettel, *Hypocrita* címmel, amelyet 1773. február 17-én adták elő. A plautusi elemek mellett jól látszik a darabon Molière hatása, a dráma kezdeti szituáltsága a *Tartuffe*-öt idézi. Paleophilus a házába fogadta Scarabont, a talpnyalót (parazitát), ami ellen a fia, Neophilus és a szolgálja, Vulpillus is tenni szeretne valamit. Ráveszik a praetort, hogy mondja azt, hogy a háborúhoz katonát vagy pénzt kell adnia Paleophilusnak, s mivel nagyon fősvény, azt remélik, hogy Scarabont fogja felajánlani katonának. A csel rosszul sül el, Paleophilus nem Scarabont, hanem Vulpillust viteti el katonának, és összes pénzét Scarabonra bízta. Végül elhatározzák, hogy megpróbálják lopáson érni. A lisztes hombárban elrejtenek egy gyereket, és mikor Scarabon jön és kinyitva a kamrát eszik-iszik, és elviszi a pénzt is, a lisztes hombárral együtt a gyereket is el akarja lopni. A gyerek kihajol a ládából és belisztezi Scarabon fejét, aki így lelepleződik. Végül Scarabont adják be katonának és kiderül róla, hogy már amúgy is katonaszökevény volt.

Verses magyar nyelvű drámája, a *Salamon*

Ahogy már utaltam rá, Mártonfi egyetlen drámafordításának az elkészültét valószínűleg Lestyán Mózes és Illei János inspirálta. Andreas Friznek a magyar színháztörténetben játszott szerepéről és Zrínyiről szóló drámájáról már többször írtam,²⁵⁶ jól látható, hogy

256 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Zrinius ad Sigethum (1738) – théorie de drame et pratique du théâtre dans l'oeuvre d'Andreas Friz S.J. = Militia et litterae. Dei beiden Nikolaus Zrínyi und Európa* (Herausgegeben von Wilhelm KÜHLMANN und Gábor TŰSKÉS unter Mitarbeit von Sándor BENE) Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2009, 242–257., PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Andreas Friz hatása a magyar színházi kultúrára. Drámaszövegek metamorfózis. Kontaktustörténetek. I.*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, 2011, 163–171.

hatása, jelentősége sokkal nagyobb, mint azoké a cseh, lengyel, osztrák jezsuitáké, akik egy-egy színdarabjukkal sokat tettek ugyan azért, hogy a magyar történelmet megismerjék a jezsuita rendtartományban, de a repertoár bővítésén nem léptek túl. Andreas Friz 1711-ben született német szülőktől, de Barcelonában (ezért nevezik őt „egy nevezetes spanyol ágból eredő szerzetes ember”-nek²⁵⁷), tanulmányait azonban már Bécsben kezdte meg, ahol 1726-ban belépett a jezsuita rendbe. Tanulóéveit Bécsben és Grazban töltötte, majd Linzben tanított grammatikát és poétikát. Ezután Pozsonyba helyezték, ahol egy évig tanította a gimnázium retorikai osztályának a tanulóit. Ezután visszatért Grazba és elvégezte a teológiát. 1745-ben ismét Magyarországra került, ő lett a jezsuiták szakolcai (később Győrbe áthelyezett) tanárképző intézetében a *repetentia humaniorum* (vagyis az irodalmi műfajelmélet – s ezen belül a dráma- és színházelmélet) tanára. Ekkor már készen volt az a poétikai jegyzete, amelyet 1741–1744 között készített Grazban, a kollégium poétikatanáraként, s valószínűleg ebből tanított Szokolcán is.²⁵⁸ 1747-től Bécsben a rend történetírója, majd a Theresianum történelem- és szentírásprofesszora. Történeti művei, bibliamagyarázatai mellett hét latin nyelvű színjátékot is írt,²⁵⁹ s ezek közül csak egy (*Psychis*)²⁶⁰ nem jelent meg nyomtatásban. 1771-ben Goriziába helyezték, s ott is halt meg 1790-ben.²⁶¹

257 *Jezsuita iskoladrámák I.* 1992, 213.

258 *Opera dramatum*, Universitätsbibliothek Graz, jelzete: A 938. (régí jelzete 34/9.)

259 Andreae Friz e Societatis Jesu *Tragoediae duae et totidem dramata*, Bécs, 1757., *Julius Martyr*, Bécs, 1761., *Penelope*, Bécs, 1761. Ezután megjelent egy újabb gyűjteményes kötete, amely már nemcsak a drámákat, hanem a beszédekét is tartalmazta: *Tragoediae et Orationes*, Bécs, 1764. Frizről újabban: TJOELKER, Nienke, *Andreas Friz's Letter on Tragedies cca 1741–1744 An eighteenth-century* 2014 (*Drama and Theatre in Early Modern Europe* vol. 4.). A kötet közli Andreas Friz kéziratosa grazi poétikájának angol fordítását is.

260 Ennek a szövegnek is van azonban magyar másolata a *Bartakovics-gyűjteményben*.

261 LUKÁCS I. 1987, 373–374.

Friz egy udvari tisztviselő (diplomata) fiaként már III. Károly idején is nagyon előnyös pozícióban volt, Mária Terézia alatt pedig nemcsak színdarabíróként volt elismert (a *Cyrust* a Theresianumban 1756-ban és 1760-ban a császárnő gyermekei is megtekintették, 1760-ban pedig az egész udvar látta a laxenburgi kastélyszínházban, s a *Julius Martyr* bécsi bemutatóján is jelen volt Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc), hanem történészként is. Friz két fiatalkori drámája, a *Zrinius* és a *Salamon rex Hungariae* egy Plautus-átíratral együtt került színpadra Pozsonyban, 1738-ban, egyetlen estén.²⁶² Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a *Bartakovicsgyűjtemény* az előadás *mindhárom* szövegét megőrizte. Friz tehát éppen első magyarországi tartózkodása idején lett drámaíró. Fiatal tanárként – a történelem iránt már ekkor meglévő érdeklődéssel – két történelmi drámát mutat be a diákjaival Pozsonyban, alkalmazkodva a helyi hagyományokhoz, a *magyar* történelemből. Témaválasztását talán Péterfy Károly, a kiváló egyháztörténész, a kollégium akkori rektora is segítette, de jellemző, hogy olyan történelmi hősöket választ (tehát nem eseményeket emel ki a magyar történelem sodrásából, hanem hőszokat!), akik az *imitatio Christi* modelljének is megfelelnek, önként dobják el maguktól az életet – akár csak átvitt értelemben, a remeteséget választva, akár fizikai valójukban is, a mártírhálált választva. Salamon alakjának ilyenfajta értelmezésére egyébként már volt példa korábban is: Kolozsvárott 1725-ben mutatnak be egy darabot *Hercules Christianus, seu Salomon Hungariae rex de mundo gloriose triumphans* címmel.²⁶³

Friz történelmi források alapján írja meg mindkét magyar tárgyú darabját, a *Salamon rex Hungariae* forrásaként Antonio Bonfini és Szentiványi Márton műveit jelöli meg.²⁶⁴ Bonfini már maga is ad

262 STAUD I, 416–417.

263 Uo., 258.

264 Bonfini leírja Salamon megtérését és remeteéletét Isztriában, (2.4.165.), de Salamon találkozása egykori tanítójával, aki remete lett, Friz eredeti leleménye. „Miután mindkét részen sokan elesetek, Salamon néhányad magával fegyverrel áttört, [...] aztán nagy gyorsan behúzódtott a közeli erdőbe, [...] ő maga letette pajzsát, és mintha rögtön visszajönné, félrevonult, aztán – hogy társai szeme elől eltűnt – soha többé nem látták.

útmutatót a történeti esemény feldolgozási módjához, amikor Salamon életének ezt a mozzanatát *példaként* meséli el: „Ó megváltónk áradó kegyelme, aki ha úgy akarja, nyomban meglágyítja a legkeményebb embert is, feléleszti a bölcsességet, és húz-von az üdvösség felé! Bizony senki sem ámulhat eléggé Salamon király magára eszmélésén, hogy ez a fennhéjázó elméjű, fékezhetetlen indulatú, királyi nemzetségből született, királyi trónusra született, folyton gyönyörűségek között forgolódo ember, miután az isteni szellem megszállta, azon nyomban levetette a vele született gögöt, bíbor tóga helyett darócot, bársonytakaró helyett avart, királyi lakoma helyett bogyót, makkot, szerémi bor helyett mocsárvizet, testőrsereg helyett a magányt választotta...”²⁶⁵

1746-ban Nagyváradon, 1755-ben Győrben, 1764-ben Nagyszombatban játszottak latin színjátékot a remetévé lett Salamonról,²⁶⁶ feltehető, hogy ezekben a kollégiumokban Friz darabja került színre. Ez már egy új típusú keresztény tragédia, ahogy Friz többi drámája is:²⁶⁷ a mártírok, a bukott uralkodók sorsa csak látszólag tragikus. A *Zrinius* abban a pillanatban ér véget, amikor Zrínyi kirántja a kardját, hogy elinduljon a mártírhalál felé, halálát már nem látjuk a színpadon, és nem is érezzük tragikusnak, inkább lelkesítőnek. Ilyen

Azt beszélnek, hogy ez az oly sok balszerencsével sújtott ember mennyei szellem sugallatára később üdvös bűnbánatra tért, és visszahúzódott a magányba; amikor megértette, hogy isten jobbító kezét nem eltaszítani kell, hanem engedelmesen követni, a remeteségben mély bűnbánatot tartott, és amilyen dacosan viselkedett az emberekkel, olyan szelíd lett aztán az istenhez; akkor már magasztalta kegyetlen sorsát, felismerte, hogy az egykor elviselt viszontagságok milyen kedvezőek a számára, és rájött, hogy akit a világ gyűlöl, isten előtt az a legkedvesebb. [...] Úgy emlékeznek, hogy, legutoljára Isztria erdősegeiben éldegélt, ott szunnyadt el az úrban, és Polában temették el...” BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tízezei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 319.

265 BONFINI, 320.

266 STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum scenicorum in scholis SJ Hungariae*, IV. Index, s. a. r. H. TAKÁCS Marianna, Bp., MTAK, 1994, 179.

267 *Opera dramatum: Alexis 263–267, Salamon 268–273, Psychis 275–284, Codrus 285–315.*

a *Salamon* dráma befejezése is: a mindenkitől elhagyott, súlyos vere-séget szenvedett királyt a földi korona helyett az égi korona, a reme-ték békessége és magánya várja, sorsa nem szánakozást kelt, hanem követésre méltó példát mutat. Az önként vállalt (s ezért nagyszerű) áldozat krisztusi példájáról szól a *Psychis*, a *Codrus* és az *Alexis* című allegorikus pásztorjátéka is.

Amikor Friz 1745-ben visszatér Magyarországra, pontosan ezt az ízlést és ezt a drámaírói módszert igyekszik népszerűsíteni a *repetitio humaniora* tanáráként. Bár korábban erre nem volt pél-da, megszervezi a színjátszást a jezsuita tanárképző intézetben is, s ezentúl minden ősszel tartanak egy bemutatót, kivétel nélkül olasz drámaírók (Giovanni Granelli és Pietro Metastasio) darabja-iból.²⁶⁸ 1746-ban a szakolcai intézményt Győrbe helyezik át, s már ebben az évben ott is van egy Metastasio-előadás: a *syntaxisták* a *Josephus a fratribus agnitus* című darabot mutatják be, azt, amelyet Friz korábban latinra fordított.²⁶⁹

Mivel a humaniorák tanára (a ránk maradt jegyzetek szerint) egy „mintadrámát” is ajánlott a leendő tanároknak, valószínű, hogy Friz is ezeket a szövegeket és saját drámáit ajánlotta mintául a diákjainak. Ez lehet az oka annak, hogy latin nyelvű darabjai több magyar jezsuita drámagyűjteménybe bekerültek, és bizonyíthatóan megkez-dődött a másolásuk, lefordításuk már az előtt, hogy nyomtatásban megjelentek volna (Friz ugyanis csak Bécsbe visszatérve, 1757-ben adta ki először a színdarabjait – addig csak a *Zrinius* jelent meg tőle nyomtatásban 1738-ban, azt viszont már kihagyja a későbbi gyűjte-ményes kötetekből).

Friz szemléletváltást hozott a magyar drámairodalomba, s a sza-kolcai jezsuita tanárképző tanáráként képviselt nézetei hosszú évtize-dekre meghatározták a magyar jezsuita dráma irányát, és előkészítet-ték a klasszicista dráma térnyerését a 18. század végének drámafördító programjában. A műveiből készült fordítások és másolatok száma alapján Metastasio mellett a legtöbbet játszott szerző volt. Színjáté-kait a 18. század közepén már magyar nyelvre is lefordították, elő-

268 STAUD II, 241–244.

269 STAUD III, 31.

ször csak prózában, később azonban már időmértékes verseléssel, az eredeti formáját követve. A legnagyobb sikert a *Zrinus* aratta, a jezsuita repertoár emblematikus darabja lett, sőt még a 19. század elején is olvasták, játszották. Baróti Szabó Dávid jelentette meg formahű fordítását 1786-ban (tehát 15 évvel Mártonfi első formahű fordítása után!) *Zrínyi Szigetnél. Szomorú Játék* címmel, de aztán még húsz évig javítgatta, csiszolgatta a szöveget, amelyet még az 1802-es kötetébe is felvett.²⁷⁰ Baróti Szabó bizonyosan ismerte Friz *Salamon*-drámáját is, ezt bizonyítja az a fiktív levél, amelyet szintén mindhárom kötetébe felvett: *Salamon Lászlóhoz* címmel.²⁷¹ A hexameterben írt rövid műben Salamon elbeszéli remetévé válásának történetét, és megköszöni Lászlónak, hogy a földi korona helyett az égi koronát választhatta. Szóhasználatát szinte teljesen azonos a dráma szövegvilágával: „mikoron a’ tabori kotzka Nékem vetne vakot, néki pediglen hatot /A’ koronát akkor kezdém gyűlölni, ’s az udvart: Akkor hevült lelkem mennyei kincsek után.”²⁷² A levél zárata is Frizt idézi: „Lászlónak köszönöm mind ezt; ő vitt-ki veszélyből, A’ kalauz ő volt útra, s az égbe vezér.”²⁷³

A *Salamon Hungariae rex* prózafordítását Lestyán Mózes készítette el 1753-ban. Juharos Ferenc ezt írja a jezsuita adattárban: „1753. Lestyán Mózesről *Egyiptomi József*-et említik az egykorú források. Ugyanattól *Salamont*.”²⁷⁴ Lestyán nem csak lefordítja a szöveget, hanem ír a darab elé egy argumentum jellegű összefog-

270 BARÓTI Szabó Dávid, *Vers-koszorú*, I, Kassa, 1786, vol. I. 7–36., BARÓTI Szabó Dávid, *Költeményes munkái*, I, Kassa 1789, vol. I. 93–110., BARÓTI Szabó Dávid, *Megjobbított s bővített költeményes munkái*, III, Komárom, 1802, vol. III. 30–43.

Fordításában ő is a jezsuita gyakorlatot követi: egyénített nevekké látja el a katonákat (Friz csak első és második katonaként jelzi mindkét darabban a mellékszereplőket), a neveket Istvánfy krónikájából vette. A műről lásd PINTÉR 2009, 257.

271 BARÓTI 1786, vol. II. 7–12., BARÓTI 1789, vol. II. 7–11., BARÓTI 1802, vol. II. 5–8.

272 BARÓTI 1789, vol. II. 11.

273 Ua.

274 JUHAROS Ferenc, *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1933, 104.

lalást (cím nélkül), egy négy versszakból álló verset a szerencse forgandóságáról és egy *Sommás elő köszönetet*, Salamon élettörténetének korábbi eseményeit is összefoglalva. Az argumentum jelenetenként írja le a darab rövid tartalmát, de egyúttal utal azokra a változtatásokra is, amelyeket Lestyán tett a szövegen: „III. De egy remete, *kit Apornak nevezünk* [kiemelés P. M. Zs.], ki rántya kezébül a kardot.” Friznél a remetének Eubulus a neve, ehelyett Lestyán inkább egy magyar nevet választ.²⁷⁵ A *Sommás elő-köszönetben* Lestyán közvetlen hangon szól a közönséghez („Mind ezeket ti nyilván tudgyátok, azért tsak azt vetem hozzá, Ez mit fog művelni, majd meg láttyátok”), sőt megosztja velük saját kétségeit: „Ezután Barlangi Remete életet élt mind holtáiglan. *Ez a szent gondolat miképp tünt eszében, azt senki sem írja* [kiemelés P. M. Zs.]”, és szerzői-fordítói elveit is: „Azért mivel vers szerzőknek igassággal határos dolgokat szabad költeniek, ma miis ezeket követvén”, „ezeket a játék hozza magával”. A szerencséről szóló, mottószerű vers a felemelkedés és az aláhullás metaforájára épül („Mert akit fel emélsz nagy méltóságokra [...] Holnap meg rontod, porba kevered”), a summát azonban egy sokkal erőteljesebb metafora köré szervezi: „Végtére az Ország jeles Koronája, mely Salamon fején mint Madár ág Szálon, mindenkoron ingadt, (mert háromszor aztat fejére emelte, s- annyiszor vesztette), Lászlónak fejébe, mint kö szál hab között, állandó marada, aki buzgo nagy szentséggel nyerte ez ország Pálczáját.”²⁷⁶ Maga a fordítás nem szó szerinti fordítása az eredetinek, hanem inkább metaforákkal és közmondásokkal feldúsított értelmezése, ahogy erre nagyon sok példa van a 18. század végi magyar irodalomban.²⁷⁷

A *Salamon, rex Hungariae* teljesen formahű, hexameteres fordítása tehát Mártonfi József nevéhez fűződik, aki a kész anyagot nem másolta

275 Itt jegyzem meg, hogy a kiadásban a bevezetőben *Aram* olvasati hiba, a szövegből később kiderül, hogy Lestyán Apornak nevezi a remetét. *Jesuita iskoladramák I.* 1992, 265.

276 Uo., 252.

277 *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, Bp, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2016.

bele a jegyzetfüzetébe, hanem külön kéziratban őrizte azt. Az 1850-es években még benne volt a szöveg a hagyatékában, innen adta ki Ötvös Ágoston 1860-ban a *Hazánk* című lapban, ezzel a megjegyzéssel: „Igen kételkedünk, hogy a német, s egyéb európai irodalom, a francziát és olaszt kivéve, helyesírás s nyelvtisztaság tekintetében ugyanazon esztendőből tisztább irodalmi művet és emléket felmutatni képes legyen.”²⁷⁸ Két évvel korábban így említik a művet: „*Salamon Magyarországi királya*. Magyar szép hexameterekben, áll 4 jelenetből.”²⁷⁹

Ötvös Ágoston jó munkát végzett a szöveg átírásával, kiadásával, de Mártonfi kacskaringós K betűjét mindenhol nagy K-nak értelmezte, (még mondat közben is), másrészt pedig nem tudta feloldani Mártonfi rövidítéseit.²⁸⁰ A dráma kritikai kiadása 2015-ben jelent meg textológiai és magyarázó jegyzetekkel.²⁸¹

Bár nincs konkrét adatunk arról, hogy a fordítás színre is került, a keretjáték mégis azt bizonyítja, hogy a budai gimnáziumban az országbíró és más előkelőségek tiszteletére előadták. 1771-ből van egy bejegyzés a gimnázium krónikájában két történeti tárgyú színjátékról, lehet, hogy ekkor tartották a darab bemutatóját: „A theatro et binis historicis tentaminibus praemisso pleno salium dialogo plausum tulere.”²⁸² Mártonfi a nyomtatott, 1757-es kiadásból dolgozott, ezt bizonyítják a szerepnevek²⁸³ és az a tény, hogy kézirat

278 Irodalmi emlék: *Salamon, Magyar ország királya* / írta Deákul Friz András J.T.; fordította Mártonffy József Jezus Társaságbeli; utóbb erdélyi Püspök, 1773.; Közread. ÖTVÖS Ágoston. *Hazánk*, 1860, 177–187.

279 VASS, 86.

280 Ötvös nem ismerte fel Mártonfi rövidítési módszerét, így a *-nak*, *-nek* rag jelöléséül szolgáló *kk* benne maradt a szövegben. Ezeket a rövidítéseket mindenhol feloldottuk. A mondatkezdő kisbetűket jelölés nélkül javítottuk. A szövegben a szerepnevek rövidítve vannak (*Gyul.*, *Ab.*, *Sal.* stb.) ezeket jelölés nélkül kiegészítettük.

281 *Kollégiumi drámagyűjtemények*, szerk. DEMETER Júlia, kiad. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2015, 845–874. (RMDE, XVIII/7). Sajtó alá rendezte: Pintér Márta Zsuzsanna.

282 STAUD II, 102.

283 Friz darabjának grazi kéziratában még sem a magyar vitézeknek, sem a remetének nincs neve – Socius 1, Socius 2, Anachoreta a szerepnév, és a

gyűjteményében a legfontosabb drámaköteteknél Friz könyve is ott van *Tragoediae et drammatum* címmel. Mártonfi elhagyta a darab eredeti argumentumát, viszont írt egy keretjátékot a szöveg elé. (A fordítás során megírt keretjátékra több példát is láthatott, például a latin nyelvű Metastasio-darabhoz, az *Attilius Regulus*hoz is készült ilyen.²⁸⁴)

A keretjáték szerint a Méltóság allegorikus figurája előtt megjelenik az Ifjúság, hogy színdarabot mutasson be a jelen lévő vendégeknek. A Méltóság szerint az Ifjúság tehetsége nem elég ilyen nagy feladatra, el akarja küldeni őket. Ekkor megérkezik a Kegyelem, és hírül hozza, hogy a Főméltóságok beleegyeztek a játékba, így elhárult minden akadály. Az Ifjúság már csak attól fél, hogy „Talán a deák nemű hexameter versek a Magyar nyelvben nem mindenkinek szájok izire fognak esni. Én ugyan reméltem, hogy ez az újság hazánknek és nyelvünknek böcstelenségére szolgálni nem fog, de valamint minden dolognak a kezdete csekély, engemet is rettent gyenge tehetségem.” De a Kegyelem biztatja: „a jelen levő úri vendégekben az hazához és Magyar nyelvhez oly szeretetet találsz, mely jó szándékokat is bötsülni, s hibáidat is palástolni tudgya”.²⁸⁵ Mártonfi tehát tudja, hogy úttörő feladatra vállalkozik, és fél a magyar fordítás fogadtatásától. Nem is mindig tudja egyenletesen megoldani a feladatot, amit az is nehezít, hogy a szöveg rendkívül emocionális, a szereplők félmondatai, kihagyásai, felkiáltásai szaggatottá teszik a szöveget. (Eubulus: – – Ne hadgyátok egek! – – Bóldogtalan! Ály meg! Salamon: Félre – Eubulus: Meg ály, mondám. Salamon: Ki meri gátolni meg útam? Eubulus: Merre ragad dühös el szánásod?)²⁸⁶

darab címe csak: *Salomon*. Lásd: FRIZ, Andreas, *Opera dramatum*, 268–273. Mártonfi részletezőbben fordít, és ő is magyar nevet (Aba és Gyula) ad Salamon két társának.

284 A *Zirci gyűjteményben* levő latin szöveg keretjátéka: három diák megszökik hazulról, hogy a karthágói küldöttség megérkezésekor ott lehessenek. Találkoznak a tanárukkal Medarsiuossal, aki először megszidja őket engedetlenségükért, aztán mégis megengedi, hogy megnézzék a ceremóniát. JUHAROS 1933, 108.

285 *Kollégiumi drámagyűjtemények*, 849.

286 *Kollégiumi drámagyűjtemények*, 854.

„Salamon: Istentelen, ály meg, / Add ide fegyveremet. Eubulus: Soha sem. Salamon: 'S így kelle ragadni / A másét? Eubulus: Távozz. Salamon: Ide, tudd meg, kínos halálra / jöttél.”²⁸⁷) A Lestyán-féle prózafordítás ismeretét mutatja az ottani versre való utalás: „Óh tündérsége világnak! / Hizlald Lászlónak jovaiddal büszke dagallyát, / Hizlald már örömét!”²⁸⁸

Mártonfi anyanyelvi öntudata latin darabjai ellenére is erős (ezt bizonyítja baráti köre és mecénási tevékenysége is),²⁸⁹ így a formahű fordítással a magyar nyelv lehetőségeit hangsúlyozni és bizonyítani akarja. Az antik versformák átvételének is évszázados hagyományai vannak a felvilágosodás kori magyar irodalomban, több tucatnyi költő sorolható a 18. század közepéig abba a csoportba, amely ezeket a formákat meg akarja honosítani a magyar verselésben. A vershagyomány megújításának egyik célja annak bebizonyítása, hogy a magyar nyelv is alkalmas (sőt alkalmasabb) az időmértékes verselésre, mint a német. A nemzeti öntudat és a tudatos formakezelés együtt lesz az a hagyományteremtő erő, amely a verselés teljes rendszerének kidolgozása után a költészet (és a drámai költészet) megújulásához vezet. Az időmértékes verselés meghonosításának első programadói mind jezsuiták: Molnár János, (*A régi jeles épületekről*, Nagyszombat, 1760), Rájnis József (aki 1760 körül Leobenben kezd el magyar nyelvű időmértékes verseket írni) és Baróti Szabó Dávid (ő 1773-ban, Besztercén próbálkozik meg először a klasszikus versmértékekkel). Mártonfi budai drámafordítása éppen egybe esik ezekkel az első kísérletekkel, ráadásul egy olyan műnemben, amelynek még egyáltalán nincs magyar nyelvű elméleti alapvetése. Ennek a kánonnak a határai még csak ekkor alakulnak ki, s a prozódiai harc és az éles polémiák bizonyítják, hogy a kánonba való bekerülésnél az elsőség kérdése a kortársak számára nagyon

287 Uo., 855.

288 Ugyanez a hely Lestyán fordításában: „A vak szerentsét istenli e Világ!” *Jezsuita iskoladrámák I.* 1992, 255., tehát nem erre, hanem a darabot kezdő Lestyán-versre reflektál Mártonfi szóhasználata. *Kollégiumi drámagyűjtemények*, 853.

289 Jó néhány példát lehetne hozni rá a Révai Miklóssal folytatott levelezéséből.

fontos volt. Nem térek itt ki részletesen a prozódiai harc állomásaira, csak emlékeztetnék rá, hogy a vita azért is vált személyeskedővé, mert az elsőség kérdésében Rájnis becsapva érezte magát amiatt, hogy Baróti hamarabb publikálta saját klasszicista verseit, így megfosztotta őt az elsőség önértékű dicsőségétől. Kazinczy 1807-ben szintén végigtekinti, kié az elsőség a magyar nyelvű deákos verselésben – tehát fontos neki a sorrendiség, még akár a minőséggel szemben is: „Első példát erre Sylvester (Erdősi) mutatott. Erdősi nyomán sokan indultak el, de mindnyájan haszontalan alkalmatossági versezetekkel. Birsi is ily köszöntő-verssel újíttotta meg az avuló példát 1764-ben. Kalmár Györgynek vala fenntartva az a dicsőség, hogy leg-alább egy egész csomóval jelenjen meg, de ő bosszantásokra énekelt a múzsáknak.” Aztán id. Ráday Gedeon 1766-os hexameteire hivatkozik, aztán pedig Szabóra, Rájnisra és Révaira, mint akik szinte egyszerre indultak.²⁹⁰ Földi János is számontartja Mártonfi az elsőik között: „Földi maga említi, hogy az 1782-iki »Magyar Hírmondó«-ban »hirdettetett« egy trochaeus vers keresztrímmel, a mely talán épen az övé volt; ugyancsak e lapnak ez évi folyamában jelent meg Mártonffi Józsefnek is ilyen nemű verse és rímes saphói strophában is egy. Ezek a legkorábban megjelent nyugat-európai versformák magyar nyelven, melyek öt évvel előzik meg Ráday fellépését.”²⁹¹ Bár Földi két évet téved, az hogy a legelsőik között említi Mártonfi nevét, fontos adat ahhoz, hogy a kortársak mennyire értékelték Mártonfi verselési készségét. A drámafordításnál ez az elsőség nagyon egyértelműnek tűnik, bár – mivel a szöveg nem került a széles nyilvánosság elé – visszhangtalan maradt.

A színjáték formanyelvének kialakításáról ugyanis csak néhány év múlva kezdődik párbeszéd, az egyik első hozzászóló a kérdéshez Szacs vay László, aki azt írja, hogy a hangsúlyos, magyaros verselésű, rímes dráma eleve nem alkalmas a színpadi előadásra, s a szerző éppen Gyöngyösi István (1629–1704) *Florentinájára* hivatkozik, amely olvasmányként nagyon népszerű lehet ugyan, de színpadra ebben a formájában nem való.

290 Romy Károlynak írt levél, Kaz.Lev. IV. 546–547.

291 SUHAJDA Lajos, *Földi János. A selmecebányai gimnázium értesítője*, 1899, 12.

„A' végezetes Versekről Sőt a' Játékokról azt mondom, hogy ezek végezetes Versekben edgy átalýában nem alkalmasok arra, hogy a' végezeteknek kedvetlenítõ ejtegetések miatt kellemetességgel jáztottassanak. Négy sorú versekben jött Flórentina' víg játéka Gyönyösinek [sic!]; de soha Flórentina azon készületében, a' mint vagyon, jádzó-helyen örömtapsolást nem fog-nyerni. Még *Zairt* és *Hunyaditis*, ámbár már ezek kétsorú Versekben szabadabban lépdegelhetnek, ha a' jádzó-színbe bévinni, s' abban térjére helheztetni akarják, elébb lántzaikból fel kell oldozniuk. Az efféléket tehát, ha valakinek ugyan tsak versbe van írni szándéka, legjobb vólna írni jámbus, vagy más alkalmas mértékű versekben végezetek nélkül.” Ezután két sort idéz Seneca *Hippolitus*ából, majd ezt írja: „Mitsoda méltóságot nem adnak *Seneca'* ezen szavainak még a' jádzó térenis [sic!] a' hangoknak azon mértéki, mellyek alá köttetnek.”²⁹²

A hexameteres drámaszövegre később is kevés példa akad a magyar drámairolalomban: Szászi János losonci tanár *Didonak Aeneas miatt lett szomorú története* (1791–1792) és a *Turnusnak szomorú története* (1793) című darabjaiban a szereplők egy része (istenek, mitológiai szereplők) hexameterekben beszél, más részük, a hétköznapi emberek (pl. a bohócok, moriók) pedig hangsúlyos magyar versekben.²⁹³ A pesti kispapok által 1789-ben bemutatott, ismeretlen szerzőjű *Pásztori Dal* viszont teljes egészében időmértékes, méghozzá leoninusokból és hexameterekből áll,²⁹⁴ időmértékes Rájnis József 1796-ból származó *Ikerek* fordítása is.²⁹⁵

292 *Bétsi Magyar Músa*, 1787. április 14., XXX., 236–237.

293 *Protestáns iskoladrámák I–II.*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1989, I/1. 481–502, 547–564.

294 *Pálos iskoladrámák*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1990, 571–609.

295 Uo., 515–566.

MÁRTONFI JÓZSEF EGYHÁZI BESZÉDEI

Mártonfi magyar nyelvű egyházi beszédeinek nem maradt fönt kézírata, minden szövegét a Szalay Imre által összeállított beszédgyűjtemény őrizte meg számunkra. Arra vonatkozóan, hogy hogyan s miért kerültek a szövegek Szalaihoz, a kötet tartalomjegyzékében találunk magyarázatot. A közvetítő valószínűleg éppen az a Salamon József lehetett, aki a Mártonfiról szóló gyászvereset írta. Az első kötetben semmi sincs Mártonfitól, de mivel a második kötetben ott van Salamon József egyik könyörgése,²⁹⁶ valószínűleg ő hívta fel a figyelmét a szerkesztőnek Mártonfi beszédeire, s lehetséges, hogy a kézirat is az ő közvetítésével jutott el Szalaihoz, aki többször is hangsúlyozza, hogy a püspök hagyatékából adja ki a szövegeket. A harmadik kötettől kezdve már mindegyikben van Mártonfi-beszéd (a negyedik kötetben összesen négy!), így a négy kötetben összesen nyolc beszédet olvashatunk tőle. Sajnos a beszédek elmondásának az évszámát Szalai sehol sem közli.

A prédikációk sora a harmadik kötetben egy húsvéti beszéddel kezdődik: *Husvét ünnepére. Krisztus Jézus az igaz husvétí Bárány, a' ki eltörli a' világ bűneit: mert először megbocsátja a' bűnöket, másodszor megjobbítja a' bűnösöket. Néhai Mártonfy Jó'sef, Erdélyi Püspök' Ő Excellenciájának eredeti kéziratából.*²⁹⁷ A prédikáció élesen kirohan a deisták ellen, azt vetve ellenük: Isten gondolkodó embert teremtett, erkölcsi törvénnyel ruházta fel és törvényének teljesítését jutalommal és büntetéssel kíséri.²⁹⁸

296 „T. T. Salamon József a' kegyes oskolák' rendjéből, Veszprémben, 1805. elmondott beszédje: Közönséges Könyörgéskor Keresztjáró Héten A' keresztény Hitvallásnak befolyásáról a' polgári Társaság' Boldogságára” II. 249–262.

297 III. kötet, Pest, 1832, 171–185.

298 Uo. 177–178.

A sorozat negyedik kötetében olvasható Mártonfi négy beszéd-töredéke nagyböjt idejére,²⁹⁹ ezzel a címmel: *A' XL. Napi Nagy Böjtre. 4 beszéd Néhai Mártonffy Jósef, Erdélyi Püspök Ő excellentiájának eredeti kéziratiból (Töredékek)*. A négy szöveg címe:

- I. Krisztus Király
- II. A' lelki Királynak Krisztusnak a Bölcsesége (sic!) a' keresztényi együgyűség
- III. Legigazságosabb Király Krisztus
- IV. Kegyelmes király Krisztus

Az ötödik kötetben egy beszéd van tőle, ezzel a textussal: Jézus ki-úzi a kufárokat a templomból. A címe: *Pünköst után IX. Vasárnapra Mártonfy Jósef, Erdélyi Püspök ŐExcell. Kéziratából*.³⁰⁰ A prédikációban világos utalás van rendjének eltörlésére, és II. Józsefnek a szerzetesrendek elleni intézkedéseire is: „ha ez vagy amaz Klastrom, vagy egész szerzet eltörlötetik, ha némelly Templom bezárattatik, 's világi haszonra fordittatik, ha némelly proccessio, vagy búcsújárások, 's külső czeremoniák megtiltatnak, az e' féle véletlen forgásaiból a' világnak hogy hozhatja ki valaki azt a' következtést, hogy már eltörlötett minden isteni tisztelet, már semmi külső ájtatossággal nem tartozunk...”³⁰¹ [...] „Azokat a' külső sokféle szent szokásokat...különbféle egyházi rendeket tiszteletben kell ugyan tartanunk, de ha a' külső nagy hatalom, mellynek minden okait a' nép által nem láthatja, mind azokban változást okoz, azoknak számát, 's módját kisebbíti, nem lehet mindjárt gondolni: már nem kell az ájtatosság, már nem tartozunk isteni tisztelettel, ünnepek, böjtek' megtartásával, már mindent szabad! Épen nem. Mert nem szünt meg azért a' belső Istenhez való kötelesség, és soha meg sem szünhetik.”³⁰² [...] „ne térjünk minden folyó példa után, ne kapjunk minden apró, szivet rontó könyvecskéken, 's futó írásokon; ne hallgassunk minden csak ivó, 's játszó házakban vitézkedő, gőgös ifjakat, vagy *szabad szájú papocs-*

299 IV. kötet, Pest, 1833, 92–165.

300 V. kötet, 80–92.

301 Uo. 88.

302 Uo. 88.

kákat [kiemelés tőlem, P. M. Zs.], hanem maradjunk a' mellett, a' mit a' mi Istenünk lelkünkbe öntött, 's szívünkbe oltott a' mi erkölcsünk' vezérlésére."³⁰³

A hatodik kötetben két beszéde van, az első húsvét másnapjára, a második pünkösd hétfőre szól: *Húsvét' más napjára. A' hitbéli kételkedésről: a) mikor lehet ártatlan? 's b) mikor ártalmas a' hitbéli kételkedés? Néhai Mártonfy József Erdélyi Püspök' kéziratiból* címet viselő szöveg³⁰⁴ legérdekesebb passzusa az egyházi méltóságokról és a keresztény toleranciáról szól: az apostolok „nem a nagy hirt nevet, ... előmenetelt, hivatalt, gazdagságot” keresték, tudták, hogy „a' nagy szívnek nagyobb kereszt a' mulandó nagyság, mint az aprónak az elnyomattatás, hogy az arany kereszt a legnehezebb kereszt.”³⁰⁵ „...nem minden hitbéli tévelygőt lehet mindjárt elveszettnek tartani, és kárhozatra ítélni. Az igaz Keresztény mindenkor irtózik a tévelygéstől, távoztatja, kárhoztatja a tévelygést, de nem minden tévelygőt, mivel nem tudhatja az ő kételkedésének tárgyát, módját és célját. Nem gyűlöli, nem átkozza, nem nyomja el, nem rekeszti-ki polgári jovaiból, a' hivatalokból, szabadságából a' különböző vélekedésért.”³⁰⁶

A Pünkösd hétfőre szóló beszéd passzusa: *Az igaz megvilágosodásról: a) az igazán megvilágosodott ember okosan hiszen, ez az elmének megvilágosodása, b) az igazán megvilágosodott ember okos hite szerint él is, ez a' szív megvilágosodása.*³⁰⁷ Mivel ez a prédikáció sokat elárul Mártonfi gondolkodásmódjáról és a felvilágosodáshoz való viszonyáról, ennek a szövegét teljes terjedelmében közreadom. A prédikáció témája a Csereyvel folytatott polémián alapul, az igaz és a hamis megvilágosodás különbsége mellett a francia felvilágosult írókra való hi-

303 Uo. 91.

304 *Magyar Egyházi Beszédék' Gyűjteménye.* Kiadja Szalay Imre, a' veszprémi székes egyház' kánonokja, Philos. 's Theol. Doctora, a' kir. Magy. Tud. Egyetemben a' lelki pásztorkodás' és egyházi ékes szólás' tanítója 's a' theol. Kar' most. Dékánja, a' magyar tud. Társaság' rendes tagja VI. kötet, Pest, 1834. 3–18.

305 Uo. 9.

306 Uo. 9–10.

307 Uo. 19–34.

vatkozás mintegy igazolni szolgálja azt a tételt, miszerint ő maga is jól ismeri Voltaire, Rousseau és mások műveit.

A prédikáció szövegközlése betűhív, csak a központosítást modernizáltam. Mártonfi eredeti jegyzeteit (amelyeket zárójelbe tett betűkkel jelölt) meghagytam, és kiegészítettem a szükséges szómagyarázatokkal.

MÁRTONFI SZÉPIRODALMI MŰVEI

Versek³⁰⁸

[RÉVAIHOZ, 1784]

Régi setétségnek rettentő háza' kebelébenn
Rab vagy ugyan még te, o Magyar Euriditze!³⁰⁹
De bízzál, ki veszen lantjának gyenge szavával
Révai Orfeusunk',³¹⁰ tsak tova viszsza ne nézz.

[DAFNÉ SZOBRA, 1784]

Látja Fébus³¹¹ egy út végen
Dafnét³¹² Dóri kertébenn:
Tsodálkozik, hogy, mint régen,
Nem fut el ijedtébenn.

308 Révai Miklós *elegyes versei*, //books.google.hu/books?id=XNhAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

309 Orfeusz felesége, akit kígyó mart meg, nem sokkal az esküvőjük után.

310 A thrák király és egy múzsa fia, isteni tehetségű dalmok és lantos. Leszállt az alvilágba Euridikéért, de mivel a tilalom ellenére visszanézett rá, amikor kivezette az alvilágból, Euridikének lent kellett maradnia.

311 Apolló, a művészetek istene. Állandó jelzője Phoebus, azaz ragyogó.

312 Dafné Apolló szerelme volt, akit az istenek babérfává változtattak.

Közel járúl, lobban szíve,
Tsókra készül a' szája:
Meg öleli, s' hát a' híve
Tsak Veróni³¹³ munkája.

TEMPLOMI GONDOLATOK [1794]

Mennyeket ha képzelem földi házadba, Teremtőm!
A' szerelem' szárnyán szívem az égbe ragad.
Ha pedig egy szemmel a' szép Dórisra tekintek:
Ismég, ah! ismég a' szívem a' földre ragad.
Mit tegyek? Ég' s föld közt két részre szakaszszam e szívem?
Ah! nem: tsak jöjjön Dóris az égbe velem.

EGYSZÉP KÉP ALÁ VALÓ ÍRÁS [1794]

Kartsu, furtsa, nyájas, vidám tekintete,
Virág szálhoz ütött eleven termete.
Tsillag Szeme alatt rózsát nyit ortzája,
Téjbe mártott állán tsókra készül szája.
Gyöngygyel vetekedik mosolygó ajaka
Havat győz lágymelnye, sima márványt nyaka.
Tsinos minden tagja, az egész teste ép,
Kartsu, furtsa, nyájas. Oh! be kár, hogy tsak kép!

AZ ERKÖLCS TEMPLOMA

Egy maga kőszikla szálás tetejére,
Eget fenyegető darabos hegyére
Az Erkölcs(!) s Bölcsesség háza építettet
Világ épületi közől kivétetett.

313 Talán Paolo Veronese (1525–1588) *Daphné és Apolló* című képére utal, de lehet a művész neve is.

Szép és kellemetes távol is látása
Égi gyönyörűség közel az állása;
De nehéz az útja, itt nem sok ember fér,
Több része világnak más ösvényekre tér.

De csak egyfelé lehet erre útat venni,
A Dolog templomán ott is át kell menni.
Ugy van rendeltetve, hogy aki a felsőt
Elakarja (!) érni, járja meg az elsőt.

Látá Dóris, hogy nagy az út nehézsége,
Dóris az asszonyi rendnek ékessége;
Dóris, szép nemének csak egyetlen-egyje,
Látá, hogy darabos az Erkölcsnek hegye,

Felgyulada szive, szárnyakat kívána;
Szárnyra nem kelhete, nagy munkát se szána...
Eltökélé nagyatermett bátorságát,
Meghaladá magát s neme gyarlóságát.

Felérkezik a szép Erkölcs templomába,
S az Erkölcsessel testvér Bölcsesség házába;
O! mily nehéz úton kelle általesni,
Hogy lehetne a nagy kincset felkeresni.

A Dolog templomát, mint annak pitvarát,
Megjára, hogy lássa az Erkölcs udvarát:
De, mely tiszta öröm láttaték elbirni,
Szívét, – aztat szóval nem lehet leirni.

Érezvén az Erkölcs nagy gyönyörűségét,
Könnyen elfelejté előbbi inségét.
Lenéz... látja, szánja földnek tévelygőit,
Világnak hivságát s annak szeretőit.

De környültekintvén, rettenté szemeit,
Látván az előtt feljöttek képeit,
Melyek a templomnak homlokán s falain
Irva, metszve voltak márványoldalain.

Véres veritékkel Erkölcshez érkeztek
Mások, mások ide halállal érkeztek.
Szegénység, s másoktól fölvelt nyomorgatás,
Szántszándékkal való testi sanyargatás,

Üldözés, betegség, hosszas várakozás,
Magával s másokkal tartott hadakozás,
Ezek és ezekhez hasonlók valának,
Kiknek képeire szemei kapának.

Lát hordóban lakó Diogeneseket;³¹⁴
Lát innen lehullott Origeneseket;³¹⁵
Origeneseket, kiket a kevélység
Innen leragadván, elfedett a mélység.

Ezek, úgymond Dóris, sokat ijeszthetnek,
Sok tapasztalatlant innen rettenthetnek.
Alig végzé szavát, s író-eszközeit
Veszi, a hallatlan – szépségü színeit.

Ugy is mindenható majd a képírásban,
Csak magát nem lehet szedni egy táblában;
Nincs is olyan festék távol is rajzolni,
A mely merészlené ötet ábrázolni.

314 Görög filozófus, i. e. 404–323.

315 Görög filozófus, i. sz. 3. század

Tehát az Erkölcshöz szép templomát szebben
Felékesíteni kívánván bővebben;
Egész szépségökben festi a Múzsákat³¹⁶
S nyájas tekintetü gyenge Gráciákat.³¹⁷

Ezeket úgy osztja közbe többiekkel,
Hogy mindent huznának szép tekintetekkel;
Hogy mindnyájan látnák, hogy a Múzsáknak is
Helye vagyion itten, s a Gráciáknak is.

És így edesebben tévelygő ügyöket
Az Erkölcshöz fűznék félénkebb szívöket;
Ezért míg Dorisnak nagy neve fennmarad
(És – a mint érdemli, – örökké fennmarad),
Az Erkölc s a Múzsák s ezek szeretői,
örök háladóí lesznek, s tisztelőí.³¹⁸

AZ ÁLOM [1784]

Már a nap elhagyta vala föld határit,
Elrejtette vala ragyogó sugárit;
Nyugszik a természet lankadt kebelében,
Megy a sereg csillag csendes szekerében.

Nekem is Morpheus³¹⁹ kezemet ragadá,
S ezer szép képeit szemem elé adá:
Láték egy szép helyet, melynek a mint fekszik,
Vagy nincs mása földön, vagy nekem úgy tetszik.

316 Zeusz és Mnémoszüné leányai, Apolló kísérői

317 *Gráciák* – görögül: Kháriszok, Zeusz és Eurünomé leányai, a szépség és a kellem megtestesítői.

318 Alatta: „(Az eredeti után közli Dr. Ötvös Ágoston.)” 304.

319 Somnus álomisten fia, aki képes emberi alakban is megjelenni a halandók előtt

Dombon van a kastély, éleszt nézésével,
A felhőket veri tornyos tetejével,
Éjszak felől tekint gyönyörű kertekre,
A kerteken alól zöldelő rétekre.

A hegy talpát mossa egy széles folyóvíz,
Melyben együtt vagyon hal, egészség s jó iz;
A több részeiről, hol a vadak félnek,
Mezők, szőlők s erdők barátságban élnek.

E lakás, gondolám, vagy az isteneké,
Vagy hozzá hasonló uri embereké.
Mikor ezt gondolám, megnyílnak az egek,
Olympusból jönnek isteni seregek.

Mikor kedvök hozza, hogy földön lakjanak,
Látom, ezt választják, hogy itt mulassanak:
Én is emlékeztén az elmúlt hetekre,
Mindjárt ráismerék az ékes helyekre.

Azonban érkezék Pallás³²⁰ Diánával,³²¹
A Nymphák Bachussal,³²² és Ceres³²³ Flórával;³²⁴
Kisérik a Múzsák Pallást, asszonyukat,
Elfoglalják körül kedves lakásukat.

Bachus a dombokra zöld táborát teszi,
Ceres a mezőkön lakóhelyét veszi,
Diána mulatni az erdős hegyeket
Választja Nymphákkal³²⁵ együtt s a berkeket.

320 Pallas Athéné

321 a vadászat istennője

322 a bor és a mámor istene

323 a földanya, a földművelés és a termékenység istennője

324 a virágok és a tavasz istennője

325 a hegyekben, erdőkben, völgyekben élő mitológiai lények, istennők

Flóra a virágos kerteket kedveli,
Magának s másoknak jó kedvét neveli.
Vén Maros nem sokkal Neptunusnál³²⁶ kisebb,
Ugy száll a hegy alatt, de amannál frisebb.

E szerint hogy vala nagy gyönyörűségek,
Feloszták a helyet a többi istenek;
De Pallás a várat választá magának,
Eztet fölszentelé örökös házának.

Belépik; aranyos lánlsa jobb kezében,
Paizs van a balban, sisak a fejében;
Fegyveres, de szelid, nyájas tekintete,
Vitézség s tudomány két ügyekezete.

Megjárja a kastélyt, a Múzsák követik,
Istenasszonyukat tisztelik s szeretik.
Először a várnak fő-urát találja
A fegyveres házban, és igen csodálja,

Nem mint ismeretlent; mert az ismeretség
Mevolt már Pallással, s régi a szövetség:
Hanem nagyraemertt esztét s méltóságát
És nagyságában is alázatosságát;

Vitéz és törvényes, de helyen s időben,
Ha a szükség hozza, fő mind a kettőben;
Benne a kegyesség foglalt nagyobb részt,
Szeretet s kegyelem nála már természet.

Tetézett tetszését itten megmutatá
Pallás; és továbbá az utját folytatá.
Egy roppant palota fényes hajlékában
Vár asszonyát kapá szokott munkájában.

Pallás és a Múzsák csodálják ezeket,
Már mindenhatónak nem tartják kezeket;
Sok, a mit csodálnak, de a rajzolás
Éppen álmélnak, és a képiráson.

A néma festékek, hogyha szólhatnának,
Többet, hogy éljenek, nem kívánhatnának.
Látni itt a szókat, – hallani nem lehet;
Oly élő munkákat ez uri kéz tehet.

O! ha leírhatná maga erkölcsseit,
Eszét, okosságát, s szívének kincseit;
Nem volna e földön párja azon képnek,
Példája lehetne az asszonyi népnek.

A mint ajtó nyílik ezen palotába,
Megyen tovább Pallás egy belső szobába;
Itt lát egy kisasszonyt a több csodák fölött,
Bujjatok el rózsák s lilium ez előtt.

Kétséges, személye vig-e vagy szomorúlt,
Mint a nap ha gyenge felhőcskébe borúlt;
Bársonykanapéján könyökére esvén,
Néz vala egy könyvbe, valamit keresvén.

Kassandrát³²⁷ olvassa, maga Kassandránál,
Szebb és erkölcsösebb Hectornak hugánál;³²⁸
Hasonló anyjához, nem is akar mással
Tartani, csak tudós és vitéz Pallással.

327 La Calprenède regénye, melyet Báróczy Sándor fordított magyara és jelentetett meg Bécsben, 1774-ben. Kedvelt női olvasmány a 18. század végén.

328 különleges jóstehetségű és szépségű trójai királylány

Megtetszik Pallásnak, s Múzsákhoz fordulván,
Igy szóla: – szívében gyengén megindulván,
Itt kilenczen vagytok, ez lesz a tizedik;
Ha Sappho³²⁹ tizedik, ez tizenegyedik!

Beljebb megyen, s látja az urfiak fényét,
Ezen úri háznak s hazánknak reményét;
Megáll Pallás s nézi fölserdült életét,
Virágszálhoz ütött eleven természetét.

Ő mint fel szomorún sétál szobájában,
De gyakran egy felől magát ablakában,
Nap nyugotja felé szegi gyöngyszemeit,
Járja elméjével Maros mellékeit.

Gondolkodik vala, – s oly szerencsés voltam,
Hogy gondolatját is talán kitanáltam;
Látván a mit gondol, sok juta szemben,
S o! mely indulatok pezsgének szívémben.

Azonban új világ fénylék a hegyekről,
Egy új istenasszony jöve napkeletről;
A többit láttam volt, de ezt nem ismertem,
Ki legyen? Morpheust kérdezni nem mertem,

Szebb volt a többinél, de csintalanocska,
Fénylett szeme, mint két páros csillagocska;
Bal kezénél fogva gyermekét vezeté,
Vagyis inkább, merre az viszi, követé.

Vak talán a gyermek, mert kicsiny szemei
Bekötve valának, szabadon kezei,
Aranyos tollakból valának szárnyai,
Iv és tegez vállán, aranyos nyilai.³³⁰

329 Leszbosz szigetén élő görög költőnő (i. e. 640 – i. e. 560 körül).

330 A leírás Vénuszról és kisfiáról, Ámorról szól.

Ez az ismeretlen istenasszony körül-
Nézi a helységet, alattomban örül;
Kerüli a várat, s a mint vettem észre,
Neki is tetszenék szállás itt egy részre.

De Pallás nem hagyja; nyilván édes szája
Minden harag nélkül így szóla hozzája:
Elfoglaltuk, látod, az egész helységet,
Nem kívánnak itten most több istenséget.

Néha-néha mégis, ha itten elférhetsz,
Idővel s módjával talán erre térhetsz,-
Én eztet nem értém, ő megszomorodék,
De fordulván, gyengén el is mosolyodék;

Mintha remélené, a mit most keresett,
Jóllehet a koczka kedve ellen esett;
De a gyermek hallván Pallásnak szavait,
Mérgelődik, dul, fúl, ragadja nyilait.

Nem tudom, mit akart; de én megijedék;
Ott hagyta Morpheus, s ezzel fölébredék;
Minden elenyészék, mint szokott álomban,
S itt találám magam szomorún ágyomban.³³¹

331 *Kolozsvári Közlöny*, 1857, 140. szám, 567–568. „Az eredetiből közli Dr. Ötvös Ágoston. Ugy tetszik, hogy e kedélyes költeményben az író az isteni kastély alatt Maros-Ujvárt, a kastély fő-ura alatt gróf Mikes Zsigmondot, a kastély akkori urát; az asszonyi nép ékességében, ennek nejét Ugron Juliánnát; a tizedik Múza alatt, ezeknek leányát Borbárát, később gróf Mikó Györgynét, az urfiak fényében pedig István fiukat érti. – A közlő.”

[BARTSAY ÁBRAHÁMHOZ, 1805]

Hegyek, völgyek, kies erdők!
Dianának udvara,
Hantos halmok, híves ernyők,
Pán³³² istennek sátora;
A természet szűz munkája
Vidámítja szívemet,
A szép vadság palotája
Felébreszti kedvemet,
De mit használ, ha nincs ember,
A szívnek mulatsága,
Olyan mint az ősz november
Május ifjúsága.
Ember kell a társaságra,
Ezzel szívet cserélni,
Ez ad módot vigasságra,
Csak ezzel lehet élni.
Boldog volnék, ha e völgybe
Találnám emberemet,
Ki bémesse egy vén tölgybe
Háládatos szívemet.

[BARTSAY VÁLASZA]

Áldott pásztor! Jól hallottam
Nyájas hangú sípodat,
Álmélkodva magasztaltam
Barátságos lantodat:
Azért én is ide metszem
Neved alá nevemet,
Hogy e völgyben ismértessem
Háládatos szívemet.

332 Az erdők, a hegyek és a pásztorok istene, csodálatos zenész.

MAGYAR NYELVŰ DRÁMAFORDÍTÁSA

Salamon, Magyar ország királlya

Írta Deákül FRIZ ANDRÁS J.T.

Fordította Martonffy József Jezus Társaságbeli, utóbb erdélyi Püspök.
Buda, 1773.

SZEMÉLLEK.

Salamon Magyar Ország Királlya.

Gyula, Aba Katona tisztek, Salamon társai.

Eubulus régen Salamon Udvari tanítója, most remete.

A játék folytatatik az erdőben.

SZEMÉLLEK.

A Méltóság

Iffuság

Kegyelem

A JÁTÉK MIVOLTA.

Salamon Magyar ország királlya harmadszor az Országból, s' hadi seregéből kifordittatván, az erdőben remete életre adgya magát.

Első jelenés.

A Méltóság.

MÉLTÓSÁG

Tehát éppen semmi nyugalom nem engedtetik az Uráságnak? Tehát egyszer vég nem vettetik már a köszöntéseknek, könyörgéseknek, és más e féle únalmas tiszteleteknek? Alig eveznek ki a

fő személyek az országos gondok habjaiból egy kissé nyugodalom partjára, s legottan a reménykedő tiszteletök tengerébe visszarágattatnak. Igen helyes, hogy én, tudni illik a Méltóság, az Uraság eleibe vezető utat őrzöm: az én kemény tekintetem a rendetlen csoportot a fő személyek színe előtt eltiltya, és csak némely választottaknak engedi a Nagyság előtt való megjelenést. – De ime! Már is új nyughatatlanság támad.

Második jelenés.

Méltóság. Iffiuság.

MÉLTÓSÁG

Ki vagy?

IFFIUSÁG

Én az Iffiuság vagyok.

MÉLTÓSÁG

'S mit akarsz?

IFFIUSÁG

Én az hazám fő személyeinek, az Ország Nagygainak szeme előtt megjelenni akarnék.

MÉLTÓSÁG

Az ország Nagygai előtt (mely szörnyű mérészség!) és mi okra nézve?

IFFIUSÁG

Mulatozni: a nagyságos szemek előtt mulatozni.

MÉLTÓSÁG

Áh, vakmerő! Igenis tudva vagy, hogy a te legfőbb gondod a mulatozás. De oly nagy Uraság előtt mulatozni?

IFFIUSÁG

Talán nem vetted jól észre szándékom tárgyát. Azt akarom mondani: egy játékot akarnék előttök folytatni, mellyel tsekély ügyekeztemnek, 's a Nagysághoz való alázatos tiszteletemnek némely lengeteg³³³ jelét megmutatnám.

333 *lengeteg* – ingó

MÉLTÓSÁG

Játékot folytatni? Mi a tárgya játéknak?

IFFIUSÁG

Salamon, Magyar Ország Királya, midőn harmadszor az Országból, és hadi seregéből ki forgattatván, az erdőkben magános, s Szent életre adta magát.

MÉLTÓSÁG

Éppen a te vékony tehetségedhez szabták az ilyen dólgot: hogy mérészled idétlen³³⁴ vállaidra venni oly terhes munkát?

IFFIUSÁG

Tudom ugyan tehetetlenségemet; de mégis ügykeztem gyorsan, 's a mi leginkább tetzeni fog, rövideden látni dólgomhoz.

MÉLTÓSÁG

Héában: a Nagyság soha annyira le nem ereszti magát, hogy a te együgyü tsekélységed hallásával fáraszsza úri füleit.

IFFIUSÁG

Ah! Mégis kérek tellyes szivemből: én minden tehetséggel arra néztem, hogy ily nagy Úri személyeknek kegyes tekintetét meg nyerjem: ugyanis – (de köztünk maradjon a szó) ha arra megy a dolog, hogy bocsánatra szükségünk légyen, ki érdemli aztot inkább, mint én? A mint mondtam, kérek.

MÉLTÓSÁG

A mint mondtam, abból semmi sem leszsz. Az Uraság órái igen drágák: reád egy szempillantást sem vesztegethet. – De mi újságot hoz a Kegyelem?

Harmadik jelenés
Méltóság, Iffiuság, Kegyelem.

KEGYELEM

Néked tudodra akarom adni, Méltóság, hogy néked ma szabad léssen a te szokott kemény tekinteted egy kevésse mérsékelni. Az egész várást én ma örömmel meg töltöttem. Országunk fő Birája,

334 *idétlen* – fiatal, idő előtti

a több fő méltóságu Úri személyekkel, kegyes jelen létével mindeneket vigaságra, tiszteletre, és hála adó szívnek meg mutatására fordított.

MÉLTÓSÁG

S hát ennyire meg alázta magát a Nagyság?

KEGYELEM

Ah! Ennyire: abban van néki ma tellyes öröme, ha mindeneket kegyes tekintetével boldogíthat.

IFFIUSÁG

Talám az Iffiuságot sem rekeszti ki úri szemei elől.

KEGYELEM

Hogy kételkedhetel abban? Kire néz inkább az hazánk attyainak szorgalmatos gondja, mint a' te előmeneteledre? Miben lehet nagyobb gyönyörüsége, mint a te hozzád való alázatos sziveségedben?

MÉLTÓSÁG

Ha így van, én sem ellenzem a dolog folyását.

IFFIUSÁG

De még egy félelem vijja szívemet. Talán a *Deák nemű hexameter versek a Magyar nyelvben nem mindeneknek szájok izire fognak esni. Én ugyan reméltem, hogy ez az újság hazánknak, és nyelvünknek böcstelenségére szólni nem fog*, de valamint minden dolgok kezdete tsekél, engemetis rettent gyenge tehetségem.

KEGYELEM

Tsak bizvást: a jelen lévő Úri vendégekben az hazához és Magyar nyelvhez oly szeretet találasz, mely jó szándékokat is bötsülni, s hibádat is palástolni tudgya.

IFFIUSÁG

Ah! Szerentsés Iffiuság! Tehát én is a nagyságos szemek eleibe menni merészlek. *Fő méltóságú, Nagyságos fő tiszteendő, Tekéntetes, és minden tiszteletre méltó Úri vendégek! Láttátok, mire intézek: a ti tiszteletetekre néz minden ügyekezetünk: ha kedveteket meg nyerjük, munkánknak legszebb gyümölsét fel talállyuk. Ha pedig reménységteket fel nem érjük, gondollyátok meg, hogy a gyenge Iffiuság, a ki elöttetek játékját folytattya.*

ELSŐ FELVONÁS

Első jelenés.
Salamon. Gyula. ABA.

GYULA

Mely kotzára veted magadot? Nem félsze kietlen
Erdőktől egyedül? Vad fák kétséges hitére
Bízode felséges fejedet?

SALAMON

Félésre szívemnek
Nints nehezebb oka már: meg mérte a durva szerentse
Mérge tehetségét rajtam.

ABA

De mégis, itélem,
Ha lehet (és lehetis) jobb vólna kerülni veszélyed,
Hogy sem drága élted zöldellő napjait önként
Vetni koporsóba.

SALAMON

Áh! Szomorú terhétis el úntam
Bánatos éltemnek, tsak halálról álmodoz elmém.
Nints, ami rettentsem, már annyira bírta szerentsém
Mostohasága szívem várát.

GYULA

Ne vesse reményét
El, Felséged, Uram: majd szép napfényre derül ki
Felleget állapotunk.

SALAMON

Szünnyél táplálni, barátom,
Pusztá reménséggel szívemet: sőt régi szerelmem
Nálatok ha valamit még ér, jól észre vegyétek,
A mire most kérlek: láttyátok, mely igen ölnék
Habzó gondolatim; míg lankatt testemet itten
Egy kiss álomban merítem, ti várjatok engem
E tájban: vagy ha tám nem szenvedí gyenge nyugalmát
Mord tele kedvemnek, leg alább e rengeteg erdők

Ősz tetei, 's hangos vólgyi nem néma panaszszit
Hallyák mély búmnak.

ABA

De mit használ kétes ügyednek
A süket halmoknak, 's egekig nőtt kő szikláknak
Néma biztonsága?

SALAMON

Áh! Még a pusztá ligettel is használ,
Ugy tetszik, keserü gondunknak közleni súllyát,

ABA

Ah! – –

SALAMON

Kérlek, ti még uratoknak vallatok engem?

GYULA

E kérdés szivemet mint egy darabokra metéli.

ABA

Hivségem, mellyel oly szörnyü tsatákra rohantam,
Meg felel érettem.

SALAMON

Nem kétlem. Bajnoki mellyét
Mind kettőtöknek ki tette a délre szerentsém.³³⁵
Ti vattok, kikben egyedül vethesse reménnyét
Árvafejem, kiktől egyedül a régi királlyi
Nagy nevet érdemlem. Mely gyarló jégre rakott ház,
óh! Egek! A földi méltóság! Tágas határit
A jeles országnak tsak két társamra szoritták
Álnok forgási a vak végzéseknak.

GYULA

Az hartzban Ótalmunk egyedül.

SALAMON

Hartzban? Ki kardgya segithet
Annak, a ki ellen Márs eskütt? Két ízbe követték
Már, 's kétszer szaladó Zászlómot el hatták
A kunok. Ójja veszett fejemet kiki végre követni.

335 *ki tette a délre szerencsém* – talán: elolvadt a napon

ABA

Kunnak határában még nintsen vége világnak.
Mással, 's másuttis, míg szükség volna, lehetne
Bízva kötést tennünk.

SALAMON

Igenis: de kérlek azomban,
Régi meg hitt, 's kintsnél drágább hívségtek utolsó
Tárgyát most mútassátok meg.

GYULA

Drága királyom,
Fegyveremet készen látod.

ABA

Sőt véremet érted
Önteni kész vagyok.

SALAMON

Ah! Nem kérek tölletek annyit.
Kérlek, amint mondám, tsak időt engedgyetek, itten
Bádgyatt lelkemnek tsendes nyugodalma lehessen.
Hogy ha talám bútól el nyomott éltémnek azomban
Vége szakad, mivel hogy nagy méltóságú királyi
Sírba kelést testem nem vár, bóldogtalan, árván
Hólt tetemim rongyát e vad barlangba tegyétek.
Éltém vége felől a föld kétségbe maradjon.
És ellenségim ne birják bátran utánnam
Elragadott ösömöt.³³⁶

ABA

Országló kedves urunktól
Igy vallyunke tehát?

SALAMON

Ne késsetek, hadgyatok engem,
Itt egyedül, 's nem meszsze körül járjátok az erdőt,
Ne bojgassa talám valaki nyugvásomat itten.

GYULA

Uri parantsolatod leg drágább tárgya szívünknek,

336 *ösömöt* – örökségemet, ősi jussomat

ABA

Itt majd Felséged szolgálattýára megintén
Meg jelenünk.

Második jelenés
Salamon.

SALAMON

Áh, pusztá remény! Sohá szembe barátim
Lenni királytokkal nem fogtok. Noszsza keserves
Árva szívem, földtől, és égtől végtére meg úált,
'S mindenektől el hagyott, vad fák közt futva, kerengve
Tévelygő lelkem! Már bátron, bátron erzd meg
Gyeplőit szomorú búdnak, költözz ki keserves
Éltedből! Áh! Vajha sebes forrása szememnek
Ólthatná kősziklává bújába keménynyűlt
Mellyemnek lángját! Mely tündér módra forognak
Furtsa tanáststok egek! 'S hát így gondoltok földi
Dólgokkal? Jaj! De vallyon ki botsássá szívébe,
Oh egek: hogy gondot földi dólgokra viseltek?
Ah! Tsak vak végzés tündér kotzkája keritti
Emberek állapotit, nints, nints törvényne világnak,
Nints bizonyosb Ura: nints ki elrendeli tsillagok úttýát,
Minden, amint tetzik, kék bóttýát járja,³³⁷ kerűli
A roppant égnek, történet³³⁸ uralkodik ittis,
Így hadak, országok járnak: szomszédosok egyűtt
Szólgálat, 's uraság. Lásd, lásd óh durva szerentse!
Lásd ügyemet, 's töltsd ki gőgös vigságodot abban:
Nints több már hátra, meg győztél, töltsd ki dagállýos
Fondorló boszudot... Bátron örvendgyetek immár
Bajnoki szép hitűek, 's uratok vesztére vitézek:
Ime szerentsésen le verétek ez harmadik ízbe

337 *kék bóttýát* – kék égboltját

338 *történet* – végzet, véletlen

Végre királyi székemből, hiteteteknek adátok
 Szép jeleit: ti talám ki üztétek vólna világnak
 Tágas határaiból fejemet: de tanólylatok ittis
 A vadak, és erdők feneségétől hivséget:
 Im' ezek elbádgyatt, leg alább, 's kétséges ügyemnek
 Hiv szállást adnak – – – Óh tündérése világnak!
 Hizlald Lászlónak jovaiddal büszke dagállját,
 Hízlald már örömét! Nem tartaszsz töbre kegyetlen,
 Nem tartaszsz már több inségre, magam meg előzőm
 Szándékok mérget...de jaj! Mely szörnyü seb újul
 Mellyemben: – – – mire jutsz Júdit, óh gyenge királyné!
 Kedves hites társam! Mire jutsz, oh, nem Salamonra
 Méltó menynei sziv! Óh jaj! Ha a búnak hatalma
 Élted arany fonalát már ketté vágta! – – Keményebb
 Örmény tigrisnél, 's Márpésusi szikla tetönél,³³⁹
 A kinek a kőtől fajzott szive rajta sirásra
 Nem mozdúl! – – – de mit használnak sok sűrű panaszszim?
 Harmatozó siralom nem könnyebbitti szerentsém
 Súlyját, söt éltem terhesb hoszszával öregbül
 Fájdalmam: járj hát egyszer végére keserves
 Éltemnek, óh nem ily véletlen módra királyi
 Vérbe feresztendő Kardom! Tedd e leg utolsó,
 E szomorú szólgálatodot fájdalmas uradnak!
 Már nem bíradalom, 's ország székére vettethetsz,
 Már nem bíztathatsz, leg alább hát búmnak igáját
 Könnyebisd – –

Harmadik jelenés
Salamon. Eubulus.

EUBULUS

– – Ne hadgyátok egek! – – Bóldogtalan! Ály meg!

SALAMON

Félre –

339 *marpésusi sziklatető* – Marpessus: márványbányájáról híres hegy Párosz szigetén (Vergilius, Aeneis, VI. ének, 471. sor)

EUBULUS

Meg ály, mondám.

SALAMON

Ki meri gátolni meg útam?

EUBULUS

Merre ragad dühös el szánásod?

SALAMON

Akár ki vagy, engedd –

Ah! Engedd – –

EUBULUS

Távol légyen – –

SALAMON

Bóldogtalan óra!

EUBULUS

(Óh egek! Álmadoke?)

SALAMON

'S hát félbe szakasztani nékem

Nem lehet életemet?

EUBULUS

(Vallyon ő leszsze?)

SALAMON

(Kietlen

Erdőben titkon akarám ki végzeni súlyos

Eltemből magamot, 's ennek se engettetik helyye)

EUBULUS

(Nem tsalatom: semmit sem változtatta személyét)

SALAMON

Áh! Mit akarsz? Ki vagy?

EUBULUS

Itt van nékem régi lakásom.

SALAMON

Itt egyedül?

EUBULUS

Igenis: várast, 's országot el hattam,

És az után senkit nem láttam vén szemeimmel.

SALAMON

Rég-e, hogy e történt?

EUBULUS

Levelek már attól fogva

Fára tizen kétszer nőttek, ugyan annyiszor arról

Földre le rázóttak.

SALAMON

Mely szent vagy atyámfia! Kérlek,

Illike munkáson gyűjtött szentségedet így el

Vesztened? Áh! Fuss, meszsze kerüld, hadd meszsze világnak

Hivságát, egyedül lakjál, és engemet itten

Hadgy egyedül.

EUBULUS

Örömet: légy víg.

SALAMON

Istentelen, ály meg,

Add ide fegyveremet.

EUBULUS

Soha sem.

SALAMON

'S így kelle ragadni

A másét?

EUBULUS

Távozz.

SALAMON

Ide, tudd meg, kínos halálra

Jöttél.

EUBULUS

Nem félek: még nem fonnyadtak el éppen

Tagjai meg vénült testemnek.

SALAMON

(Ez ember egészszen

Rettenti szivemet: mely ritka tekintete.)

EUBULUS

Kérlek,

Merre rohansz, óh vak! Mire visz fenesége szivednek?

Retteg a természet, s' te még se irtózol halálos
Vérengő büntől.

SALAMON

*(Mint borzad a vér ereimben
Midőn szóll!) Lássák, kívánnják élteket, a kik
Bóldogok, én nékem tsak halálom kedves.*

EUBULUS

Ügyetlen!
Mi furiák hányják szivedet? Végéte siralmas
Gondodnak várod? Semmit nem félsz az örökké
Tartandó boszuállástól.

SALAMON

Áh! Félek, el úntam
Már dühös izgásom, vétkemre botsánatot engedgy,
Meg mozdúla szívem fontos szavaidra, 's örökké
Tartandó tűznek lángjára: tsak add ide kardom,
Meg vallom, néked köszönöm meg tartott éltem.
Fegyveremet kérem: kard nélkül mennyek ezentúl
Szembe barátimmal?

EUBULUS

Meg nem tsalsz: lángja szivednek
Oly hamar el nem alszik: szinled tsillapítani mérged,
De szíved és mellyed dobogása szemekkel el árúl.

SALAMON

Meg repedek! Mérgem Zaboláját már megeresztem!
Nem szinlem: nem szükség már, nem kardra szorúltam,
E kő sziklának tetejéről. –

EUBULUS

Oktalan! ály meg!
(Engedek egy keveset) Vedd kardodot, ezzel haláloed Könnyebb, 's
szebb léssen.

SALAMON

Nem kell. – –

EUBULUS

De meg halni vitézül
Tégedet illet, vedd, 's mellyed fenekére merits bé
Kardodot.

SALAMON

– – Űgy légyen, meg térsz már egyszer eszedhez.

EUBULUS

Mindazonáltal ezért egy dólgot kérek, először

Egy két kérdéskére felely – – nem – – – semmi – – – maradgy itt –

SALAMON

(*Vallyon még mire bir a vén!*) Vesd ízibe végét,

Kérdgyed, amit kérdésysz.

EUBULUS

Űllyünk, ha tetzik, e gyenge

Pásintra:³⁴⁰ áh! Alig áll vén lábam!

SALAMON

(Terhes, unalmas

Vénség! Hogy szabadúlylak meg, két szóra meg álllok.)

EUBULUS

Hoszszas napjaidot – – –

SALAMON

Szavadot fald félbe,³⁴¹ ne szóly az

Életról, nints haszna.

EUBULUS

Nemis szóllok: de miképpen

Ily Kétségbe ejtéd, felséges drága királyom

Gyenge virág módgyán fel nőtt szép éltedet?

SALAMON

Hellyén nintsen eszed: mért téssz engem tsúfolva királyá?

EUBULUS

Óh, Salamon, Salamon!

SALAMON

Nevemet nyelvedre ki tette?

A kövek, és vad fák, véllem, ki beszéllik ez helyyen

Titkait embernek; bóldogtalan! Áh! Ki tanittá

Eztet az ily szomorú névre? Áh! Emezekre gyanakszom,

Mond meg, öreg, mikép és honnét engemet ismérsz?

340 *pásintra* – pázsitra

341 *fald félbe* – szakítsd félbe

EUBULUS

(*Még ideje el nem jött*) ismérlek – – – (*nem jut eszembe,
Mit mondgyak*)

SALAMON

(*Lám meg némul, nem vakra gyanagzám*)³⁴²
Szóly, valamit – –

EUBULUS

Téged régen ismértelek, és most – – –

SALAMON

És közelebb?

EUBULUS

Közelebb.

SALAMON

Hát hol, 's mikor?

EUBULUS

Errefelelni
Nem fogok.

SALAMON

Óh! Titkold, tsak titkold, meg felel érted
Néma fogás keresésed: ti ti tsaltatok így meg,
Óh! Eskütt hitüek, szép mézes száju barátim.

EUBULUS

(*Mint tsalatik! Leg alább ideig fordítsuk haszonra.*)

SALAMON

Kérlek, mért az igasságot meg vallani nékem
Nem mered? (*Áh! Valahányszor emezt szemközbe tekintem
Különös érzések mellyemben fornak: akarnám
Vélni kegyességnek, de kemény jégére szívemnek
A nem fér*) Leg alább egygyet szóly, tudva van úgyis
Már, kik az én nevemet fejtették ki.

EUBULUS

Mivel úgyis
Tudva vagy, mért kérded?

342 *gyanagzám* – gyanakszom

SALAMON

Azért – – így adtok el, a kik
Úgy köteleztétek magatok!

EUBULUS

De tsudálode kérlek
Színes színlését az hamis szolgálknak?

SALAMON

Ugyantsak
Hogy leg hamissabbak, kik leg jobb színü barátim,
Hogy ne tsudálkoznám?

EUBULUS

Régen van tudva, királlyok,
Kedvesitek hivsége: szerentséteknek imádgják
Fényét, és magokot keresik.

SALAMON

De mégis ezeknek
Hasznos a kétséges, 's szomoru dólgoakba tanátsok.

EUBULUS

Ugye? Tanátsok? Ezek vagy tudhattyák, vagy akarják
A jót, a roasztól választani? Meszsze, királlyom,
Jársz az igasságtól: távól és félve kerül a
Jó, 's igaz a finnyás udvartól: meg ne pirúllyon
Felséged, sűrűs erdők közepette tanólni,
Mellyet az udvartól tavól el vert az hamisság.
Melly keserütt éltek, Fejedelmek! Pusztá királlyi
Nével uralkottok: midón magos égig emelnek
Szóval szolgálitok, meg tsalnak, 's végre rohantnak,
Merre nekik tetzik.

SALAMON

*(Tsak nem mind látzik igaznak
Lenni)* Miért nékem nem szóllott semmit ezekről
Senki?

EUBULUS

Ki mérészli dorgálni, vagy inteni bátor
Szóval hatalmas urát? Kit környűl vettek hizelgő
Kedvesei, 's szemeit fondorlással be kötötték?

Vald meg, Uram, vallyon ki tenné ily bátron elődbe
Eztet az udvarban?

SALAMON

Veszedelmes vólna beszédgye.

EUBULUS

Im mely bátor az erdőben, 's szabad itt az igasság!
Mellyet az udvarban nemává tett az hamisság.
És ugyanis mit kezdnek azok, kik akarnak uroknak
Tetzeni? Mely himmel, 's hámmal, 's fortéllyal ügyekzik
Mézes szavaikat kényes füleikbe botsátni!
Mind az igasságnak diszes színébe takarják
Nyelvek hamisságát, tsak azokra unszolnak azomban
Mellyekre a Zobolátlan vágyódási ragadnak
A természetnek, 's így sokszor halomba rakattyák
Országtok falait.

SALAMON

(E szókban, mintha tükörben
Látnám dólgaimit.)

EUBULUS

Magadot bóldogtalanabbnak
Áh! Ez után ne véld, hogy vég képpen meg váltál
Ily terhes, 's szólgálatnál nem jobb Uraságtól.

SALAMON

Kérlek ezen tudományt a vad erdőktöle tanóltad?
Úgy tetzik, némely elmés, és udvari nagyság
Néz ki beszédedből.

EUBULUS

Hadd abban: tzifra királyi
Udvartokkal ezen szelid erdők néma lakását
El nem kívánnám még egy órára tserélni.
Isméretlen ugyan, de egyszersmind tsallya kivülis³⁴³
Élek az hívságnak: titeket ismérés, imádis
A deli fúrtsa világ, 's tsúfos játéka nyilának
Tárgyává téssen.

343 *tsallya kivülis élek a hívságnak* – a hívság csábításain kívül, attól távol élek

SALAMON

Meg vallom, tellyes igasság
Minden, amit mondaszsz: kénokba tetézve tetézett
Élte királyoknak: mégis szép, mégis örömmel
Tellyes az országnak kormányját tartani, népen,
És pedig a magyarok nemes és tsak nagyra verődő
Népin uralkodni.

EUBULUS

'S ha uraságodot annyira tartod,
Mért egy szörnyü tsapásra fejed, 's sok féle reményed
Szántad?

SALAMON

Az országhoz már nintsen semmi reményem.

EUBULUS

Igy kétségben esel? Nem fér ez nagy Salamonhoz.

SALAMON

*(Áh! Nagy szégyen ugyan, de jaj! Mely titkos erővel
Hattják már szavai szívemet, már mintha sötétség
Öbléből szememet fényes napfényre vezetné!)*

EUBULUS

(Meg győztem.)

SALAMON

Mégis – – – de jaj! Bóldogtalan! Oh! Mely
Hartz vitetik titkon mellyemben végbe! Reményis,
Kétségis vonson: de mit használ? – – – add ide kardom.

EUBULUS

Im'. Kétségben esel? Így tenne egy aszszonyi szív is.
(E két szókra meg ámula.)

SALAMON

*(Hát egy aszszonyi szív is? ---
Aszszonyi módra tehát Salamon vallyéke világtól? – – –)*
Nem leszsz: meg győztél. Megtartom végre továbbis
Éltemet, és szemben szálllok majd bajnoki módra
Durva szerentsémmel, 's nem gyáva kezemmel utánna
Járok ösömnek. Azért kardom már térjen hövellybe,
'S tartsa magát ellenségem vérenek egészszén.

Te pedig, óh! Kiki vagy, szent, s' bölts öreg, áh! Mivel eztet
Hálállyam néked? Nevemet, s' bús életemet egybe
Megtartád, szívemet ki vonád kétség fenekéről,
Majd székembe kelek; de kezem mérgembe meg érzik
Pártot ütő fiai már sokszor hitetlen hazámnak.

EUBULUS

Érdemes erre talám voltál: ne mondgyad hit ellen
Véteni kedves hazánkot.

SALAMON

Ugyan mért bírja királyi
Székemet hát László?

EUBULUS

Mért? Mert erköltse tiédnél
Jobb, és kellemetesb.

SALAMON

Ismérede?

EUBULUS

Mint magad, és még
Jobban: egész ország képzése elmémbe forog még,
Szép erköltsel akar kormányoztatni: vitézség
És erkölts leg szebb, s' jobb országlója Magyarinak,
Már pedig, ha valamely helyt adtz még jó szavaimnak,
Tsak te magadra visely gondot: Lászlónak az erkölts
Országot valamint szerzett, úgy néked az ország
Elvesztése lehet szebb, s' jobb erköltsre vezéred.

SALAMON

Oh! Ha ily intőköt rég engett vólna szerentsém
Nékem, mostis az országban még tsendesen élnek.

EUBULUS

Régi szerentsédet ne vádold; nemde az egekből
Eubulus néked adatott, kinek ügye tanátsit
Gyermekségedben követéd, szép napjait érvén
Iffiuságodnak, jó intésit már meg utálván
El vitetél a rossz indulatid által az útról:
Nem jut eszedbe?

SALAMON

Mikép tudod eztet?

EUBULUS

S' hátha talántám

Ebbe jelen voltam? 'S hát ha én vólnék Eubulus?

SALAMON

Oh! Egek! – – –

EUBULUS

(Itt az idő: a titkot ki fejteni kell már)

Jusson eszedbe, mikor felséges székbe fel ülél,
Mely hamar hiv tanításimnak füled ajtaja zárva
Lön, s' az hizelgőknek fortélyi mellyedet éppen
Elbírák, nékem nem lévén helye szivemnek
A sok hamisság közt, e vad ligetekbe keresni
Kezdém lelkemnek nyugvását, érted azonban
Szüntelen a bántott éghez könyörögve kiáltván.
Most pedig *(Óh, mindent tehetőknek³⁴⁴ ritka tanátsi!)*
Most pedig itt valami termést eledelre keresvén
Erre szemem vetvén, valakit kardgyába fekvünni
Láték, melyre szivem meg dobbana, 's erre sebessen
Vén lábbal szaladék, még mely drága életet itten
Tartani fognék meg, nem tudván, s' ime kezedből
Itt alig a fegyvert tekerem ki, majd Salamonra
Ismérnek szemeim, 's az egekhez titkon ohajték:
Ejbe borítsad Uram fejemet, tsak drága királlyom
Napja maradgyon fenn.

SALAMON

Ah! Ó maga: régi szokásból

Ismérem: most már titkos indúlatit értem.

Mellyeket érzettem most szóllás közbe, szivemnek.

Oh, hegyek! Óh, völgyek! Nyissátok meg Salomonnak

Odvotokat! Inkább Görögöknek fegyverek által,

Vagy sebes árviznek tajtékos völgyei közbe

Vesztem vólna, tsak e gyötrő szégyenre ne jutnom

Kellett vólna!

344 *mindent tehetőknek* – itt: Istennek

EUBULUS

Ne fély: bár meg vetettélis, ezentúl,
Mint valaha, Eubulus leszsz minden ügyedbe barátod
Örvendek, hogy már bánod múlt étedet itten.

SALAMON

Ah! Bánom, de inkább szégyenlem! Gyáva, tudatlan
Iffiuság mire vitt, hogy téged az udvari díszes
'S nékemis oly hasznos tisztból ki üznének! Okozták
Ezt jó, de sebeim nem tsak tapogatva kimílló
Intésid: kérlek, meg ne vess végre, botsáss meg
Édes atyám! Nintsis más név, mely tégedet inkább
Illessen, nékem kit az ég másodszor adott ma,
Hogy kétségbe merült fejemet még egyszer az útra
Viszsa vezetnéd: áh! Mind meg mondottad előre
Mellyeket oly sok rendbe koholt éltelre szerentsém.
Most már meg ne útáld könyves³⁴⁵ kérésemet: ámbár
Méltatlant, végy gondod alá még egyre. – – –

Negyedik jelenés

Salamon. Eubulus. Gyula. Aba.

GYULA

– – – – siessünk,
Nagy szivel ma mutassuk meg urunknak hitünket.
Ki vetetett nyomorult ide tégedet? Igye királyunk
Tsendes nyugvását merted bolygatni?

SALAMON

Ne bántsđ ezt

ABA

Vágd le: parasztságát érdemli fizetni fejével.

SALAMON

Ne legyetek kérlek durvák e főre, barátim:

Ah, inkább fejemet – – –

345 *könyves* – *könnyes*

GYULA

Megtsalt a szemtelen, hidd el
Másképpen soha nem jött volna szemedbe, nyakától
El vál volna feje.

SALAMON

Ah! Mely nagy kárunkra, barátom,
A vált volna nekünk! Ha ő nem lett volna, ma nékem
Hólt tetemim látnád.

GYULA

Mit?

SALAMON

Az úgy vagyon.

GYULA

(Értetni semmit nem lehet e szókból)

SALAMON

Önnön Kardomba fekünni
Már készülve valék.

ABA

Egek!

EUBULUS

En már néktek ajánlom
Kedves urunkat, azért Isten veled, ély nagy örömben!

SALAMON

Kérlek hová? – – –

EUBULUS

Nékem többek közt nem szabad élnem,
Ezt fel tett fogadásom, 's kedvem így hozza magával.

SALAMON

Várj, egygyütt mennyünk.

EUBULUS

Hová?

SALAMON

Hogy férhetne szivemhez
Hogy nálad nélkül lennék? Vég bútsut ezektől hadd vegyek, en-
gedd végre.

GYULA

Király!

SALAMON

Ne mondja Királynak
Már Salamont senki, Lászlónak birtoka lett már
Országunk.

ABA

De nem, fogadom, nem leszen örökké,
Zászlódot követem, míg téged régi királlyi
Székedben tegyelek, majd Krimnek tengerin³⁴⁶ által
Tömve találsz katonát, kit pártos hazánkra vezessünk.

GYULA

Még ma tatár, 's Párthus³⁴⁷ seregek fél szódra tolongva
Jönnek, 's mindeneket tüzzel meg emésztnek utánad.

SALAMON

Nem kell: többször az országok vérén fene módra
Nem veszek országot.

EUBULUS

Kérlek, mely dólgot Uradnak
Oh, fene, szórsz fülibe? Hát született Lybiában³⁴⁸ Oroszlány
Módgya szerint éltét a vér ontásba keresse?
Ámbár nem bizonyos: de ha vólnais, arra betsűlnéd
Győzelem füstét, hogy te ellenségeket önként,
Mint vadak, és dül fúlva keress? Lászlónak az helyyed
Szánták már az egek, 's néked más véget elődbe
Tett az Uraknak ura.

SALAMON

Ah! Nem szükség, o Eubulus,
Szállani meg szivemet sok okokkal, e gyenge tsapásban
Érzem szép atyai kezeit föld, 's mennyek urának.

346 *Krimnek tengeri* – a Fekete-tenger

347 *Pártusok* – a szkítákkal rokon ókori lovas nép, a Kaszpi-tengertől keletre éltek

348 *Lybia* – észak-afrikai birodalom

Tsokkalis illetnem méltó. Mely mennyei tűz gyúl
Mellyemben! Minden földi nagyságot el únok.

GYULA

(Álome, vagy bizonyos dolog ez?)

ABA

Mely hirtelen il nagy
Dólgot elődbe, király – – –

SALAMON

Ne mondgy már többre királynak,
Tsak Salamon lakik itt, ne ütközzetek erre barátim,
Minden felségtől vég bútsut vészek, ürügygyét
Láttjátok szándékomnak.

GYULA

'S hogy hadgyuk hazánkot így árván?

SALAMON

Az egek már gondal lésznek hazánkhoz.
Majd jobb rendbe veszi kegyes erköltsével hazánkot
László, őt a magos ég, s' fegyver rendelte királlyá,
És mi tám néktek tsuda lesz, már ime kezébe
Énis az országot le teszem, szolgáltatok eddig
Min hiven nékem, már úgy szolgáltatok hiven
Nékiis, én nékem tsak gondom léssen ezentúl
Végre magamra: tehát bird vigan, bird sok időkig,
O Magyar országnak méltó fejedelme! Királyi
Székedet! Édes hazám leg alább valaha Salamonról
Emlékezzél meg, de felejtsd el gántsait ingó
Iffiuságának.

GYULA

Mi dolog?

SALAMON

Ti néktek örömmel
Tellyes jó napokat kívánok.

ABA

Nyomba követlek.

SALAMON

Hát leg utolsó szóm sem fog már rajta?

ABA

Keserves szörnyű parantsolat ez.

GYULA

Jaj! Mi bóldogtalan árvák!

SALAMON

Hadban, 's tsendességbe tapasztalt drága barátim,
Tudgyák a rogyogó szép tsillagok, árva szivemnek
Mely nehezen esik, hogy válnom ti tölletek így kell,
De égi tanátsoknak nem jó gátolni meg úttját.

GYULA

Semmi parantsolatot mást nem fogsz adni?

SALAMON

Tsak edgyet:

Kedves Judithomot, bóldogtalan árva királynét
Végre köszöntsétek szomorú szavaimmal, utolsó
Bútsut tőlle veszek, súllyát enyhitse szivének,
Angyali szép szemei már el ne merüllyenek értem
Könyvei tengeriben, bóldogságomnak el értem
Tárgyát, e földnek már fellyül müllya szerentsém
Minden nagyságát: többé soha vissza ne várjon
Míg ez halandó test halhatatlan lelkemet örzi.
Eljön a nap, mellyen bátrabban közleni fogjuk
Tiszta szerelmünket, mikor e gyarló testünknek
Tömletziből ki kelünk.

GYULA

Salamon!

ABA

Mit mondgyak?

SALAMON

Ezekkel

Háládó szivemet bizonyitom végre ti néktek.

GYULA

Oh egek!

SALAMON

Áh engedd! Mivel immár erre szorúltam,
Ezt egyed, óltalmazd evel új fejedelmet híven.

Néked ez óra tsekély ajándék légyen, ezeknél
Többel adós vólnék, tsak határt ne tenne szerentsém.

ABA

Ezt én Országnál, 's kintsnél drágábra betsüllöm.

GYULA

Ah! El nyomja szívem szomoru fájdalma! Királlyi
Jobb kezedet tsókkal még tisztelhessük ez egyszer.

ABA

A nagy egek tartsák Felségedet.

SALAMON

Hiv sziveteknek
Hiv emlékezetét soha ki nem ritkittyá szivemből
Hoszasz idő.

EUBULUS

Szentséges egek! Mely bódog öröme
Tartátok nyomorúlt fejemet! Jerj, óh Magyar Ország
Tsillaga, rejtsd magadot barlangba, világodat itten
Végre szerentsém veszted.

SALAMON

Mivel im' az egeknek
Bólts tetzése szerént, országból, 's földi jovakból
Végre ki fosztattam, választalak égbe vezérnek
Édes atyám! Fogadom most jobbnak lenni tapasztalsz,
Íffiuságomnak mint zsengéjébe találtál.

PÜNKÖSD HÉTFŐRE VALÓ BESZÉD

Világosság jött a'világra. Ján. 3. r. 19. v.

Ha az idők' változása, ha a' századok' csendesebb, vagy villongósabb folyása szerint már nagyobb, már kisebb mértékben találta magát az elmék' kinyilatkozása: e'század, a' legfölderültebb gondolkodás' módjával hízelkedik magának, E.H.!³⁴⁹ Illuminatio, megvilágosodás cseng füleinkbe mindenfelől, úgy annyira, hogy ha az üres nevet belehetne vennünk a' valóság helyett, avagy minden fényest az arany helyett, a' mostani századra leginkább illenék az Evangyeliomnak eme' kifejezése: világosság jött a' világra.

Az egyéb tárgyak körül forgolódo megvilágosodás kívül van az én hivatalomnak határin, a' Religio' dolgában való megvilágosodást veszem ma egy kevésé magam eleibe. Illuminatusnak, megvilágosodottnak lenni nemcsak fölöttébb szép dolog, kötelessége is minden Kereszténynek, a' mennyiben módja van benne: de igen gyakran a' setétség' angyala az, a' ki a' világosság' angyalának hamisan hordozza ábrázatját. Miben áll az igaz megvilágosodás? Döntsük el ma ezen kérdést, ki fog látszani mindgyárt, ha olly igen megvilágosodott e a' mostani világ. Miben áll az igaz megvilágosodás? az elmében? nem csupán; a' szívben? ebben sem magányosan, hanem az elmében is, a' szívben is egyszersmind. Az igazán megvilágosodott ember okosan hiszen; ime az elmének világossága! Íme a' beszédnek is egyik része! Az igazán megvilágosodott ember okos hite szerint él; ime a' szívnek

349 A rövidítések feloldása: Egybegyűlt Hallgatóim, Krisztusban Keresztýén Hallgatóim, Keresztýén Atyámfiak, Keresztýén Hallgatóim, Egybegyűlt Hallgatóim.

világossága! Íme a' beszédnek is második része! A' ki nem hiszen, vagy nem okosan hiszen, nem világos annak elméje: a' ki más képpen hiszen, másképpen él, nem világos annak a' szíve. Figyelmezzetek.

Az embernek okosan kell hinni; ez egyik tulajdonsága az igaz megvilágosodásnak. Mit térsen pedig okosan hinni? Annyit, mint elegendő okokra nézve hinni, az az: mindent hinni, a' mire vagyunk okunk, semmit sem hinni a' mire nincsen okunk. Hogy eképpen okosnak kelljen lenni a' mi hitünknek, nyilván tanítják a' hitnek első sz. hirdetőji, az Apostolok; tanítja Sz. Péter: Mindenkör készen legyetek úgy mond, hogy megfeleljetek mindennek, a' ki ti tőletek okát kérdezné a' reménységnek melly bennetek vagyon.³⁵⁰ a)

Mit térsen okát tudni annak a' mit hiszünk? nem de okosan hinni? Tanítja Sz. Pál, mind a' Rom.12. v.1., a' hol a mi szolgálatunkat, *okos szolgálatnak* mondja, mind Efes. 4.v. 14. a' hol így szól: Ne legyünk már habozó kiseddek, és idestova ne vitessünk a' tudománynak minden szelétől az emberek' gonoszsága által, a' tévelygésbe ejtő álnokság által; hanem az igazságot kövessük a' szeretetben. b)³⁵¹ Mit térsen habozó kiseddek nem lenni? Mit a' tudománynak minden szelétől meg nem hajolni? Mit az igazságot követni? Nemde okosan hinni? Tanítja Sz. János is: *Szerelmeseim!* úgy mond, ne higyjetek minden léleknek, hanem próbáljátok-meg a' lelkeket, ha Istentől vannak e; mert sok hamis próféták jöttek ki a' világra. c)³⁵² Mit térsen akárminek nem hinni, hanem elsőben a' dolgot megpróbálni? Nemde okosan hinni? Tanítja ezt végtére maga a' természet is; mert a' ki soha sem hallotta is, mit tegyen okosan hinni, csupán csak a' természet' vezérlése által elhiszi egy emberséges ember' szavát, a' kiről gondolja, hogy sem meg nem csalatkozott, sem nem akar megcsalni: számba sem veszi ellenben egy semmi embernek szavát, a' kiről tudja, hogy vagy a' dolgot nem érti, vagy igazán nem szokott beszélni;

350 a) l. [lásd] Petri 3.v.15.

351 b) Rom.12. v.1. Ephes. 4. v. 14.

352 c) l. Joan.4.v.1.

ennyire megegyez a' természet is a' Sz. Írással abban, hogy okosan kell hinni, az az: a' mint már észrevettem, hinnünk kell mindent, a mire okunk vagyon; nem kell hinni semmit, a' mire okunk nincsen. Jól vigyázzatok, KK! a' mit most mondék, abból most mindgyárt kitetszik, hogy sok, nem illuminatus, nem megvilágosodott, a' ki magát annak tartja. Sokan azt sem hiszik, a' mire okok volna: ezek hamis megvilágosodottak; sokan azt is hiszik, a' mire okok nincsen: ezek egygyűűek; csak az a' különbség a' kettő között, hogy mivel mind kettőjük tudatlan: amazok kevélyek is egyszersmind, ezek pedig szerfölött is alázatosok.

Lássuk először a' hamis megvilágosodottakat, a' kik azt sem hiszik, a' mire okok volna. Vakítja őket egyfelől a' kevélység, másfelől a' ravaszság: a' kevélység elméjüket, a' rosszaság akaratjokat; mivel kevélyek, nem szeretnek tudatlanoknak láttatni, kívánják elméjüket fitogatni; más bölcsebb embereknek holmi hulladékait fölszedik, és azt árulják mint magokét. Mivel rosszak, nem szeretik a1 religionak igáját viselni, kívánnak szabadon élni, a' büntetésnek rettegeése nélkül bátran vétkezni. Mivel kevélyek, szégyenlik el hinni, a' mit mások hisznek; mivel rosszak, átalnak a' szerint élni, a' hogy mások élnek. 'S mi következik a' kettőből? ha akarjátok őket közelebből esmérni, ime megmondom. Okuk volna nekik elhinni, hogy a' lélek hallhatatlan: mégis csak azt fecsegik, hogy olyan lesz az ember holta után, a' milyen volt születése előtt, és miért cselekszik ezt? büszkeségből, és rosszaságból... valami újságot akarnak láttatni tudni; ime a' büszkeség! nem akarnának a' más világon számot adni, ime a' rosszaság! okuk volna nekik elhinni, a' Sz.Írást: mégis csak azt locsogják, hogy az emberi practica a' népeknek meghódoltatására; és miért cselekszik ezt? Büszkeségből, és rosszaságból, ama' hires emberekkel: Voltérral, Rousseauval, Bailével³⁵³ akarnak láttatni bölcsen gondolkodni. ime a büszkeség! A' Religio' kötelességei alól föl akarnak magokat szabadítani; ime a' rosszaság! okuk volna nekik hinni az Anyaszentegyháznak mind csalhatatlanságát a' tanításban, mind hatalmát a' kormányozásban: még is csak azzal mossák szájokat, hogy nekik más nem parancsolhat, hanem az Isten. És miért cselekszik ezt? Büsz-

353 Pierre Bayle (1647–1706) francia filozófus, valláskritikus.

keségből, és rosszaságból: megnyílt eszűeknek akarnak esmértetni; ime a' büszkeség! az Anyaszentegyház' törvényét nem akarják megtartani; ime a rosszaság. okuk volna nekik elhinni a' hitnek ágozatit, a' börtnek, a' gyónásnak, és több efféléknek kötelességét, még is csak azt nyesik, hogy ezeket elhinni annyi vólna, mint magokat óroknál fogva vezetetni engedni; és miért cselekszik ezt? büszkeségből; a' több embereknél többet akarnának tudni, ime a büszkeség! minden nehézség nélkül kedvökre akarnak élni; ime a' rosszaság! Egy szóval: nem vizsgálják, tudatlanságuk miatt nem is vizsgálhatják, mire van okok, hogy elhigyjék, vagy ne higyjék: elég a' nékik, hogy ezt a' világ így tartja, erről a' földerült eszűek most így gondolkodnak, erről ez, amaz könyv így ír: elég mondám ez' nékik, hogy minjárt ráállnak, és semmit sem tudván is magokat nagy Philosophusoknak, bölcs Theologusoknak lenni gondolják; nagy Philosophusoknak, a' kik még az oskolában is rosszul tanultak, nem hogy azután a' tudományokban forgottak volna! nagy theologusoknak, a' kik ennek a' tudománynak csak nevét hallották; de soha azt csak a küszöbéről sem köszöntötték, és mégis mások előttök bolond emberek; és ők nappal a' könyveket bújják, bolond emberek; és ők egy román³⁵⁴, egy komédiás könyv, egy elmefuttatásból illuminatusok. Mások, a' kik házokban ülven a' dolgot megfontolni akarják is, tudják is, bolond emberek, és ők a' kártya mellett, a' táncz mellett, a' kerengés mellett, a' korhelység mellett, illuminatusok; mások a' kik esztendőket töltenek az igazság' keresésében bolond emberek, és ők mihelyt serken a' bajszok illuminatusok, azok t.i. ha a' setétséget kell neveznünk világosságnak.

Lássuk másodszor az együgyűeket, a' kik azt is hiszik, a' mire okuk nincsen. Megcsalja őket egyfelől a' tudatlanság, másfelől a' buzgóság; a' tudatlanság elméjüket, a' buzgóság akarataikat; mivel tudatlanok, nem mehetnek arra, hogy megkülönböztessék az igazat a' hazugságtól; mint buzgók, Istenes jósnak tartják minden szűk beszédnek hitelt adni. S mi következik ebből a' kettőből? Ha kívánjátok hallani, megmondom: voltak idők, mellyekben némelly roszt emberek, vissza élven a' szegény együgyűek' jámborságával, némelly

látásokat, némelly jelenéseket, némelly csodatételeket hirdettek hamisan, vagy gyönyörködven abban, hogy másokat megcsalhatnak, vagy istenes dolognak tartván az Isten' dicsőségére hazudni; már a' negyedik században panaszt tett, és így szólott erről Sz. Ágoston: Valljon igaz e valami csak azért, hogy ez vagy amaz Atyánkfia olyan látást imette látott, vagy ilyen látást aluva álmodott? Tétessenek félre azok, avagy hazug ember', költeményi vagy a csalárd lélek' mester-ségi. Így szól, és nem is ok nélkül a Sz. Atya; mert ha Cicero' mondása szerint a világi bölcsességben nem kell lenni helyének a' költeményes meséknek, annál inkább irtózni kell a' Religio³⁵⁵ tisztaságának a' vakon buzgólkodók' toldalékjaitól. De az együgyűek az efféléknek hitelt adnak, és miért?

Tudatlanságból és buzgóságból: nem tehetnek ők különbséget az írók között, nem mehetnek végire a' századok' igaz történeteinek; íme a' tudatlanság! Jók akarnak lenni, örömmel el hisznek, örömmel megcselekesznek az Istenért mindent; íme a' buzgóság! Voltak idők, melyekben a' tudományok elléven temettetve, elaludt volt a' bíráló, az az: az igaz és a' nem igaz közt ítéletet hozó tudomány is: sokan ebben az időben a' magok' fejökből írtak, költöttek, a' mit akartak, úgy annyira, hogy nem kételkedett légyen a' 15 században illy panaszra fakadni egy tudós férfiú: Sem a' Sz. Szűznek, sem Krisztus Urunknak nem kedvezett az emberek' vakmerősége, hogy valamint a' több Szentek' életében, úgy tenne a' Krisztus és az ő Sz. Annya' historiájának leírásában, és az emberi elmének állhatatlansága szerint sokat hamisan, és nevetségre méltólag ne költene.³⁵⁶

Így szól, és nem is ok nélkül a' bölcs férfiú; mert annyira ment füstös mázolásuk' soksága, hogy már ma a' Religio' szolgálainak majd annyi bajuk van a' költemények³⁵⁷, kiirtásával, mint a' hit' ellenségei' hamis bölcsességének megczáfolásával. De ezeket az együgyűek helybehágyják, és miért? Tudatlanságból: a' mi könyvbe van nyomtatva, majd mind igaznak vélik; íme a' tudatlanság! a' mi olyan

355 vallás

356 Canus de locis Theolog. Lib. II. C.6. Canus, Melchior (1509?–1560), *De locis theologicis* című művéről van szó.

357 költött dolgokhoz

szentforma, nem tartják szabadnak az effélét kétségbe hozni; ime a buzgóság. Egyszóval: annyira viszik ők a' dolgot, hogy sokan végtére napokat, órákat is eltudnak beszélni a' szent mesékből; ellenben, ha szoros kérdésre vétetnek, alig tudják a' hitnek mivoltos czikkelyeit; sokan annyira hozzáragaszkodnak a' költeményekhez, hogy sem a' Pap, sem más tudós ember el nem tudja őket attól vájni; holott ellenben nem serények a' Religiónak fontosabb dolgaiban. Szerencsétlen emberek, t. i. a' kik sajnálást inkább, mint meg utáltatást érdemelnek egy jó szívtől!

Látjátok K. A! mi tétetődik ellene az igaz megvilágosodásnak! igazán illuminatusnak lenni annyit téssen, mint okosan hinni, az az: mindent elhinni, a' minek elegendő oka vagyon, semmit sem hinni a' minek oka nincsen; a' hamis illuminatusok sokat nem hisznek, a' minek oka vagyon: tehát nem okosan hisznek; az együgyűekből is fölösen sokat hisznek, a' minek oka nincsen: tehát ezek sem okosan hisznek, az az: annyira vannak mind a' ketten az igaz világosságtól, mint az ég a' földtől. Ez már elég volna az elmének világosságáról KK! de, még minekelőtte a' szívnek világosságára általmenjek, némelly észrevételeket tenni éppen elkerülhetetlenül szükségesnek állítom.

Első észrevétel: ha kérdésbe jönne, melyik jobb, vagy helyesebben szólván, mellyik kevesebb rossz a' kettő közül: a' hamis illuminatus e vagy az együgyű? akármit mondjon a' világ, kevesebb rossznak tartom az együgyűséget; mert ha már meg kell lenni, hogy vagy sokat, vagy fölöttébb keveset higgyen valaki: kevesebbet árt többet hinni. Igaz, hogy a' kik ok nélkül is sok költeményeket bévesznek, elcsunyítják a' Religiónak tisztaságát, és utálatossá teszik azt a' mi ellenségeink előtt, a' kik mihelyt valamit egy Catholicus könyvben olvasnak, vagy Catholicus embertől hallanak, mindjárt a' mi hitünkre fogják, hogy nekünk közönséges tanításunk: de ez mégis tűrhetőbb hiba; azok pedig, a' kik nyughatatlan elméjeket szárnyaikra bocsátják, és azoknak megvizsgálása nélkül, a' mit akarnak, csak azt hisznek: ki beszélje-ki, mekkora kárt okoznak? Az ő tudatlan eszök a' legmélyebb dolgokat kezdi bírálni; a' hitnek gyökeres ágozati az ő okosságuk szerint már helyben maradnak, már letétetnek; a testnek és vérnek nehezen eső

parancsolatok az ő akaratjokra jubilálatnak³⁵⁸; és valamint a' délczeg lovaktól elkapott kocsi addig megy út nélkül, a' míg szertesza- kad: úgy az ők eszelősködésök is nem nyugszik, valamíg az egész Religyiót föl nem fogatja az ő szívökben: ha nem mondok igazat, te- gyen bizonytságot róla a ilyeneknek tulajdon lelkiismerete, sőt má- sok' hallattára való beszédje is. Kevesebb rossz tehát együgyűen az igaz mellett egyéb költeményeket is elhinni, mintsem a' konkollyal a' buzát is kiirtani, és a' költemények ellen való törekedéssel az egész Religyiót megtagadni; azért én a' hamis illuminatusok' kevélységét gyomromból gyűlölöm: a' szegély együgyűek' tudatlanságát igaz szívemből sajnálom.

Második észrevétel, hakerdésbejön: könnyűeilluminatusnak, megvilágosodottnak lenni, és vannak e sokan? Itt azt tartom, meg kell különböztetni a' dolgot: egy értelemben könnyű, másban bajos illuminatusnak lenni. Az Anyaszentegyházat csúfolni, és csak azért, hogy abban sok visszaélések voltak; a' Papságot lepökni, és csak azért, hogy köztük is rossz emberek vannak; a' poklot nem hinni, és csak azért, hogy az Isten irgalmas; a' börtöt kikaczagni, és csak azért, hogy az Istennek jó minden teremtet állatja; a' Sz. Írást kétségbe hozni, és csak azért, hogy abban némely ellenmondás-formák vagynak; a' lé- lek' halhatatlanságát tagadni, és csak azért, hogy a' más világról nem jött senki vissza; az egész Religyiót emberi mesterségnek gondolni, és csak azért, hogy az hasznos a' kormányozásra; ha ezekben, és effélék- ben áll az illuminatio, igenis könnyű illy értelemben illuminatusnak lenni, erre nem kell nagy elme, sem nagy könyvtár, sem nagy szor- galmatosság; a' kávéházakban, a' korcsmákon, a' kertekben, egy nap alatt mindjárt bölcs lehet az ember, és azok is ma sokan; mert már annyira ment a' dolog, hogy még a' kik az á-t meg nem tudják is kü- lönböztetni a' b-től, úgy vetélkednek a' Theológiából, mintha éppen arany-keresztet hoztak volna Sorbónából.³⁵⁹ De más józan értelem- ben megvilágosodottnak lenni, a' Sz. Írást az Anyaszentegyház' és a' régi Atyák' értelme szerint tudni magyarázni, az igazságot a' ha-

358 ünnepeltetnek

359 vagyis, mintha a párizsi Sorbonne egyetemén szereztek volna fokozatot teológiából

misságtól tudni megkülönböztetni; a' mit az ember tart, azt tudni, mind helyesen megbizonyítani, mind az ellene való okoknak bogát megoldani; minden dologról, mely történt Krisztus Urunk előtt, és kivált azóta, tudni egyenesen ítélni; egyszóval: igaz okból mindent, ok nélkül semmit sem mondani, sem tartani: illy értelemben bajos ám illuminatusnak lenni. Megkívántatik az éles elme, és eleven emlékezet, megkívántatik a' rosz indulatokra nem hajló egyenes szív, megkívántatik a' szorgalmatosság, megkívántatnak a' jó mesterek, a' jó könyvek, a' hosszas idő, a' tapasztalás, a' kemény munka. Álljanak pedig elé, ha vannak sokan illyenek! Találok én sokakat, a' kik míg az oskolákban kinlódtak, a' keresztényi tanítást valahogy megtanulták, aztán meghiszem, hogy olvastak, kipallérozták magokat a' világi bölcsességben, a' törvényben, a' történetekben, az országok esméretében: de a' Religió' dolgában olly gyengék, hogy őket halani beszélgetni a' Theologiából, és a' szántóvető embert az óracsinálásról, avagy a' hajdút a' harangöntésről, majd mindegy. Még is oh fájdalom! ezektől szenved legtöbbet a' Religió.

Harmadik észrevétel: Ha kérdésben jön, miképpen kell az embernek elméjét kormányozni a' hit' dolgában, hogy okosan higgyen: itt ismét különbséget kell tenni a' tudósok és tudatlanok között: a' mi illeti a' tudósokat, előttök vagyon a' Sz. Írás, előttük az Egyházi történet, előttök mind a' régi Sz. Atyák munkái, mind az újabb Tanítók' írási; olvashatnak, elmélkedhetnek, okoskodhatnak, hogy nem csak azt tudják, mit hisznek, hanem azt is, hogy miért? De vigyázzanak Salamonnak amaz intésére: "Ne támaszkodjál a' magad okosságodra, és ne légy fölöttébb bölcs önnön magadnál. d)"³⁶⁰ Vigyázzanak ugyan a' bölcs Királynak más hasonló intésére: „Ha mézre találtál, csak annyit egyél belőle, a' mennyi elég.”^{e)}³⁶¹

Ha okosságod vagyon, úgy élj vele, a' mint illik; mert valamint a' mézből sokat enni ártalmas, úgy a' ki fölöttébb szemfülesen vizsgálja az Isteni Fölségnek dolgait, elnyomattatik a' dicsőségtől, mint szintén a' napnak tekintése is megvakítja az embert. Ha valaki kevélykedik, ma-

360 d) Prov.3.5.et 7.

361 e) Ibid. [ugyanott]

gáról sokat gondol, a' Religio dolgait inkább bírálja, mint sem tanulja: útvesztő kertre talál, és önnön maga' zabolátlan eszessége miatt esztelené válik, hogy utoljára azt sem tudja, mit higyen; ellenben ha istenes végből, ha alázatos szívvel, ha az Anyaszentegyház' értelme szerint, ha nem csupán magára, hanem más tudósokkal is a' dolgot közölve néki fog a' sz. tanulásnak: nagy lelki vigasztalással fogja tapasztalni a' hitnek csalhatatlan okait, a' hitetlenek szépnek látszó ellenvetéseinek semmisségét, egyszóval: okosan fog hinni, igazán meg fog világosodni. A' mi illeti a' tudatlanokat, nem lehet nekik a' Religióban czikkelyenként vizsgálgódnia: de vannak bizonyos jelek, mellyek az ő elméjeket is meggyőzhetik arról, hogy ezt inkább, mint amazt kell követni; ilyen jel a' régiség; mert kézzel tapasztalható dolog, hogy az a' hit igazabb, a' mely régibb, és az Apostolokhoz leviszi eredetét, nem pedig az, a' mely csak ezelőtt nem régiben kezdődött. Ilyen jel a' közönségesség;³⁶² mert nyilván való, hogy az a' hit igazabb, melly Krisztus Urunk' parancsolatja szerint kihirdettetett az egész világon, nem pedig az a' mellynek ha számos követői vannak is egy két országban, de híre sincs a' világnak több részeiben; ilyen jel végtére, hogy most tárgyamtól el ne menjek többeket előhozván, ilyen jel a' szentség; mert látni való, hogy az a' hit igazabb, mely szoros, s keményen ellene áll a' rossznak, egyenesen tanítja mennyországnak szoros, és tövises útait, nem pedig az, a' melly Krisztus Urunk' értelme ellen tágos utat nyit a' testnek, a' vérnek, föl szabadítja a' rossz indulatokat, tagadja a' jóságos cselekedetek' érdemét, kárhoztatja a penitentiát,³⁶³ a' bűnökért való elégtételt. Minek utána föl találja a' szegén együgyű ezen jelekből, mit kellessék követni: vannak predikáziók, vannak tanítások, ezeket hallgassa; vannak lelkipásztorok, Tanítók, ezeket kérdezze; így igazán megvilágosodott leszen ő is annyiban, a' mennyiben magával hozza az ő állapotja.

De talán hosszabban is, hogy sem akartam volna, beszélék az elemének világosságáról; lássuk tehát rövideden a' második részben a' szívnek világosságát.

Hogy valaki igazán megvilágosodottnak neveztetni megérdemelje, nem elég okosan hinni, szükség okos hite szerint is élni; nem elég

362 vagyis, az, hogy ez a hit széles körben, széles közönség előtt ismert

363 bűnbánat, a bűnös emberre kiszabott büntetés

tudni, szükség cselekedni is; nem elég világos elmével, szükség világos szívvel is bírni. Háromból tetszik ki ez nyilvánosan: először abból, mert a tudomány haszontalan erkölcs nélkül; másodszor abból, mert a tudomány gyalázatos és káros erkölcs nélkül; harmadszor abból, mert a tudomány magában is setétes, homályos, fölfordult az erkölcs nélkül. Csak egy-két szót mind a háromról.

Először is haszontalan a tudomány erkölcs nélkül; mert haszontalan az eszköz, ha azt senki sem gyakorolja, haszontalan a készület, ha tárgyát el nem éri; mi pedig egyéb a tudomány, hanem eszköz, készület az erkölcsnek jobbulására? Használ e tudni, mivel tartozunk az Istennek, és azt néki meg nem adni? Használ e tudni, hogy kell magunkat embertársainkhoz viselni, és úgy nem viselni? Használ e tudni magunkhoz való kötelességünket, és azokat véghez nem vinni? Láttam én szép faragott képet élet, elevenség, mozgás nélkül, láttam én szépen virágzó fát minden gyümölcs nélkül; ilyen a tudós, és még is rossz ember, semmire való az ő tudománya erkölcs nélkül.

Másodszor: gyalázatos, és káros a tudomány erkölcs nélkül; gyalázatos, mert a ki a dolgot jól érti, és mégis rosszul viszi, nem vethet semmire, nincsen semmi mentsége, nyilvánosságá teszi mind Isten, mind emberek előtt, hogy tulajdon rosszaságából származnak cselekedeti. Hátha még egybevetjük az együgyű, de jámbor embert, a bölcs, de gonosszal, mennyire nevelkedik a gyalázat? Méltán mondja vala egy Sz. Atya a régi időkben: „fölkelnék az együgyűek, és elragadják a mennyországot; mi pedig a nagy bölcsesség mellett torkig heverünk a testiségnek és más gonoszságoknak bűdös mocsárjában.” Káros is, mert a rosz akaratú ember, ha tudatlan, vét ugyan; de kevesebbet, és mivel nem tudja olly mesterségesen vinni a dolgot, hamar rajta érik ő kegyelmét; a tudós pedig a roszra fordítja a tudományát, és annál veszedelmesebb, minél mesterségesebb az ő gonoszsága. Hátha már örökös kárát tekintjük a tudós bűnösnek? Írva vagyon KK! hogy az a szolgál, a ki tudta urának akaratját, és nem teljesítette, sok veréseket kap, az pedig, a ki nem tudta, kevesebbet; mert mindennek, a kinek sok adatott, sok kéretik attól, és a kire többet bíztak, többről vesznek számot attól. f)³⁶⁴

364 f) Luk.12.r. 47 és 48. v.

Harmadszor: magában is setétes, homályos, fölfordult a' tudomány erkölcs nélkül; mert meg nem gondolná az ember, mekkora hathatósága van a' rossz szívnek az elme' ítéleteinek megváltoztatásában; és valamint az elmének világossága igazgathatja a' szívnek indulatit, úgy a' szívnek útatvesztett, zabolátlan vágyódási megvesztegetik, fölforgatják az elmének tiszta gondolatit. Nevetjük azt a' bölcslet, a' ki az ég forgását szemfülesebben vizsgálván, beléesett az előtte való gödörbe, és nem hasonló e' a' tudós bűnös is? Lát ő sokat, látja világosan azokat, a' mik hozzája nem tartoznak, bölcsen okoskodik a' legmélyebb dolgokról: de vak önnön magára nézve, és tudatlanabb egy jámbor életű egygyűgyű embernél; rossz orvos ő, a' ki másokat tud gyógyítani, és maga beteg; rossz consiliárius³⁶⁵ ő, a' ki másnak tud tanácsot adni, és maga esztelenül él; azért nem igaz, hanem homályos fölfordult az ő tudománya, a' mint megvagyon írva: A' rossz akaratú lélekbe be nem mégyen az igaz bölcsesség, sem nem lakozik a' bűnöknek alája vettetett testben.g)³⁶⁶ Ennyire haszontalan, gyalázatos, és káros, sötétes, homályos, fölfordult a' tudomány erkölcs nélkül.

Ezek így lévén, hozzatok már ítéletet K.A.! Igazán megvilágosodottak e azok, a' kik ma illuminátusoknak szeretnek neveztetni? Látjátok naponként az ő bölcsességöknek gyümölcseit, előttetek forog az ő viseletök; hozzatok ítéletet! Én egy Istent hiszek és azt tiszteltem; ez az ő' szavok: azonban az imádságot nem szeretik, sőt mások imádságát is csúfolják, káromkodnak, semmi isteni törvényt nem esmérnek, minden rosszba nem csak bátran, hanem dicsekedve is rohannak; ez az ő' cselekedetök: hozzatok ítéletet K.K! Nem esméritek e' a' fát gyümölcseről? A felebaráti szeretet, az emberiség' jussainak megtartása az igaz Religio; ez az ő' szavuk: azonban harag tartók, ellenségeiken, ha lehet, bosszút állanak, a' szegényeket nem csak a' magokéból nem segítik; hanem a' hol lehet, elnyomják, megvetik; a' ki velek egy rangban nincsen, azt mintha más alább való állat volna, úgy nézik, a' házasok' ágyát megfertőztetik, a' vigyázatlan személyeket hízelkedéssel gyalázatba ejtik, tele vannak balitélettel,

365 tanácsadó

366 Bölcses.I.r. 4. v.

részre húzással, álnoksággal; ez az ő cselekedetök. Hozzatok ítéletet K.K! Nem esmértek e a farkast kölykéről? Az okosság által kihirdettetett természet javaslási, és törvényei elégséges Religio egy elmés embernek; ez az ő szavuk: azonban nem az okosságot; hanem a baromi indulatot követik cselekedeteikben, vesztegetnek egészen a koldusságra jutásig, egész életök eszem, iszom, játék, táncz, álom; már nem csak járásokon, hanem orczájokon is látszik ama becsületes nyavalyának ékes címere. Ez az ő cselekedetök! Hozzatok ítéletet K.K! nem esmértek e az ebet szőréről? És osztán ezeket nevezzük e illuminatusoknak, földerült eszűeknek? Ah kedvesim! nem igaz világosság az, mellynek gyümölcse a sötétség; nem igaz földerülés az, mellynek következése az erkölcstelenség.

Kettőben áll tehát az igaz illuminatio, megvilágosodás E.H! Az elmében, és a szívben; embernek okosan kell hinni, az az: higgyen mindent, a mire oka vagyon, ne higgyen semmit a mire oka nincsen, ez az elmének világossága. Embernek okos hite szerint jól kell élni; mert a tudomány haszontalan, gyalázatos, és káros, sötétes, és fölfordult erkölcs nélkül, ez a szívnek világossága: kötelességeinknek értése megkívántatik az elmében, kötelességeinknek teljesítése megkívántatik az akaratban: íme ez a kettő teszi az embert illuminatusnak, megvilágosodottnak.

Oh vajha ilyen világosság lepne-meg minket mindnyájunkat K.H! és az árnyékkal való dicsekedés helyett a valóságnak teljes volta bírná elménket, és szívünket! Te egyedül oh örök világosság! a ki világossággul küldettél a Nemzetek megvilágosítására: Te egyedül világosíthatsz igaz világossággal minden e világra jövő embert! a Te fényeségednek egy sugára többet tehet bennünk, mintsem a leg ékeesebb elméknek akárminémű okoskodása. Tudjuk, oh hozzájárulhatatlan világosságban lakozó nagy Isten! Tudjuk, hogy a világnak bölcsesége ostobaság Te előtted, és mikor a leg egyenesebb útra találtaknak gondoljuk magunkat: akkor teszünk legveszedelmesebb botlást nálad nélkül; azért könyörülj rajtunk, és világosítsd-meg a Te Sz. orczádat fölöttünk, hogy a hamis világosodásnak szemfényvesztő sugáritól elragadtatván, ki ne vettessünk a külső sötétségre. Amen.

MAGYAR NYELVŰ LEVELEI RÉVAI MIKLÓSHOZ

1.

Bécs, 1784. február 2.³⁶⁷

Kedves Barátom! --- A' szívnek, és szándéknak egyenlősége könnyen barátságot fűz az emberek között. Első leveledet olvasván, repülésidet látván, lantodat hallván, meg erősödém régen jelentett szándékombann.³⁶⁸ Egész munkádat kívánnom olvasni --- Hazámba viszsza térvén, Pozsonybann kötelességemet tészem, és többet is szólok a dologról. De hogy most is épen ne halgassak --- mindent meggyőző a' fáradhatatlanság, és talám már is helyesebben mondhatom-

Régi setétségnek rettentő háza kebelében

Rab vagy ugyan még te, Ó Magyar Euriditze!

De bízzál, ki veszen lantjának gyenge szavával

Révai Orfeusunk', tsak tova viszsza ne nézz.

A' mit hirdető leveledben említesz a' Böltseség' és Erkölts' nyájás tekintetéről, 's barátságos társalkodásról, éppen szájam' ízén vagyok. Ideje már egyszer nálunk is az ilyen gondolatnak. Katona szív ugyan a' Magyar szív, de hiszem, Pallás szűz is, fegyveres is.--- Igaz jó Barátod

M.

Béts, 2. febr. 1784.

367 A' Magyar hazából. Tudományos barátság. *Magyar Hírmondó* 1784. febr. 14, 13. szám, 105.

368 Révai 1783. december 31-én lett a *Magyar Hírmondó* szerkesztője, 1784. május 1-ig működött szerkesztőként.

2.

1794. május 8.³⁶⁹

Mártonfi József Szerbiai Püspök és erdélyi Gubernális Consiliarius Révai Miklósnak régi jó barátjának, minden jókat!

Minek előtte Martiusnak 17-dikén költ kedves leveledre felellyek, mentegetnem kellene magamat kettős haragod előtt, melytől annál inkább tartok, hogy aztat lelevedben nem mutatod. Először hogy ily későn felelek; másodsor, hogy ez előtt is oly régtől fogva nem irtam. Az elsőért meg engesztellek talám, ha igazán meg vallom, hogy kése-
delmemnek fele oka ugyan sok hivatalbéli foglalatoságom, de más fele a sok multság, 's vig élet. A mit ti tudósok tanitotok, azt mi nem ritka(!) gyakorollyuk; a miért siránkoztok, azzal birunk. Tsuda é tehát ha keveset irunk? Jobb is így. Mert hol vólnának másképpen ama sok szép tristium,³⁷⁰ s több a' féle gyönyörű panaszok, ha a tudósok bóldogok 's gazdagok vólnának? mely sok szép vers, mely sok szép könyv nem vólna úgy e világon! Eztet ugyan tréfának véled, de még sem tagadhatod igasságát. Hoszszasabb mentséget nem fogsz kivánni, hogy által lásad vétkes ártatlanságomat. De az előtti hoszszas halgatásomat talám nem oly könnyen szabadithatom meg a vádtól. Tudtam, 's érzettem is, hogy élsz még. Láttam, s olvastam igyekezetidet a Tudós Társaságnak fel állítására³⁷¹; vettem még 1790-ben verseidet,³⁷² neved nélkül jött írásodat is meg ismértem; meg ismértem szívedet, midőn a Koronáról írt

369 A levelek lelőhelye: OSzK Kt Quart. Lat. 2225.

370 szomorúságok, siralmak. Utalás Publius Ovidius Naso *Tristia* című versgyűjteményére.

371 Utalás Révai tervezetére, amely Bécsben jelent meg 1790-ben *Planum erigendae eruditae societatis hungaricae alterum elaboratius*, Viennae, 1790, majd a kiegészítése is: *Candidati erigendae societatis hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus*, Jaurini, 1791. Magyarul: *Egy tudós Társaság felállítására való Jámbor Szándék* címmel.

372 Valószínűleg erről a kötetről van szó: Révai Miklós *elegyes versei és néhány apróbb kötetlen írásai*. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is. Pozsony, 1787.

munkádat vettem.³⁷³ És még is hallgattam. Tudgyad tehát, hogy akkor szomorú voltam, 's a változások, költöződések, 's országos dolgok igen gyötröttek. Félttem azért irni, ne hogy hirtelen, akaratom kívül is Poéta legyek. Tudod é azt is, hogy haraguttam reád, úgy amint én szoktam reád haragunni; hogy némely futó verseimet gyűjteményedben ne-
vem alatt ki adtad? még pedig diák fordítással! Erre azt mondod, meg kellett volna inkább köszönnöd barátom. Igen is, ha valami jobbat adtam volna kezedre, 's azzal nagyobb betsületet szerzettem volna néked is, magamnak is. Lehetett volna is talán: de alább meg érted okaimat, miért tartóztatom magamat attól is, a mit úgy kedvellek, és tsak alattomban némellyeknek, a kik érzik, némelykor valamit irogatok. Előre láthatod, 's láthatom ugyan, hogy én soha oly nagy Püspök nem lések, mint Godeau,³⁷⁴ Huet,³⁷⁵ Bornis,³⁷⁶ s' a t. de még is ezeknek udvari életben pendített vig verseiket ma is szemekre hánnya a gonosz világ. Emlékezel, hogy bánt a *Nyájas Musával*,³⁷⁷ 's veletek minnyájon, sőt talám velem is miattad, ama *Leo non capit muscas*,³⁷⁸ vagy is inkább az az Angyal, a' ki ezen számárnak szájával szóllott? Tudod, hogy sok ilyen Angyal van? ezeknek mesterséges üldözések meg fojtyák igyekezeteket még böltsőjében, 's mi, a kik állapotunkkal, 's példánkkal is talám valamit a jó dolgon segíthetnénk, kénserítettünk lappangani, 's amit lehet, mintegy nem tselekedve tselekedni. De félek már, hogy a levelem pitvara nagyobb lesz az épületnél. tehát az utolsó levedre. Panaszodat a Magyarország meg hüléséről értem, és érzem. De hogy azért magad örökre alunni akarsz, helyben nem hagyhatom. Sőt haragudj, panaszolly, s így is neveld azt, hogy nem nevedkedhetik, panaszolsz. Tudom, hogy méltó ezen panaszod; és nálunk is lassabban lépik a Ma-

373 *A hazatért magyar koronának öröm ünnepére*, Bécs, 1790.

374 Godeau, Antoine (1605–1672) grasse-i francia püspök, kiváló író és költő, Madame Scudéry szalonjának a látogatója, a francia akadémia tagja

375 Huet, Pierre Daniel (1630–1721) avranches-i francia püspök, tudós és filozófus, a francia akadémia tagja

376 de Bernis, François-Joachim de Pierre (1715–1794), francia érsek, kardinális, diplomata, költő, első verseskötete 1744-ben jelent meg.

377 Utalás Nagy János 1790-ben megjelent művére, amelyet Szaicz Leó elmarasztalt.

378 latin szólás: Az oroszlán nem fog legyeket. A Leo itt Szaicz Leóra utal.

gyar buzgóság, mint a miolta indúlt vala. vallyon tsalatkozom é, ha fő okát abban találom, hogy ti tudósok ezen dologból országos dólgot tsináltok? hogy eztet ország, 's törvény által akarjátok elő mozditani? vallyon lehet e' ez egy articularis societás?³⁷⁹ hogy lehet várni, hogy egygy ország gyűlésében minnyájan egyenes szivel azon légyenek? nem lehet é gyanítani, hogy a kik a gyűlésben halgatnak, a gyűlés kívül ellenetek áskálnak, 's minden munkátskáitokat meg gátolják? nintsenek é sokan azok között, ki e világosságtól félnek? Kiknek minden hasznok 's boldogságok a sötétségben vagon? Ugy tetszik, abban hibázunk, hogy ott akarjuk a dólgot kezdeni, a hol végeznünk kellene.

Nálunk a Magyar játékszín jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nincsen. Jól foly, azt mondám: azaz játszódnak minden héten négy-szer, s télben bőven is segítettnek, de nyárban ritkább a néző szín, mivel az uraságnak nagy része falukra takarodik. A Magyar Országí fordítások mind játszódtattak s játszódtatnak itten, és Erdélyiek is naponként jönnek világra. A Nemes Ifjak igen buzgók itten a fordításban, s már egy gyűjteményt is adnak ki, melynek negyedik darabja van most sajtó alatt.³⁸⁰ A kevés eredeti Magyar munkák kevés becsületet vallanak. Miért nem adgya közölletek senki erre magát, aki tudja, mi légyen a dráma? Még egyszer mondom, hogy jól foly nálunk a játék; de nem hiba nélkül, 's nem is igen remélhetjük a jobbulást, a míg krízis³⁸¹ és recenzió³⁸² nem áll fel. Ennek fő oka az a nagy nemzeti buzgóság némellyekben, akik minden hibás elő adásnak s fordításnak tapsolnak, s a jót a rosztól igazán nem különböztetik. Erre elhiszik magokat mind az actorok,³⁸³ mint az iffú fordítók, s nem látják hibáikat, mely legnagyobb akadállya a szép tudományoknak s – mesterségeknek.

A nékem küldött munkáidat szokott hálaadással vettem, és Bruszik³⁸⁴ barátodnak s barátomnak 's más Tudósoknak kiosztogattam. A' deák munkáidat tsak most esmértem meg, és jobbknak találom sok e félék-

379 törvényes társaság

380 *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* I–IV, Kolozsvár, 1793.

381 kritika, tudományos bírálat

382 recenzió, rövid, személyes benyomásokat is tartalmazó bírálat

383 színészek

384 egyelőre nem sikerült azonosítani

nél; de a mint a Poétákkal, s Orátorokkal³⁸⁵ szokott történni, néked nagyobb ditséretedre szolgálnak, mint azoknak, akiket dicsérsz; azok előtt tudni illik, a kik mind tégedet esmérnek, mind azokat. Az imádságos könyvedben³⁸⁶ igaz Szentség is látszik, mely Révai mellett is elfér, s igaz magyarság is. De pag. 29.³⁸⁷ *titekért* nem jobban mondotta volna é egygy Erdélyi: *érttetek*? Egyebek iránt is a magyar ejtések, és irások iránt több kérdéseim is vólnának, de ezeket most reátok, tudósokra bízom, mert ellenetek heában fegyverkezém fel. Jobb is, ha kellemetes irásitokkal győzitek meg a világot, mint vetekedésekkel. Már a rész szerént eredeti, rész szerént fordított Szép Magyar verseidről, mellyeket velem közlöttél, mit mondgyak? Ezek előttem új bizonyági szép elmédnek, és szép szivednek; és ha ezeket ki nem adod (ki vévén, a mi engemet illet) én talám valaha ki adatom. Szenvedsz ezekért, és szenvedni fogsz ; de el jön az idő, melyben az értelem, és szív, a balgatagságon győzedelmeskedni fog. Nem ok nélkül mondom ezt; mert én is szenvedtem némely apróságokért, és talám többet fogok még szenvedni. Ámbár titkon, 's tsak az Érzőknek szoktam némelykor irni; de még is történt hogy kaján szemekre akadván némely apróságim, káromra vóltak. Ha eszembe jutna, tennék néked ide azok közül valamit. Jól van! Ime egygyetske. [Templomi gondolatok.] Még egygyetske. [Egy szép kép alá való írás.]

Ezeket, 's e' féléket némelylek történetből³⁸⁸ meg tudván, a' kik e' féle vétkektől irtóznak 's ezeknél nagyobbakat elkövetnek, bizonyos körülállásokra magyarázták, 's már – de semmi – lehet hallgatni is, szenvedni is.

Meg úntad már hoszszu levelemet. Légyen tehát vége, hogy maradgyon még a miről ez után is szolhassunk.

Ély szerentséssen, s' ha irhatsz, tanóly szenvedni, ha nem, ély azal, a mit az irok kívánnak.

NB: Nem kívánnám, hogy ezen levelemet a Tudósok szokása szerént közre botsátanád. Várjunk jobb időktől.

[aláírás nélkül]

385 költőkkel s szónokokkal

386 RÉVAI Miklós, *Áhítatosság gyakorlati az anyaszentegyháznak lelke szerint*, Győr, é. n.

387 a 29. oldalon

388 véletlenül

3.

Kolozsvár, 1799. július 18.

Kedves Barátom!

Tsudálkozol, tudom, hogy régi leveledre (8.dik Májusról) mind eddig nem feleltem, és tudom, el sem múltad, leg alább magadban, éles verseket koholni ad notam:³⁸⁹ hóres móres etc.³⁹⁰ De hallyad hallgatásom okait.

Én ugyan az Apostoli Király által kineveztettem az Erdélyi Püspökségre minden hirem nélkül, de azonban a Kamara a Püspöki jószágok részének elvételét, és a püspökség megaláztatását rajtam akarván kezdeni, ezen mozdításival engemet arra bírt, hogy a Püspökséget még egyenesen és nyilván fel nem vállalhattam. Máig is tehát függőben lévén dólgom, néked semmi bizonyost nem felelhettem. Most annyira jutottam, hogy holnap után Bécsbe kell indulnom. Ha szerencsés lészek ebben a nehéz vetekedésben, útamot vissza jövet Esztergomnak³⁹¹ vészem, lévén Nagyszombatban is holmi dólgom, és akkor bővebben szóllok veled. Ha pedig semmi sem válik Püspökségemből, azt is tudodra adom. Imé a mentségem! mellyel, kérlek most elégedjél meg, mert tudhatod, hogy mindenkor voltam, és lenni fogok

igaz barátod.
Martonfi József

Kolosv. 18. júlii 799.

389 ad notam, vagyis: erre a nótára

390 Mártonfi egy ismert közmondásra utal: Hóres, móres, Markó füles. Tréfás elferdítése ez annak a latin szólásnak, miszerint „honorent mutas mores” vagyis a hivatal megváltoztatja az embert.

391 Révai Miklós az esztergomi (volt jezsuita, majd ferences) gimnáziumban tanár 1796–1799 között.

4.

Kolozsvár, 1800. szeptember 21.

Mártonfi Josef, Erdélyi Püspök, Révai Miklósnak minden jót!

Vettem Ráthóthi Musádat,³⁹² és mindjárt egy gondolat jutott eszembe, mellyet ki akartam dolgozni, de úgy el száraztották a nagyobb gondok a régi vénákat eszemben, s szívemben, hogy citius ex pumice aquam³⁹³ mint töllem egy jó verset. A gondolat ez: Révai felett veszekedtek a Latiumi,³⁹⁴ és Pannoniai³⁹⁵ Musák, mely részé legyen. Hajba is kaptak, 's hullottak egy fellől az Adonisok, Pyrichiusok... más felől az Anapestusok, Spondaeusok³⁹⁶... a ki tépett hajjából. Apolló tsak úgy békéltethette egybe őket; hogy Révai ha beteg, 's szomorú, írjon Deákúl; ha pedig egészséges, és vidám, Magyarúl. Úgy is van, Barátom! mert látom, ha szomorú vagy, mind de Ponto 's Tristia³⁹⁷ a versed: ha víg, akkor miénk vagy. Hogy nevem is peng lantodon, meg botsátok néked, 's barátságodnak. De én most oly komor kedvű vagyok, hogy tsak a Révaiak ébreszthetnek egy kis emberi életre és tsudáld! leg inkább haragszom Rómára! Az a Szent Curia³⁹⁸ még le nem küldötte a bulláimat, tsak azért, hogy a taxát³⁹⁹ Bétsből nem másként, hanem banco tzedulákban adják meg, jóllehet én itten kész ezüstben tettem le. Veszett volna el minden pénz a papok, 's poéták dolgaiból! Mely apróság's tsekélység nélkül nem lehet az ember az, ami lehetne! Már nékem késő őszön, vagy télen kell útnom Kalotsára, vagy Isten tudja, hová! tsináld ki, mitsoda

392 Utalás a Paintner Mihály rátóti prépostnak írt versre.

393 több vizet (facszar) a kőből

394 római

395 magyarországi

396 az időmértékes verselésben használatos verslábak

397 Utalás Catullus *Epistulae ex Ponto* (*Levelek Pontusból*) és *Tristia* (*Keservek*) című könyveire, a pontusi száműzetésben írt elégiáira.

398 A pápai Szent Szék, amely a püspöki kinevezéseket is intézi.

399 díjat

res⁴⁰⁰ lehet ez a szó: teremtette? És írj nékem egy dirát.⁴⁰¹ A jövődó sorsodról, 's hollétedről tudósíts engem, Barátom, mert gondom léssen reád: melyről ezután bővebben tanácskozunk.

Amit nékem akarsz küldeni munkáidból, mind örömet veszem és kiadatom.

Az egek tartsák meg Magyar lelkedet.

[aláírás nélkül]

Kolozsvárott 21. 7bris 1800.

5.

1801. február 4.

Kedves Barátom!

Az utolsó leveled hosszú; de nem hosszú, mert szép, kivéven a szokott hazugságidat, mellyeket róllam mondassz. Erre most igen röviden kell felelnem: mert az ország habjai hánynak vetnek minden felé. Majd Károly-Fejér-Várat, majd Kolozsváratt kell lennem, majd az országot kerülnöm. Az én 18.000 Ft-os püspökségem kétszer tizenyolcezer bajjal terhel engemet.

Vesztett volna Mennyországba. Szándékat látom, és ditsérem. Mit segíthetek én benne? Ha a munkáidat ide adtad volna, könynyebben ki adathattam volna a Társaság munkáival; de ha magadnál akarod kiadni, az ellen sem szólhatok okos okaid miatt, és abban is segítek, tsak azt az egyet kérem, hogy most eleintén ne beszély ezerekről, s elégedjél meg százatskákkkal is részenként, s ezekről írj nékem, mert bizonyoson segedelmemet meg nem vonom.

A Gróff Batthyányi szép institutuma⁴⁰² úgy maradott reám, hogy a helyre állítása többbe kerül, mint a fundátioja.⁴⁰³ Látod, mennyi a bajom, s költségem, de néked még is fog jutni. De kérlek, hogy léssesz végtére csak grammaticus? Szépek ugyan, a mint látom, gondolatid,

400 dolog

401 átkot

402 intézménye

403 alapítása

és szándékid. De mi haszna, sokat veszekedni arról, hogy mondták, hogy írták a régiek ezt, vagy amazt?

Bizonyosan mindenkor hatalmunkban marad az, hogy könnyebben, s tsinosabban mondhassunk ki, s írassunk valamit. *Maiores nostri Plautinos et numeros et laudavere sales nimium patienter utrumque ne dicam stulte, mirati pacuvii proavis atavisque utendae relinque*⁴⁰⁴ etc. így beszélnek vala a Rómaiak, midőn a nyelveket tsinosítani kezdték. De mit említek én ilyen dolgot egy Tudosnak. Paintner sógor heába írja munkáját, mert majd fel állanak a jesuiták, s mi ketten akkor *grammatices professorok* leszünk. Róllam tsak hallgasson addig.

Most már a szekérbe kell ülnöm, nem írhatok többet, mert a Logeért⁴⁰⁵ is fizetnem kell, mivel nálunk igen szép magyar theátrum vagyon, s én Loget tartok, ha itt nem vagyok is. Ezt, tudom, irigyled. De miért vagytok ti olyan mesterséges Magyarok, hogy minden Magyarásgot el nyomtok?

Vale!⁴⁰⁶ Igaz Barátod

Mártonfi

404 Idézet Horatius *Ars poeticájából*, 270–274. sor: *At vestri proavi Plautinos et numeros et/laudavere sales nimium patienter utrumque/ (ne dicam:stulte), mirati:si modo ego et vos/scimus inurbanum lepido seponere dicto*” *Quintus Horatius Flaccus összes versei/ Quinti HORatii Flacci Opera Omnia*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Budapest, Corvina, 1961, 588. Magyarul: „Plautus verseit és tréfáit elődeitek még jócskán dicsérték, s nagyonis túlzó türelemmel – mondhatnám: botorul – bámulták. Már ha ugyan ti s én tudjuk, mi finom humor, és mi az ostoba tréfa” (ford. Muraközy Gyula), 589.

405 páholyért

406 Ég veled, ég áldjon

6.

Kolozsvár, 1801. augusztus 16.

Barátom!

Széjjel járván az országot Visitatiomban⁴⁰⁷, és némelykor haza fordulván két leveledet találtam itten, és mindeniket igen kedvesen olvastam. Nyomorúságodat sajnálom, és talám majd megint segíthetek valamit rajtad, de most meg botos, hogy sokat nem beszélhetek veled, mert el nyomtak a gondok, s nyomorúságok. Ha fel derül szívem, el nem felejtetek; sőt addig sem, és addig is igaz szeretettel maradok a régi

Mártonfid

Kolozsvár 16 aug. 1801.

7.

Kolozsvár, 1801. október 18.

Nagy tiszteletű et⁴⁰⁸ tudományú Révai Miklós Úrnak Martonfi Josef

megint egy rövid, de nem éppen üres levelemet veszed. E sem vólna ilyen ösztövé, ha magam kövérebb volnék. Be bóldog vagy, hogy magad ura vagy! Kivált ha philosopus és nem csak grammatikus vagy: mert a magyarsággal egyedül nehezen bóldogúlsz. Ám bár ezzel is valamennyire bóldog lehetsz, mert ott vagyon Somogyi⁴⁰⁹ Urad és Uram, és pedig most nagyobbra emelkedve. O! ha meg tudnák ezt az urat érdeme szerint betsülni! legalább annyira, amennyire én betsülöm! hát még akik többet láthatnak, s érthetnek, mint én!

407 canonica visitatio – a püspök hivatali kötelessége, mely szerint egyházmegyéjét évente részben vagy egészben meg kell látogatnia, úgy, hogy ötévenként az egész megye sorra kerüljön.

408 és

409 Somogyi János, Révai pártfogója a kancelláriánál. Vele, akárcsak Mártonfival, mindvégig magyar nyelven levelezett. THIMÁR, *i. m.*, 132, 133, 151.

Ezeknek azt irigylem, de tudom többet nem érezhetnek mint én.
Vale. Sietek iterum⁴¹⁰ vale.

[aláírás nélkül]

Kolozsvár 18 októbris 1801.

8.

Kolozsvár, 1803. január 2.

Kedves Barátom!

Veszem észre levedből, hogy fázol. Nálunk is hideg van. Mindazáltal látván ezen siető alkalmatosságot, és a zsebemben tekintvén, találok egy kis melegítőt (40 forint) s ennél többet nem is. Ezt most küldöm; de ne essél kétségbe, hogy ez az utolsó. Talám nálam is valaha melegebb leszsz. Siet Horváth Josef úr Bétsbe, akitől ezt küldöm, ezért többet nem írhatok.

Isten hozzád. Felely valamit, ha tetszik.

Martonfi

Kolozsvár 2 jan 1803.

9.

Kolozsvár, 1803. december 29.

Kedves Barátom!

Örvendek, hogy mostani nagy uraságodban sem vetettél meg engemet. Az első levedre azért nem feleltem mindjárt, hogy Horvátovits⁴¹¹ Pestről meg érkezvén azzal biztata, hogy az új munkádat minél hamarább el fogod küldeni. Ezt vártam tehát, és vettem is⁴¹² egy

410 újra, ismét

411 Horvátovits János piarista szerzetes-tanár Kolozsvárott.

412 Valószínűleg az *Antiquitates* című kötetről van szó, lásd 46. jegyzet.

Huszár Tiszt által. Gyarmatinak is (aki Zilahon Scholai Rector) elküldöttem a magájét, mellyet néki a Huszár Tiszt, ott által utazván, által adhatott volna, ha tudta volna, mit hoz. Már a munkádban véghetetlen Philologica, és etimologica eruditiot⁴¹³ látok, mellyet nem lehet a Magyaroknak nagyra ne betsüllni; de tsak a tudosnak. Nékünk, akik ezekben egészen el nem merülhetünk, tsak az jut eszünkben: Poemici proavis atavisque utenda relinque avagy Maiores nostri Plautinos et numeros et Laudavere sales nimium patienter utrumque.⁴¹⁴

De ugyan tsak a mit tsak tudatlanságból így vagy amúgy írtak azok a régiek, talán magad sem fogod mind gyöngyöknek tartani. A régiek közül hasznosnak látnám, és nékem igen tetzenék, ha valaki az Anonymus szavait meg jelentetné, magyar szavait meg magyarázná. Tudom, hogy kettő már valamit dolgozott, de nem igen critice, és ezek közül sem találhattok meg egyet is. Magam is, ha egyszer belé merülhetek tudós munkádba, meg fogom jelenteni abban való morosa deputatiomat.⁴¹⁵ Azért, amit küldöttél, és annak segedelmére, a mit még dólgozol, én sem fogok felejdéken lenni. Jóllehet a sok taxa, sok út, a Theologia, és Astronomia /: mely kettő itt az én fő munkám:/meg ettek már, és meg is fognak emészteni. Azonban mihelyt bátor alkalmatosságom leszsz, küldeni fogok valamit. Az után is részenként. Most a Postán nem bátorságos, mellyen magam is sokat vesztettem. – Látom ugyan, hogy nem akarja az isten általam a tudományokat segiteni: másképpen nékem adná a Bajzáth 's [olvashatatlan rövidítés: talán stb.) pénzét. Ha pedig nem adgya, írjatok tudósokul dirákat a Plutók⁴¹⁶ ellen. Vale Vir celeberrime, et vena aurea ditissime! Quid tibi deest cum tali vena?

Iterim vale.

Kolosvár 29 decembris 1803.

413 eruditio – felkészültség, képzettség, tudás

414 A *Pacuvii proavis, atavisque utenda relinque* idézet átírt változata, a grammatikai tankönyvek példamondata. Pacuvius Marcus (i. e. 220–130) római tragédiaköltő felhasználta ugyan elődei műveit, de önálló római stílus megeremítése törekedett. Műveiből csak töredékek maradtak fenn. A második sor Horatius *Ars poeticájának*, 270–274. sora, lásd 368. jegyzet.

415 morosa deputatio – morcos, komor vélemény

416 Plutó – a gazdagság istene a római mitológiában

10.

Kolozsvár, 1804. április 12.

Kedves Barátom!

Minél tovább olvasom Magyar Régiségidet⁴¹⁷, annál inkább gyönyörködöm benne. Kár, hogy az Erdélyi igaz régi, és tiszta Magyar ritkaságok azok között nem találatnak. Talán valaha azokról is lehet gondolkodnod. Segedelmemmel elkéstem valamennyire; de nem feledékenségből, hanem rész szerint a mi pénzetlenségünk, rész szerint a bátorságos alkalmatosság fogyatkozásából: mert már a postán sok kárt vallottunk. Most küldök ide zárva száz Rforintokat⁴¹⁸: az új grammaticáért négy Rforintot. Küldöm pedig azt egy betsületes Fabri Magyar ember által, a ki eddig Bukurestben lakott, és most Erdélyben kereste szerentsélyét, de olyan dolgokban, mellyekben itten fogyatkozás nem volt; és így nem sokat bóldogulhatott. Már hazájában légyen, és ottan fogja próbálni jobb állapotját. A szándéka jó, az erköltsé fedhetetlennek látszik; és ezért éppen nem általlom ötet ajánnlani, hogy akár mely móddal, és ajánlással igyekezzetek Barátim! Rajta segíteni. Amint mondám betsületes embernek tartom, és azért bátron kezében adom ezen kevés pénzt. Hogy mégis függőben nem maradjak iránta, el várom tudósításodat, mihelyt kezvedbe légyen.

Vale Vir Celeberrime, et olim Magyarizore perge: ita capit.

Claudiopolis, 12 Apr. 1804.

Tuus Martonfius

417 RÉVAI Miklós, *Antiquitates literaturae hungaricae. Volum. I. Quod complectitur duas allocutiones funebres, genuinae vteri pronunciationi restitutas, et commentatio grammatico illustratas.* Monumentum, inter manuscripta hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum, Pest, 1803.

418 rhénus forint azaz rajnai forint

11.

1804. május 27.

Nagy tudományu hirü, nevü Révai Miklós Urnak, pusztafalvi prépostnak apátornak, Mártonffy József minden jót!

Örvendek, régi jó bolond barátom, hogy Fábri szerentsésen meg érkezett hozzád. Várj, a míg több ilyen követeket küldhetek. Köszönettel vettem a grammatikád első kötettyét.⁴¹⁹ Arankának, s Gyarmatinak is elküldöttem a magokét. Mennyit kell nékem olvasnom, s éreznem, amig a grammatikád érdemét meg érthetem! Az erdélyi régiségeket a nyelvben részenként kell egybe gyűjtenünk. Erre idő kell, és ember. Meg is leszsz lassan, lassan, és el küldjük néked. Bartarits végtére meg bolondult volt, s a katona ispotályban holt meg. A jegenyei parókiáját már visitáltam, és egész szorgalmatos voltam azon régiségekről, mellyeket a könyvetskéjében jelentett. A successora⁴²⁰ azt mondja, hogy mindent elvitt magával midőn az én Decessorom⁴²¹ alatt Sággra rendeltetett. Ott, amint mondám meg tébojodott és nyomorultul költözött ki e világból. Az írást kétség kívül a katonák patronokká fordították. Tsudáltam ezt a történetét egy papnak; de már a tsudálkozásnál egyebet nem tehettem. A mi anyai nyelvünk atyafiságának vizsgálásában, kérlek, tsak arra vigyázzatok tudós uraim, ne hogy egész eredeti valóságából kiforgassátok. Azok a mély philológus grammatisták, akik minden magyar szót más nyelvből származtatnak, nem szolgálnak betsületünkre. Miért kellene a miénket egészszzen fattyuvá tenni? Hol ott igen bizonyos hogy betsületes eredetű! Nem akarom ugyan, hogy, mint Otrókótsi,⁴²² vagy Pázmándi⁴²³, minden más nyelveit a világnak a mienkből

419 Az *Elaboratio Grammaticae* című kötetéről van szó Révainak, amelynek első kötete Pesten jelent meg 1803-ban.

420 utóda, követője

421 elődöm

422 Otrókócsi Fóris Ferenc (1648–1718) *Origines Hungaricae* c. 1693-ban Franeckerben megjelent művére utal.

423 Pázmándi Horváth Endre (1787–1839)

származtassák; vagy, mint Cettó⁴²⁴ a mi elejinket a Bábel tornyához le ereszték, s ami nyelvünket a bábeliekénél régibbnek állítsák. Ezek mind Rudbekisálnak.⁴²⁵ De a sem szükséges, hogy egészen gramatisáljunk, és minden szavainkat tsak a kijevi úton szedjük fel. Vále iterim. Áldjon meg a Jehova, s adjon sok pénzt. De mi haszon lesz abban? Mindjárt megszünsz poéta lenni.

Vale

[aláírás nélkül]

Kolozsvár 27. maj. 1804.

12.

Károlyvár, 1805. április 12.

Nagy érdemű, híres, tudós, szent, jó bolond barátom!
Meg fizettem a költsönt, hogy én is oly későn felelek. De nékem is nehéz okaim voltak a késedelemre. A többi között, hogy bátor alkalmatosságot nem találtam, mely által ezen rongyos ötven forintokat elküldeném. Szégyellem, hogy többet nem adhatok, és már Diétára⁴²⁶ sem merek menni, úgy nevetik a ti kövér papjaitok a mi szegenységünket. Adjatok nékem, s én is adok, azt meg mutatom. A postán már sokat vesztettem. Azért ezt küldöm ide valo kereskedő Bosnyák uram által. Most nem irhatok semmit a tudós observatiokról,⁴²⁷ mellyeket tettem a munkáidra; de ez is meg leszsz. A recensiokat szeretem, de inkább szeretném, ha nem tudnám kik írták. Hogy a kalendáriumotokban az én actuális, et honorárius kánonokaimat⁴²⁸ igazáiban

424 Cetto Benedek piarista szerzetes 1776-os vitairatára és *De Sinensium Imposturis Dissertatio*, Viennae, 1781. című művére utal Mártonfi.

425 Olaus Rudbeck (1630–1702), az uppsalai egyetem professzora, aki 3000 oldalas könyvet írt azt bizonygatva, hogy a svéd volt a legelső nyelv, az ősatyák, Ádám nyelve, s az elveszett Atlantiszt kutatta.

426 országgyűlésre

427 megjegyzésekről, megfigyelésekről

428 az aktuális és a tiszteletbeli kanonokokat

nyomtathassátok, küldök itt dioecesanus schematismust.⁴²⁹ A mi Indiánkban ennél jobb most nem lehet. Ha akarod, által küldheted a tipographiába.⁴³⁰

Vale

Károlyvár 12. április 1805.

13.

Kolozsvár, 1806. február 27.

Régi, nem tudom, élő, vagy holt? Barátom! Mely viszontagságot szenvedett feleletem szép leveleidre, s még szebb ajándékidra, meg írtam vala utolsó levelemben, mellyet gróf Bánffy Györgyné által küldöttem vala, 50 forintokkal meg terhelve. A grófné azt mondja, hogy el küldötte néked is, valamint másnak hasonló leveletem, úgy mint püspök Bárukopf úrnak, akitől választ is vettem. Tölled pedig semmit sem. Talán meg tudja a püspök úr mondani, ki által vette a grófnétól azon levelet a pénzzel; mert ugyan az által küldötte néked is a grófné. Nem szeretném, ha ezzel is kárt vallottam volna, mint már több ilyenekkel. Várom tudósításodat, és maradok szokott szível igaz barátod

Mártonffy.

Kolozsvár 27. februárius 1806.

429 egyházmegyei névtárát, névjegyzékét

430 nyomdába

14.

1806. január 1.

Kedves Barátom!

Hosszas utazásim után szeptemberben Fehérvárra vissza érkezvén vettem a Dilingereon⁴³¹ küldött grammatikádot⁴³², és Aranka⁴³³ és Gyarmati⁴³⁴ uraknak a magokét már kezekbe szolgáltattam. A magamé árát, vagy inkább jóságodnak megköszönése bizonyítását ide zárom kétszer 25 banco dzédulában. Ha a Pannoniai gazdagok nem sajnálnak, vedd jó néven Szibériából egy szegénytől ezen kis adományt. Máskor több lesz ez, de a postán nem: mert már sok kárt vallottam ezen az úton. Megolvasom magyar Varródat,⁴³⁵ és megteszem reá jegyzésimet. Jajj akkor a fejednek! De mikor lesszen az? A mostani Diátéra hivattatam; de engedelmet nyertem már az elmaradásra. Sok a bajom, kivált téiben: s hol kapnék ezeknek elegendő forspontot, amint Ziglédén nevezik? Vale. Ezt küldöm kolosvári kereskedő, Kapdebó által.

Iterum vale.

Kolosvár 25 októbris 1805

P.S.

Az én bányám a gabona, széna, és bor. Ez az idén nem ad gazdagságot: mert a gabona öszögös és tsak szalma: a szénát elvitte már négy árvíz: a bor megfagyott ezen az octóberi téiben. De ne fély! Ád az isten jövendőben. ... Kapdebó megtsalt itt maradott.

P.S.2

Barátom látod, hogy ezen levelet 25 októbris 1805 írtam volt. Attól fogva mint készen tartottam petsételeten, de bizonyos és bátor

431 postakocsin

432 Az *Elaboratior* II. kötetéről van szó, ami Pesten jelent meg 1805-ben.

433 Aranka György

434 Gyarmathy Sámuel(1751–1830) 1800–1810 között a zilahi református gimnázium tanára, tudós, nyelvész

435 Révai Miklósnak a Terentius Varro fordításáról van szó.

alkalmatosságot nem találhattam. Most megyen ifjabb gróf Bánffy Györgyné és ez kezébe szolgáltatja. Írj nékem, ha vetted é?

Jobb újj esztendőt kívánok,
vale

1. január. 1806.

15.

Kolozsvár, 1806. november 30.

Kedves Grammaticus Barátom!

Régen tartozom köszönettel a nékem küldött könyveidért. El osztogattam szorgalmatosan, sokan is olvasták; de némelyek féltének tégedet Versegitől. Én már ki vénültem az e félékből. A Guberniumnál⁴³⁶ is ki osztatott minden, s a segedelem kérés is. Nem tudom, ha valaki küldött é valamit. Itt elég pénzt vernek; de mind Budára viszik. Nékünk banco czédulánk sincs. Én, tudod, hogy nem sokkal parádéroszhatok, hanem titkon egy keveset is még küldök. Emlékezzél meg a szegény aszszony fillérjéről, és a pharisaeus pengő ajándékaról.⁴³⁷

Vale.

a régi Mártonffyus

Kolozsvár 30. novembris 1806.

436 az erdélyi törvényhatóságnál, az erdélyi kormányzéknel

437 Utalás Jézus példabeszédére, Mk 12,41–44. „Ezután leült szemben a kincstárral és figyelte, hogy dob a nép pénzt a perselybe. Sok gazdag sokat dobott be. De aztán jött egy szegény özvegy, s csak két fillért dobott be. Erre odahívta tanítványait, s így szólt hozzájuk: „Bizony mondom nektek, ez a szegény özvegy többet adott mindenkinél, aki csak dobott a perselybe. Mert ők a feleslegükből adakoztak, ez pedig mindent odaadott, ami csak szegénységétől telt, egész megélhetését.”

Kolozsvár, 1807. február 26.

Barátom!

Ha valaha nékem szolgáltál, most el ne hadgy. Budára kell mennem az ország gyűlésére ötödik áprilusra. Először, hol leszen a szállásom? Ezt meg kellene előre tudnom: mert a várban nem remélhetem: sőt talán a várhoz közel sem, ha csak jó barátim meg nem nyerik. Lovakra tehát szükségem leszen. Magam drágább lovaimat olyan meszsze nem ronthatom. Utazó tsigás lovaimat ottan ki nevetik. Nem lehetne e az egész üdöre napszámra ottan fogadni, mint Bétsben Lieferwagen⁴³⁸ (nem fiáker) nevű szekeret lovakkal? Ha nem, csak meg kell lenni, hogy magam utazó lovaimat ott tartsam. Ezeknek istálló, széna, zab, szalma kell. A konyhára fa kell. Az asztalra sok ezüstöt nem vihetek, úgy mint tálat, tányért, mert ezt a frantziák meg ették. Lehet-e ottan faiance edényt kapni, mint Posenban, melyet meg vennék, és mikor el jövök megint el adnám? A házba ágy, szék, asztal, s.t.a.f.⁴³⁹ kell. Mind ezekről előre szorgalmatos vagyok és szükséges volna nékem valamit előre tudnom, legfellyebb 17. Martiusig, hogy a szerint rendelném útamat, melyre mindjárt husvét harmad napján elindulok; de sokat kell előre tudnom hogy a rendelést tehessem, kivált a lovakról. Írtam régi jó barátomnak, consiliárus⁴⁴⁰ Demién úrnak. Procurátor⁴⁴¹ Mihályfi úr is fog szolgálni. Sőt Budán a várban apát úr, és plébános Lukisics úr is, a ki, ha jól emlékezem, tanítványom volt, talám fog adni valami jó tanácsot. Reméntenlen, de véghetetlen nagy szerentsém volna, ha a várban kapnék szállást! Vagy talám az alatt közel! Akkor nem kellene annyi ló. Lássátok már barátim, valamit segélyetek rajtam, s írjatok legfellyebb martius közepe felére.

438 szállítókosci, málhákosci

439 s több afféle

440 tanácsos

441 helynök

Azonban igaz szívességgel maradok régi jó barátod

Mártonffyus erd. püspök.

Kolozsvár 26. februárium 1807.

P.S. püspök Bärnkopfúr⁴⁴² is jó barátom és vannak alatta clericusim.⁴⁴³
Nem tudom, sok dolgai között, segíthet e valami jó tanátsal? Ha ne-
vemben köszönhetné?

442 Bärnkopf Ignác (1741–1809), esztergomi kanonok, címzetes püspök

443 papnövendékek (az erdélyi egyházmegyéből).

NÉVMUTATÓ

- Ágoston János 36
Alszeghy Zsoltné 27, 32,
Amadé Antal 73
Aranka György 8, 9, 14, 26, 43–47,
163, 166
Avancinus, Nicolaus 69
Balbinus, Bohuslav 69
Balogh Piroska 58
Bánffy György 15
Bánffy Györgyné gr. Palm Jozefa
64, 165, 167
Bánffy Miklós 41
Barcsay Ábrahám (Bartsay Áb-
rahám) 14, 17, 55, 73, 76, 77
Barkóczi Ferenc 31
Baróti Szabó Dávid 19, 56, 76,
77, 91, 95, 96
Bartakovics József 87, 88
Bartha Katalin Ágnes 8, 86
Báthory István 51
Báthory Orsolya 34
Batteaux, Dominus 68
Batthyány Ignác 26, 33, 47, 49,
157
Batthyány József 34
Békés Enikő 34
Benkő József 43
Bessenyei György 55, 77, 78
Bessenyei Sándor 10, 55
Bidermann, Jacob 69
Biró Annamária 8, 9, 48
Bíró Ferenc 58, 81
Bokross Ferenc 36
Bonfini, Antonio 88, 89
Carpanius, Joseph 69
Caussin, Nicolas 69
Cetto Benedek 41, 42, 164
Cicero, Marcus Tullius 68, 142
Claus, Anton 27, 69
Czibula Katalin 27, 34, 93
Csaplár Benedek 17, 54, 55
Cserey Farkas 8, 38, 45, 46, 47,
50–53, 72, 100
Csokonai Vitéz Mihály 18, 52,
53, 54
Danielik János 10, 60, 61, 62, 63
Danielik József 10
Demeter Júlia 31, 34, 93
Demeter Zsuzsa 8
Desericzky Ince 41
Döbrentei Gábor 14, 63
Du Cygne, Martin 69
Dugonics András 22
Éder Zoltán 17, 21, 23, 59, 60

Egyed Emese 8, 9, 73, 76, 77,
 78, 86
 Enyedi Sándor 65
 Erasmus (Rotterdami Erasmus)
 68
 Faludi Ferenc 29, 30, 73, 81
 Fejér Tamás 7, 8, 9, 15
 Ferenczy Zoltán 11, 69
 Földi János 69
 Frenyó Zoltán 79
 Friz, Andreas (Andreas Karl
 Joseph Stanislaus von Friz) 8,
 14, 27, 28, 29, 30, 68, 69, 76,
 83, 86–94
 Gábor Csilla 8, 83
 Giovio, Paolo 83
 Granelli, Giovanni 90
 Gratianus, Joannes Baptista 69
 Guzmics Izidor 14, 58, 60
 Gvadányi József 20
 Gyarmathy Sámuel 45, 53, 166
 Gyöngyösi István 96
 György Lajos 7, 8, 9, 11, 13, 14,
 15, 16, 17, 25, 26, 31, 39, 40,
 42, 43, 45, 47
 Hell Miksa 78
 Hopp Lajos 85
 Horatius, Quintus Flaccus 56,
 69, 77, 158, 161
 Horvát Ádám 20
 Horváth István 14, 36
 Horváth József 160
 Horvátovits János 160
 Illei János 28, 29, 30, 31, 32, 86
 Jakab Elek 23, 33
 Jakó Zsigmond 7
 Jósika Antal 32
 Jósika János 32
 Juharos Ferenc 91, 94
 Kácsor Keresztély 59
 Kalmár György 96
 Kaprinai István 29
 Kardos Adorján 14, 57
 Kasza Péter 34
 Kazinczy Ferenc 18, 22, 32, 38,
 42, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53,
 65, 72, 73, 74, 96
 Kemény József 11
 Kerényi Ferenc 64
 Keresztes Attila 85
 Kilián István 26, 34
 Kinizsi Pál 51
 Kis János 19, 51
 Kiss Katalin 34, 85
 Knapp Éva 85
 Kolczava, Karol 69
 Kosáry Domokos 22, 23, 40
 Kovachich Márton György 47
 Kovács Eszter 8
 Kováts Dániel 32
 Labádi Gergely 77
 Laemius, Kanutus 79
 Lengyel Réka 34, 56, 92
 Lestyán Mózes 25, 27, 28, 86,
 91, 92, 95
 Lipsius, Justus 68, 83
 Livius, Titus 51
 Luffy Katalin 8, 83
 Lukács, Ladislaus 29, 32, 78, 87
 Makó Pál 59
 Margócsy István 58
 Márton Áron 7

- Masenius, Jacobus 69, 70
 Medgyesy S. Norbert 26
 Metastasio, Pietro 27, 68, 90, 94
 Mezei Márta 18, 55
 Mikes Borbára 75, 111
 Mikes Györgyné 75
 Mikes János 38,
 Mikes Kelemen 85
 Mikes Zsigmond 75, 111
 Mikes Zsigmondné Ugron
 Julianna 75
 Mikó Imre 75
 Molnár János 56, 78, 79, 80, 95
 Nádasdi Tamás 68, 81, 82
 Nagy János 20, 79, 152
 Orczy Lőrinc 18, 55, 77
 Otrokócsi Fóris Ferenc 79, 163
 Ötvös Ágoston 9, 10, 11, 13, 14,
 25, 61, 68, 75, 81, 93, 106, 111
 Ötvös István 26
 Paintner Mihály 21, 55, 58, 59,
 61, 62, 63, 156, 158
 Palma Károly Ferenc 83
 Pánczél Dániel 21
 Papp Kinga 8, 12, 40, 79, 83
 Parresius, Leo (Theophilus) 69
 Pavercsik Ilona 20
 Péterfy Károly 88
 Pintér Márta Zsuzsanna 8, 12,
 34, 60, 68, 81, 85, 86, 91, 93
 Plautus, Titus Maccius 64, 69,
 88, 158
 Porée, Charles 69
 Pray György 31, 41, 42, 79
 Prónay Éva 55
 Quintilianus, Marcus Fabius 68
 Ráday Gedeon 18, 96
 Rájnis József 21, 36, 64, 95, 96,
 97
 Rákóczi György 52
 Récsey Viktor 21, 58, 61, 63
 Révai Miklós 10, 11, 13, 14, 15,
 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 41,
 42, 43, 44, 45, 54–65, 72, 73,
 77, 78, 95, 96, 102, 150, 151,
 154, 156, 159, 162, 163
 Riccioli, Giovanni Battista 69
 Ripa, Cesare 70
 Rousseau, Jean-Jacques 46, 47,
 101, 140
 Rozsos Pál 57
 Ruaei, Charles 69
 Sajnovics János 42, 77, 78, 79, 80
 Salamon József 98
 Scaligero, Giulio Cesare 69
 Schlözer, August Ludwig 8, 43,
 44, 47
 Schmitth Miklós 83
 Seneca, Lucius Annaeus 69, 97
 Sylvester János 96
 Simon, Josephus Anglus 69
 Sipos Gábor 8, 83
 Sommervogel, Carlos 35
 Somogyi János 57, 58, 60, 159
 Staud Géza 29, 30, 31, 68, 81,
 88, 89, 90, 93
 Suhajda Lajos 96
 Szacsvey László 96
 Szaicz Leó 20, 21, 152
 Szalay Imre 11, 14, 27, 98, 100
 Szászi János 97
 Szatsvai Sándor 20

Szentiványi Márton 88
Szerdahelyi György Alajos 59
Szilágyi Márton 58
Szilágyi Sámuel 36
Szilágyi Sándor 73
Szinyei József 10, 11, 36, 55
Szörényi László 41, 42, 56, 60
Tar Gabriella Nóra 8, 86
Tarnóczky István 68
Terentius, Afer Publius 69
Thimár Attila 55, 56, 57, 159
Tjoelker, Nienke 87
Tóth Sándor Attila 59
Tüskés Gábor 85, 86
Varga Imre 12, 27, 31, 85, 97
Varro, Marcus Terentius 166
Vass József 10, 32, 33, 50, 93
Verseghy Ferenc 22
Vida, Hieronymus 69
Voltaire, François-Marie Arouet
47, 101
Vulkán Vera Tünde 8, 14, 15,
26, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48,
49, 53, 63
Wesselényi Miklós, Id. 64, 65
Zimányi Lajos István 55

„Ha a külső körülmények és a belső gátlások nem szegik szárnyát szabad röptének, az irodalomtörténet ma alighanem a felújulás korának legjobbjai sorában emlegetné nevét” – írja Mártonfi Józsefről első monográfusa, György Lajos. Mártonfi Józsefet tudósként és irodalmárként is sokra becsülték a kortársak, de a *külső körülmények*, vagyis magasra ívelő karrierje, oktatáspolitikusi, cenzori, majd pedig erdélyi püspöki munkássága elhalványította irodalmi működését.

Ehhez hozzájárultak a *belső gátlások* is, amelyek jezsuita szerzetesi mivoltából és saját lelki alkatából fakadtak. Mivel a közelmúltban előkerült Mártonfi fiatal tanárként készített kéziratos irodalmi jegyzete, több prédikációja és egy magyar nyelvű drámafordítása is, lehetővé vált ennek az életműnek a teljesebb bemutatása, elemzése. Ezt egészíti ki a költő-püspök magyar nyelvű verseinek, drámájának, egy prédikációjának és Révai Miklóshoz írt leveleinek első modern szövegkiadása, vagyis az első irodalmi válogatás ettől az elfeledett és „elrejtözött” szerzőtől.

